Razumijevanje domovine i zadaćā svjetovnih vladara u liturgijskoj euhologiji i obrednosti

Žižek, Krešimir

Doctoral thesis / Disertacija

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Catholic Faculty of Theology / Sveučilište u Zagrebu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:222:067583

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-27**

Repository / Repozitorij:

Repository of the Catholic Faculty of Theology
University of Zagreb

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET

Krešimir Žižek

RAZUMIJEVANJE DOMOVINE I ZADAĆĀ SVJETOVNIH VLADARA U LITURGIJSKOJ EUHOLOGIJI I OBREDNOSTI

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2021.

Sveučilište u Zagrebu

KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET

Krešimir Žižek

RAZUMIJEVANJE DOMOVINE I ZADAĆĀ SVJETOVNIH VLADARA U LITURGIJSKOJ EUHOLOGIJI I OBREDNOSTI

DOKTORSKI RAD

Mentor:

Ante Crnčević

Zagreb, 2021.

University of Zagreb

CATHOLIC FACULTY OF THEOLOGY

Krešimir Žižek

UNDERSTANDING OF THE HOMELAND AND THE TASKS OF SECULAR RULERS IN THE LITURGICAL EUCHOLOGY AND RITUALITY

DOCTORAL THESIS

Supervisor:

Ante Crnčević

Zagreb, 2021.

PODATCI O MENTORU

ANTE CRNČEVIĆ rođen je 1966. u Metkoviću. Osnovno je školovanje pohađao u Metkoviću od 1973. do 1981., a Franjevačku klasičnu gimnaziju u Sinju od 1981. do 1985. Filozofsko-teološki je studij upisao na Franjevačkoj visokoj bogosloviji u Makarskoj 1986., a završio ga na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Poslijediplomski je studij liturgijskih znanosti pohađao od 1994. na »Pontificio Ateneo S. Anselmo – Facoltà di Sacra Liturgia« u Rimu. Na tom je učilištu 3. lipnja 1999. obranio doktorsku disertaciju na temu *Induere Christum. Le espressioni rituali e le interpretazioni teologico-simboliche della vestizione battesimale nella tradizione liturgica.*

Godine 2001. izabran je u suradničko naslovno zvanje višeg asistenta iz znanstvenog područja humanističkih znanosti, polja teologije i grane liturgike. Od 11. veljače 2002. zaposlenik je Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu kao viši asistent u svojstvu znanstvenog novaka. Godine 2004. izabran je u znanstveno-nastavno zvanje docenta, a 2009. godine je u znanstveno-nastavno zvanje i na radno mjesto izvanrednoga profesora na Katedri liturgike na istom Fakultetu; u srpnju 2020. potvrđen je u zvanje redovitoga profesora. Na Filozofsko-teološkom studiju, Studiju religijske pedagogije i katehetike (Studiju teološko-religijskih znanosti) i Studiju crkvene glazbe te na Poslijediplomskom doktorskom studiju na Katoličkom bogoslovom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu nositelj je više obvezatnih i izbornih kolegija i seminara. Od 2007. godine pročelnik je Katedre liturgike Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Od 2005. do 2021. bio je i pročelnik Hrvatskoga instituta za liturgijski pastoral te urednik liturgijsko-pastoralnog lista *Živo vrelo*.

SAŽETAK

Rad istražuje na koji je način carski rimski ceremonijal utjecao na rimsku liturgiju, kako srednjovjekovna liturgija vidi uređenje ljudskoga društva te analizira koje zahtjeve Crkva u današnjoj liturgijskoj euhologiji stavlja pred svjetovne vladare.

Rad je podijeljen na pet poglavlja. Prvo poglavlje iznosi svetopisamske i patrističke naglaske o uređenju zemaljske domovine te o zadaćama i odnosima vladara i njihovih podanika. Drugo poglavlje donosi sustavan pregled međusobnog utjecaja carskoga (rimskoga) i obrednosti rimske liturgijske tradicije. U trećemu su poglavlju analizirani liturgijski tekstovi rimske liturgije srednjega vijeka s ciljem uočavanja vlastitosti koje kršćanska misao i duhovnost pridijevaju svjetovnim vladarima. Četvrto poglavlje donosi povijesni kontekst krunidbi i liturgijsko razumijevanje simbola i gesti krunidbi u srednjemu vijeku. Posljednje poglavlje donosi obradu današnjih rubrika i euholoških tekstova u misama za domovinu i državne vladare.

Metode uglavnom primijenjene u ovome radu su: povijesna metoda, analitička metoda, deskriptivna metoda, metoda sinteze te komparativna metoda.

Cilj je rada otkriti koje slike rabi srednjovjekovna, a koje današnja liturgijska euhologija u govoru o uređenju svijeta i ljudskoga društva te u govoru o zadaćama onih kojima je povjerena odgovornost upravljanja. Cilj je i dati odgovor u kojoj su mjeri ceremonijali carskih i drugih vladarskih dvorova utjecali na oblikovanje stare rimske liturgijske tradicije, a u kojoj je mjeri liturgija povjeravanja svjetovnih službi (primjerice krunjenje cara ili kralja) promicala vrjednote pravednoga (kršćanskoga) društva.

Euhologija srednjovjekovnih liturgijskih knjiga pruža obilje slika kojima

Crkva izriče kako promatra svjetovne vladare te koje zadaće povjerava njihovoj službi (briga za vlastito spasenje, briga za kraljevstvo i briga za Crkvu i njezinu zadaću). Današnja je euhologija, iako skromnija, u tome vidu zadržala osnovne konstante u poimanju općega dobra, vladarskih zadaća i brige za društvo.

KLJUČNE RIJEČI:
liturgija, svjetovni vladari, crkveni pastiri, euhologija, rimski obred

SUMMARY

The aim of this paper is to find out to what extent the ritual elements of the ancient Roman imperial court are connected with the honors found in the early liturgy of the Roman rite and which images are used by medieval and modern liturgical euchology in the discourse on world order and human society. As well as giving an answer to what extent the liturgy of the crowning of secular rulers promotes the value of a fair (Christian) society.

The paper describes the way the old Roman ceremonial influenced the Roman liturgy, and how the medieval liturgy understands the structure of human society and compares with the modern euchology and rituality. By doing so, it reveals the demands the Church puts in front of the secular rulers. The work is divided into five chapters.

The liturgy of the Catholic Church during its historical development took shape in a multitude of Western and Eastern ritual traditions, and in Western Christianity the Roman rite prevailed over other Western ritual traditions. The name itself indicates the great connection of the Roman rite with the culture of Rome in whose territory this rite originated and developed. The liturgy is always created in a certain culture, it is used, it is grafted into it and it cannot be missed. Although it speaks of the afterlife and mediates the realization of a long-ago historical-saving event in the reality of the Church that celebrates, the liturgy necessarily takes over the elements of culture and with them anticipates the hereafter, God's eternity, enabling the realization of the eternal in time.

The first chapter presents biblical accounts of the tasks and duties of rulers and presents biblical texts that teach how to view the earthly and the heavenly homeland, as well as the Christian obligations that came from rulers and for the homeland. In addition, the chapter brings the texts of the Church

Fathers, which elaborate on the theme of the homeland, the obligations of people to the rulers, and what is the Christian ruling and public service.

The second chapter provides an overview of the strong connection between the Roman imperial ceremony and the development of the Roman liturgical tradition, especially from the forth to the sixth century. The second part of the chapter deals with ritual elements taken from culture during the Middle Ages. The secular ruler is addressed in church writings and correspondence by numerous names and titles; biblical sometimes, but always very commendable. This indicates how the Roman bishops believe that emperors and kings deservedly exercise power. The liturgical books of the Middle Ages preserve prayer texts that contain numerous images describing secular rulers. This is read mainly in euchological patterns that accompany coronations or other forms of entrusting authority and in masses for the king or emperor, while ritual columns bring elements that reveal the understanding of the ruling.

The third chapter highlights these images and explains them in the context in which they were created. These images are of the great importance for understanding the relationship between church and secular authorities at the time, and thus reveal the Christian vision of the world, society, social order and expectations set for the rulers. Consequently, the paper brings parts of the texts that mention the tasks entrusted to the rulers. Medieval Sacramentaries, Ordines Romani and Pontificals abound in such texts and emphasize the virtues expected of secular rulers. Some of these tasks are also found in other places: for example, in prayers for rulers on Good Friday or in Praises.

The fourth chapter brings the historical context of medieval coronations and the specific circumstances that influenced the development of the liturgical rites. The paper lists lavish gestures, symbols, and ways of entrusting secular authority. In these gestures a deeper meaning is found, and in the symbols a reminder of the promises and tasks the ruler has. The paper deals in more

detail with the use of symbols of secular rulers in the liturgy and their meaning, and then the symbols are connected and theologically their correlation is read. The chapter elaborates in particular on the mutual takeover of garments into the papal liturgy and vice versa (the ruling takeover of some gestures or objects that originally belonged to the religious world). The work shows a great crossover of honorary and accompanying elements in the court and liturgical rites.

The fifth, and the last, chapter deals with the documents of the highest Church authority of the 19th and 20th centuries, which teach the faithful how to shape the worldly homeland. Given that the liturgy is the source of Christian inspiration and action, it is in it that the main inspirations are found for those who take responsibility and honor for the management of the human community. The liturgy has a constitutive task in that part of human life as well. In the current liturgical books we seek descriptions of the homeland and rulers and their tasks.

The methods that will be applied in this paper are: historical method, analytical method, descriptive method, synthesis method and comparative method. The method of synthesis and the comparative method underlie the final synthesis and in drawing conclusions.

The work proves strong association of ancient Roman ceremony with the liturgical Roman rituals, as well as the numerous links of the court protocol with the pontifical liturgy of the Middle Ages. The euchology of medieval liturgical books provides an abundance of images in which the Church presents how she observes the secular rulers and their tasks: caring for their own salvation, caring for the kingdom and caring for the Church and her task. Today's euchology, although more modest, has retained basic constants in the notion of the public good, governmental tasks and concern for society.

KEY WORDS:

liturgy, secular rulers, church shepherds, euchology, Roman ritual

KAZALO

UVOD 1

1. POIMANJE DOMOVINE I SVJETOVNIH VLADARA U SVETOME PISMU I OTAČKIM SPISIMA 5

1.1. **Kraljevstvo i kraljevi u starozavjetnim spisima** 5
1.1.1. Narod, kraljevstvo i zemlja u rastu Božje objave 6
1.1.1.1. *Od pojedinca do naroda* 7
1.1.1.2. *Svjetovne i duhovne dimenzije kraljevstva* 9
1.1.1.3. *Zemlja – nositelj Obećanja* 12
1.1.2. Vladari – graditelji kraljevstva 16
1.1.2.1. *Politička i vojna vlast* 19
1.1.2.2. *Društvena vlast* 21
1.1.2.3. *Duhovna vlast* 23
1.1.3. Bogoslužje u izgradnji narodnoga identiteta 26
1.1.3.1. *Vjernost Savezu kao jamstvo opstanka kraljevstva* 27
1.1.3.2. *Religijske institucije Izraela, blagdani* 30

1.2. **Kraljevstvo i kralj u novozavjetnim spisima** 33
1.2.1. Dolazak kraljevstva koje nije od ovoga svijeta 33
1.2.1.1. *Kristova kraljevska čast* 34
1.2.1.2. *Poslan „izgubljenima“ i „drugima“* 36
1.2.1.3. *Pouke o vladarima ovoga svijeta* 37
1.2.2. Jednakost i druge odrednice Kristova kraljevstva 38
1.2.2.1. *Kako graditi Kraljevstvo?* 39
1.2.2.2. *Živjeti anticipirajući* 41

1.2.3. **Novost novozavjetnoga kraljevstva** 43
1.2.3.1. *Prostori teokracije?* 45
1.2.3.2. *Pronađeni čovjek i njegovo spasenje* 46

1.3. **Kraljevstvo i vladari u ranokršćanskoj misli** 47
1.3.1. Odnos zemaljske države i nebeske domovine 47
1.3.2. Otački zahtjevi i primjedbe o vladarima 50

1.3.3. Otačka očekivanja od naroda / dužnosti kršćanskih podanika 55
2. UTJECAJ DRUŠTVENE OBREDNE ZBILJE NA OBLIKOVANJE RIMSKE LITURGIJE 60
2.1. **Međusobni utjecaj kulture i liturgije** 62
2.2. **Utjecaj rimskoga ceremonijala i kulture na liturgiju** 65
2.2.1. Kultno čašćenje vladara u starome Rimu 66
2.2.2. Odlike rimske kulture i njezina kristijanizacija 67
2.2.2.1. *Liturgijsko preuzimanje rimskih odjevnih predmeta* 69
2.2.2.2. *Tamjan i ostali rimski običaji koji ulaze u liturgiju* 71
2.2.3. Počasti državnih službenika koji se prenose na pape i biskupe 75
2.3. **Srednjovjekovni utjecaji na liturgiju** 77
2.3.1. Galikanizacija rimske liturgije 78
2.3.2. Srednjovjekovne izmjene liturgijskoga ruha i simbola počasti 79
3. „UT SIT FORTISSIMUS PROTECTOR PATRIAE ET CONSOLATOR ECCLESIARUM“. LITURGIJSKO OBLIKOVANJE ODNOSA KRŠĆANSTVA SPRAM DRUŠTVA, DOMOVINE I SVJETOVNE VLASTI U SREDNJEM VIJEKU 83
3.1. **Nazivi za svjetovne vladare izvan liturgije** 83
3.1.1. Opća terminologija državništva i pripadajućih protokola 84
3.1.2. Prisvajanje naslova od samih vladara 85
3.1.3. Vladarski naslovi i prigodni nazivi dani od papa i drugih crkvenih pastira 88
3.2. **Lik vladara u liturgijskoj euhologiji srednjega vijeka** 91
3.3. **Opisi svjetovnih vladara u srednjovjekovnim liturgijskim knjigama** 95
3.3.1. Delegirani nositelj vlasti 96
3.3.2. Ponizni molitelj podložan Božjemu vodstvu 97
3.3.3. Uživatelj Božjih darova 98
3.3.4. Hrabar i čvrst upravitelj 102
3.3.5. Ures kraljevstva 103
3.4. **Biblijske slike u liturgijskom govoru o vladarima** 104

3.4.1. Blagoslov Abrahama ... 105
3.4.2. Mojsije i egipatsko oslobođenje ... 106
3.4.3. Davidovo kraljevanje ... 107
3.4.4. Salomonova mudrost i dug vijek ... 109
3.4.5. Vrline svetopisamskih žena ... 110
3.4.6. Ostale biblijske slike ... 111

3.5. **Zadaće svjetovnih vladara prema euhološkim tekstovima srednjega vijeka** ... 115
3.5.1. Nastojanje oko vlastite ćudorednosti i spasenja ... 115
3.5.2. Briga za kraljevstvo, osobito za potrebiti puk ... 119
3.5.3. Briga za Crkvu i njezino poslanje ... 123

4. SREDNJOVJEKOVNI OBREDI KRUNJENJA I POVJERAVANJA SVJETOVNE VLASTI U SVJETLU IZGRADNJE BOŽJEG KRALJEVSTVA ... 128

4.1. **Krunidba: liturgijski čin s političkim značajem** ... 129

4.2. **Liturgija vladarske krunidbe** ... 140
4.2.1. Pripravni obredi ... 144
4.2.2. Pomazanje ... 148
4.2.3. Eksplikativne geste ... 151
4.2.3.1. *Krunjenje* ... 152
4.2.3.2. *Predaja žezla i drugih regalija* ... 156
4.2.3.3. *Neki naglasci o ostalim vladarskim simbolima* ... 158
4.2.4. Pjevanje Pohvala ... 162
4.2.5. Ostale osobitosti krunidbenih misa ... 165
4.2.5.1. *Odjeća vladara i pratnje* ... 169
4.2.5.2. *Sličnosti obreda krunidbe i slavlja sakramenta svetoga reda* ... 171
4.2.5.3. *Geste u slavljima nakon krunidbe* ... 172
4.2.5.4. *Interpretacija simbola svjetovnih vladara* ... 173

5. „POPULO SIBI CREDITO LIBERAM ORDINIS TRANQUILITATEM IUGITER PROCURET“. LITURGIJSKA NADAHNUĆA ZA VRŠENJE SVJETOVNE VLASTI DANAS ... 175

5.1. **Domovina, država i zadaće vladara u crkvenim dokumentima** ... 177
5.1.1. „Novi“ odnosi Crkve i svjetovne vlasti ... 177

5.1.2. Nauk Drugoga vatikanskog koncila 179

5.2. **Poimanje domovine i zadaćā vladara u današnjoj liturgijskoj euhologiji** 182
5.2.1. Euhološki naglasci o svjetovnoj vlasti 185
5.2.1.1. *Molbe za domovinu i građane* 187
5.2.1.2. *Molbe za vladare* 191

Excursus 1. Današnji državnički protokoli i njihova (ne)povezivost s liturgijskim slavljima 197
Excursus 2. Državni poglavari i predstavnici svjetovnih vlasti na liturgijskim slavljima 200

ZAKLJUČAK 201

BIBLIOGRAFIJA 209
Liturgijski izvori 209
Izvori crkvenih otaca i crkvenoga učiteljstva 210
Izabrana literatura 212

ŽIVOTOPIS AUTORA 221

POKRATE

GeV	*Liber sacramentorum Romanae aeclesiae ordinis anni circuli. Sakramentarium Gelasianum*
GrH	*Sacramentarium Gregorianum Hadrianum*
GrH Supp.	*Sacramentarium Gregorianum Hadrianum. Supplementum Anianense*
OR	*Ordo Romanus*
PR Durand	*Pontificale Romanum de Guillaume Durand*
PRG-X	*Pontificale Romano-Germanicum*
PR-XII	*Pontificale Romanum XII saeculi*
PR-XIII	*Pontificale Romanae Curiae saeculi XIII*
Sacr. Eng.	*Liber sacramentorum Engolismensis*

UVOD

Liturgija Katoličke Crkve tijekom povijesnoga razvoja oblikovana je u nizu zapadnih i istočnih obrednih tradicija, a u zapadnome kršćanstvu rimski je obred prevagnuo nad drugim obrednim tradicijama. Već samim nazivom „rimska liturgija“ naznačuje se velika povezanost rimskoga obreda s kulturom Rima na čijem je području taj obred nastajao i razvijao se. Liturgija nastaje uvijek u određenoj kulturi, njome se služi i u nju se ucjepljuje. Iako uzbiljuje transcendentnu stvarnost i aktualizira jednom davno dogođeni povijesno-spasenjski (utemeljujući) događaj u život Crkve, liturgija nužno preuzima elemente kulture i s pomoću njih anticipira onostranost, Božju vječnost, omogućujući ujedno uzbiljenje vječnoga u vremensko.

Cilj je rada otkriti u kojoj su mjeri kulturne mijene Zapada prožimale razvoj rimske liturgije te na koji način ranosrednjovjekovna i današnja liturgijska euhologija govorio uređenju svijeta i ljudskoga društva, kao i o zadaćama onih kojima je povjerena odgovornost upravljanja kraljevstvima i narodima.

Budući da je posrijedi kvalitativno istraživanje i interpretativni pristup, postavljamo sljedeća istraživačka pitanja:

- Koje zadaće rimska srednjovjekovna liturgijska euhologija postavlja pred vladare (obnašatelje javnih služba upravljanja)?
- Na kojim je izvorima građena kršćanska euhologija u oblikovanju misli o uređenju ljudskoga društva i brige za pravedne i dostojne svjetovne vladare?
- Koje su konstante koje, unatoč društvenim i kulturalnim mijenama, kršćanska misao čuva u euhološkim obrascima, glede brige za društvo i za one kojima je povjerena služba upravljanja?
- U kojoj su mjeri ceremonijali carskih i drugih vladarskih dvorova ut-

jecali na stvaranje stare rimske liturgijske tradicije te u kojoj je mjeri liturgija povjeravanja svjetovnih služba (primjerice krunjenje cara ili kralja) promicala vrjednote pravednoga (kršćanskoga) društva?

- Na koji su način u liturgiji interpretirani simboli vladarske moći (kruna, žezlo…)?
- Koje su temeljne odrednice općega dobra u izgradnji pravednoga društva, a koje zagovara današnja liturgijska euhologija?
- Kako liturgija Crkve razumijeva pojmove: narod, kraljevstvo, država (domovina), svijet?

Prvo poglavlje analizira biblijske smjernice o zadaćama i dužnostima vladara i predočuje tekstove koji poučavaju kako promatrati ovozemaljsku, a kako nebesku domovinu, kao i obveze koje iz tog proizlaze prema vladarima i prema domovini. Uz to, poglavlje donosi i tekstove crkvenih otaca koji razrađuju temu domovine, obvezā podanika i/ili vladara te što je kršćansko vladanje, a što kršćansko služenje.

Drugo poglavlje rada donosi pregled snažne povezanosti rimskoga carskoga ceremonijala s razvojem rimske liturgijske tradicije, posebice od 4. do kraja 6. st. U drugom se dijelu poglavlja obrađuju obredni elementi preuzeti iz kulture tijekom srednjega vijeka. Rad pokazuje dodirnosti i povezanosti počasnih i popratnih elemenata u dvorskom ceremonijalu i u liturgijskom obredu.

Svjetovnoga se vladara u crkvenim spisima i korespondenciji oslovljava brojnim naslovima, biblijskim ponekad, ali uvijek vrlo pohvalnim. Time se daje na znanje kako Rimski prvosvećenici smatraju da carevi i kraljevi zasluženo vrše i uživaju vlast. Liturgijske knjige srednjega vijeka čuvaju molitvene tekstove koji sadrže brojne slike kojima se opisuju svjetovni vladari. To se čita poglavito u euhološkim obrascima koji prate krunidbe ili druge oblike povjeravanja vlasti te u redovitim misama za kralja, odnosno cara, dok obredne rubrike donose elemente kojima se otkriva tadašnje shvaćanje vladara. Treće poglavlje ističe te slike i objašnjava ih u kontekstu u kojem su i nastali. Te su slike od

ključne važnosti za razumijevanje tadašnjeg odnosa crkvenih i svjetovnih vlasti, a tako se otkriva i kršćanska vizija svijeta, društva, društvenoga uređenja te očekivanja postavljena pred vladare. Slijedom toga rad donosi dijelove tekstova koji ističu zadaće koje se povjeravaju vladarima. Srednjovjekovni sakramentari, *Ordines Romani* i pontifikali obiluju takvim tekstovima i ističu vrline koje se očekuju od svjetovnih vladara. Dio tih zadaća nalazi se i u drugim liturgijskim izvorima: primjerice u molitvama za vladare na Veliki petak ili u pohvalama (Laudama).

Četvrto poglavlje donosi povijesni kontekst srednjovjekovnih krunidbi i specifične okolnosti koje su utjecale na razvoj tadašnje liturgijske obrednosti. Rad opisuje raskošne obredne čine, simbole i načine povjeravanja svjetovne vlasti. U tim se obrednim elementima pronalazi dublji smisao vladanja, a u simbolima podsjetnik na obećanja i zadaće koje vladar ima. Poglavlje razrađuje međusobno preuzimanje odjevnih predmeta u papinsku liturgiju i obratno, tj. vladarsko preuzimanje nekih gesta ili predmeta koji su izvorno pripadali religijskome svijetu. Rad detaljnije obrađuje korištenje simbola svjetovnih vladara u liturgiji i njihovo značenje, a zatim se simbole povezuje i teološki se iščitava njihov suodnos.

Peto, posljednje, poglavlje obrađuje dokumente crkvenoga učiteljstva 19. i 20. st. kojima se poučava vjernike kako oblikovati zemaljsku »domovinu«. S obzirom da je liturgija izvor kršćanskoga nadahnuća, upravo se u njoj pronalaze glavni poticaji za one koji preuzimaju odgovornost i čast upravljanja ljudskom zajednicom. Liturgija tako ima konstitutivnu zadaću i u tom dijelu ljudskoga života. U aktualnim se liturgijskim knjigama traže opisi domovine i vladara te njihove zadaće.

Temeljni izvori za naznačena proučavanja nalaze se u liturgijskim knjigama, a to su povijesni sakramentari, *Ordines Romani*, pontifikali te plenarni misali, kao i današnje obnovljene liturgijske knjige. Osim izvora rabit ćemo također liturgijske i povijesne studije koje donose relevantne podatke o temama koja se obrađuje. Izuzev teme o utjecaju rimske kulture na prvotni razvoj

liturgije, ova je tema nedovoljno istraživana. O tome je sekundarna literatura vrlo oskudna, pa će se treće, četvrto i peto poglavlje temeljiti na istraživanju samih izvora. Tema je takve naravi da zahtijeva istraživanje analizom izvornih tekstova na latinskome jeziku. Analiza predmnijeva liturgijsku hermeneutiku teksta, sagledavanje povijesnoga i obrednoga konteksta te vrjednovanje biblijske i teološke pozadine elemenata koji se u tekstovima susreću.

Metode koje će biti primijenjene u ovome radu su: povijesna metoda, analitička metoda, deskriptivna metoda, metoda sinteze te komparativna metoda. Prvo poglavlje analitičkom metodom izdvaja svetopisamske i patrističke naglaske o kršćanskoj viziji domovine te angažmanu vjernika u oblikovanju ovoga svijeta. Drugo poglavlje koristi povijesnu i opisnu metodu kojom se sustavno prikazuje i opisuju pojedini obredni elementi koji su ušli u rimski obred iz carskoga ceremonijala (protokola), te obratno. Isti ćemo postupak slijediti i u izdvajanju vladarskih osobina iz srednjovjekovnih dvorskih ceremonijala. Treće poglavlje uglavnom koristi analitičku metodu koja će nam pomoći istaknuti i razumjeti slike svjetovnih vladara u liturgijskim euhološkim obrascima. Četvrto poglavlje najviše koristi povijesnu metodu u prikazu povijesnih okolnosti srednjovjekovnih krunidbi, a opisnu u obradi simbola i prikazu krunidbenih gesta. Posljednje poglavlje koristi analitičku i opisnu metodu u obradi aktualnih liturgijskih tekstova i metodu komparacije prilikom usporedbe današnjih i srednjovjekovnih tekstova. Metoda sinteze stoji i u oblikovanju zaključaka rada. Zaključak donosi odgovore na gore navedena istraživačka pitanja.

1.

POIMANJE DOMOVINE I SVJETOVNIH VLADARA U SVETOME PISMU I OTAČKIM SPISIMA

Na početku istraživanja posegnut ćemo za svetopisamskim tekstovima[1] i time otvoriti put istraživanju *izvora* i *nadahnuća* za oblikovanje kršćanske misli o uređenju života Božjega naroda na zemlji – u zajedništvu naroda, kraljevstva ili država – kao i za oblikovanje misli o vrlinama i zadaćama onih kojima je povjereno upravljanje narodima. Sveto je pismo nezaobilazno vrelo i izvor spoznaje teološke istine za oblikovanje života i poslanja onih koji u Boga vjeruju. Stoga ćemo prvo pogledati što kanon svetih spisa donosi o domovini i vladarima.

U drugome dijelu osvrnut ćemo se i na baštinu crkvenih otaca u govoru o našoj temi. Otački su spisi također *izvor* spoznaje teološke istine u pravom smislu riječi, ali izvor koji nije konstitutivan za objavu, nego onaj koji ju tumači.[2]

1.1. Kraljevstvo i kraljevi u starozavjetnim spisima

Hod izabranoga naroda počinje odabirom i pozivom Abrahama, uz čiji je poziv vezano i obećanje potomstva. Novi nositelj obećanja Mojsije dovodi narod do zemlje obećanja, a Jošua uvodi narod u obećanu, prostranu i dobru

---

1 Svi su biblijski tekstovi u ovome radu navedeni prema prijevodu *Jeruzalemska Biblija, Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jerusalem“*, Zagreb, [3]2001.

2 U ovoj smo klasifikaciji i opisu teoloških izvora preuzeli nauk Melkiora Cana (1509.-1560.). Riječ je o njegovom djelu „De locis theologicis“, prvoj sustavnoj teološkoj epistemologiji. Više u: Walter KERN – Franz-Josef NIEMANN, *Nauka o teološkoj spoznaji,* Zagreb, 1994., 47.

zemlju. Kraljevstvo poprima svoj pravi politički oblik u vrijeme Šaula, prvoga kralja. David ojačava kraljevstvo, a njegov sin Salomon gradi hram, koji je važan simbol izraelske narodne samosvijesti. Izraelski vladari posjeduju vojnu i političku vlast, ali također socijalnu i duhovnu. Oporba, u smislu kritike vođene Božjom riječju, prije svega su proroci, koji ih opominju i ispravljaju. Bogoslužje, a osobito slavljenje blagdana koji su vezani uz zemlju, ojačavaju identitet izraelskoga naroda, i u vjerskom i u etničkom smislu.

Prije nego uđemo u analizu temeljnih pojmova koji se tiču naše teme i njihovoga značenja u svetopisamskim tekstovima, korisno je podsjetiti da pojmovi „narod" i „država" danas nose vrlo raznolike asocijacije, čak i unutar iste kulture. Ne postoje jasne granice značenjske zasebnosti tih pojmova i njihove međusobne ovisnosti ili pak autonomnosti. Ipak, može se reći da se unutar zapadnoga kulturnog kruga tim pojmovima daje gotovo uvijek profano značenje. Značenje pojmova „narod", „država" ili „kraljevstvo" u Svetome pismu nije moguće razumjeti bez teološkoga ključa čitanja ili izvan konteksta o božjemu naumu spasenja.[3] Razlikovanje nacija u Bibliji se pojavljuje tek nakon potopa (*Post* 6 – 8), a dotad je čovječanstvo smatrano homogenom cjelinom. Ta se podjela očituje u različitim jezicima.[4]

1.1.1. Narod, kraljevstvo i zemlja u rastu Božje objave

U povijesti je izraelskoga naroda teško naći pojmove koji bi imali veće značenje i dalekosežnije posljedice od njegove želje za vlastitom domovinom. Slijedi kraći pregled toga puta, od pozvanoga pojedinca Abrahama, obećanoga

---

[3] Više o ovim pojmovima i njihovim latinskim i grčkim izvedenicama u opširnom članku: Tomislav VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, u: *Bogoslovska smotra,* LXI (1991.), br. 3-4., 311-312.

[4] Tu podjelu jahvistička predaja smatra kaznom za oholost. Svećenička ju predaja ne smatra kaznom, nego očekivanim i normalnim ishodom ljudskog odgovara na Božji zahtjev o množenju i napučavanju zemlje. Svećenička predaja navodi i sastavne elemente nacionalnosti: jezik, obitelj, slijed naraštaja i zemlja. Usp. T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 332-335.

mu potomstva i zemlje[5], sve do uspostave izraelskoga kraljevstva. To nam je potrebno i za šire razumijevanje novozavjetnoga govora o kraljevstvu koje iščekujemo i koje treba izgrađivati već sada.

1.1.1.1. *Od pojedinca do naroda*

Hod izraelskoga naroda prema domovini počinje od Abrahama, koji je u *Iz* 51,2 nazvan „ocem Izraela", i to nikako bez zasluga. Iako se u prošlosti pojavilo nekoliko sumnji i propitivanja vezanih uz njegovu povijesnost, današnja biblijska znanost općenito smatra da je Abraham bio povijesna osoba, a ne plod književne mašte.[6] Jahve poziva Abrahama na put i napuštanje obitelji i svoje zemlje zbog Zemlje obećanja (*Post* 12,1-3: *Jahve reče Abramu: „Idi iz zemlje svoje, iz zavičaja i doma očinskog, u krajeve koje ću ti pokazati. Velik ću narod od tebe učiniti, blagoslovit ću te, ime ću ti uzveličati, i sam ćeš biti blagoslov. Blagoslivljat ću one koji te blagoslivljali budu, koji te budu kleli, njih ću proklinjati; sva plemena na zemlji tobom će se blagoslivljati.*). Bog sklapa savez s narodom, a taj se savez tiče također zemlje i potomstva.[7] Time započinje povijest Izraela kao naroda.

Ono što se nekoć dogodilo s Noom, sada se ponavlja kod Abrahama. Bog odabire pojedinca, koji postaje baštinikom blagoslova, ali drugi ljudi, tj. narodi, ne bivaju izostavljeni. Dapače, i oni postaju uživatelji istog blagoslova.[8] Nakon odabira i poziva slijedi obećanje zemlje (*Post* 12,7). Ta će zemlja biti darovana Abrahamovu potomstvu, pa je to istovremeno i obećanje potomstva (*Pnz* 34,4). Ipak, ne dolazi odmah do zaposjedanja te zemlje. To Abrahamu nije

---

[5] Pojam „zemlja" može imati nekoliko značenja: planet, prostor života i ljudske djelatnosti (svijet), površina Zemlje, zemljište kao izvor dobara i hrane, zemljište kao imovina i vlasništvo, tip tla koje se obrađuje ili kao državno-upravna jedinica. Vidi u: Vladimir ANIĆ, Dunja BROZOVIĆ RONČEVIĆ, Ivo GOLDSTEIN i dr. (ur.), *Hrvatski enciklopedijski rječnik,* XII, Zagreb, 2004., 159. Ovaj će rad, ovisno o kontekstu, zemlju promatrati pod njezinim značenjem prostora življenja, ljudske djelatnosti, izvor dobara te kao državno-upravnu jedinicu.

[6] Usp. Božo LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti. Pretpostavke za biblijsku teologiju Staroga Zavjeta*, Zagreb, 2014., 37.

[7] Usp. B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti*, 41.

[8] Usp. Anto POPOVIĆ, *תורה – Torah – Pentateuh – Petoknjižje. Uvod u knjige Petoknjižja i u pitanja nastanka Pentateuha*, Zagreb, 2012., 61.

pošlo za rukom, a ni „novom nositelju obećanja“[9] – Mojsiju. Obećana zemlja ostaje još neostvaren cilj. Motiv se zemlje provlači kroz cijelo Petoknjižje, a ulaskom Izraelaca u obećanu zemlju prestaje govor o obećanju zemlje.[10]

Petoknjižje donosi opis obećane zemlje u *Izl* 3,8 gdje saznajemo da je to „zemlja kojom teče med i mlijeko“, odnosno da je prostrana i dobra zemlja. Osim toga opisa treba svakako istaknuti i Jahvin opis novoga naroda. *Izl* 19,5-6 Izraelce naziva svetim narodom, predragom svojinom i kraljevstvom svećenika. No zadržavanje tih opisa uvjetovano je brigom oko pridržavanja svetih zapovijedi sa Sinaja.[11] To postaje uvjetom pripadnosti. Savez donosi taj uvjet Izraelcima, a Jahve obećava svoju prisutnost što se očituje Šatorom sastanka. Obećanja upućena patrijarsima zbore o onome što narod čini narodom, a to su: zemlja, potomstvo i blagoslov.[12] Izrael je dobio, nakon Mojsija, zemlju i potomstvo, ali blagoslov je ovisio o njihovoj vjernosti Savezu. O tome će još kasnije biti govora.

O Abrahamovu potomstvu treba još reći da je Izak bio jedini nositelj obećanja, iako je Abraham imao više nasljednika. Jišmael je bio baštinik blagoslova, ali ne i nasljednik obećanja. On i drugi nasljednici preci su budućih okolnih naroda.[13] To je važno istaknuti radi razumijevanja povezanosti tih naroda, jer to objašnjava njihov međusobni utjecaj i sličnosti. Ipak, Biblija nadalje uglavnom govori samo o Izraelu (narod) i Kanaanu (zemlja). No, ti okolni narodi isto imaju pravo na blagoslov i zato savez s Abrahamom treba razumijevati u kontekstu blagodati svih naroda na zemlji. Izraelski je narod istaknut jer dobiva posebnu zadaću – da konačno ostvari zacrtani cilj, a to je da se čovjek množi i napuči zemlju, ali ne u grešnome svjetlu, već uz Božju blizinu i pratnju.[14] U grješnome je smjeru krenulo zbog istočnoga grijeha, ali obećanje dano

---

[9] Ovdje koristimo taj naziv, jer je Mojsije bio novi istaknuti pojedinac kojeg je Jahve odabrao.

[10] Usp. A. POPOVIĆ, ה – *Torah – Pentateuh – Petoknjižje*, 63.

[11] Usp. A. POPOVIĆ, ה –*Torah – Pentateuh – Petoknjižje*, 63.

[12] Usp. A. POPOVIĆ, ה –*Torah – Pentateuh – Petoknjižje*, 74.

[13] Usp. A. POPOVIĆ, ה –*Torah – Pentateuh – Petoknjižje*, 75.

[14] Usp. A. POPOVIĆ, ה – *Torah – Pentateuh – Petoknjižje*, 80.

Abrahamu daje novu priliku za izvorni Božji naum i temelj je nade da će taj prvotni Božji plan biti ostvaren. Savez ovog jednog naroda u službi je svih naroda na zemlji, a najveća mu je prepreka grijeh. Abraham i ostali biblijski patrijarsi uistinu jesu velikani povijesti spasenja, ali ne samo na razini naroda kojem pripadaju, već na razini cijeloga čovječanstva. Bog koji im se objavio nije Bog koji je ograničen na jedan narod. On je stvoritelj svega i sviju.[15] Tako je zadaća jednoga naroda na korist svima, jer svi pojedinci, odnosno narodi, mogu i trebaju baštiniti obećani Božji blagoslov.

Kad bi se htjelo govoriti o trenutku od kojeg postoji državnost države Izrael za pretpostaviti je da bi to bio početak vladavine prvoga kralja Šaula. Ipak, treba uzeti u obzir da su izraelska plemena, njih dvanaest, morala imati zajedničku svijest o međusobnoj povezanosti daleko prije toga kao i to da je stvaranje nove države odlučujući faktor u formiranju izraelske nacionalne svijesti.[16]

1.1.1.2. *Svjetovne i duhovne dimenzije kraljevstva*

Kraljevstvo koje je primilo svoj pravi oblik u vrijeme Šaula, prvoga kralja, ima svoje različite dimenzije. Od samoga početka, od prvih odabranih pojedinaca, bilo je jasno da to kraljevstvo ne smije nalikovati okolnim kraljevstvima, jer je pravo u Izraelu bilo vezano uz savez s Bogom i kralj ga se, kao i narod, nužno morao držati.[17]

Prije nego krenemo u opis kraljevstva izraelskoga naroda, prvo treba reći da je bila prisutna određena odbojnost prema kraljevstvu, i to zbog loših primjera okolnih naroda. To je zato jer je kraljevima u okolnim narodima pridavano dostojanstvo božanstva, odnosno davao im se superioran položaj u društvu. Zvalo ih se i sinovima bogova ili su pak bili smatrani vidljivim bo-

---

[15] Usp. A. POPOVIĆ, ה – *Torah – Pentateuh – Petoknjižje*, 80.

[16] Krvno srodstvo utječe snažno na svijest o pripadnosti, ali to nije jedini utjecaj. Tu su i mnogi pravni faktori, ali i problem jezika, društvenog položaja… Više u: T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 336-341.

[17] Usp. Božo LUJIĆ, *Starozavjetni proroci,* Zagreb, ²2010., 65.

žanstvom.[18] Kako je u *Post* 1,26-28 svim ljudima dana vlast da pokore zemlju i upravljaju svijetom, način kraljevanja kakav Izraelci susreću kod okolnih naroda postaje im potpuno neprihvatljiv.

Post 2 – 11 sadrži kritiku kraljevstva zbog zloporaba kraljeve moći, što je istovremeno i poruka o ljudskoj jednakosti pred Bogom. To se odnosi na sve slučajeve kad je kralj propustio provoditi red, elementarnu pravdu i osiguravati prosperitet narodu.[19] Nadalje, u *Post* 11 imamo i događaj gradnje babilonske kule. U građenju te kule leži želja za besmrtnošću, strahoviti ponos i želja biti bogom vlastitim, ograničenim ljudskim snagama.[20] U toj se zgodi krije i satira jer Bog je primoran sići na zemlju da vidi tu malenu neznatnu kulu, a slična satira nalazi se i u Jotamovoj basni (*Suci* 9,7-15). U njoj maslina, smokva i loza odbijaju postati kraljem, preuzeti vlast i odreći se svoga ploda kojeg smatraju važnijim od vlasti nad drugim drvećem.

U kraljevstvu Izraela u vrijeme Davida i Salomona (što se smatra zlatnim dobom kraljevstva) susreće se mnogo važnih događaja: prisutnost Kovčega Saveza, stjecanje narodne neovisnosti, vodstvo jakog suverenog vladara, posjedovanje bogatstva, jačanje međunarodnog ugleda, rad na suživotu sviju dvanaest plemena i izgradnja hrama. Ipak, nije sve tako sjajno. Prva knjiga o kraljevima drukčije opisuje kralja Salomona nego što to čini Knjiga Ljetopisa. Tamo se spominju i problemi, poput napada protivnika, šizme i unutarnje pobune, problemi s brojnim Salomonovim ženama te iscrpljujući rad koji je bio nametnut (*1Sam* 8,11-18).[21] To je dokaz da kraljevstvo, koje uživa gore nabrojene prednosti svjetovnoga reda, može istovremeno imati i mnoštvo drugih problema koje narušavaju kraljevstvo iznutra, a to je nemoral kralja i njegovih podanika te njihova nevjernost.

---

[18] Usp. Robert K. GNUSE, An Overlooked Message: The Critique of Kings and Affirmation of Equality in the Primeval History, u: *Biblical Theology Bulletin,* XXXVI (2006.), br. 4., 150-152.; Kenneth R. COOPER, King and Cultus: A Suggested Framework for a Theology of Chronicles, u: *Journal of Dispensational Theology,* XII (2008.), br. 36., 66-67.

[19] Usp. R. K. GNUSE, An Overlooked Message, 146-147.

[20] Usp. R. K. GNUSE, An Overlooked Message, 153.

[21] Usp. Fred GUYETTE, Worship and Four Kings in Chronicles, u: *Jewish Bible Quarterly,* XXXIX (2011.), br. 2., 119-120.

Svako kraljevstvo posjeduje propise, a propisi za Izrael dobrim se dijelom nalaze u *Pnz* 12,1 – 16,17. Već tu se vidi da prednost imaju bogoštovni zakoni naspram onih društvenih, jer su njihova ključna motivacija.[22] Dolazi i do centralizacije bogoštovlja kojem je jedan od razloga i kultno jedinstvo, čime se narod učvršćuje. Svako je okupljanje izraelskoga naroda u hramu bilo znakom kolektivnog identiteta koji podsjeća narod na Savez, odredbe Saveza, njihovu međusobnu kultnu povezanost te važnost spomena na Božja djela u prošlosti, čime čuvaju svoj religijski i narodni identitet. To je istovremeno bilo i naglašavanje jednosti Jahve Boga i ekskluzivnosti hrama kao kultnog mjesta. Takvo se okupljanje zbiva bez obzira na društvene razlike. Iz toga izrasta etika bratstva, što je već samo po sebi velika razlika u odnosu na ostala kraljevstva. Taj ideal bratstva uključuje svijest srodnosti i jednakopravnosti sviju u Izraelu pa se siromaštvo, ropstvo i svako društveno raslojavanje suzbija, odnosno stavlja se pod strogi nadzor (npr. jubilejski oprosti).[23]

Druga bitna razlika jest u tome što je Izrael uzeo pojam kralja i primijenio ga na Jahvu (npr. u Psalmima i poetskim tekstovima proroka), s nužnim pojašnjenjem kako Jahvino kraljevanje ne reflektira ljudsko kraljevanje. U eshatološkoj se tradiciji Božje kraljevstvo očekuje u budućnosti, a u apokaliptičnoj tradiciji kraljevstvo je prisutno na nebu i skrivena je stvarnost koja će biti otkrivena na kraju vremena.[24]

U Starome zavjetu spominju se različite forme kraljevstva; nakon egzila pojavljuju se dvije ideje o kraljevstvu (jedno nacionalno, drugo univerzalno).[25] Uglavnom, nije moguće razumjeti, ili još bolje pokušati razumjeti, kraljevstvo Izraela samo u dimenziji ovosvjetovnosti. Duhovna dimenzija određuje što to kraljevstvo jest u sebi i onda kad izvanjski pokazatelji govore drukčije. Vanjski, svjetovni epiteti moraju biti podređeni duhovnoj dimenziji. Kraljevstvo Izraela moguće je samo ako je Božje kraljevstvo, a to govori da je Bog onaj koji vodi

---

[22] Usp. A. POPOVIĆ, ה – *Torah – Pentateuh – Petoknjižje*, 185.
[23] Više o tome u: A. POPOVIĆ, ה – *Torah – Pentateuh – Petoknjižje,* 185-188.
[24] Usp. Jan MUIS, God our King, u: *HTS Theological Studies*, LXIV (2008.), br. 1., 276.
[25] Usp. J. MUIS, God our King, 277.

narod, da je iznad svih u moći, dostojanstvu i snazi, ali da nije despot, nego pastir koji, uz svu moć, veličanstvenost, ekskluzivnost i ostale odlike, vlada u ljubavi[26] (npr. *Post* 24,27; *1Kr* 8,23; *1Ljet* 16,34; *Iz* 9,6 i osobito *Ps* 136).

1.1.1.3. *Zemlja – nositeljica Obećanja*

Abrahamu je obećano potomstvo, ali i zemlja[27] u koju se uputio. Ta je zemlja zato nositelj obećanja, ne toliko zbog drugih, iako važnih, odlika,[28] nego ponajviše iz razloga jer je ona glavni dio Jahvina obećanja Abrahamu i cijelomu njegovom novom naraštaju (taj naraštaj, tj. potomstvo prvi je dio istog obećanja).[29] To je zemlja koja će uživati blagoslov, i na kojoj će živjeti taj izabrani narod. Neobjašnjivo je i teološki nerazumljivo govoriti o početku svijeta, o ljudskoj ovisnosti o Bogu i njegovom blagoslovu, a izostaviti zemlju.[30] Zemlja je i dar onima koji su zadržali vjernost Jahvi u kušnjama pustinje, ali i opasnost za one koji ju zlorabe ili krivo shvaćaju, te je temelj nacionalnoga i vjerničkoga izraelskog identiteta, pravovjerja i narodnoga jedinstva.[31] Obećanje je zemlje i u Knjizi Postanka i u Ponovljenom zakonu okvirni motiv (kao primjer navodimo *Post* 12,7 i *Pnz* 34,4) i uz poziv odabranog pojedinca, Abrahama, konstitutivni element postojanja Izraela kao naroda.[32] Doduše, obećana zemlja biva kasnije napuštena zbog gladi, i ponovno postaje temom u Knjizi Izlaska gdje Abrahamov „nasljednik" Mojsije biva pozvan vratiti narod u tu zemlju (*Izl* 3). Tijekom četrdesetogodišnjeg lutanja pustinjom obećana je zemlja i dalje jedna od glavnih tema, neostvareni cilj i dalekosežni izazov.

---

[26] Usp. J. MUIS, God our King, 277-279.

[27] Zemlja određene države jako utječe na oblikovanje nacionalne svijesti. Utječe na rasprostranjenost naroda, a Izraelci ju shvaćaju kao milost jer je Božji dar. Povratak u nju postaje faktor nacionalnog identiteta. Usp. T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 342-344.

[28] Više o odlikama obećane zemlje u: Đurica PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee,* Zagreb, 2017., 65.

[29] Vidi u: B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti*, 249.

[30] Usp. Đ. PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee*, 52.

[31] Usp. Đ. PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee,* 60, 83 i 88.

[32] Usp. A. POPOVIĆ, ה – *Torah – Pentateuh – Petoknjižje*, 62.

To se putovanje prekida jednim drugim, izrazito bitnim (štoviše konstitutivnim), elementom za izraelski narod, a to je sklapanje Saveza na Sinaju. Uspjeh se u zaposjedanju i u uživanju obećane zemlje veže uz vjernost Savezu. Obećana zemlja ne će biti tako ugodna i blagotvorna ako se Izraelci ne budu držali Sinajskoga saveza. To uključuje i poštivanje drugih naroda i isključuje mahnito otimanje i pljačkanje zemlje. Svaki rat i svaka pojedina bitka (slijedom toga i uzimanje zemlje od poraženoga) opravdani su jedino u slučaju kad to traži sam Jahve, a to nikad nije poradi materijalnoga bogatstva pojedinaca ili prolazne slave zemaljskoga kraljevstva, već u širem kontekstu ostvarivanja pojedinih etapa povijesti spasenja. Božje kraljevanje nekad traži zemlju koju trenutno posjeduju drugi, ali bitka za tu zemlju ima dublju svrhu, a to je potvrđivanje Božjeg prvenstva i njegovoga plana, nikako ne čovječjeg. Izraelci se zato moraju strogo držati Saveza. Božja blizina, koju traže i mole Izraelci, bila je osobita na Sinaju i u Šatoru sastanka. Hoće li biti i u obećanoj zemlji ovisi zato jedino o poštivanju Dekaloga (*Izl* 24,7).[33]

Kanaan je obećana zemlja, koju Abraham ne uspijeva zaposjesti, kao ni Mojsije. To polazi za rukom tek Jošui, Mojsijevu nasljedniku (osvajanje: *Jš* 6-12, podjela zemlje među plemenima: *Jš* 13-21), a tad stupa na snagu ponovna provjera Izraela kao Božjeg naroda i uopće Izraelova identiteta.[34] Treba spomenuti važnu činjenicu da se u Abrahamovu slučaju premještanja svetišta od jednog do drugog vidi anticipacija kasnijeg zaposjedanja zemlje.[35] Zemlju obećanja Abraham jest prošao, ali ju nije uspio zaposjesti. Njegova je uloga bila upoznavanje, tj. izviđanje te zemlje.[36] Zaposjedanje je zemlje započelo osvajanjem koje se navodi u Knjizi Brojeva (npr. *Br* 21), ali Petoknjižje završava s Izraelcima na Moapskim poljanama, što je blizu obećane zemlje, ali još uvijek

---

[33] Usp. A. POPOVIĆ, ה – *Torah – Pentateuh – Petoknjižje,* 63. O izraelskom problemu samo izvanjskog približavanja Bogu više u: A. POPOVIĆ, ה – *Torah – Pentateuh – Petoknjižje*, 64.

[34] Vidi u: Đ. PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee,* 67.

[35] Usp. A. POPOVIĆ, ה – *Torah – Pentateuh – Petoknjižje,* 75.

[36] Usp. A. POPOVIĆ, ה – *Torah – Pentateuh – Petoknjižje*, 77.

izvan nje.[37] Cjelokupno iskustvo pustinje ima mnoge učinke na svijest Izraela o sebi i Jahvinu daru, ali je i upozorenje da zemlja sama po sebi nije izvor života, već vjernost onomu tko ju je darovao.[38]

Prvi bismo naglasak stavili na zanimljivu činjenicu da je zemlja imala izrazito veliko značenje za kasnije naraštaje (a ne samo za praoce Izraela) i to zato jer su nasljednici shvatili i prihvatili da je uz gubitak zemlje došao i gubitak nacionalne samostalnosti te su to teološki interpretirali.[39] Kako je uz Savez bila vezana zemlja, gubitkom zemlje Izrael nije izgubio narodni identitet, ali jest samostalnost, a to je shvaćeno kao kazna za nevjeru. U sužanjstvu je identitet, bez obzira na gubitak svih zemaljskih parametara (hram, zemlja…), ostao jak, što dovodi do zaključka da je vjera bila nosivi čimbenik njihova identiteta te da je jačala kroz nedaću sužanjstva. Nakon oporavka vjere narod je htio oporaviti i ostale uvjete svoje narodnosti, pa tako i povratiti zemlju.

Drugi naglasak treba staviti na krivo poimanje blagoslova vezanog uz zemlju u kojem je osvajanje zemlje smatrano djelom Božjim, a gubitak zemlje posljedicom nevjere. To je dovelo do brojnih osvajačkih pohoda koja su nanijela brojne nepravde i patnje.[40] Ta i druga kriva poimanja trebaju se ukloniti cjelovitim i pažljivim iščitavanjem cjelovite starozavjetne poruke o zemlji,[41] koju je, naravno, ovdje nemoguće iznijeti.

Jedan od važnijih naglasaka ovdje želimo staviti na problem zemlje koji se pojavljuje u *Post* 3,14–21, gdje se izriče Jahvin pravorijek i proklinjanje zemlje. Zemlja je ovdje kolateralna žrtva istočnoga grijeha i čovjek ju svojim odnosom čini „prokletom“. Stoga, zemlja može biti blagoslov, kao što to vidimo u obećanjima i/ili u uživanju u plodovima u vrijeme poštivanja Jahvinih odredbi, ali može biti i prostor prokletstva, kao u slučaju vrta u Edenu. Čovječanstvo

---

[37] Tako ni sami vođe naroda (Aron i Mojsije) ne ulaze zbog prijestupa. Više u: A. POPOVIĆ, תורה – *Torah – Pentateuh – Petoknjižje,* 165.

[38] Usp. Đ. PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee,* 64.

[39] Usp. Đ. PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee,* 57.

[40] Teološko opravdavanje brojnih osvajanja uglavnom proizlazi iz shvaćanja zemlje kao prava, a ne kao dara. Usp. Đ. PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee,* 70.

[41] Usp. Đ. PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee*, 59.

„svojim odnosom prema Bogu stvoritelju određuje i svoj odnos prema zemlji."[42] Tu se nalazi ujedno i temelj za prigovor o ekološkom postupanju, kao i o nekim drugim temama o kojima ovdje ne možemo govoriti.[43]

Zemlja jest jedna od središnjih tema Staroga zavjeta i nositelj je obećanja Stvoritelja, kao što je i mjesto ostvarivanja njegova blagoslova. Zato je opravdano smatrati zemlju svetim mjestom, iako se neka pojedina biblijska mjesta više nazivaju tim naslovom. Bog kao Stvoritelj jest i Upravitelj i to upravljanje zemljom povjerava čovjeku pojedincu, iako se zapravo to gospodstvo odnosi na cijelo čovječanstvo. S obzirom na darovanu sličnost Bogu, čovjek ostvaruje i živi svoju stvaralačku narav samo ako je usuglašen s Božjim naumom i ako zemlju koristi na ispravan način.[44] To rezultira blagoslovom. Božji blagoslov zemlje i naroda znači Božju pratnju naroda kroz sve životne izazove, njegovu blizinu, pomoć i suradnju. On je odobravanje i potpora i cjelovitom narodu i pojedincu, ali i ojačavanje zemljine plodnosti, njezine živodajnosti. Blagoslov je i ohrabrenje za nastavak puta, osiguranje da će svaki trud biti nagrađen, a žrtva prepoznata i poduprta. Ali taj se blagoslov ne može uživati bez suradnje svih stvorenja. A kako je zemlja isto Božji stvor čovjek je nužno pozvan na suradnju sa zemljom.[45] Suradnja sa zemljom donosi čovjeku identitet i dostojanstvo, a Bogu povratno štovanje.[46] Povratno štovanje jest odgovorno i altruistično korištenje i gospodarenje zemljom, ali je i bogoštovlje. I to bogoštovlje koje uključuje zemlju i ističe ju kao bitan faktor službe, jer dio zahvalnosti Jahvi dolazi upravo zbog zemlje, njezinih plodova i svega što ona nosi u sebi, život posredovan od Boga. Zemlja svojim plodovima, uz Božji blagoslov, omogućuje da čovjek dobiva vremenitu hranu, ali ne isključuje potrebu za vječnom hra-

---

[42] B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti*, 143.

[43] U govoru o povezanosti s aktualnim temama, kao i brojnim drugim naglascima vezanima uz zemlju, upućujemo na prvo poglavlje „*Zemlja u Starom zavjetu i biblijskoj teologiji*" bogatog djela: Đ. PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee,* 29-123.

[44] To znači da se zemljom ne može raspolagati prema svojoj volji, nego prema pravilima Saveza. Usp. Đ. PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee,* 69.

[45] Svraćamo pozornost na bogati govor o važnosti zemlje u: PAPA FRANJO, *Laudato si'. Enciklika o brizi za zajednički dom* (24. V. 2015.), Zagreb, ²2015.

[46] Usp. Đ. PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee*, 48.

nom, koju utažuje jedino Bog. Zemlja tako ostaje bitnim mjestom štovanja, osobito u svojim naglašenim mjestima: hram, Šator sastanka, Sinaj i druga sveta mjesta. Sva ta mjesta posreduju govor o životu, a bogoštovlje to koristi kako bi narod pokazao zahvalnost i podsjetio sam sebe od koga potječe ta zemlja i koji joj je smisao. Zemlju Bog koristi kako bi pokazao odnos prema čovjeku, a čovjek koristi zemlju kako bi dijelio stvaralaštvo s Bogom, ali i pokazao poštivanje drugog čovjeka, njegova okruženja i njegova vlasništva.[47] Bogoštovlje koristi tu isprepletenost odnosa na najbolji način, jer ni zemlji ni ljudima ništa ne uskraćuje, a ljude na jednostavan i učinkovit način podsjeća na glavni smisao zemlje.

1.1.2. Vladari – graditelji kraljevstva

Nakon izabranog pojedinca i danog mu obećanja, nakon ulaska i zaposjedanja zemlje, Izraelcima predstoji unutarnja organizacija zemlje koju bi očekivano trebao predvoditi kralj, tj. vladar tog profila. No, percepcija kralja nije jednoznačna. Kraljevi su na čelu zemlje koju su zaposjeli uglavnom pripadnici istoga naroda, a koja je omeđena dogovorenom granicom i s prihvaćenim unutarnjim ustrojstvom. To se uglavnom poklapa s tri legitimne ustanove Božjega naroda koje donosi autor Knjige Ljetopisa: monarhija zastupljena preko Davida, svećenstvo, grad Jeruzalem i hram.[48] Sliku i značaj starozavjetnih kraljeva i njihov utjecaj na društvo promatramo kroz tri različite vrste vlasti: političku (vojnu), društvenu te duhovnu.

Kralj je vidljivo počelo jedinstva naroda, a monarhija jedino pravo političko starozavjetno društvo. U bitnome se izraelski kralj itekako razlikuje od drugih, obližnjih kraljeva – u vjernosti Jahvi,[49] tj. u tome što je kralj jednako podložnik Jahvin kao i svaki drugi Izraelac.[50] U kultovima Mezopotamije, Ka-

---

[47] Usp. Đ. PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee,* 51-52.

[48] Usp. K. R. COOPER, King and Cultus, 68.

[49] Svaki pojedinac, pa tako i sam kralj, svoje prvotno pouzdanje treba imati u Jahvu. Usp. B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti*, 65.

[50] Usp. R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* Zagreb, [2]1993., 174-175.

naana i Egipta kraljevi su imali daleko istaknutiju ulogu.[51] Izraelski kralj karizmatična je osoba s velikim ovlastima, ali nije Jahvina slika u pravom smislu riječi.[52] Zapravo, kralj u Izraelu nikad nije imao značenje kao kod drugih naroda, odnosno on gubi oznaku apsolutnoga vladara i biva izložen nemilosrdnoj kritici proroka.[53] Proroci su bili nemjerljiv doprinos kritici struktura i uistinu nužan korektiv politike.[54]

Zanimljiva je činjenica da je inicijativa za uspostavom monarhije i stavljanjem kralja na čelo naroda došla od samoga naroda (*1Sam* 8-10). Kasniji zapisi potvrđuju nam da narodni starješine prihvaćaju kralja (Davida – *2Sam* 5). Ipak, s obzirom da je kralj podsjećao previše na egipatskog faraona i sužanjstvo, određena je suzdržanost ipak bila prisutna, npr. kod proroka Samuela. U tadašnjem se okružju lik i služba kralja označavala često opisima Božjih atributa i općenito se u mnogočemu poistovjećivalo ulogu zemaljskog i nebeskoga kralja (božanstva). Vladara se gotovo uvijek smatralo apsolutnim gospodarom zemlje i svega na njoj, pa je zemlja bila promatrana kao prostor kraljeve moći i izvor njegovog bogatstva.[55] U slučaju Izraela pogreške kralja nisu skrivane, već su stavljene pod udar kritike, pa su tako i slom i propast Sjevernoga i Južnoga kraljevstva pripisani samomu kralju i njegovoj neodgovornosti.[56]

Bog veže određena obećanja i planove uz kraljevsku instituciju iako je ona bila problematična.[57] I to ne uvijek instituciju izraelskoga kralja.[58] Sve više

---

[51] Primjerice, faraon je smatran sinom boga Ozirisa, utjelovljenim Horusom. Usp. T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 314.

[52] Usp. R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* 175.; Helen A. KENIK, Code of Conduct for a King: Psalm 101, u: *Journal of Biblical Literature,* XCV (1976.), br. 3., 395.

[53] Usp. Božo LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka. Biblijska teologija Novoga Zavjeta,* Zagreb, 2010., 20.

[54] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 11, 43 i 75.

[55] Usp. Đ. PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee*, 75.

[56] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 21.

[57] Usp. B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti*, 15. Monarhija je bila toliko nepovoljna za proroka Hošeu da ju smatra čisto ljudskom tvorevinom i smatra da je nastala bez Božjega znanja. Tu treba ponovno spomenuti Jotamovu basnu u *Suci* 9,7-15 što je najoštrija antimonarhistička kritika koju se može pronaći u svetim spisima. Više u: B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 21.; B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 507.

dopire do svijesti naroda da Bog ostvaruje svoje planove i preko drugih vladara. Ironično je, a i razočaravajuće, za cijeli narod Izraela bilo to što je institucija kralja dovela do izrabljivanja naroda, a uvedena je prvotno baš radi zaštite naroda.[59] Ukratko, zemaljski su kraljevi zakazali, a što su oni više griješili, više je rasla i mesijanska ideja o budućem idealnome kralju (Mesija, Emanuel).[60] Bog je jedini pravi kralj[61] te se očekuje novi kralj koji ne će biti opterećen grješkama predsužanjske kraljevske kuće (*Iz* 11) i koji će uvesti kraljevstvo Sina Čovječjega (*Dn* 7).[62] A razlika u tim kraljevstvima leži u tome što će taj kralj biti unutar stada i pred njim kao onaj tko stvarno skrbi: *Jer ovako govori Jahve Gospod: „Evo me, sam ću potražiti ovce svoje i sam ću ih pasti! Kao što se pastir brine za ovce svoje kad se nađe uza stado raspršeno, i ja ću se pobrinuti za svoje ovce i skupit' ih iz svih mjesta u koje se raspršiše u dan oblaka i mraka. Izvest ću ih iz narodā, skupit ću ih iz zemalja i dovesti ih u zemlju njihovu da ih pasem na gorama izraelskim, po svim dolinama i travnjacima. Past ću ih na izvrsnim pašama, ovčinjaci će im biti na visokim gorama izraelskim; ondje će počivati u dobrim ovčinjacima i past će na sočnim pašama, po gorama izraelskim. Sam ću pasti ovce svoje i sam ću im dati počinka – riječ je Jahve Gospoda. Potražit ću izgubljenu, dovesti natrag zalutalu, povit ću ranjenu i okrijepiti nemoćnu, bdjeti nad pretilom i jakom – past ću ih pravedno.*(*Ez* 34,11-16).

Sama je podjela kraljevstva na dva dijela (Sjeverno i Južno) pokazatelj kraljevoga nerazumijevanja naroda: Salomonov sin Roboam nije dopustio smanjivanje nameta i tlake sjevernim plemenima, pa su ga oni odbili prihvatiti za kralja (*1Kr* 12). To je na kraju dovelo i do drugačijega biranja kralja. Dok je u Samariji vladao slobodan izbor i proglašenje kralja, u Južnom je kraljevstvu

---

[58] Nevjerojatno je gorko i potpuno nečuveno iskustvo da Bog svoje spasenjske naume ostvaruje preko poganskoga kralja, npr. babilonskoga ili perzijskoga (*Jr* 29 i *Iz* 45,1-13). Usp. B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti*, 81, 91, 320 i 335.

[59] Usp. B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti*, 383.; B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 22.

[60] Usp. B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti*, 385 i 389. Taj je budući kralj toliko idealno opisan da je jasno da to ne može biti Salomon. Odlike nadilaze povijesnu osobu. Više u: B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 23.

[61] Sionski psalmi veličaju Boga kao kralja, jer on jedini može obraniti nevoljnike i ugrožene. Predodžba Boga kao kralja sve više poprima kozmičke i univerzalističke crte. Više u: B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 27.

[62] Usp. B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti*, 391 i 403.

vladalo pravo nasljedstva, pa se održala Davidova loza s njegovim krvnim nasljednicima.[63] Knjige o Kraljevima kao i Knjige Ljetopisa uglavnom prate Davidova sina, Salomona, miroljubiva vladara, čiju se vladavinu smatralo vrhuncem izraelske moći zbog vojske, bogatstva i ugleda. Ne bi bilo pretjerano ustvrditi da se to doba smatralo ispunjenjem obećanja Abrahamu. No nije sve bilo baš tako sjajno. *1Kr* 4 izvješćuje o teškoćama zbog prevelike administrativne infrastrukture i zato što kralj Salomon ljubav usmjeruje na brojne žene umjesto na Jahvu te se uspoređuje s egipatskim faraonom...[64] Na kraju svega, iako ga *1Kr* čak smatra i arhitektom raspuštanja kraljevstva, i dalje se percipira kao vladar najbliži idealu kao i manjkavim nagovještajem idealnog kraljevskog službenika Isusa Krista.[65]

1.1.2.1. *Politička i vojna vlast*

Nijedan kralj staroga svijeta nije mogao dugo vladati ako nije bio okružen brojnom i odanom vojskom koja je osiguravala mir i prosperitet. Ipak, snaga vojske i moć oružja u Izraelu nisu imali odlučujuću ulogu. Zbog činjenice da je Gospodin gospodar povijesti, što je nebrojeno puta ponovljeno nevjernomu izraelskom narodu, i da bez Boga nema pobjede, koliko god se kralj trudio,[66] svaki je pokušaj kraljeve moguće samovolje – promašaj. Ovdje ističemo neke naglaske vezane uz vojne i političke (ne)uspjehe.

Kao prvi naglasak treba napomenuti kako David nije mogao[67] biti graditeljem Hrama upravo zbog svojih vojnih pohoda. To je moralo biti povjereno miroljubivom kralju, Davidovu sinu Salomonu (*1Kr* 5,17 i *1Ljet* 22,8).[68] Na Davidu je bilo da pripremi sve za gradnju,[69] ali sama je gradnja trebala pripasti

---

[63] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 73.

[64] Više u: John A. DAVIES, „Discerning between Good and Evil“: Solomon as a New Adam in 1 Kings, u: *Westminster Theological Journal,* LXXIII (2011.), br. 1., 49-55.

[65] Usp. J. A. DAVIES, „Discerning between Good and Evil“, 57.

[66] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 84.

[67] To je svojevrsni paradoks. U drugim su kulturama upravo vojnouspješni kraljevi gradili spomenike i žrtvenike svojim bogovima. Izraelskom kralju ratniku to nije bilo dopušteno.

[68] Salomon prima u nasljeđe veliku čast i dužnost izgradnje hrama, a ta je izgradnja iz razloga osiguravanja kraljevstva. Više u: K. R. COOPER, King and Cultus, 64-65.

[69] Usp. K. R. COOPER, King and Cultus, 69-70.

onomu koji nije ruke „uprljao“ ratovima. Treba naglasiti da je Salomon imao moćnu vojsku (*1Kr* 5,6) i da nije bio miroljubiv iz razloga što je bio onemogućen ratovati. Biti u mogućnosti ratovati, a odlučiti se za život, dovodi do prikladnosti za bogoslužje. Ono je zato u službi života, podsjeća na izvor života, na vrelo iz kojeg dolaze svi darovi. Doduše, mogao se izgraditi hram i uvesti obredi, ali ono ne bi bilo dostojno (kao što su to npr. učinili brojni poganski vladari). Jahve traži naglasak na životu, a pravi se život za Izraelce nalazio jedino u poštivanju Saveza, u skladu s Bogom. Salomonova je odluka da poštuje mir životvorna i zato je on pogodan vladar za gradnju hrama i osiguravanje dostojnog bogoslužja.

Tu su i neki drugi naglasci vezani uz političko-vojnu moć. Tako je npr. dinastija Omri vladala popustljivom politikom i time stvorila političku stabilnost, dok kralj Jehu okrutno iskorjenjuje cijelu tu dinastiju (*2Kr* 9 – 10).[70] Do propasti kraljevstva dolazi često (ne samo u Izraelu) zbog brojnih unutarnjih sukoba, ne nužno zbog vanjskih neprijatelja. Jahvin utjecaj vidimo u primjeru kralja Joaša koji priznaje prorokov utjecaj u borbi, jer je dobivena bitka usprkos manjkavostima vojske (*2Kr* 13).[71] Odlomak *2Kr* 14,25-27 donosi primjer velikog vojnog uspjeha kralja Jeroboama II. koji je doveo i do političkoga mira, ali nažalost i do velikih socijalnih razlika (obogaćivanje manjine i osiromašivanje većine).[72] I dok se kraljevi uzdaju previše u svoje sposobnosti upravljanja, strategija i pregovaranja, proroci podsjećaju na Jahvinu vodeću ulogu. Tako prorok Izaija odgovara kralja Ezekiju od uključivanja u pobunu te ga savjetuje da ne polaže nade u političke sile, već samo u Jahvu (*Iz* 30 – 31).[73]

S vremenom proroci čine sve veći odmak od kraljeva i njihova stila vladanja i podsjećaju da je izraelski način vladanja drukčiji od drugih.[74] Jedan od

---

[70] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 74.
[71] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 76.
[72] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 96.
[73] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 162.
[74] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 176. U *Iz* 7 – 12, u govoru o Emanuelu, Izaija najavljuje kralja koji će iskorijeniti tlačenje i uništiti rat kao sredstvo rješavanja problema. To je bio radikalno drugačiji lik kralja. Taj će kralj skrbiti o miru, učvršćivati pravo i pravednost, is-

primjera koji je korisno spomenuti jest onaj u kojem Izaija traži od kralja Ahaza[75] da ne sklapa trule sporazume s asirskim i egipatskim kraljevima i da se pouzdaje u Jahvu.[76] Osim toga, Izaija ne dopušta izjednačavanje kraljevske vojne politike i božanskog vladanja svijetom, jer kralj je u službi Boga, a ne obratno, i zato kralj ne može upregnuti Jahvu za svoje ciljeve.[77] Budućnost Izraela ne gradi se na lažnim obećanjima vladara, na snazi oružja ili na političkoj snazi.[78]

1.1.2.2. *Društvena vlast*

Kako kralj nije apsolutni vladar zemlje, nego je u službi Gospodina, on nema pravo otuđivati zemlju po vlastitoj želji. U *1Kr* 21 nalazimo problem kraljice Izabele koja svoga supruga, kralja Ahaba, nagovara da otme Nabotovu zemlju. Njezin je postupak donekle shvatljiv uzimajući u obzir da se kraljica Izabela vodila kanaanskim zemljišnim pravom u kojem je kralj apsolutni vladar nad zemljom. Po izraelskome pravu kralj na tu zemlju nema pravo, pa stoga i kralju i kraljici slijedi kazna, odnosno Ilijino upozorenje[79]: *Tada bi upućena riječ Jahvina Iliji Tišbijcu: „Ustani i siđi u Samariju, u susret Ahabu, kralju izraelskom. Eno ga u vinogradu Nabotovu u koji je sišao da ga zaposjedne. Reci mu: Ovako veli Jahve: Umorio si, oteo si! Zato ovako veli Jahve: Na mjestu gdje su psi lizali Nabotovu krv, lizat će psi i tvoju.*"(*1Kr* 21,17-19).

Kako se zbog iskustva Egipta i okolnih naroda oblikovala stanovita suzdržanost prema kraljevima, nije vladalo jednodušje u Izraelu treba li preuzeti

---

korijeniti sukobe i, generalno, ići drugačijim putem od ostalih kraljeva, bez korištenja sile i nametanja (Iz 49). Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 202, 204, 520 i 525.

75 Kralj Ahaz primjer je realnog i vrsnog političara, što nije dovoljno za prijelomne trenutke. Jedino zahvaljujući vjeri u Jahvu (a ne vjeri u institucije) može se očekivati budućnost. Tako je i silna vjera u Davidovu dinastiju bila neopravdana. Vidi više u: B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti*, 94-95.; T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 331.

76 Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 186-187.

77 Usp. B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti*, 72.

78 Usp. B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti,* 79. Za razliku od Izraela, Asirija je otišla vrlo daleko u naglašavanju vojnog uspjeha kao čimbenika nacionalnog identiteta. Vidi u: T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 317.

79 Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 64. Kazna je Ahabu odgođena zbog njegove pokore.

monarhijski sustav. Kralj je percipiran kao tlačitelj i ubiratelj poreza. Na kraju su Izraelci zbog straha od okolnih vojnih sila ipak pristali na taj sustav vladanja preuzimajući i socijalno-ekonomske nepravilnosti koje iz toga proizlaze.[80]

Stabilnost se naroda i podizanje narodnoga morala očituje kod velikih gradnji i obnova. Jednoj takvoj je pristupio i kralj Ezekija, Ahazov nasljednik, koji je gradio zidove, vodovod i dopuštao ulaz izbjeglica sa sjevera (*2Kr* 18 – 20).[81] Ti radovi i socijalni potezi doprinose i boljemu standardu naroda i očituju napredak što ohrabruje ljude.

Socijalnu nepravdu kraljeva osuđuje niz proroka. Tako prorok Izaija proziva vlast za mito, korupciju i nepravdu te za suradnju s kradljivcima (*Iz* 1,21-26).[82] Tu odliku proročkog prozivanja moćnika nastavlja i prorok Mihej (*Mih* 2,1-2; 3,1-3) spočitavajući vladarima nasilje, ucjene i otimanje imovine (što je ponašanje u skladu s kanaanskim zakonima, a ne izraelskim). Mihej navodi i kraljevsko poniženje ljudi i svođenje naroda na sredstvo bogaćenja (*Mih* 2,4).[83] Prorok Sefanija (*Sef* 1,16) zbori o društvenim nepravdama i materijalizmu onih koji su na vlasti te stoga smatra da će Božja pravda prvo doći do vladara.[84] Proročki niz nastavlja prorok Jeremija koji proziva kralja Jojakima za gradnju raskošne palače u *Jr* 22,13-17. Pohlepni je i nepravedni Jojakim do potrebitih sredstava za gradnju došao tlačenjem naroda. Osim toga, Jeremija mu prigovara nedostatak karizme, sklonost nasilju, političku suradnju s Egiptom (umjesto s Babilonom).[85] Ni Jojakimov nasljednik, kralj Sidkija, nije bio puno bolji, pa mu Jeremija prigovara kolebljivost i sebičnost jer je i njemu na prvom mjestu vlast, a ne sudbina naroda (*Jr* 37 – 38).[86] Nadalje, prorok Hagaj (*Hag* 1,9) govori o problemu u kojem vođa Zerubabel prvo gradi svoju kuću, a tek onda brine o hramu.[87] Ovaj odlomak zaključujemo jednim pozitivnim primjerom, tj. kralje-

---

[80] Usp. B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti,* 381.
[81] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 153.
[82] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 159.
[83] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 218-219.
[84] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 251.
[85] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 260 i 266.
[86] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 267 i 317.
[87] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 384.

vim posluhom. U *Jona* 3,5-9 ninivljanski kralj sluša upozorenje proroka Jone i prvi započinje post i prihvaća uvjete za spasenje, čime daje primjer ostatku naroda.[88]

U situaciji kad izraelski kralj tlači vlastiti narod, nekad je rješenje upravo u nekome vanjskom utjecaju koji dovodi do obraćenja iznutra. Tako je bilo u slučaju proroka Jeremije koji upravo u babilonskom kralju Nabukodonozoru vidi rješenje za pročišćenje naroda i njegov boljitak (*Jr* 27,6-12). Uz nedostatak socijalne osjetljivosti, ali i vjerske nebrige, Izrael nije mogao očekivati svijetlu budućnost, stoga je u vanjskome, „neprijateljskome", kralju viđen moguć spas. Izraelski su kraljevi sebično gradili veličanstvene palače, raskošno živjeli i ugnjetavali vlastiti narod.[89] Ipak, čak ni ti vanjski kraljevi nisu prošli bez kritike. Njih je oštro prekoravao prorok Daniel. Tako je Nabukodonozoru uputio upozorenje da se ne uzoholi, da prestane s bezakonjem prema siromašnijima i da ispravi grijehe pravednim djelima (*Dn* 4).[90]

Jedan od vrlo aktivnih i kritičkih proroka je i Amos. U vrijeme vladanja Jeroboama II. bio je uspostavljen politički i vojni mir, ali je došlo do trgovačkoga procvata koji je stvorio mali broj bogatih, a većinu je osiromašio. Prorok Amos (*Am* 7,7-9) to odlučno osuđuje i najavljuje nesreću za kraljevsku dinastiju.[91]

1.1.2.3. *Duhovna vlast*

Proroci nisu prigovarali kraljevima samo na političkim dogovorima i društvenim nepravdama. Oni su itekako propitivali njihovu pravovjernost i osuđivali ih za idolatriju. Prorok Ilija bio je u sporu s kraljem Ahabom i kraljicom Izabelom zbog gradnje hrama Baalu, nauštrb savezu s Jahvom (*1Kr* 18,16-19). Zbog svega dolazi do suše, za koju Ahab krivi Iliju, a ne svoju nevjernost.[92]

---

[88] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 426.
[89] Usp. B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti,* 80.
[90] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 451.
[91] Usp. B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti,* 343-345.
[92] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 54 i 59.

S druge pak strane svakako treba navesti primjer kralja Jehua, koji je bio gorljivi zagovaratelj pouzdanja u Boga, ali krivim metodama. On je krvoprolićem i bespotrebnim nasiljem htio pročistiti zemlju i učvrstiti pravovjerje, a kako cilj ne opravdava sredstva, njegov je način upravljanja bitkama (a i cijelim kraljevstvom) jednostavno – neprihvatljiv.[93]

Drugi proroci jednako tako prigovaraju za nevjeru i vladarsko štovanje drugih bogova. Tako prorok Amos spočitava kultnu neispravnost u *Am* 5,7, a Hošea u *Hoš* 6 idolatriju kraljeva i drugih moćnika (knezovi, svećenici).[94] Ova je kultna neispravnost primjer i socijalne nepravde jer u Izraelu nije bilo čisto političkih pitanja, bez primjese religijskoga. Slijedom toga, nije bilo ni jasnoga razlučivanja između duhovnih i političkih ovlasti izraelskih moćnika.[95] Prorok Izaija predlaže izgradnju nutarnje snage naroda na etičkim načelima i na snazi vjere te podsjeća da je u temelju svih izraelskih pobjeda Božja snaga, a ne snaga izraelskih vojnih sposobnosti (npr. *Iz* 7,18-20; *2Kr* 3,4-27; 6,8-23; 13,14).[96]

Priznavanje drugih božanstava nalazimo i u slučaju kralja Ahaza. On priznaje asirsko kraljevsko božanstvo, iako ga Ilija upozorava da to ne čini. Poslije gradi i žrtvenik asirskim božanstvima. To je očita nevjera Jahvi, iako je naizgled djelovalo da je donio mudru političku odluku priklonivši se Asiriji.[97] Ezekija pak nasljeđuje Ahaza i uklanja sve asirske religijske znakove (*2Kr* 18,3-4), ali ih je kasnije prinuđen vratiti. Danak Asiriji čak mora platiti zlatom iz Svetišta.[98]

I u Knjizi proroka Daniela pronalazimo neke važne napomene vezane uz duhovnu vlast kraljeva te uz njihovu zloporabu vlasti. Daniel poziva kralja Nabukodonozora da se odrekne idolatrijskoga pristupa sebi (*Dn* 3)[99], a kralja

---

93 Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 86.

94 Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 117 i 131.

95 Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 149.

96 Usp. B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti,* 75.

97 Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 151-152; B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti,* 74. Što se tiče Asirije treba svakako spomenuti da je kraljeva služba bila shvaćena kao svećenička te se ekspanzionistička politika osvajanja shvaćala praktički – misionarskom. Više u: T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 330.

98 Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 154 i 156.

99 Zlatan je kip simbol idolatrije i kralj ne smije robovati vlastitim proizvodima. Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 450.

Baltazara prekorava zbog uporabe posvećenog suđa u dvorskim velikaškim zabavama (*Dn* 5).

Prema prorocima, glavni razlog neuspjeha izraelskih kraljeva u vršenju vlasti, i to ne samo duhovne, jest u tome što su uzore gledali u kraljevima okolnih naroda. Smanjio se moralni ugled vladara, a naglašavalo se pretjerano jamstvo reda. Iako Jahve koristi instituciju kralja za neke poduhvate i za ispunjenje nekih obećanja, kraljevstvo je ostalo stvarnost s brojnim nedostacima.[100]

U nekoliko sljedećih primjera navodimo dobre primjere vladanja izraelskih kraljeva. Tako kralj Salomon u *2Ljet* 5 – 7 moli za cijeli Izrael ispred oltara, za pravdu među susjedima, za obnovu u ratu, za kišu u slučaju suše, za zaštitu od kuge i gladi, da pogani upoznaju Jahvu, za oprost, za utjehu onih koji su u egzilu.[101] Kralj Ezekija obnavlja savez s Bogom, okuplja glazbenike i prvake Jeruzalema obnavljajući bogoštovlje. Kralj Jošija započinje opsežnu obnovu hrama i dere svoju odjeću u znak pokore te shvaća da se duhovni smjer Izraela mora odmah mijenjati. Duhovna obnova naroda počinje od vladara, a istinski vladar mora biti uzor građanima svojom svetošću, vjerom i molitvom.[102]

Prema Svetome pismu vjera je bila i ostala glavni i odlučujući faktor izraelske nacionalne svijesti. Etnički je element (potomstvo) kao i teritorijalni element (zemlja) darovan, ali bez vjere taj dar gubi snagu, a slijedom toga i narod gubi svijest o pripadnosti, a identitet blijedi.[103]

I na kraju ovog naslova spomenimo još nekoliko naglasaka starozavjetnih spisa, upozorenja i savjeta za kraljeve. Da bi kralj mogao dugo vladati, treba poštivati Zakon (*Pnz* 17,18-20), a Samuel iznosi nezgodne strane kraljevske vlasti u *1Sam* 8,11-18. Kralj Salomon pruža primjer ispravne vladarske molitve kojom moli za pronicavo srce i razlikovanje dobra i zla (*1Kr* 3,5-10). Salomon moli za dar mudrosti i to praktične, poradi upravljanja narodom. Upravo jer je narod tako velik, potrebno je na vrijeme razlikovati dobro od zla i osigurati pravicu narodu. Jahve nagrađuje Salomona bogatstvom i slavom iako to nije

[100] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 508-510.

tražio. Salomon je prvotno tražio ono što je za dobrobit naroda, a ne njega samoga (*1Kr* 3,11-13).

Nadalje, *Izr* 8,15-16 ističu da po mudrosti kraljuju kraljevi, te da se samo opak vladar ponaša kao lav koji riče i kao gladan medvjed prema siromašnome narodu (*Izr* 28,15). *Izr* 29,4 govore o održavanju države pravicom, dok *Mudr* 6,1-11 ističe da je kraljeva dužnost težiti mudrosti jer uman je kralj blagostanje narodu (*Mudr* 6,24).

Uzoran je dakle vladar koji je sam bogobojazan i ponizan pred Bogom, koji redovito moli i traži vodstvo i snagu u prosuđivanju i odlučivanju. Vladanje jest služenje, pa se mora nadahnjivati u molitvi i bogoštovlju koje uvijek vraća molitelja na izvorna Božja pravila, tj. na sam Savez. Ujedno, taj čin ohrabruje molitelja i spomenom ojačava vjeru da je nebeski Vladar prisutan, da sve nadzire i prati blagoslovom. Bogoštovlje tako potpomaže prosperitet i vladara i njegova naroda. Prvotno na duhovnom, ali i na ostalim područjima. Sigurnost u budućnost naroda ne nalazi se u ovozemaljskim kategorijama, nego u vjeri kojase hrani, rasvjetljujei obnavlja bogoštovljem.

1.1.3. Bogoslužje u izgradnji narodnoga identiteta

Bogoštovni su čini u Izraelu imali veliku moć u oformljivanju zajednice i učvršćivanju njezinoga identiteta kakav je Jahve namijenio svojemu narodu. Institucije, sveto vrijeme i hramski službenici imali su zato i veliki značaj za narodno samoprepoznavanje. Odličan su primjer Ezra i Nehemija, postsužanjski svećenici. Oni su imali zadaću beznadnomu narodu vratiti osjećaj religioznog identiteta, stabilnosti i nade u obnovu Saveza te boljitak na zemlji.[104] Nji-

---

[101] Usp. F. GUYETTE, Worship and Four Kings in Chronicles, 120.

[102] Usp. F. GUYETTE, Worship and Four Kings in Chronicles, 121-122.

[103] Nakon pada Jeruzalema 586. pr. Kr. svi su profani simboli državnosti izgubili snagu: kralj Jojakin odveden je u izgnanstvo, grad i hram su razoreni, a narod protjeran. Jedino je preživjela duhovna struktura – vjera u Jahvu. Više o jahvizmu i njegovom utjecaju na izraelsku svijest o pripadnosti u: T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 346-352.

[104] Usp. Đ. PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee*, 80.

hova je prvotna briga bila uspostavljanje zajednice koja ispovijeda jahvizam.[105]

1.1.3.1. *Vjernost Savezu kao jamstvo opstanka kraljevstva*

Savez je jedna od najvažnijih riječi Staroga zavjeta. On uključuje slobodno zajedništvo osoba, Izraela i Jahve. Jahve stvara svijet i u njemu sam inicira taj osobit odnos. Ipak, odnos se nadopunjuje pristankom Izraela na Jahvine odredbe.[106] Postoji i nekoliko starozavjetnih analogija za taj odnos.[107] Savez nije uvijek bilateralan i nije uvijek između jednakih partnera,[108] jer jača strana u savezu može nametnuti volju slabijoj (odnos gospodar – vazal). Sinajski savez govori o dinamičnom odnosu Jahve i Izraela, a sam savez ne uključuje samo odnos prema dogovorenim pravilima nego i odnos prema samome ugovoru.[109] Izraelski savez vrlo sliči starom sizerenskom ugovoru u kojem je jedan od glavnih elemenata zabrana slabijemu da uspostavlja odnose sa strancima i obveza na puno povjerenje u gospodara.[110] Popis se glavnih uvjeta uglavnom nalazi u Dekalogu (*Izl* 20,1-17; *Pnz* 5,6-21), a same ploče Saveza (kamene ploče Dekaloga) nalaze se unutar svetišta (*1Kr* 8,9).[111] U *Izl* 24,7 nalazimo naziv za zapovijedi – Knjiga saveza, a pod tim nazivom razumijevamo sve propise iz sinajske objave koja prethodi savezu.[112] Savez se tiče poglavito vjere i bogoštovlja. Odnosi uspostavljeni bogoslužjem trebaju se precrtati na vladanje, odnosno na kraljevanje (apsolutno Jahvino prvenstvo, služba je služenje drugi-

---

[105] Usp. T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 350.

[106] Usp. R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* 177.

[107] Analogije: otac i sin, brak, pastir i stado, srodnik, kralj i podložnik, savez između ljudi. Više u: R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* 177-178.

[108] Teško je razumjeti zašto Bog sklapa savez s grešnim čovjekom. Savez treba promatrati kao prevladavanje neprijateljstva i uspostavu dubljih odnosa između dviju strana. Više u: B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti,* 233-234.

[109] Usp. B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti,* 234.

[110] Više o elementima sizerenskog ugovora u: R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* 179.

[111] Usp. R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* 180.

[112] Usp. A. POPOVIĆ, *ת – Torah – Pentateuh – Petoknjižje,* 106.

ma, pomoć i zaštita slabijih, korištenje materijalnih dobara u svrhu duhovnog rasta…).

Kao i u slučaju s Abrahamom, tako i ovaj savez započinje odabranjem pojedinca – Mojsija. No, ovdje je istovremeno izabran i cijeli narod, narod koji je Abrahamovo potomstvo. Stoga su ti savezi povezani, i to bitno. Odabranje nije protekcija, već djelo ljubavi, a savez je počelo jedinstva izraelskoga naroda. Slijedom toga vršenje zapovijedi iz Dekaloga i poslušnost temeljna su obilježja izabranoga naroda, njihov pravi identitet.[113]

S obzirom na svoje početke izraelski je narod prvotno bogoštovna zajednica, a tek onda etnička. I samo zbog te činjenice, ako iz nijednoga drugog razloga, obaveza čašćenja samo i jedino Jahve, postaje i ostaje glavnim imperativom i normativnim elementom. Prijelaz u monarhijski sustav, kao što je već spomenuto ranije, učinjeno je iz političkih i vojnih razloga, a ne zbog teoloških razloga.[114] Kasnije je dolazilo i do ponuda drugih saveza, od drugih država. Kako je Izrael bio slab i malobrojan, olako je ulazio u neke saveze zbog čega su morali činiti vjerske kompromise (poput uvrštavanja drugih božanstava u hram). Naravno, sve je to štetilo unutarnjem jedinstvu države,[115] jer nevjernost Bogu sigurno vodi u propast kraljevstva. Kraljevstvo počiva na Savezu s Jahvom, stoga svako kršenje sinajskih propisa nagriza i ugrožava kraljevstvo.

S Jahvine strane nikad nije došlo do kršenja saveza, no s izraelske nebrojeno puta. S obzirom na Jahvinu vjernost on pristupa kazni, jer to traži vjernost savezu.[116] Ipak, Bog olako ne kažnjava narod, nego se u Bogu vodi svojevrsna bitka između srdžbe i ljubavi.[117] S obzirom da je savez međusobno vezivanje, ono ima i unutarnja i vanjska obilježja. Nutarnja su otvorenost, opredjeljenje i

---

[113] Usp. R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* 180.; A. POPOVIĆ, *תורה – Torah – Pentateuh – Petoknjižje,* 108.

[114] Usp. R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* 181.

[115] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 94.

[116] Usp. R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* 182.

[117] O tome zbori, između ostalih, i prorok Hošea u *Hoš* 11,7-8. Više u: B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 135.

spremnost na dijalog.[118] Vanjski znak saveza je obrezanje, a savez traži poštivanje propisa koji se nalaze u velikoj zbirci od Knjige Izlaska do Ponovljenog zakona.[119] Neposlušnost zakonima vodi do gubitka identiteta, i vjerskoga i nacionalnoga, ali i do gubitka zemlje i same smrti.[120] Postoje raznorodni zakoni, ali ističu se ponajviše bogoštovni koji daju sakralnost cijelom zakonskom sklopu (istaknuti svakako treba zabranu vrijeđanja narodnoga vladara u *Izl* 22,27).[121] Smatralo se da je poštivanje tih zakonskih propisa od životne važnosti za opstanak Izraela, jer Jahve je vrhovni autoritet kojem se podlaže svaki ljudski.[122] Bog je temelj života naroda i svega stvorenog. On je polazište za bilo kakav uspjeh i temelj na kojemu treba graditi kraljevstvo. Upravo zato prva Božja zapovijed u Dekalogu i jest o vjernosti Bogu Osloboditelju. Jahve je oslobodio Izrael iz Egipta, on je vladar koji je narodu podario taj dragocjeni dar – slobodu.[123]

Neobičan, a istovremeno i iznimno važan, element ovoga Saveza jest da vjernost savezu zahtijeva od Izraelaca promatranje neprijatelja iz drugačije perspektive, tj. vjernost Bogu treba biti snažnija od neprijateljstva prema bližnjemu.[124] Treba spomenuti i da je nakon sloma izraelskoga kraljevstva pojam saveza u teologiji više smješten na antropološku razinu, tj. usmjeren je prema osobi čovjeka.[125] Ipak, savez i dalje ostaje interpretativna kategorija za opis odnosa izabranoga naroda i Boga.[126]

---

[118] Usp. B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti,* 237.

[119] O vrstama zakona unutar tih zbirka više u: R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* 183.

[120] Usp. Đ. PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee*, 62.

[121] Bogoštovni zakoni su: zabrana kumira, propisi o gradnji žrtvenika, zabrana magije, zabrana žrtvovanja idolima, zabrana bogohule, zabrana konzumiranja mesa koje nisu obredno zaklane, obveza žrtvenih prinosa, propisi o suboti i subotnjoj godini, o svetkovinama hodočašća... Više u: A. POPOVIĆ, *ת – Torah – Pentateuh – Petoknjižje,* 106-107.

[122] Usp. R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* 184.

[123] Usp. A. POPOVIĆ, *ת – Torah – Pentateuh – Petoknjižje,* 107.

[124] Usp. A. POPOVIĆ, *ת – Torah – Pentateuh – Petoknjižje,* 107.

[125] Usp. B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti,* 239.

[126] Iako je sinajski savez istinska paradigma odnosa Boga i naroda ipak treba uzeti u obzir i osobitosti prethodnih saveza u Knjizi Postanka, odnosno sve treba promatrati kao povezanu cjelinu. O tome više u: B. LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti,* 241-263.

1.1.3.2. *Religijske institucije Izraela, blagdani*

Izraelske je religijske institucije nemoguće zaobići u govoru o temeljnim institucijama naroda koji je bio odabran, kojemu je obećana zemlja i dano obećanje o kraljevstvu. Te institucije govore o uređenju toga naroda obzirom na bogoštovlje, ali i glede narodnosti. One uključuju svećenstvo (posebno izdvojeni pojedinci za kult), bogoštovna mjesta (taj se kult održavao u sinagogama i jeruzalemskome hramu, a prije toga na posebnim mjestima, od kojih su se isticale osobito gore), različite vrste žrtava, žrtvenika i drugih obrednih čina te blagdana.[127]

Ovdje ćemo se zadržati samo na posljednjoj instituciji – blagdanima, i pokušati ukratko predočiti njihovu ulogu u izgradnji nacionalnoga identiteta izraelskoga naroda. Kao što se to čini s ljudima i određenim stvarima, tako se u kultu čini i s vremenom. Izdvajanjem iz profanoga slijeda određeno vrijeme postaje sveto, jer se posvećuje Gospodinu.[128] U tjednome ritmu to je subota, odnosno *šabat*, a na godišnjoj su to posebni blagdanski dani. U dužem životnom periodu to su subotnje godine (svaka sedma) i jubilejske godine (svaka pedeseta).[129]

Religijski je obred susret božanstva sa zajednicom u kojem se ispovijeda vjera koja veže te ljude s božanstvom, pa je u slučaju Izraela jedna od sastavnica sadržaja vjere i sam – savez.[130] U religijama Bliskoga Istoka susrećemo blagdane vezane uz žetvu i prirodu općenito (kozmički ritam). Izrael nije iznimka. Blagdani Pashe, Beskvasnih kruhova, Sedmica i Sjenica jesu žetveni blagdani, ali uz to imaju i jednu bitnu razliku od blagdana u drugim religijama. U tim se

---

[127] Više o drugim izraelskim religijskim institucijama u drugom poglavlju *„Religijske institucije Izraela“* u: R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* 59-140.

[128] Usp. A. POPOVIĆ, *תורה – Torah – Pentateuh – Petoknjižje,* 142.

[129] Više o njima u: A. POPOVIĆ, *תורה – Torah – Pentateuh – Petoknjižje,* 142-143.

[130] Usp. R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* 184.

blagdanima ujedno i uprisutnjuje spasenjski događaj iz izraelske povijesti.[131] Treba spomenuti da cijeli izraelski kultni kalendar prožet temom saveza, jer je savez tema koju se ne može izbjeći ni u kojoj instituciji Izraela, uključujući i blagdane. Blagdani podsjećaju na blagoslov i obvezu koja proizlazi iz Saveza. Plodovi su zemlje pokazatelji da Bog ispunjava svoj dio obećanja, a Izrael kad slavi blagdane pokazuje da priznaje Jahvin blagoslov i njegovo stvaralaštvo.[132] Blagdani imaju spomensku dimenziju kojom podsjećaju okupljenu zajednicu na bitne događaje, a dijelimo ih na one koji su ustanovljeni prije i one koji su nastali poslije babilonskoga sužanjstva. Predsužanjski su: Pasha i blagdan Beskvasnih kruhova (koji su kasnije pomiješani), blagdan Sedmica, blagdan Sjenica, Roš Hašana (Nova Godina), blagdan Jahvina kraljevanja i, naravno, Šabat.[133] Postsužanjski su: Dan pomirenja, Hanuka i Purim.[134] Svaki pojedini blagdan omogućuje sjećanje, odnosno spomen na veliko djelo povijesti spasenja, a osobito na neke istaknute trenutke. Vjerni se tako narod spominje i ponovno priznaje važnost tih događaja za njihovu sadašnjost i budućnost. Time istovremeno uče nove naraštaje, a sebi ne dopuštaju zaborav. Blagdan čuva zajednicuod zaborava vlastite joj povijesti, identiteta i smisla povijesti spasenja, podsjeća ju na glavno vrhovništvo Jahve kao Boga i daljnju aktualnost svih Božjih propisa. Blagdani su bili spomendani koji su bili od presudne važnosti za opstanak kraljevstva, jer su „hranili" vjeru, koja je bila i ostala najvažnijim elementom u izgradnji kraljevstva.

Šabat, kao tjedni spomen, posebno je važan za izraelski narod. Na tjednoj razini podsjeća svakoga člana izabranoga naroda na istinu da je izabran, da mu je darovana zemlja i da mu je obećano kraljevstvo. Slavljenjem ovih spo-

---

[131] Slavljenjem se ovih blagdana ponavlja doživljaj Jahvine moći i spasonosne volje. Više u: R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* 185.

[132] Usp. R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* 185.

[133] Više o ovim blagdanima u: R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* 122-134.

[134] Više o ovim blagdanima u: R. E. BROWN – J. J. CASTELOT – J. A. FITZMYER i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* 134-140.

mena narod ispovijeda i svoju životnu povezanost s Jahvom, a prostor zemlje priznaje Jahvinim darom, mjestom njegove prisutnosti i odmora.[135]

Osim ovih redovitih blagdana treba reći nekoliko riječi i o krunidbama i godišnjim obljetnicama krunjenja. Kraljevski psalmi[136] nastaju u takvim prigodama i pjevaju se na tim slavljima. Ti psalmi hvale Gospoda koji je narodu dao kralja i pjevaju o slavi i/ili ljepoti kralja i nazivaju ga Božjim ljubimcem i vidljivim Božjim namjesnikom. Zapravo, neki su od tih psalama toliko primjenjivi na Krista da ih nazivamo – mesijanskim psalmima.[137] Ti su psalmi odnos između kraljevske tradicije i mudrosne baštine. Oni su korišteni unutar tih slavlja i davali su posebnu svečanu notu blagdanskomu slavlju.[138]

Smatra se da je na krunidbama kralj objavio što očekuje da će učiniti tijekom svoje vladavine, prisegnuo je na poslušnost i vjernost Jahvi. Kralj preuzima ulogu suca i čuvatelja reda i mira u zajednici. Ipak, podsjeća se kralja da je samo jedan od mnogih u savezu i da itekako ima zadaću čuvanja vjere. Kralja se upozorava i da mora ukloniti one koji govore zlo, da izbjegava izopačeno srce, da pazi na solidarnost i da prakticira pravdu. To se sve činilo u dijalogu s kultnim vođom u svečanome duhu i pred narodom.[139]

---

135 Usp. Đ. PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee*, 68-69.

136 To su osobito: Ps 2, 18, 20, 21, 45, 72, 89, 101, 132, 144 i 2 Sam 23.

137 Usp. Božo ODOBAŠIĆ, Uvod u knjigu Psalama, u: *Psalmi,* Split, 2009., 29.

138 Kao primjer uzimamo *Ps* 101. Tema je psalma mir i red među ljudima, recitiran je na kraljevskim ceremonijama i on je u biti kraljeva izjava odanosti svim etičkim zahtjevima službe. Kralj izgovara prisegu nevinosti Jahvi i moli Jahvu za blagostanje u nadolazećoj godini. Više o dotičnom psalmu u: H. A. KENIK, Code of Conduct for a King, 393-395.

139 Usp. H. A. KENIK, Code of Conduct for a King, 395, 398, 399, 401-403.

1.2. Kraljevstvo i kralj u novozavjetnim spisima

Kraljevstvo u starozavjetnim tekstovima i ono u novozavjetnim spisima ima mnogo poveznica, ali i razlika. Novi zavjet progovara o kraljevstvu, ali ga stavlja u isključivi vjernički kontekst, onaj koji svoje ostvarenje ima u odanosti Bogu, Kralju svih kraljeva. Isus Krist, komu je predano Kraljevstvo, uosobljenje je Kraljevstva te stoga i pravi Kralj. Kraljevstvo koje on donosi nije od ovoga svijeta, a i sam Krist ne preuzima nikakve oznake ovosvjetskih vladara. On neminovno ima kraljevsku čast, ali ovaj je put Kraljevstvo otvoreno svima, i Židovima i poganima. Isus Krist iznosi nekoliko prispodoba kojima opisuje kraljevstvo koje je s Njime stiglo. Ono još nije u potpunome sjaju, jer je eshatološke naravi. Svi su pozvani izgrađivati Kraljevstvo čiji je početak vazmena pobjeda Kralja Isusa Krista. U toj su izgradnji čovjek i njegovo spasenje stavljeni u središte i imaju apsolutni prioritet. Živeći novost Kraljevstva i jednakost sviju unutar njega anticipira se Kraljevstvo novoga i potpunoga sjaja, koje dovodi do posljednjega cilja na kraju vremena, sveopćeg zajedništva u nebeskom kraljevstvu i Boga sve u svemu (*Iv* 17).

1.2.1. Dolazak kraljevstva koje nije od ovoga svijeta

U *Iv* 19,11 nalazimo 'vladara' Isusa Krista kako vladaru Pilatu zbori o vlasti danoj odozgo.[140] Obojica imaju vlast, ali drugačije snage i razine. I percepcija je njihove moći kod prisutnog naroda vrlo različita. Kraljevanje je uistinu hijerarhijski odnos, odnos prava i dužnosti, a kod Boga to dolazi do izražaja još i više. Nitko ne može biti kraljem Bogu, ni njime upravljati, jer je potpuno neovisan i slobodan. No kraljevstvo Božje, tj. Isusovo, nije nekakav manipulativan odnos ili odnos posjedovanja. U tom su kraljevstvu odnosi asimetrični, ali dinamični. Spomenimo da u primjenjivanju vladarskih epiteta na Boga tre-

[140] U toj velikoj sceni imamo susret cezarovog i Božjeg kraljevstva i sukob različitih vizija istine i moći. Više u: N. T. WRIGHT, Imagining the Kingdom: Mission and Theology in Early Christianity, u: *Scottish Journal of Theology,* LXV (2012.), br. 4., 388.

ba biti jako oprezan jer Bog pripada drugačijoj vrsti entiteta. Stoga svaki naziv za Isusa, odnosno Boga, možemo koristiti samo metaforički.[141]

U *Iv* 18,36 nalazimo Kristov govor o sebi, tj. o njegovome kraljevstvu,[142] gdje jasno govori Pilatu da to kraljevstvo nije od ovoga svijeta te da bi se inače njegovi borili za njega. U sljedećem retku (*Iv* 18,37) Isus potvrđuje da je kralj. I to je neophodna metafora za Boga, jer On posjeduje autoritet i moć. Ali on tu moć koristi za borbu protiv zla, za oslobađanje ljudi. Naslov „kralj" jedina je metafora koja implicira Božju uzvišenost koja ipak ne znači Božju distanciranost od naroda ili pak nemogućnost osobnog odnosa s Njime.[143]

U *Lk* 18,36-37 nalazimo Isusovo priznanje Pilatu da posjeduje kraljevsku vlast, ali da ona nije od ovoga svijeta. Kako Isusovo kraljevstvo nije od ovoga svijeta, on odbija preuzeti ikakvu vrstu ovozemaljskoga upravljanja ili neki dio odgovornosti ovozemaljskih vladara,[144] kao što to primjerice navodi *Iv* 6,15. Treba stoga prihvatiti da sve što se događa na ovome svijetu, nije uvijek rezultat Božje volje, jer Njegovo kraljevstvo tek treba doći,[145] a ono će uništiti sve poganske snage.[146]

1.2.1.1. *Kristova kraljevska čast*

Koristeći metaforu „kralja" za Isusa Krista, bez obzira na prije spomenute prednosti te metafore, ipak treba reći da ona ne može biti središnja metafora za Isusa jer je u nemogućnosti izraziti Božju ljubav. Slijedom toga tu metaforu treba koristiti zajedno s drugim metaforama: pastir, otac, sudac, prijatelj, brat…[147] Metafora „kralj" prvotno izražava najviši Božji autoritet koji nije de-

---

[141] Usp. J. MUIS, God our King, 283-284.

[142] Spomenimo da se pojam kraljevstva pojavljuje vrlo često u Novome zavjetu. Samo u nominativnom obliku pojam „kraljevstvo" nalazimo 30 puta, „kraljevstvo Božje" 38 puta, a „kraljevstvo nebesko" 24 puta. Vidi u: Tadej VOJNOVIĆ (ur.), *Velika biblijska konkordancija*, Zagreb – Novi Sad, 1991., 580-581. Inače o spominjanju kraljevstva u Novome Zavjetu vidi: B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 83.

[143] Usp. J. MUIS, God our King, 269-270.

[144] Usp. T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 354.

[145] Usp. J. MUIS, God our King, 282.

[146] Kako to tvrdi prorok Daniel u Dan 7. Usp. N. T. WRIGHT, Imagining the Kingdom, 385.

[147] Usp. J. MUIS, God our King, 280-281.

legiran te pojašnjava da ne postoji autoritet iznad njegova. Taj Božji autoritet jest pravo da sudi i upravlja te je pravda blisko povezana s tim autoritetom. Bog jest stvoritelj, ali ne smije se uzimati u obzir samo ta protološka dimenzija autoriteta, nego i eshatološka.[148]

Sva četiri evanđelja donose priču o Bogu koji postaje kraljem cijeloga svijeta i time se naslanjaju na židovsko njegovanje proročanstava o dolazećem kralju čije će miroljubivo vladanje zahvatiti cijeli svijet. Evanđelisti tvrde da je Isus taj kralj i da u njemu sav navještaj postiže kulminaciju i cilj.[149] *Dj* 17 donose kraljevsku obavijest da je prisutan kralj imenom Isus koji vlada drugačije. On ima autoritet i to onaj autoritet koji dolazi iz blizine kraljevstva koje s njime i započinje (*Mk* 1,15).[150]

Važno je istaknuti da se Isusa naziva Davidovim sinom (*Mt* 9,27) čime ga se smješta u kraljevsku liniju, a evanđelist Matej čak navodi cjelovito rodoslovlje u *Mt* 1,1-17.[151] U *Rim* 1,3b-4 nalazimo naslov „Sin Božji" koji se odnosi upravo na dostojanstvo mesijanskoga kralja, a intronizacija jest uskrsnuće. Isus je veći i od slavnoga Salomona i, kako kaže *Lk* 11,31, on je mudrac za cijeli svijet.[152]

Iako se Isusu pridaju naslovi „kralja židovskog" i „kralja izraelskog" iz pogrdnih razloga, u svjetlu vjere možemo prepoznati u Isusu kralja čak i u velikom poniženju osude, muke i smrti. U *Mk* 15 nalazimo Isusovo poniženje u kojemu možemo promatrati raspinjanje kao intronizaciju, razbojnike kao dvorsku svitu, a Šimuna Cirenca kao kraljevskog slugu. Sve je to stavljeno u kraljevsko-mesijansku perspektivu.[153]

---

148 Više o tome u: J. MUIS, God our King, 281.

149 Usp. N. T. WRIGHT, Imagining the Kingdom, 385, 387 i 388.

150 Usp. N. T. WRIGHT, Imagining the Kingdom, 399.; Ivan DUGANDŽIĆ, *Biblijska teologija Novoga zavjeta,* Zagreb, 2004., 60.

151 Usp. I. DUGANDŽIĆ, *Biblijska teologija Novoga zavjeta*, 71.

152 Usp. Joachim GNILKA, *Teologija Novoga zavjeta,* Zagreb, 1999., 19 i 112.

153 Usp. J. GNILKA, *Teologija Novoga zavjeta*, 119.

1.2.1.2. *Poslan „izgubljenima“ i „drugima“*[154]

Iako dolazi iz jednoga određenog naroda, Isus Krist nadilazi granice tog naroda i prepoznat je od strane evanđelista kao sveopći kralj i predvodnik novoga čovječanstva. On je ispunio obećanje iz Staroga zavjeta: došao je iz Davidova potomstva, ali daleko nadilazi sve očekivano.[155] *Mt* 25,31-46 donosi sliku suda i kraljevstva Isusa Krista gdje će se svi narodi okupiti oko svojega kralja i on će im se obratiti. *Lk* 1,31-33 najavljuje Isusovo preuzimanje Davidova prijestolja, a *Mt* 2,1-6 tvrdi da Isus polaže pravo na Izrael. Ipak će to biti na poseban način, jer taj je novi Izrael otvoren svima.[156] Kršćanska zajednica koja svojega kralja prepoznaje u Isusu Kristu nije zatvorena svijetu. Ona je novi izabrani narod, pozvan živjeti tu novost i svjedočiti ju svijetu.[157]

Velika i upadljiva razlika Isusa Krista naspram drugih vladara jest i njegovo skromno rođenje. On nije čak ni pripadnik Levijeva plemena, starozavjetne svećeničke loze.[158] No, ponajveća razlika jest u tome da kod Isusa nema jaza između riječi i djela i što sav nauk ima pokriće u djelima. Odluka biti dionikom njegova Kraljevstva nije rezultat straha nego dubokog uvjerenja. Svatko ima pravo biti članom Njegova Izraela. I dok kao otac vlada, On ujedno nosi i obilježja skrbnika, onoga tko bdije nad narodom, koji vodi i pomaže. On je milosrdan, ali se i razračunava s vanjskim i unutarnjim neprijateljima Izraela. Isus je Kralj i njegovo Kraljevstvo nije nikakav apstrakt.[159]

Govor o nepostojanju židovske superiornosti naspram drugih naroda nalazimo i u *Mt* 18,23-35 u poznatoj prispodobi o nemilosrdnome dužniku. U zgodi o smilovanju onomu tko duguje sluge koji su sve prijavili kralju i sami su propustili oprostiti. S obzirom da je jedina opcija kajanje, čitatelj ove zgode

---

[154] Pod terminom „izgubljeni“ mislimo na „izgubljene ovce doma Izraelova“ (referiramo se na naslov koji koristi Krist u *Mt* 10,6 kad šalje apostole), dakle na Izraelce koji su se udaljili od srži saveza s Jahvom. Pod terminom „drugi“ mislimo na sve ostale narode, tj. na pogane.

[155] Usp. J. GNILKA, *Teologija Novoga zavjeta*, 19.

[156] Usp. J. GNILKA, *Teologija Novoga zavjeta*, 150, 153 i 169.

[157] Usp. Ivan PETROVIĆ – Željko TANJIĆ, Aktualnost *II. homilije O statuama* Ivana Zlatoustog za model Crkve kao kontrasnog društva, u: *Bogoslovska smotra,* LXXXIV (2014.), br. 2., 333.

[158] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 281.

[159] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 282 i 382.

može biti zatečen ako očekuje drugačiji kraj. Kraljevo smilovanje dovodi u pitanje židovsku superiornost i implicira univerzalnost tog novog kraljevstva.[160]*Kol* 3,11 jasno tvrdi da Krist uklanja nacionalne i sve druge podjele među ljudima. Svi su pozvani, a Bog uporno uklanja ograde gradeći drugačiju antropologiju nego što je ljudima bila poznata do tog vremena.[161]

1.2.1.3. *Pouke o vladarima ovoga svijeta*

U evanđeljima i poslanicama nalazimo nekoliko uputa kako se ophoditi prema nositeljima ovozemaljskih vlasti, odnosno kako shvaćati i prihvaćati razne oblike vlasti ovoga svijeta. U *Mt* 20,25-26 nalazimo Isusovo upozorenje kako među njegovim sljedbenicima ne smije biti vladara koji će okrutno postupati ili velikaša koji zloporabe svoju vlast. O razlikovanju duhovne i zemaljske vlasti najbolje svjedoči *Mt* 22,21 koji donosi Kristov poziv da se Bogu preda ono što je Božje, a caru ono što je carevo. Iako su to različite vrste vlasti, ipak su i te zemaljske vlasti od Boga te iz toga proizlazi obveza pokoravanja tim vlastima (*Rim*13,1-2). Pokoravati se tim vlastima znači dati ono što im pripada, a to su: porez, carinu, poštovanje i čast (*Rim* 13,7). To se treba dati jer državna vlast služi Bogu i postavljena je na dobro ljudi.[162]

Dok *1Pt* 2,13-17 donosi govor o potrebi pokoravanja kralju i davanju počasti te slijedom toga poziva na podložnost, *1Tim* 2,1-2 iznosi molbu za upravljanjem prošnji i zahvale za kralja. Božji se i carev autoritet drastično razlikuju i to treba imati na umu. *Mt* 12,13-17 podsjeća na tu razliku, jer ta zemaljska vlast lako može biti zloporabljena. Primjer toga možemo pronaći u *Otk* 17 gdje pisac smatra da je rimska država prazvijer, sotonski vazal i babilonska bludnica.[163] Jasan je to primjer gdje je vlast dobivena od Boga okrenuta protiv Boga samoga i njegovih vjernih.

---

[160] Usp. Bernard Brandon SCOTT, The King's Accounting: Matthew 18:23-24, u: *Journal of Biblical Literature,* CIV (1985.), br. 3., 437-442.

[161] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 96.

[162] Usp. J. GNILKA, *Teologija Novoga zavjeta*, 382.

[163] Usp. J. GNILKA, *Teologija Novoga zavjeta*, 382.

1.2.2. Jednakost i druge odrednice Kristova kraljevstva

Kakvo je dakle to novo kraljevstvo? Odgovor na to pitanje pronalazimo pažljivim iščitavanjem redaka evanđeljâ i poslanicâ. To je novo kraljevstvo povezano s onim starozavjetnim, a istovremeno je i upadljivo drugačije. Pavao vjeruje da je kraj (ovoga svijeta) blizu, ali vjeruje u novi svijet (drukčiji, radikalno bolji) u kojemu vlada poredak ljubavi, gdje je jednakost muškaraca i žena, gdje je *agape* obveza, a vječni život slijedi svima koji vjeruju. Opis nekih odrednica kraljevstva nalazimo u Pavlovim poslanicama. Tako se u *1Kor* 6,9-10 nabrajaju oni koji ne će moći uživati u takvome svijetu: raspuštenici, idolopoklonici, hulitelji, nasilnici, pijanci, preljubnici, krivci za neprirodni blud i lopovi. *Gal* 5 donosi govor o slobodi i zbori kako onaj tko ne ljubi svojega susjeda ne može postići kraljevstvo te nabraja djela tijela koja priječe ulazak u kraljevstvo. U *Rim* 7 podsjeća da kršćanstvo ima novi moral i obvezu prihvaćanja filozofije *agape* i da slavu, čast i mir mogu očekivati samo oni koji čine dobro.[164]

Mt 18 započinje pitanjem tko je najveći u novom, Isusovom kraljevstvu. Autor izdiže krjeposti poniznosti, oprosta i milosti i veću pozornost stavlja na kraljevu milost negoli na njegovu osvetu. To je ujedno i odgovor na pitanje o prednosti nad drugima u kraljevstvu.[165] Nema takve prednosti u pravom smislu te riječi, a ako je ima ona se stječe većom poniznošću i intenzivnijim služenjem drugima, jer Krist, kako to tvrdi *Kol* 3,11, uklanja sve naše podjele, one na temelju rase, narodnosti ili pak one socijalne.[166]

Kako bi se olakšalo shvaćanje Isusova kraljevstva, današnji biblijski stručnjaci preferiraju izraz „Božja vladavina“ (a zapostavljaju pojam „Božje kraljevstvo“) jer ga smatraju dinamičnijim i slobodnijim od mogućnosti da ga se poima prostorno ograničenim ili pak povijesno-političkim pojmom. Kraljevstvo koje je započelo s Isusom Kristom nije omeđeno ideologijom, a ni konkre-

---

164 Usp. Paul KAUFFMAN, Eternal Love (Agape) for the Desperate and Poor: The Kingdom of God in Paul's Corinth, u: *International Journal of Religion & Spirituality in Society* III (2013.), br. 2., 29-30.

165 Usp. B. B. SCOTT, The King's Accounting, 429-430.

166 Usp. I. DUGANDŽIĆ, *Biblijska teologija Novoga zavjeta*, 130.

tnim prostorom.[167] S obzirom na Božju neizrecivost, ta neizrecivost vrijedi i za Njegovu vladavinu. Dakle, Božje kraljevstvo nije u potpunosti izrecivo. Nije čisto zemaljska stvarnost, ali ni čisto duhovna. Ona je daleko više od toga. Nosi obilježja materijalnog svijeta i ne može se prisilno ostvariti.[168]

Isus ne shvaća svoje djelovanje kao dnevnopolitičku zadaću i ne uspostavlja prekinuto Davidovo kraljevstvo. Božje kraljevstvo koje donosi Krist ima doduše dodir s političkim temama, jer u središtu ima opće dobro, ali pripadnikom se Božjeg kraljevstva postaje sudjelovanjem u Kristovoj muci i patnji.[169] Mogli bismo reći da je uspostava Božjeg kraljevstva najradikalnija revolucija na zemlji jer drastično mijenja svjetski poredak. Dok većina ljudskih uređenja i režima preuzima vlast prisilom, strahom, tlačenjem i sličnim metodama, Krist temeljno mijenja načine postupanja i uvodi nov način egzistiranja. Njegovo kraljevstvo nije hijerarhijski ustrojeno i počiva na slobodi samodarivanja.[170]

Isus Krist nije, kako su to očekivali Židovi, borac za oslobođenje od Rima i uopće ne djeluje na toj vanjskoj političkoj razini. On je borac za unutarnju vertikalu i zato se ne iscrpljuje u ispravljanju društvenih i političkih struktura. On stvara kontrastnu zajednicu koja svoje temelje ima u revoluciji vrijednosti.[171] No ta zajednica ima dužnost nastaviti graditi to novo kraljevstvo.

1.2.2.1. *Kako graditi Kraljevstvo?*

Zajednica koju Krist okuplja nastavlja graditi njegovo Kraljevstvo po uputama i primjerima koje je ostavio on sam. Božje kraljevstvo ovisi o Božjem kraljevanju i nemoguće je Boga izbaciti iz tog kraljevstva ili ga jednostavno zamijeniti nekim drugim entitetom. Svako Božje djelo (stvaranje, blagoslivljanje, briga i spašavanje ljudi) komplementiraju se s Božjim vladanjem te je nemoguće promatrati vladanje izuzevši ostale Božje vlastitosti.[172]

---

[167] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 66-67.
[168] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 80-81.
[169] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 82.
[170] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 86 i 279-280.
[171] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 383-384.
[172] Usp. J. MUIS, God our King, 273-274.

Jedna od Božjih vlastitosti, na koju se nikako ne smije zaboraviti u ovome kontekstu, jest Božja milost. Njegovo milosrđe i oprost koji prati Božje djelovanje nezaobilazne su karakteristike Božjega kraljevstva. Stoga se to očekuje i od svih onih koji žele biti dio njegova kraljevstva. Ono se gradi oprostom drugima, smilovanjem i djelovanjem u skladu s Božjom voljom. Primjer suprotnog nalazimo u *Mt* 18,23-35.[173]

Božje je kraljevstvo dakle i zemaljska stvarnost koju treba izgrađivati. Ostvaruje se unutar ljudske povijesti i ima ozbiljne posljedice za čovjekovu i općenito povijesnu zbilju.[174] Kraljevstvo je utemeljeno na dobroti i slobodi ljubavi pa zahtijeva konkretizaciju kroz praštanje. S obzirom na sve to (a to nisu sve odlike kraljevstva) svi su pozvani uključiti se u njega, i to u punom smislu riječi, jer je kraljevstvo dinamičan proces. Ono se razvija i ostvaruje u sučeljavanju onog dobrog i onog zlog. Slijediti Krista (i na taj način graditi kraljevstvo) znači sići s njime na dno ljudske egzistencije i provoditi zakone samo i jedino ako su u službi čovjeka.[175]

Uspostava novoga kraljevstva počinje malenim, neznatnim koracima koji kriju golemu snagu. Na djelu je djelotvorna ljubav koja nadilazi naše ljudske računice i sve uske vlastite interese. Razumjeti kraljevstvo znači primijeniti nesvakidašnju logiku razmišljanja i dati čovjeku nove temelje te ga pozvati na otvoren odnos prema Bogu i čovjeku, ali i prema svemu stvorenomu. Čovjek koji je prihvatio biti dio toga kraljevstva, čini sve što mu je u moći da pridonosi otvorenosti, univerzalnosti i integrativnosti Božje vladavine.[176]

Željeti bio dio kraljevstva ne znači boriti se za dio vlasti nego graditi odnos solidarnosti i davanja, podnositi žrtvu za druge i primjenjivati nenasilje i neosvećivanje. Isus poziva sve svoje učenike, sugraditelje kraljevstva, da ne preuzimaju odlike ovosvjetovnih veličina, nego da grade unutarnje vrijednosti.[177] Služenje je temeljna veličina Božjega kraljevstva. Zato i dolazi do Kristova

---

[173] Prispodoba o nemilosrdnome dužniku. Više u: B. B. SCOTT, The King's Accounting, 442.
[174] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 68.
[175] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 87-91.
[176] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 88 i 92-95.
[177] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 98-99.

zapostavljanja ovosvjetovnog bogatstva i do govora kako su život i posjedovanje suprotstavljeni. Materijalna dobra mogu pomoći bližnjem u potrebi, ali besmisleno gomilanje tih dobara vodi u propast jer udaljava čovjeka od nepropadljivih dobara (npr. *Lk* 12,13-21). Odreknuće, odnosno strogost prema posjedovanju, nužno je za približavanje Božjoj vladavini. Posljedično, siromašni imaju prednost na ulasku u kraljevstvo, ali i oni sami moraju biti slobodni od navezanosti na materijalno.[178]

Graditi kraljevstvo s Gospodinom zadaća je svakoga čovjeka, bez obzira na sve ljudske podjele. Kraljevstvo je započelo, mi ga nastavljamo graditi, iako ne znamo točne odrednice završetka gradnje. To i dalje ostaje pridržano Bogu.

1.2.2.2. *Živjeti anticipirajući*

Pavao u *Fil* 3,20-21 donosi misao o preobrazbi tijela i našoj istinskoj domovini – onoj na nebesima. To je domovina i našega Spasitelja – Isusa Krista. Ako mi već sada, ovdje na zemlji, u ovim ograničenim okolnostima trebamo živjeti drugačije norme, to znači da anticipiramo ono što nas u potpunosti čeka tek na nebesima. Očito je to preobrazba tijela, ali i svega što poznajemo, i to nabolje. Pavao ovako govori jer ističe odijeljenost kršćana od ovoga društva i vjerničku međusobnu intimnu povezanost s Kristom i drugim članovima zajednice.[179]

Za Pavla je kraljevstvo blizu, ali je i već stiglo.[180] Pojam kraljevstva treba razumjeti u osobitom povijesnom kontekstu, ali je ono usmjereno prema konačnome zajedništvu s Bogom u slavi. Kršćani koji žive novi način života, koji se ponašaju po uzoru na Krista i koji posvećuju time život, oni su ti koji grade, polagano i ustrajno, kraljevstvo koje će zabljesnuti u budućnosti, u onom trenutku kad Gospodin to odredi. Euharistija najbolje demonstrira kakva je to

---

[178] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 100-102.

[179] Usp. Zvonko PAŽIN, Nove misne molitve vazmenoga vremena u tipskom izdanju Rimskoga misala iz 2002., u: *Diacovensia* XIII (2005.), br. 1., 149.

[180] Neki stručnjaci smatraju da je riječ o započetoj eshatologiji, tj. budućoj, odnosno ostvarenoj. Više u: P. KAUFFMAN, Eternal Love (Agape) for the Desperate and Poor, 25.

ljubav na djelu. Ona pruža vječan život onima koji ga traže, obnavlja jedinstvo s Bogom i snaži se vladavina ljubavi.[181] Ipak, da bi se smogla snaga za to izgrađivanje, darovan nam je Duh Sveti, jer ljudskim snagama (bez obzira na sve vrline vladara i naroda) nije moguće izgraditi to kraljevstvo. Duh Sveti omogućuje radikalnu promjenu života za kraljevstvo koje će Krist na kraju vremena „vratiti" Ocu, nakon što uništi svaki autoritet koji to priječi.[182] Milost i oprost ponuđeni su svima, stoga sve što priječi dostupnost milosti jest protiv kraljevstva. Ponuda je za sve, pa se ono razlikuje od onog ograničenoga i propadljivoga Davidovog kraljevstva. Ovo je kraljevstvo eshatološkog usmjerenja i inkluzivne naravi.[183]

Bez obzira na Božju svemoć, izgradnja kraljevstva ne protječe bez poteškoća i osporavanja. *Mk* 3,22-30 donosi sliku sukoba tog Božjeg kraljevstva s kraljevstvom Sotone, a u *Mk* 13 nalazimo temu konačne Božje pobjede (na kraju vremena). Vrijeme između Božje pobjede nad smrću (vazmeni događaj) i drugoga Kristova dolaska vrijeme je anticipacije i aktivne izgradnje, u kojem ne će nedostajati ratova, pustoši i mnogih drugih kušnja. Konačni će dolazak Sina Čovječjega pratiti popratne kušnje.[184] Te nas pojave vode izravno do Knjige Otkrivenja koja na nekoliko mjesta zbori o budućim sukobima s ovozemaljskim vlastima i državama,[185] ali i smatra nebeski Jeruzalem mjestom spajanja starozavjetnih i novozavjetnih crta kraljevstva (usp. *Otk* 21,12-14).

Kristovo kraljevstvo ima oznake ostvarenja u budućnosti, ali i u sadašnjosti.[186] Budućnost je neodređena, ali se u sadašnjosti od vjernika očekuju određene zadaće, jer ta je vladavina zahtjevna i traži od čovjeka odluku i ustraj-

---

181 Usp. P. KAUFFMAN, Eternal Love (Agape) for the Desperate and Poor, 25 i 27-28.

182 Usp. P. KAUFFMAN, Eternal Love (Agape) for the Desperate and Poor, 31.

183 Usp. I. DUGANDŽIĆ, *Biblijska teologija Novoga zavjeta*, 78.

184 Pomrčina, potres nebeskoga svoda i okupljanje izabranih. Više u: J. GNILKA, *Teologija Novoga zavjeta*, 130-131.

185 Otk 2 donosi političku prijetnju carskoga kulta, a Zeusov je spomenik nazvan sotoninim prijestoljem. Otk 12 govori o sukobu Crkve i Imperija preko borbe nebeske Žene i Zmaja. Otk 17 smatra rimsku državu prijetećom bludnicom i zavodnicom. Više u: J. GNILKA, *Teologija Novoga zavjeta*, 331-332, 334 i 382.

186 Usp. J. GNILKA, *Teologija Novoga zavjeta*, 377.

nost u gradnji.[187] Sve vrijedne graditelje, osobito siromašne, Isus podržava i hvali te im obećaje sudioništvo u vladavini. S ovime se potvrđuje da ulazak u to kraljevstvo jest ulazak u Život, dakle Božje je kraljevstvo *terminus technicus* za eshatološko spasenje.[188] Spasenje ima svoje etape, gradnja kraljevstva ima svoje etape, a i sam je Isusov govor o kraljevstvu bio u etapama. Kraljevstvo i dalje ostaje skrivena stvarnost, no najveća utjeha leži u činjenici da sve ide jednomu cilju – da Bog bude sve u svemu (*Iv* 17).[189]

1.2.3. Novost novozavjetnoga kraljevstva

Novozavjetno kraljevstvo, koje je počelo s Kristom, ima dakle brojne novosti.[190] I u Novome je zavjetu, primjerice, prisutna tema zemlje, ali u svjetlu „novoga Izraela"[191] u samoj osobi Isusa Krista i interpretacijski je model za iskaze Gospodnje ljubavi.[192] Sljedeća je novost što je u židovstvu duša vjernika razapeta između materijalnoga poimanja domovine i duhovne sublimacije iste, dok je u kršćanskome poimanju kraljevstva prevladala duhovna sublimacija, čak do te mjere da je potpuno zanemarila ovo materijalno poimanje.[193] Stoga, obećana zemlja kršćaninu nije konkretna Palestina, nije zemaljski Jeruzalem, već onaj nebeski. Ta novost radikalnog svođenja kršćanskog identiteta samo na jedan jedini faktor (vjeru) ne predstavlja ipak raskidanje svih veza sa židovstvom, nego samo dokazuje progresivnost i osobitost kršćanske teološke misli. U kršćanstvu su vjera i nacija potpuno odvojene stvarnosti, jer Bog nije pristran glede narodne pripadnosti (*Dj* 10,34).[194]

---

[187] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 70.
[188] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 85.
[189] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 103.
[190] Neke smo već naveli u prethodnim naslovima.
[191] Prvi kršćani shvaćaju sebe „novim Izraelom" i „izabranim narodom", ali ne u etničkome (političkome) smislu. Vjera je jedini element kršćanskog identiteta. Kršćansko kraljevstvo briše sve profane čimbenike koji su dovodili do nijekanja identiteta tog novog naroda. Više u: T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 353-354.
[192] Usp. T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 345.
[193] Usp. T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 346.
[194] Usp. T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 356.

U Novome zavjetu gotovo da i nema oslovljavanja Boga kraljem (npr. *1Tim* 1,17 i *Otk* 15,3), a Isus naziva Boga kraljem samo jednom (u *Mt* 5,35).[195] Osim toga, pojam kraljevstva koristi se kao stereotip te se kraljevstvo, tj. njegov model, bitno promijenilo. Isusov govor o kraljevstvu nalazimo u njegovom nauku, djelima i ponajviše u prispodobama[196] (sijač, gorušičino zrno, kvasac, skriveno blago… u: *Mt* 13; *Mk* 4; *Lk* 13). Ipak, Isus nije strogo definirao kraljevstvo. U njegovim opisima potvrđuje da je kraljevstvo vezano uz čovjeka i zemlju, ali nosi Božju logiku djelovanja te je ta vladavina kvalitativno drukčija od svake ljudske i ostaje tajanstvenom stvarnošću.[197]

Novost je kraljevstva i u tome što je ono već pristiglo, a opet je i u iščekivanju, kako to ističe i Pavao.[198] Evanđelist Marko snažno naglašava novost kraljevstva, tj. njegov drukčiji karakter od npr. cezarovog kraljevstva.[199] Općenito, u sinoptičkim je evanđeljima spominjanje nebeskoga kraljevstva pojam spasenja (istovremeno je i buduće, ali i djelujuće sada).[200] To spasenje znači i dokidanje nepremostivoga jaza između ovozemaljskih struktura moći i svih onih na dnu egzistencije, a ujedno i odricanje od svakog oblika nasilja, odmazde i sile.[201] Novost je i da Božje kraljevstvo ima svoju logiku paradoksa jer se ne može ustanoviti revolucijom, a ni nasljedstvom, jer je nutarnja stvarnost. I da: iako skromno počinje, ono zahvaća cijeli svijet.[202]

---

[195] Molitva „Oče naš“ implicira Boga kao kralja i u kontinuitetu je sa Starim zavjetom (Isus se referira na kraljevstvo u koje su vjerovali Židovi). Usp. J. MUIS, God our King, 275.

[196] Usp. J. MUIS, God our King, 272-273.

[197] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 83-84.

[198] Usp. P. KAUFFMAN, Eternal Love (Agape) for the Desperate and Poor, 32.

[199] Usp. N. T. WRIGHT, Imagining the Kingdom, 389.

[200] Usp. J. GNILKA, *Teologija Novoga zavjeta*, 377.

[201] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 97.

[202] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 103.

1.2.3.1. *Prostori teokracije?*

Uz sve nabrojene novosti legitimno je pitanje je li riječ onda o teokraciji i, ako jest, koji su njezini prostori (oblici) ostvarivanja.[203] Dok nekima ideja teokracije može zvučati kao neki odavno nadiđeni srednjovjekovni model (u kojem zapravo ne bi vladao Bog, nego pojedinci iz crkvene hijerarhije), ona je zapravo iznad vremenskoga i prostornoga postava jer je teokracija u biti – kraljevstvo Božje, tj. njezin drugi naziv. Poimanje povijesti u zapadnome je svijetu linearno, ali je ipak u određenom smislu i ciklično. Povijest napreduje i približava se vječnosti upravo po teokraciji, Božjoj vladavini.[204] Teokraciju se stoga ne bi smjelo poimati u negativnom svjetlu, jer ona znači vladavinu Onoga tko je i postavio prvotni red.

Isus Krist se isto referira na Boga i njegovo stvarno aktivno vladanje. Ipak, poziva ljude na suradnju i to sve ljude, s obzirom na inkluzivni karakter Božjeg kraljevstva. Moć Isusa Krista Kralja jest ista moć kojom je patio i umro za ljude. Tu moć nazivamo savršenom ljubavlju, božanskom i konačnom. Stoga Božja moć ne može protusloviti Božjoj ljubavi. Iako metafora „kralja“ ima brojne prednosti, i dalje ne može biti centralnom metaforom za Boga jer je u nemogućnosti izraziti Božju ljubav.[205]

Nadalje, to aktivno Božje vladanje unosi pravdu u ljudske odnose, jer je pravda vezana uz tu moć. Ujedno i usmjeruje cijelu povijest spasenja prema posljednjemu cilju (osuda zla i ostvarivanje pravde na kraju vremena i svijeta). Božja moć unosi oslobođenje među ljude i u njihova srca i to se ne smatra slabljenjem ili smanjivanjem Božjeg autoriteta. Upravo suprotno. Kako je konačni cilj Božja ljubav Bog koristi moć samo u cilju toga. Teokracija ima „prostor“ u ljudskoj nutrini i odlukama koje čovjek donosi. Moć koju čovjek ima može biti u skladu s Božjom, ali ljudska se uvijek razlikuje kvalitativno od Božje. Ipak,

---

[203] Teokraciju se često poistovjećuje s cezaropapizmom i njegovim negativnim konotacijama. Više u: Franjo ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskome prostoru,* Zagreb, ²1996., 23-25.

[204] Usp. N. T. WRIGHT, Imagining the Kingdom, 382 i 384.

[205] Usp. J. MUIS, God our King, 280.

Bog ne poništava ljudsku vlast, jer ne dopušta prisilu. Bog želi čovjekovu potpuno slobodnu odluku i odabir poslušnosti i podložnosti Božjem autoritetu.[206] U toj podložnosti čovjek ne gubi svoj identitet, nego ga u biti otkriva. Biti Božji podanik više je od biti zemaljski poglavar.

Teokratski se model vladanja ovdje na zemlji očituje u dobrim djelima, koja je i sam Isus pokazao. Dok je Bog neograničeno suveren i milosrdan preko svake mjere, i dalje treba raditi na uklanjanju svega što smeta drugom čovjeku. Teokracija znači boriti se protiv gladi, bolesti, a ponajviše protiv grijeha. Teokracija ne dijeli ljude na nacije ili rase ili po nekome drugom određenju. U teokratskom se Božjem sustavu ljude ne dijeli na protivnike i pristaše. Ne postoji prisila za ulazak u Božju vladavinu, a svima i dalje stoji upućen poziv te se svima i dalje nudi nada i smisao.[207] Teokracija nudi slobodu od svake navezanosti, odgovor na temeljna životna pitanja i nadu u predstojeće.

1.2.3.2. *Pronađeni čovjek i njegovo spasenje*

Kako je teokraciji konačni cilj Bog sve u svemu, istovremeno je cilj čovjeka privesti Bogu, osloboditi ga i podići, odnosno „ponovno pronaći" čovjeka i povratiti mu dostojanstvo. Povratak čovjeka u središte kraljevstva znači „vratiti sve na svoje mjesto", tj. Omogućiti čovjeku da se pronađe u Bogu. Ostvariti spasenje čovjek može samo ako je oslobođen navezanosti, vlastitih unutarnjih sukoba i nepotrebnih traženja. Sve to nudi Božja vladavina koja je za nas ljude uistinu revolucionarni Isusov projekt.

Dj 7 govore o kralju Isusu koji upućuje poziv koji djeluje na srce i umove te mijenja karaktere i ljudsku motivaciju. Govore o kralju koji nosi znakove vjere, nade i ljubavi. Evanđelja pokazuju da je Isus pokrenuo Božje kraljevstvo koje je ostvario u smrti i uskrsnuću.[208] To osobito kraljevstvo, iako nosi oznake budućnosti, jest i zemaljsko jer se ostvaruje unutar ljudske povijesti i ima izra-

---

[206] Usp. J. MUIS, God our King, 285-286.
[207] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 396, 398 i 401.
[208] Usp. N. T. WRIGHT, Imagining the Kingdom, 399 i 401.

zito važne posljedice za čovjekov život i cijelu povijesnu zbilju. To kraljevstvo zahtijeva drugačiji odnos prema čovjeku i otvara mu uključivanje u Božju vladavinu kako bi se gradio novi svijet (a time i novi čovjek jer mu se otvaraju nove mogućnosti).[209]

Svakomu je čovjeku otvoreno ovo kraljevstvo, a nadu pruža i činjenica da ono ima malo povezanosti s političkim uređenjima ovoga svijeta. Božja je vladavina uređenje koje ima na prvome mjestu opće dobro koje je povezano uz čovjeka, koje u Isusu poprima osobno obilježje, a On sam postaje tim ostvarenim novim čovjekom.[210]

1.3. Kraljevstvo i vladari u ranokršćanskoj misli

Spisi su crkvenih otaca puni svetopisamskih citata i osvrta na biblijsku poruku. Crkveni oci govor o kraljevstvu, vladarima i narodu koji slijedi vladare donose u skladu s biblijskim poimanjem, ali i s novim naglascima. Tako neki više ističu odvojenost ovozemaljskog uređenja od onoga nebeskog, dok drugi više ističu sličnosti tih dvaju svjetova. Neki crkveni oci koriste dosta strog pristup vladarima svoga doba, neki više naglašavaju poštivanje vladara. Vlast vladara ovoga svijeta vide kao odsjaj Božje vladavine, stoga upozoravaju vladare da oni isto moraju poštivati Božje odredbe. Narodu ipak ne pristoji izbjegavanje poštovanja vlasti, pa ih se poziva da redovito mole za vladare, domovinu i boljitak naroda.

1.3.1. Odnos zemaljske države i nebeske domovine

O odnosu zemaljske i nebeske domovine progovara *Pismo Diognetu,* apologijsko djelo s kraja 2. stoljeća nepoznatoga autora koji odgovara poganinu Diognetu na postavljena pitanja.[211] U V. i u VI. poglavlju, autor pojašnjava

---

[209] Riječ je o egzistencijalnoj blizini Božje vladavine. Više u: B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 68-69.

[210] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 82.

[211] Više u: Juraj PAVIĆ – Tomislav Zdenko TENŠEK, *Patrologija,* Zagreb, 1993., 80.

razlike između kršćanskoga života i života drugih ljudi. Kršćanin treba živjeti kao tuđinac na ovoj zemlji, jer je građanin neba. Svaka mu je tuđina domovina, a domovina tuđina. Kršćanin treba opsluživati sve donesene zakone, ali svojim načinom života treba nadmašiti minimum koji zakon propisuje. Ujedno je pozvan oskudijevati materijalnim da bi obilovao duhovno te u zemaljskoj sramoti doživljavati neprolaznu slavu.[212] Kršćani u mnogočemu djeluju kao i svi ostali građani, ali kršćani ipak imaju drukčiji način života. Samo autentičan život na zemlji vodi do neba, stoga vrijednosti koje kršćani žive obogaćuju ljude, tj. zemlju i narod čiji su dio. Na jedan je način kršćanska uloga kozmička jer se odnosi na cijeli svijet, a iako nadilaze ovaj svijet, oni itekako obnavljaju svijet iznutra te izbjegavaju opasnost zarobljenosti njime.[213] Štoviše, „kršćani pokazuju divan primjer i po općem mnijenju paradoksalan poredak u društvenom životu....“[214]

Slično donosi i *De civitate Dei,* glavno ostvarenje Aurelija Augustina u 22 knjige. U zadnjih dvanaest knjiga razvija teoriju o postojanju dviju država. Nebeska država živi u vremenu na zemlji, ali je upravljena vječnoj sreći. Svjetska država svoj korijen ima u padu anđela i sebeljublju koje dovodi do preziranja Boga. Napetost između dviju država ne prestaje; one su pomiješane i povezane do sudnjeg dana koji će ih razdvojiti.[215]

Klement Rimski u *Poslanici Korinćanima*, već u samome Pozdravu, priznaje da je Crkva tuđinka u svijetu te se time nadovezuje na novozavjetno poimanje o kršćanima kao pridošlicama i ukućanima Božjim (*Fil* 3,20; *Heb* 11,13; *1Pt* 2,11; *Ef*2,19).[216] U XX. glavi ističe se ovosvjetska svrhovitost, ljepota i red pa se i kroz to očituje povezanost s drugim svijetom.[217]

Ivan Zlatousti u *De statuis, ad populum antiochenum*, u drugom dijelu II. homilije, u egzegezi *1Tim*, opominje pohlepne ljude što previše brinu za mate-

---

[212] Usp. PISMO DIOGNETU, u: *Apostolski oci III.,* Split, 2011., 41-44.
[213] Usp. Ivan BODROŽIĆ (ur.), Uvod u Pismo Diognetu, u: *Apostolski oci III.*, 32-33.
[214] J. PAVIĆ – T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 80.
[215] Usp. J. PAVIĆ – T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 244-245.
[216] Usp. KLEMENT RIMSKI, Poslanica Korinćanima, u: *Apostolski oci II.*, Split, 2010., 41.
[217] Usp. J. PAVIĆ – T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 15.

rijalno, a zaboravljaju da treba graditi kuću na nebesima.[218] U XVII. Homiliji podsjeća građane da smo, čak i ako posjedujemo cijeli svijet, i dalje samo stranci ovdje, a da je naše državljanstvo gore na nebu.[219]

Drukčiji naglasak daje Euzebije Cezarejski koji tvrdi da je zemaljski imperij slika nebeskoga kraljevstva, a ono ima samo jednog vladara, Boga.[220] I dok Hipolit vidi u rimskom imperiju samo moć Sotone,[221] aleksandrijski učitelji imaju drukčiji stav. Origen smatra da rimski imperij ima providonosnu zadaću jer jedinstvo na tako velikom području odgovara kršćanskoj misiji. Ipak, kršćani ne smiju u svemu podržavati državu, jer su kršćanstvu strani politički interesi.[222] Origen ujedno pokušava i teorijski obrazložiti odnos države i Crkve.[223]

Tertulijan čak smatra da kršćani trebaju moliti za opstanak rimskoga gospodstva.[224] Iako imaju vrlo slične navike ostalim građanima,[225] kršćane smatra najboljim državljanima, a sudbinu rimskog carstva veže jedino uz volju Božju.[226] I dok se Bogu jedinome duguje klanjanje, car zaslužuje poštivanje.[227]

---

[218] Usp. I. PETROVIĆ – Ž. TANJIĆ, Aktualnost *II. homilije O statuama* Ivana Zlatoustog za model Crkve kao kontrasnog društva, 338.

[219] Usp. IVAN ZLATOUSTI, *Homilies on the Statues*, u: http://www.newadvent.org/fathers/1901.htm (3. IX. 2021.).

[220] Usp. Karl BAUS – Eugen EWIG, Crkva Carstva poslije Konstantina Velikoga, u: Hubert JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve*, II, Zagreb, 1995., 79; Grgo GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, u: *Bogoslovska smotra,* LXXXIII (2013.), br. 2., 301.

[221] Hipolit neprijateljsko držanje prema carstvu izražava u djelu *Komentar na Danijela*. Vidi u: J. PAVIĆ – T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 101; G. GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, 294. Osim toga, svjedočanstva kršćanskih mučenika opisuju careve kao personifikaciju zla i optužuju ih za bezboštvo, nepravdu i poroke. Usp. Outi LEHTIPUU, „What Harm Is There for You to Say Caesar is Lord? Emperors and the Imperial Cult in Early Christian Stories of Martyrdom, u: *Collegium* XX (2016.)., 108-109.

[222] Djelo *Protiv Celza*, u kojem Origen iznosi svoj stav o carstvu, jedino je njegovo apologetsko djelo. Vidi u: J. PAVIĆ – T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 113.

[223] Usp. G. GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, 294.

[224] Usp. Karl BAUS, Od praopćine do ranokršćanske velecrkve, u: H. JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve*, I, Zagreb, 1972., 347.

[225] Usp. Drago TUKARA, Sloboda u sustavu vrijednosti kod crkvenih Otaca, u: *Diaconvensia*, XXI (2013.), br. 4., 610-611.

[226] U djelu *Apologeticum*. Više u: J. PAVIĆ – T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 125-126.

Ipak, u djelu *De idolatria* krajnje strogo ističe da ne dozvoljava nikakvu vezu države i Crkve, jer smatra nespojivim služenje caru i služenje Bogu.[228]

Justin u *Prvoj apologiji* govori o iščekivanju kraljevstva jer kršćanima nada ne leži u sadašnjosti. Židovski vladari i kraljevi postoje do Isusa Krista, jer Njemu pripada Kraljevstvo. Uspostava je Kraljevstva uslijedila nakon vazmene pobjede, kad se Krist vratio u nebo.[229] U *Drugoj apologiji* brani kršćane od optužbi za bezboštvo i tako ističe nadnacionalnost i univerzalnost kršćanstva.[230] Treba nadodati da se upravo ta univerzalnost protivi tijesnoj vezi države i religije.[231]

1.3.2. Otački zahtjevi i primjedbe o vladarima[232]

Crkveni oci izriču konkretne primjedbe i sugestije svjetovnim vladarima u cilju ostvarivanja Kraljevstva Sina Božjega. Tako Augustin u *De civitate Dei* (V,13) ističe da nadmoć postižu jedino oni kraljevi čiji građani spas domovine pretpostavljaju svojem vlastitom spasu. On i opravdava slavljenje vladara jer su (kako to potvrđuje i Ciceron kojeg navodi) mnogi vladari učinili velika djela upravo iz razloga slave. Stoga smatra da je slava vladara u korist države (ali samo ako je radi istinskoga dobra, a ne poradi prazne ljudske slave).[233] Nadalje, u V, 21, Augustin upozorava da je previše za nas prosuđivati zasluge kraljevstva, a vrijeme i veličinu kraljevstva određuje Bog. Što se tiče nebeskoga kraljevstva, Bog sreću podaruje jedino pobožnima.[234] U VI, 1.3, Augustin tvrdi da zemaljsko kraljevstvo može podariti samo Bog, a da lažna božanstva ne mogu uspostavljati kraljevstva.[235] U XIX, 15, upozorava da čovjek nije stvoren

---

[227] U djelu *Ad Scapulam.* Više u: J. PAVIĆ – T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 126. Razlika je i što kršćani, prema Tertulijanu, ne smiju davati caru taštu, lažnu i ishitrenu čast. Usp. Maijastina KAHLOS, The Emperor's New Images – How to Honour the Emperor in the Christian Roman Empire?, u: *Collegium* XX (2016.)., 130-131.

[228] Usp. J. PAVIĆ – T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 128.

[229] Usp. JUSTIN, *Apologije*, Split, 2012., 27, 56 i 70.

[230] Usp. D. TUKARA, Sloboda u sustavu vrijednosti kod crkvenih Otaca, 612.

[231] O kršćanskom uvođenju dualizma između religije i politike, politizaciji Crkve i precjenjivanu jedinstva više u: G. GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, 301.

da bi gospodario drugim čovjekom te da su prvi vladari postavljeni više kao pastiri nego kao kraljevi. Neki su čak sposobni učiniti vlastito ropstvo slobodnim služeći drugima dok se ne ukine ljudska vlast i dok ne dođe do posljednjega cilja, Bog sve u svima.[236]

Klement Rimski u *Poslanici Korinćanima* u poglavljima LX. i LXI. ističe da je Bog udijelio vladarima slavu i čast te upućuje zaziv da im se udijeli sve potrebito za obnašanje vlasti: zdravlje, mir, slogu i postojanost te molbu da se misli vladara uprave prema onome što je Bogu ugodno i dobro da s mirom i blagošću mogu obnašati vlast.[237] Sve se to nalazi u dugačkoj molitvi za svijet, vladare i kršćane, a ta molitva prenosi elemente tadašnjeg liturgijskog okupljanja rimskih kršćana (kraj 1. st.).[238]

Atenagora u *Legatio pro Christianis*, u XXXVII. glavi, izražava očekivanje pravednosti od vladara. Smatra ih ljudima izvrsne naravi i obrazovanja, a od njih očekuje umjerenost i dobrohotnost, dostojnost vlasti te upućuje želju za proširenjem carstva, tj. da se ono samo proširi i da svi budu podanici jer to olakšava mir i spokoj.[239]

Ivan Zlatousti u *De Statuis, ad populum antiochenum* u II. homiliji, broju 7., podsjeća građane da monarh nema jednako dostojanstvo kao drugi građani jer je glava svih. S obzirom na uvredu koju je doživio,[240] narodu ne preostaje

---

[232] Uz otačke primjedbe spominjemo i sljedeća klasična djela o vrlinama vladara: PLUTARH: *Apophtegmate, Moralia*; SENEKA: *De clementia, Epistule morales ad Lucilium, De ira, De beneficiis*; ARISTOTEL: *Politika, Nikomahova etika*; CICERON: *De officiis, De republica, De legibus*; PLATON: *Država, Zakoni, Državnik*; KSENOFONT: *O ekonomiji, Kirupedija*; JULIJE POLUKS: *Onomasticon* i ISOKRAT: *Ad Nicocles*.

[233] Usp. AURELIJE AUGUSTIN, *De civitate Dei. O državi Božjoj*, I., Zagreb, ²1995., 363-365.

[234] Usp. AURELIJE AUGUSTIN, *De civitate Dei. O državi Božjoj*, I., 387.

[235] Usp. AURELIJE AUGUSTIN, *De civitate Dei. O državi Božjoj*, I., 411.

[236] Usp. AURELIJE AUGUSTIN, *De civitate Dei. O državi Božjoj*, III., Zagreb, 1996., 57-59.

[237] Usp. KLEMENT RIMSKI, Poslanica Korinćanima, 95-96.

[238] Usp. J. PAVIĆ – T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 15.

[239] Usp. ATENAGORA, *Molba za kršćane*, Split, 2013., 90.

[240] Stanovnici su Antiohije 387. godine srušili carske spomenike u pobuni zbog nametnutih prevelikih poreza. Statue upućuju na božansko čašćenje vladara, a protivljenje se vlastima uglavnom očitovalo u oštećivanju carskih spomenika. Ivan Zlatousti pokušava smiriti situaciju u gradu i priznaje da je riječ o bezumnom činu. Narušen je mir i prosperitet grada koji je uživao brojne carske povlastice. Više u: J. PAVIĆ – T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 198; M. KAHLOS, The Emperor's New Images, 127-130.; I. PETROVIĆ – Ž. TANJIĆ, Aktual-

ništa drugo nego se uteći jedinomu višemu od cara, Bogu na nebu. No, u III. homiliji, spominje da se i okrunjene glave moraju držati svetih zakona i da car isto treba pomoć (od svećenika kad su u pitanju duhovna dobra) te se caru treba obratiti s diskrecijom i slobodom. Nadalje, u XVIII. homiliji, broju 5., Ivan Zlatousti govori o zabludi mnogih kad misle da uživanje u slavi, moći i vlasti donosi radost. Podsjeća da su vladari neophodni na ovome svijetu i da oni veće teškoće imaju s unutarnjim neprijateljima, nego s onim vanjskim. U XXI. homiliji, broju 1., ističe da je Bog iskoristio poznatu antiohijsku nesreću s kipovima kako bi pokazao ljepotu i grada i cara. To pojašnjava u broju 5. kad kaže da zbog careva oprosta Bog urešava cara ljepšim sjajem od svake dijademe. U broju 11. zbori kako ni vojska, ni oružje, ni novac vladaru nisu od tolike važnosti kao vrline mudrosti i nježnosti, a u broju 15. ističe da, iako je zahtjevno, podložnike treba ljubiti, a ne njihovu podložnost postići strahom.[241]

Grgur Nazijanski nabraja počasti vladarima: javne slike, krune i dijademe, boja grimiza… To čini uz napomenu kako ih ne cijeni mnogo, ali ih tolerira.[242]

Nadalje, Origen smatra da nosioci državne vlasti svakako moraju odgovarati pred Božjim sudom, a Tertulijan zbori o veličini cara kad ovaj služi Bogu.[243] Euzebije Cezarejski govori o dobivanju moći i vladarskih kreposti od Boga Oca preko Logosa te da je zadaća cara osloboditi čovječanstvo od idolatrije, vlasti demona, politeizma i omogućiti spoznaju pravoga Boga i pripomoći ostvarivanju spasenjskog plana ljudi. Euzebije čak smatra da je car na jedan način i gospodar Crkve, Božji namjesnik na zemlji i da stoji nad biskupima i da ta careva punomoć nad Crkvom ima čak i neke kvazi svećeničke crte.[244] Vla-

---

nost *II. homilije O statuama* Ivana Zlatoustog za model Crkve kao kontrastnog društva, 334-336 i 342. Prema zakonu iz 381. god. zločin protiv carevih slika izjednačavao se s incestom, trovanjem i ocoubojstvom. Vidi u: M. KAHLOS, The Emperor's New Images, 123.

[241] Usp. IVAN ZLATOUSTI, *Homilies on the Statues*, u: http://www.newadvent.org/fathers/1901.htm (3. IX. 2021.).

[242] Usp. M. KAHLOS, The Emperor's New Images, 132.

[243] Usp. K. BAUS, Od praopćine do ranokršćanske velecrkve, 347.

[244] To je Euzebijevo shvaćanje imalo velikog utjecaja na bizantsku politiku državne Crkve. Vidi više u: K. BAUS – E. EWIG, Crkva Carstva poslije Konstantina Velikoga, 79-80; G.

darsko je podupiranje isključivo kršćanstva doprinosilo jedinstvu države, a tolerancija se religioznog pluralizma poimala ponekad grijehom protiv domovine jer je unosila opasnost za jedinstvo.[245]

Laktancije, u povijesnom djelu *De mortibus persecutorum,* u nekoliko poglavlja spominje hvalevrijedna djela cara Konstantina i Licinija.[246] Tako u XVIII. poglavlju ističe da je Konstantin bio čedan i prije stupanja na vlast, da je pozoran na dužnosti, krjepostan i jedinstveno ljubazan. XXIX. poglavlje govori o njegovoj odlučnosti, iako neprijatelju pruža priliku za objašnjenje. XXXVII. poglavlje zbori o Konstantinovoj intervenciji i pismima kojima odvraća tiranina od egzekucija, a XLIV. progovara o njegovoj stabilnoj hrabrosti i pripremljenom umu. XLVI. poglavlje donosi poticaj vojskovođama da mole zajedno s vojskom jer to vojsci podiže moral, a XLVIII. poglavlje govori o Licinijevu ediktu koji je osigurao slobodu ispovijedanja vjere i povratak kršćanima otuđene imovine.[247] S druge strane Laktancije donosi popis zlodjela tiranina koji su progonili kršćane. Riječ je o Neronu, Domicijanu, Deciju, Valerijanu, Aurelijanu, Dioklecijanu, Maksimijanu i Galeriju. Djela koja im se spočitavaju su: spletke, namještena suđenja, progoni, izrabljivanje ljudi, pretjerivanje u snaženju vojske, pretjeranost u gradnji, lažne optužbe i smrtne kazne koje služe za bogaćenje, blud, silovanja, pretjerana i okrutna osvajanja, rušenje crkvi, krive optužbe kršćana i protivnika vlasti, spaljivanja ljudi i druga mučenja te zabrana gradnje crkava. U XXI. I XXII. poglavlju spominju se i detaljniji opisi mučenja kršćana.[248]

GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, 301.

[245] Usp. G. GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, 289.

[246] Djelo je napisano nakon Milanskog edikta, ali prije sukoba Konstantina i Licinija. Više u: LAKTANCIJE, *De mortibus persecutorum,* Franjo LASMAN (ur.), Zagreb, 1911., 3-5. U pobjedi Konstantina nad Licinijem 324. godine (čime je carstvo ponovno ujedinjeno) Euzebije vidi ispovijedanje jedincate vjere. Vidi u: G. GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, 299.

[247] Usp. LACTANTIUS, *De mortibus persecutorum – Of the Manner in which the Persecutores died*, u: http://www.newadvent.org/fathers/0705.htm (3. IX. 2021.).

[248] Usp. LACTANTIUS, *De mortibus persecutorum – Of the Manner in which the Persecutores died*, u: http://www.newadvent.org/fathers/0705.htm (3. IX. 2021.).

Euzebije Cezarejski u djelu *De vita Constantini* nabraja brojna dobra djela cara Konstantina i njegove pohvalne osobine. Ujedno time i poučava druge kakvi vladari trebaju biti. Ističe duhovne kvalitete (npr. da vladar mora biti poučan primjer pobožnosti, snažan svjetionik i jasni glasnik izvorne pobožnosti, da se car mora pokazati u djelima plemenitosti, principima čovječnosti i prilagodljivosti svim slojevima društva, da je Božja suradnja važnija od posjedovanja oružja i brojne vojske...), zatim društvene ovlasti (npr. kako Konstantin traži povratak imovine svima koji su bez nje ostali na nepravedan način, kako daje privilegije Crkvi i iz vlastitih sredstava, pomaže siromašnima u odjeći, hrani i novcu, daje povratak prava svima koji su to izgubili zbog vjere...) te političko-vojne ovlasti (npr. opisuje Konstantina kao predstavnika Božje suverene moći, osvajača tiranina i uništavatelja onih koji prkose Bogu, onoga koji brine oko vojske, ali uporno brine i oko mira te postupa suprotno od tiranina...).[249]

Nasuprot dobrom primjeru cara Konstantina, nalaze se i neki loši primjeri vladanja. Tako Euzebije spominje da su neki Konstantinovi suradnici bili odveć škrti i licemjerni, što car očito nije uspio promijeniti.[250] U borbi za neuplitanje careva u unutarcrkvena pitanja glas dižu biskupi Atanazije, Hilarije i Hozije iz Cordobe te papa Julije I.[251] Jeronim s druge strane ukazuje na opasnost da rast Crkve pod zaštitom careva doprinosi moći i bogatstvu, ali ne i ćudoređu. Ambrozije opominje cara upravo radi zaštite crkvenih prava koja uključuju pitanja vjere, discipline klera i bogoslužja. Ističući da car nije gospodar Crkve, Ambrozije je postao uzorom za odnos države i Crkve.[252]

---

[249] Usp. EUSEBIUS CAESARIENSIS, *Vita Constantini – The Life of the Blessed Emperor Constantine*, u: http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0265-0339,_Eusebius_Caesariensis,_Vita_Constantini_[Schaff],_EN.pdf (3. IX. 2021.). O nekim carevim simpatijama prema kršćanstvu i u: G. GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, 299.

[250] Usp. EUSEBIUS CAESARIENSIS, *Vita Constantini – The Life of the Blessed Emperor Constantine*, u: http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0265-0339,_Eusebius_Caesariensis,_Vita_Constantini_[Schaff],_EN.pdf (3. IX. 2021.).

[251] Usp. G. GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, 302.

[252] Usp. G. GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, 303-305.

1.3.3. Otačka očekivanja od naroda / dužnosti kršćanskih podanika

Pripadnici novog izabranog naroda Božjeg imaju cilj evangelizirati cijeli svijet, ali pritom nisu pozvani rušiti postojeće strukture društva i država. Oni su potaknuti od Otaca na plaćanje poreza i poslušnost državnome poglavaru, ali uz slobodu savjesti.[253] Bazilije Veliki smatra da kršćani duguju poslušnost državnim vlastima, ali ta poslušnost ima svoju granicu u slučaju zahtjeva koji se protive Božjim zapovijedima.[254] Bazilije smatra da sramotno ponašanje prema carevoj slici povlači za sobom kaznu jednaku izravnom napadu na cara, a s time se slaže i Ambrozije.[255]

Teofil Antiohijski u djelu *Ad Autolicum* u I. knjizi, 11. glavi, donosi da kralja treba poštivati jer je postavljen da sudi pravedno. Pokoravanje je podanika očekivano, kao i molitva za njega, no zabranjeno je klanjati mu se.[256]

Ivan Zlatousti u *De Statuis, ad populum antiochenum* u II. homiliji, broju 2. i u III. homiliji, broju 3., osuđuje rušenje carskih spomenika i naziva taj čin sramotom, djelom bezakonika. U XII. homiliji, broju 1. i XIII. homiliji, broju 1. Zlatousti upućuje zahvalnost Bogu za carev oprost prekršiteljima. U XVII. homiliji, broju 3., priznaje i da je čin rušenja bio odbojan, ali da je humanost cara to nadišla. U broju 10. govori o dostojanstvu grada koji ne čine lijepe zgrade, stupovi i šetnice već vrline i pobožnost stanovnika. Grad bez pobožnih stanovnika smatra gorim od sela i prostijim od špilje. Broj 13. donosi govor o metropoli koju čine oni koji mole, pomažu uznemirenima i otklanjaju tugu. Broj 14. zbori o caru Teodoziju I. kojeg smatra pobožnim filantropom, a izražava i želju da se grad dići vrlinama, a ne materijalnim stvarima. U XXI. homiliji, broju 10., poziva građane da podignu kipove svojih vrlina koje su daleko vrijednije od propadljivih kipova što bi i caru bila bolja zadovoljština.[257]

---

[253] Laktancije, Tertulijan, Atenagora i Justin. Vidi u: G. GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, 295.

[254] Usp. G. GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, 303.

[255] Usp. M. KAHLOS, The Emperor's New Images, 124.

[256] Usp. TEOFIL ANTIOHIJSKI, *Autoliku,* Split, 2013., 25.; M. KAHLOS, The Emperor's New Images, 130.

[257] Usp. IVAN ZLATOUSTI, *Homilies on the Statues*, u: http://www.newadvent.org/fathers/1901.htm (3. IX. 2021.).

Origen poziva da se kršćanin odnosi prema državi lojalno i da se pokorava svim zakonima koji nisu u proturječju s njegovom vjerom (kao npr. kult cara). U jedinstvu Rimskoga carstva i u *pax Romana* on vidi Božju providnost koja pogoduje širenju kršćanstva.[258] Tertulijan tvrdi da kršćani trebaju moliti za cara (to čak smatra dužnošću)[259] i opstanak rimskog gospodstva, a takvu molitvu ističe i Dionizije Aleksandrijski.[260] Polikarp iz Smirne govori o izražavanju poštovanja prema vlastima koje nam je Bog dao.[261] Mnogi su pogani imali odbojnost prema kršćanima jer su bili uvjereni da kršćani očituju neprijateljstvo prema *Res publica* time što odbijaju formalni čin prinošenja kada pred likom, tj. kipom cara.[262] Justin potiče nastojanja da se ovozemaljskim namjesnicima plaćaju porezi i doprinosi. Kršćani su narod koji štuje jedino Boga, ali se pokorava carevima i vladarima moleći da zdravi razum prati njihovu vlast.[263]

Na pitanje je li zemlja u službi kraljevstva ili je kraljevstvo plod posjedovanja zemlje odgovor je teško dati ako gledamo samo iz perspektive Staroga zavjeta, jer zemlja služi ostvarenju kraljevstva. I onog Davidovog, i ovog Kristovog. Kraljevstvo je plod posjedovanja zemlje, ali samo u starome Izraelu. Tek posjedovanje zemlje omogućilo je Izraelcima uređenje dane im domovine. S obzirom da je Kraljevstvo Sina Božjega eshatološko i prvotno duhovne naravi, zemlja više nije nužan preduvjet. Ipak, zemlja je prostor ostvarivanja teokracije, mjesto gdje se očituje Božji autoritet, njegova moć i vlast u ljubavi. Zemlja je plod ljubavi, ali Kraljevstvo još i više. Svaka vlast stoga mora služiti očitovanju ljubavi, pod jasnim i očitim vodstvom Sina Božjega, Kralja sviju vjekova.

---

[258] Usp. G. GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, 295. Carevi se nisu držali neutralno po pitanju unutarcrkvenih problema. Dapače, pitanja poput misionarenja ili vjerskog jedinstva izravno su ih se ticala. Vidi u: G. GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, 300.

[259] Usp. G. GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, 300.; M. KAHLOS, The Emperor's New Images, 131.

[260] Usp. K. BAUS, Od praopćine do ranokršćanske velecrkve, 347.; K. BAUS – E. EWIG, Crkva Carstva poslije Konstantina Velikoga, 78.

[261] Usp. O. LEHTIPUU, „What Harm Is There for You to Say Caesar is Lord?, 112.

[262] Usp. D. TUKARA, Sloboda u sustavu vrijednosti kod crkvenih Otaca, 614. Poganski se prigovor sastojao u nerazumijevanju odbijanja poštovanja prema caru i sudjelovanju u javnom kultu koji je za opće dobro. Usp. O. LEHTIPUU, „What Harm Is There for You to Say Caesar is Lord?, 113.

[263] Usp. JUSTIN, *Apologije*, 37-38.

Sažimljući pouku Staroga zavjeta utvrđujemo da je kraljevstvo Izraela moguće samo ako je Božje kraljevstvo, a to govori da je Bog onaj koji vodi narod, da je iznad svih u moći, dostojanstvu i snazi, ali da nije despot, nego pastir koji, uz svu moć, veličanstvenost, ekskluzivnost i ostale odlike, vlada u ljubavi.[264] Zemlju Bog koristi kako bi pokazao odnos prema čovjeku, a čovjek koristi zemlju kako bi dijelio stvaralaštvo s Bogom, ali i pokazao poštivanje drugog čovjeka, njegova okruženja i njegova vlasništva.[265] Nadalje, kralj u Izraelu nikad nije imao značenje kao kod drugih naroda, odnosno on gubi oznaku apsolutnoga vladara i biva izložen nemilosrdnoj kritici proroka,[266] koji su bili nemjerljiv doprinos kritici struktura i uistinu nužan korektiv politike.[267] Od njih saznajemo i da je glavni razlog neuspjeha izraelskih kraljeva u vršenju vlasti, i to ne samo duhovne, u tome što su uzore gledali u kraljevima okolnih naroda. Smanjio se moralni ugled vladara, a naglašavalo se pretjerano jamstvo reda. Iako Jahve koristi instituciju kralja za neke poduhvate i za ispunjenje nekih obećanja, kraljevstvo je ostalo stvarnost s brojnim nedostacima.[268] Tako Stari zavjet uči da je uzoran vladar onaj koji je bogobojazan i ponizan pred Bogom, koji redovito moli i traži vodstvo i snagu u prosuđivanju i odlučivanju. Vladanje jest služenje, pa se mora nadahnjivati u molitvi i bogoštovlju koje uvijek vraća molitelja na izvorna Božja pravila, tj. na sam Savez.

U Novome zavjetu nalazimo dopunu starozavjetne pouke o svijetu i vladarima. Tako nalazimo Isusovo priznanje Pilatu da posjeduje kraljevsku vlast, ali da ona nije od ovoga svijeta. Kako Isusovo kraljevstvo nije od ovoga svijeta, on odbija preuzeti ikakvu vrstu ovozemaljskoga upravljanja ili neki dio odgovornosti ovozemaljskih vladara.[269] Treba stoga prihvatiti da sve što se događa na ovome svijetu, nije uvijek rezultat Božje volje, jer Njegovo kraljev-

---

[264] Usp. J. MUIS, God our King, 277-279.
[265] Usp. Đ. PARDON, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee,* 51-52.
[266] Usp. B. LUJIĆ, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka*, 20.
[267] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 11, 43 i 75.
[268] Usp. B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 508-510.
[269] Usp. T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 354.

stvo tek treba doći.[270] Pavao donosi misao o preobrazbi tijela i našoj istinskoj domovini – onoj na nebesima. To je domovina i našega Spasitelja – Isusa Krista. Ako mi već sada, ovdje na zemlji, u ovim ograničenim okolnostima trebamo živjeti drugačije norme, to znači da anticipiramo ono što nas u potpunosti čeka tek na nebesima. Očito je to preobrazba tijela, ali i svega što poznajemo, i to nabolje. Pavao ovako govori jer ističe odijeljenost kršćana od ovoga društva i vjerničku međusobnu intimnu povezanost s Kristom i drugim članovima zajednice.[271] Za Pavla je kraljevstvo blizu, ali je i već stiglo.[272] Pojam kraljevstva treba razumjeti u osobitom povijesnom kontekstu, ali je ono usmjereno prema konačnome zajedništvu s Bogom u slavi. Kršćani koji žive novi način života, koji se ponašaju po uzoru na Krista i koji posvećuju time život, oni su ti koji grade, polagano i ustrajno, kraljevstvo koje će zabljesnuti u budućnosti, u onom trenutku kad Gospodin to odredi.[273] Ipak, da bi se smogla snaga za to izgrađivanje, darovan nam je Duh Sveti, jer ljudskim snagama nije moguće izgraditi to kraljevstvo. Duh Sveti omogućuje radikalnu promjenu života za kraljevstvo koje će Krist na kraju vremena „vratiti" Ocu, nakon što uništi svaki autoritet koji to priječi.[274] Sve što priječi dostupnost milosti jest protiv kraljevstva. Ono se razlikuje od onog ograničenoga i propadljivoga Davidovog kraljevstva, jer je eshatološkog usmjerenja i inkluzivne naravi.[275] Dakle, obećana zemlja kršćaninu nije konkretna Palestina, nije zemaljski Jeruzalem, već onaj nebeski. Novost radikalnog svođenja kršćanskog identiteta samo na vjeru ne predstavlja raskidanje svih veza sa židovstvom, nego samo dokazuje progresivnost i osobitost kršćanske teološke misli. U kršćanstvu su vjera i nacija potpuno odvojene stvarnosti, jer Bog nije pristran glede narodne pripadnosti.[276]

Neki crkveni oci koriste dosta strog pristup vladarima svoga doba, neki

---

[270] Usp. J. MUIS, God our King, 282.
[271] Usp. Zvonko PAŽIN, Nove misne molitve vazmenoga vremena u tipskom izdanju Rimskoga misala iz 2002., 149.
[272] Više u: P. KAUFFMAN, Eternal Love (Agape) for the Desperate and Poor, 25.
[273] Usp. P. KAUFFMAN, Eternal Love (Agape) for the Desperate and Poor, 25 i 27-28.
[274] Usp. P. KAUFFMAN, Eternal Love (Agape) for the Desperate and Poor, 31.
[275] Usp. I. DUGANDŽIĆ, *Biblijska teologija Novoga zavjeta*, 78.
[276] Usp. T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 356.

više naglašavaju poštivanje vladara. Vlast vladara ovoga svijeta vide kao odsjaj Božje vladavine, stoga upozoravaju vladare da oni isto moraju poštivati Božje odredbe. Kršćanin treba živjeti kao tuđinac na ovoj zemlji, jer je građanin neba. Svaka mu je tuđina domovina, a domovina tuđina. Kršćanin treba opsluživati sve donesene zakone, ali svojim načinom života treba nadmašiti minimum koji zakon propisuje. Ujedno je pozvan oskudijevati materijalnim da bi obilovao duhovno te u zemaljskoj sramoti doživljavati neprolaznu slavu.[277] Istaknuti treba da je vladarsko podupiranje isključivo kršćanstva u prvim stoljećima nove ere doprinosilo jedinstvu države, a tolerancija se religioznog pluralizma poimala ponekad grijehom protiv domovine jer je unosila opasnost za jedinstvo.[278] Zaključujemo napomenom Bazilija Velikog kako kršćani duguju poslušnost državnim vlastima, ali ta poslušnost ima svoju granicu u slučaju zahtjeva koji se protivi Božjim zapovijedima.[279]

[277] Usp. PISMO DIOGNETU, 41-44.

[278] Usp. G. GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, 289.

[279] Usp. G. GRBEŠIĆ, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, 303.

2.

UTJECAJ DRUŠTVENE OBREDNE ZBILJE NA OBLIKOVANJE RIMSKE LITURGIJE

Kršćanstvo se Zapada u svome kultno-obrednome ustroju oblikuje u svijetu višeboštva i raznorodnih religijskih tradicija koje su oblikovale religijsku kulturu. U tome je životnom susretanju Crkva ušla u blizak odnos s kulturom.[280] Crkva je bila svjesna rizika koji preuzima, ali ipak oprezna jer nije slijepo preuzimala kulturalne obrasce na koje je naišla. Tako, primjerice, bučna glazba (žičani instrumenti, bubnjevi, trube i zvona) koja je bila dijelom poganskoga kulta, nije pronašla mjesta u kršćanskome bogoslužju. Štoviše, u starini pjevanje tijekom kršćanskoga bogoštovlja nije bilo praćeno nijednim glazbalom.[281] Ipak, liturgija je preuzela i kršćanski oblikovala mnoge elemente iz svijeta u kojemu se kršćanstvo razvijalo. Kršćanstvo nije razaralo kulturne vrijednosti, nego je određene preoblikovalo. Ono se trudilo uzdići ih i transformirati. Tako pogansku kulturu i kršćanstvo ne smijemo gledati potpuno antagonistički.[282] Kršćanstvu nije bio cilj izgraditi neku novu kulturu, ali ju je stvaralo upravo zbog svoje izvorne i načelne odvojenosti od svijeta. To je dovelo do preobrazbe postojećih kultura u novu, kršćansku kulturu. Crkveni su oci poimali crkvenu stvarnost kao cjelovit pothvat koji se susreće i dijeli prostor i vrijeme sa svim drugim društvenim danostima. Prema njima je Crkva došla u susret sa

---

[280] Usp. Josef A. JUNGMANN, *The Early Liturgy. To the Time of Gregory the Great,* London, 1960., 123.

[281] Čak je i sama melodija trebala biti što jednostavnija, kako bi se istaknula riječ. Vidi više u: J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 124.

[282] Usp. J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 125, 133-134.

svim ljudskim iskustvima i institucijama te crkvenu zbilju nisu promatrali u analitički odvojenim kategorijama, nego kao jednu stvarnost.[283] Iskustvo apostola Pavla i njegove aktivnosti u približavanju kršćanstva poganima jedan je od očitih primjera koliki je napor uložen u približavanju kršćanskoga sadržaja poganskim kulturama. Ipak, Crkva nije upala u opasnost eklekticizma ili sinkretizma u kojem bi prihvaćala elemente bez ikakvog kritičkog suda. Rana je Crkva pokušavala izraziti kršćanski sadržaj onim riječima, simbolima i obrednim gestama koje su bile poznate tadašnjim ljudima. Ne samo da inkulturacija nije dovela liturgiju u podređeni položaj naspram kulture, nego joj je i omogućila da kulturu promatra kritički.[284] Tijekom 4. st. kršćansko se bogoštovlje snažnije mijenjalo, tražeći načine zahvaćanja života u novim društvenim okolnostima u kojima je Crkva živjela.

Liturgija nosi znatan pečat židovske baštine, a rimska liturgija i odlike rimske, franačke, karolinške i visokosrednjovjekovne kulture.[285] Dijelovi kulture određenog društva, kao što su to politika, pravo, ekonomija i sl., nisu temeljni okvir liturgijskoga slavlja, jer je sve to dio svjetovnih okolnosti. No, te danosti ipak daju stanoviti pečat liturgijskome slavlju.[286] U samim je počecima Crkva asimilirala sve što je mogla: društvene norme, društvene obredne obrasce, narodne običaje, umjetničke prakse… To ne znači da je Crkvu nadvladalo poganstvo. Nadalje, liturgija ne uništava kulturu, nego ju pretpostavlja i usavršuje.[287]

Kultura ima svoje obrede i svoju društvenu ceremonijalnost. Ta društvena obrednost vezivno je tkivo kulture jedne zajednice. Crkva ima, u određenom smislu, društvenu i političku ulogu i zadaću, no Crkva se ravna prvotno božanskim redom. Liturgija Crkve odiše duhom transcendentne, božanske

---

[283] Usp. Aidan KAVANAGH, *On Liturgical Theology,* Minnesota, 1992., 54.

[284] Usp. Anscar J. CHUPUNGCO, *Worship: Beyond Inculturation,* Washington, 1994., 1-3.

[285] Usp. Ante CRNČEVIĆ – Ivan ŠAŠKO, *Na vrelu liturgije. Teološka polazišta za novost slavljenja i življenja vjere,* Zagreb, 2009., 611.

[286] Usp. A. CRNČEVIĆ – I. ŠAŠKO, *Na vrelu liturgije*, 619.

[287] Kao što milost usavršuje narav. Vidi u: J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 142 i 165.

zbilje, pa ju zato treba jasno odijeliti od slavlja ovosvjetovnoga reda.[288] Liturgija ima svoj govor koji je ponekad političan (jer zahtijeva življenje vjere), ali liturgija ne smije biti pozornica bilo kakvog političkog događaja.[289]

Nasilno spajanje liturgijskih i neliturgijskih obreda može dovesti do zbunjujuće poruke, jer se ti obredi ravnaju različitim redom. Liturgija nije ukrasni skup ceremonija, niti ju se može svesti samo na onaj zamjetni dio bogoslužja. Osobito nije zbirka propisa o obredima.[290] U povijesnim razdobljima u kojima je obredna ispravnost stavljana na prvo mjesto, lako se događalo da ona bude i gotovo jedini važan aspekt bogoslužja, pa se lako događalo da su sadržaj i smisao slavlja ostajali skriveni iza mnoštva ritualnih formi.[291]

2.1. **Međusobni utjecaj kulture i liturgije**

Liturgija izgrađuje identitet pojedinca, ali i cjelokupne zajednice. Njezina je formativna snaga duboka i prostrana.[292] Ta se formativnost možda najviše očekuje u inicijacijskoj obrednosti, u slavljima sakramenata kršćanske inicijacije. Ta je inicijacijska obrednost »formativni proces izrastanja u istini o sebi urastanjem u istinu o odnosu s kristološkim događajem koji ga utemeljuje.«[293] Inicijacija svoj vrhunac ima u Euharistiji koja je, kad je slavljena s vjerom i pomnjivo, u najdubljem smislu riječi formativna jer trajno potiče na suobličavanje Kristu,[294] odnosno liturgija oblikuje kršćanina koji je pozvan mijenjati svijet u prisutnosti Stvoritelja tog svijeta.[295]

---

[288] Više u: A. CRNČEVIĆ – I. ŠAŠKO, *Na vrelu liturgije*, 619-625.

[289] Usp. A. CRNČEVIĆ – I. ŠAŠKO, *Na vrelu liturgije,* 611.

[290] Usp. PIO XII., *Mediator Dei. Enciklika* (20. XI. 1947.), br. 25, u: Heinrich DENZINGER – PeterHÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu,* Đakovo, 2002., br. 3843.; *Acta Apostolicae Sedis* XXXIX (1947.), II.

[291] Usp. Bernardin ŠKUNCA, *Duh i obred,* Zadar, 1998., 43.

[292] Usp. J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 165.

[293] Ivica ŽIŽIĆ, Genealogija vjerničkog subjekta. Kršćanska inicijacija u svjetlu antropologije i teologije obreda, u: *Bogoslovska smotra* LXXIX (2009.), br. 3., 474.

[294] Usp. BENEDIKT XVI., *Sacramentum Caritatis. Sakrament ljubavi* (22. II. 2007.), br. 80, Zagreb, [2]2008.

[295] Usp. A. KAVANAGH, *On Liturgical Theology*, 55.

Liturgija je ušla u konkretnu rimsku kulturu i time je potaknula u njoj određene promjene, ali ne i poništavanje kulturnih elemenata, tj. obrazaca kulture. Liturgijska je inkulturacija slojevit proces koji se nikada ne može smatrati konačnim. Bez obzira na mnoga povijesna liturgijska istraživanja i dalje mnogo toga nije otkriveno i objašnjeno o odnosu kršćanske vjere prve Crkve naspram poganskih običaja antike. Inkulturacijski postupci prisvajanja ili prilagodbe, ili čak i namjernog poklapanja, postupci su koji i dalje izazivaju određene dvojbe te nisu jednoznačni. Kršćanska liturgija nije išla za prisvajanjem poganskih običaja, ali nije bila ni u drugoj krajnosti, onoj u kojoj bi odmah donosila odredbe sasvim suprotne dotadašnjim propisima s ciljem nadjačavanja i utrnuća svega poganskog. Određeni kršćanski propisi pretpostavljaju starije običaje koji su slični, ali točni i sigurni pokazatelji o tranziciji poganskog u kršćansko nisu uvijek dostupni.[296]

Liturgijska je inkulturacija, u biti, izvršni oblik konkretne odgovornosti za Evanđelje koje se, preko nje, ljudima čini dostupnim i bližim. Kako je Radosna Vijest otvorena svim ljudima, tako i liturgija mora biti otvorena svim kulturama na koje naiđe tijekom povijesti.[297] Inkulturacija nije jedini pojam kojim se pokušava opisati odnos između kulture i liturgije. Kompleksnost je odnosa takve vrste da čak i uz sve te dodatne pojmove odnos nije konačno definiran, a još i manje dovoljno istražen.[298] U procesu inkulturacije treba osobito pripaziti

---

[296] Usp. Nathan MITCHELL – John F. BALDOVIN (ur.), *Rule of Prayer, Rule of Faith. Essays in Honor of Aidan Kavanagh, O.S.B.*, Minnesota, 1996., 19.

[297] Usp. N. MITCHELL – J. F. BALDOVIN, *Rule of Prayer, Rule of Faith*, 30.

[298] Ti su dodatni pojmovi: udomaćenje, utjelovljenje, kontekstualizacija, revizija, prilagodba i akulturacija. Udomaćenje (eng. *indigenization*) termin je koji označava proces dodjele kulturalne forme lokalne zajednice kršćanskoj liturgiji. Liturgija je živi izraz vjere, a svi su kulturalni elementi (osim onih božanskog ustanovljenja) privremene naravi. Stoga udomaćenje nije dobar pojam kojim bi se mogao opisati odnos kulture i liturgije. Utjelovljenje (eng. *incarnation*) liturgije u kulturu označava proces u kojoj se liturgija implantira u tradicije i kulturu određene zajednice. Liturgija se nije samo adaptirala, nego se i utjelovila u narod i običaje. Adaptacija može biti i izvana nametnuta, dok utjelovljenje podrazumijeva razvoj liturgijske forme kroz iskustvo lokalne zajednice. Kontekstualizacija (eng. *contextualization*) je termin koji govori o odnosu liturgije i konteksta u kojem se liturgija slavi (konkretne prilike zajednice) te odiše proročkim duhom i pozivom na socijalni angažman. Revizija (eng. *revision*) je postupak ponovnog pregleda, dorade i obnove samog odnosa. Revizija se uglavnom odnosi na nuđenje liturgijskoga modela (tipsko izdanje) koji će

da se ne izgubi ili da ne oslabi bitna narav nadkulturalnih, evanđeoskih elemenata.[299] Treba biti i svjestan da je kultura uvijek u postupku evolucije zbog vlastitoga nutarnjeg dinamizma te se stalno obogaćuje i mijenja zbog interakcije s drugim kulturama.[300]

Inkulturacijski je objekt zanimanja obred, odnosno liturgijski tekst, koji treba ucijepiti u kulturni obrazac određene kulture, tj. zajednice. To se može učiniti na nekoliko načina, ali tri se metode posebno ističu: *metoda dinamičke ekvivalencije* (zamjena liturgijskih elemenata, ali ne i teološkog sadržaja, s onim kulturalnim elementima koji su istoga značenja ili vrijednosti) koja osobito dolazi do izražaja tijekom prijevoda liturgijskih tekstova; *metoda stvaralačke asimilacije* (metoda asimilacije kulturno značajnih obrednih i jezičnih izričaja i stvaranje novih izričaja u liturgiji) koja je osobito obilježila patrističko doba; i *metoda organičke progresije* (metoda kojom se postojeći obredni obrasci nadopunjuju, kako bi liturgijski oblik bolje izricao sadržaj, ili kojom se popunjavaju moguće praznine) koja daje lokalnoj zajednici veliku ulogu u procesu inkulturacije. Koja će od tih metoda biti najbolja za primjenu ovisi o pastoralnim potrebama, o prisutnosti kulture u crkvenoj zajednici i drugim uvjetima, a katkada se u istome inkulturacijskome procesu isprepliće više metoda inkulturacije.[301]

---

lokalne zajednice lakše moći prilagoditi sebi. Prilagodba (eng. *adaptation*) je čin mijenjanja određenih, već postojećih propisa liturgije te njihova nužna prilagodba novim okolnostima. Akulturacija (eng. a*cculturation*) je susret dviju kultura i može označavati samo izvanjski doticaj različitih kulturnih izričaja, a može biti i početak inkulturacije. Više o tome u: Anscar J. CHUPUNGCO, *Liturgical Inculturation. Sacramentals, Religiosity, and Catechesis,* Minnesota, 1992., 13-28.

[299] Usp. A. J. CHUPUNGCO, *Liturgical Inculturation*, 25.

[300] Usp. A. J. CHUPUNGCO, *Liturgical Inculturation,* 16.

[301] Usp. A. J. CHUPUNGCO, *Liturgical Inculturation*, 37-51. Ovdje upućujemo na važan dokument: KONGREGACIJA ZA SAKRAMENTE I BOGOŠTOVLJE, *Rimska liturgija i inkulturacija. Četvrta uputa za ispravnu primjenu Koncilske konstitucije o svetom bogoslužju, br. 37-40* (25. I. 1994.), Zagreb, 1995. Osim toga, upućujemo i na članak: Ivan MILOVČIĆ, Ostvarenje koncilskih inkulturacijskih poticaja na našim prostorima, u: *Riječki teološki časopis* XXIII (2015.), br. 2.

2.2. **Utjecaj rimskoga ceremonijala i kulture na liturgiju**

Rim je bio metropola koja je preuzela mjesto zapadnoga liturgijskoga vodstva. Na Istoku su to bile Antiohija i Aleksandrija. Na Zapadu su postojale dvije velike i snažne liturgijske »regije«: rimska (ili rimskoafrička) i galska.[302] U njima, kao i u drugim tradicijama, sačuvani su brojni bogoštovni elementi koji su nastali u židovstvu. Židovski je kult 'podijelio' s kršćanstvom psalme, molitvene spomene Božjih djela, zaklinjanja, blagoslove, obredno blagovanje, kao i mnoge druge obredne elemente…[303]

U vremenu prijelaza iz zabranjene i progonjene u prihvaćenu (čak i poticanu) religijsku zajednicu, Crkva preuzima određene obrasce rimskih obreda, ceremonija i protokola. Do 4. st. odnos je između Crkve i Carstva bio više nezainteresiran, nego neprijateljski.[304] Nisu svi carevi progonili kršćane, a nakon Konstantina carevi su smatrani čak i pozivateljima na mir, odnosno onima koji potiču jedinstvo.[305] Crkva prihvaća imperij i naglašava da vlast dolazi od Boga i da o Njemu ovisi, zato i u liturgiji moli za vladare. Carevi su uživali u raskošnim i simbolički značajnim obredima čašćenja pa su kršćani preuzimali ono što je bilo prihvatljivo za njihov kult, a odbacili ono što je bio kult vladara. Apsorpcija je poganskih elemenata bila rezultat vješte inkulturacije, nadilaženje poganstva te svojevrsna pobjeda kršćanstva.[306]

---

[302] Usp. J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 227. Ovdje ne spominjemo druge krajevne liturgijske tradicije: hispansku (mozarapsku), keltsku, milansku…

[303] Usp. Ancar J. CHUPUNGCO, History of the Liturgy until the Fourth Century, u: Anscar J. CHUPUNGCO (ur.), *A Handbook for Liturgical Studies: Introduction to the Liturgy*, I, Minnesota, 1997., 98-101.

[304] Usp. K.BAUS, Od praopćine do ranokršćanske velecrkve, 348.

[305] Usp. K.BAUS – E.EWIG, Crkva Carstva poslije Konstantina Velikoga, 78.

[306] Usp. Ivica ŽIŽIĆ, *Slava križa. Simboli i slike vjere u ranokršćanskoj kulturi,* Zagreb, 2017., 43. Primjer vješte inkulturacije možemo vidjeti kod molitelja (*orante*), lika ranokršćanske umjetnosti koji je simbolizirao pobožnost prema autoritetima i bogovima Carstva. Taj lik u kršćanskoj umjetnosti prelazi u liturgijski stav štovanja Boga. Više u: I. ŽIŽIĆ, *Slava križa*, 48-51. S obzirom da je taj lik žena tumači se kao slika Crkve moliteljice. Više u: Ivica ŽIŽIĆ, Križ u ranokršćanskoj simbolici i liturgiji. Uz nekoliko bilješki o simbolima križa u Saloni, u: *Tusculum* V (2012.), br. 1., 106.

2.2.1. Kultno čašćenje vladara u starome Rimu

Kult vladara potječe s Istoka gdje se vlast poima kroz prizmu religije pa vladanje ima vjersku osnovicu. Kako se u svakome vladaru vidljivo javlja bog, vladari dobivaju sakralne počasti.[307] Mnoge su se pobožnosti s Istoka proširile zapadnim svijetom zahvaljujući carevima.[308] Na određeni je način i sam grad Rim bio personifikacija te sakralne moći. Uobičajeno je senat nakon careve smrti, na temelju zasluga, odlučivao o uvrštavanju cara među bogove. August je sam za života prisvajao božanske počasti, pa su nakon njega i drugi carevi činili isto, što je dovelo do drugačijeg vrednovanja carskog kulta koji je bio povezan s državnom vlašću. Tome je prethodila odluka senata da se uvede poseban kult i svećenstvo za julijsku kuću (kojoj pripada August) priznajući Julija Cezara nebesnikom.[309] Na određeni je način car bio inkarnacija Carstva, a gospodarska je i vojna moć Rima mnogim okolnim narodima bila pokazatelj da su rimski bogovi jači od ostalih.[310]

Kult cara bio je središnji izraz jedinstva rimske države, poštovanja i vjernosti domovini. Odbijanje se kulta smatralo nelojalnim držanjem prema svjetovnim simbolima moći i osporavanje sakralizacije autoriteta Carstva.[311] Uobičajena je praksa bila stavljanje tamjana pred carev lik, kićenje njegova kipa cvijećem, oslovljavanja cara s *Kyrie*[312] i prostracija pred carevom slikom.[313]

---

[307] Usp. K. BAUS, Od praopćine do ranokršćanske velecrkve, 105.

[308] Npr. kult sunca stiže u Rimsko Carstvo krajem 3. st. zahvaljujući caru Aurelijanu. Vidi u: J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 136.

[309] Usp. K. BAUS, Od praopćine do ranokršćanske velecrkve, 105-106.

[310] Usp. F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskome prostoru*, 22.

[311] Usp. I. ŽIŽIĆ, *Slava križa*, 20 i 27-28.

[312] Pojava *Kyrie* litanija na početku mise bila je zamjena za molitvu vjernih. Te su molitve bile upućene za razne potrebe (i za vladare) s ukupno 18 prošnji. Vidi u: J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 294.

[313] Slike su se nalazile na istaknutim mjestima u gradu, ali i na kovanom novcu. Govori i počasni natpisi, legislativa i hvalospjevi bili su pod utjecajem toga kulta. Smatralo se da slike posjeduju dio careve prisutnosti, odnosno njegove božanske naravi. Ispred tih slika davale su se i vojne prisege, a ispred njih se mogao tražiti i azil. Više u: M. KAHLOS, The Emperor's New Images, 122-125 i 136. Osim uz pomoć slika car je bio »prisutan« i uz pomoć svojih predstavnika: lokalnih guvernera i prokonzula koji su uživali određene naslove. Usp. O.LEHTIPUU, What Harm is there for You to Say Caesar is Lord?, 109.

Kršćani to odbijaju te time ulaze u brojne sukobe s vlastima.[314] U doba se cara Konstantina religijski i dvorski cerememonijal stapaju u jedan oblik, kao dio dvorskog ceremonijala, a sam se Konstantin odriče počasti koje pripadaju božanstvu.[315] U Carstvu koje se počinje kristijanizirati, car je i dalje zadržao određenu sakralnost, a štovanje njegovih slika nije svim kršćanima bilo toliko problematično.[316] Ipak, treba spomenuti da su elementi koje je kršćanstvo prihvatilo iz poganstva stariji tisućama godina od službenog kulta cara i bogova Olimpa.[317]

2.2.2. Odlike rimske kulture i njezina kristijanizacija

Duh je rimske kulture u liturgiji Katoličke Crkve vrlo primjetan u literarnim euhološkim obrascima koji se odlikuju naglaskom na razumsko, suzdržanošću naspram pretjeranosti čuvstava, izbjegavanjem nejasne sentimentalnosti, strogim stilom, dostojanstvenim nastupom, objektivnošću, misaonom jasnoćom, monumentalnošću te koncentracijom na temeljne dogmatske istine.[318] Molitveni su obrasci juridički precizni i u dobro odmjerenim rečenicama. Riječi su zvučno povezane i u svečanome ritmu. Doticaji se mašte i osjećaja izbjegavaju, a cijeli je govor kratak i vezan uz formu.[319] Trijezan, funkcionalan, plemenito jednostavan, uredan, uravnotežen i praktičan stil duh je rimske kul-

---

[314] Ipak, bilo je onih koji su pristali na žrtvovanje i kult cara. Progon kršćana nije bio jednako dug ni istog intenziteta u svim krajevima Carstva. Vidi u: O. LEHTIPUU, What Harm is there for You to Say Caesar is Lord?, 99-100 i 102. Veliku je važnost igralo štovanje slika u tadašnjem političkom kontekstu. Više u: Ivica ŽIŽIĆ, Ikonizam i anikonizam u liturgijskoj umjetnosti. Uz teologiju slike i nekoliko bilješki o kršćanskoj Saloni, u: *Tusculum* IV (2011.), br. 1., 117.

[315] Usp. J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 130. O kompleksnosti odnosa prema caru pišu i crkveni oci: Euzebije Cezarejski, Atanazije, Ivan Zlatousti, Filostorgije…, a o razlici između kultnog štovanja cara i kršćanskog poštovanja prema caru govori i anonimno djelo *Consultationes Zacchaei et Apollonii.* Više u: M. KAHLOS, The Emperor's New Images, 120-121.

[316] Ono što je bilo važnije od ukidanja štovanja carevih slika jest ukidanje životinjskih žrtava koje su pratile kult. Više u: M. KAHLOS, The Emperor's New Images, 135.

[317] Usp. Dom G. DIX, *A Shape of the Liturgy,* London, [3]2015., 431. O kultu vladara i o teokraciji u užem smislu više u: Joseph HÖFFNER, *Kršćanski socijalni nauk,* Zagreb, 2005., 231-232.

[318] Usp. Vladimir ZAGORAC, *Kristova svećenička služba,* Zagreb, 1997., 236.

[319] Usp. V. ZAGORAC, *Kristova svećenička služba*, 238-239.

ture. Danas te odlike nazivamo klasičnima prema osobi koja je bila poučena u gramatici, retorici i umjetnosti i formirana u grčko-rimskoj filozofskoj misli (*homo classicus*).[320] Takvi su npr. bili papa Damaz i njegovi nasljednici. Oni su ujedno i autori prvih tekstova za misno slavlje (zborne, darovne, popričesne i molitve nad narodom). Te su molitve i danas glavno nadahnuće za liturgijsko promišljanje. Molitve su to retoričkoga stila, ritmički uređene s pojačanim ritmom na kraju kako bi se izazvalo divljenje. Rečenice su binarno složene s jasnim razvojem teme, a očite su i antiteze kojima se čini kontrast različitih koncepata te ravnoteža dijelova molitve kroz gramatičku simetriju.[321]

Molitva (lat. *oratio*) sama je bit liturgijskoga slavlja, izražena osobitom jasnoćom. Molitva ima karakter javnog diskursa, a svećenik ju izgovara u ime naroda. Naziv *collecta* (zborna) dobiva u galskoj liturgiji. Svećenik zbornom molitvom okuplja pojedinačne molitve ljudi i predstavlja ih Bogu.[322] Jezgra je tih molitava nastala između 3. i 6. st., a dotada je sve bilo povjereno umijeću, naobrazbi i improvizaciji samih slavitelja. Molitve su se prenosile usmenom predajom. Izvanjski su obrisi bili određeni rimskim jezgrovitim duhom i nagnućem prema sažetosti i jasnoći. Dok istočna i galska liturgija rabe akumulacije svečanih božanskih titula i predikata u dugim nizovima, rimska to sve izražava u jednoj ili u tek nekoliko riječi. I usprkos tomu, rimska liturgija uspijeva doći do dostojanstvenoga razvoja i raznolikosti. Istočne i galske zborne molitve često prelaze iz molbenih u zahvalne uz objavu ljudske slabosti i sa doksološkim zaključkom. Rimske su zborne molitve samo anamnetičke i epikletske, čuvaju dva ključna elementa: spomen spasenjskih Božjih djela i molitveni zaziv, a ostale elemente zadržavaju u adresiranju i zaključnim formulacijama.[323]

---

[320] Usp. A. J. CHUPUNGCO, History of the Liturgy until the Fourth Century, 134-135.; A. J. CHUPUNGCO, *Worship: Beyond Inculturation*, 93.

[321] Usp. A. J. CHUPUNGCO, History of the Liturgy until the Fourth Century, 137 i 139.

[322] To objašnjava osobitosti te molitve. Prije nego svećenik izgovori molitvu poziva narod na molitvu i ostavlja vrijeme šutnje. Prije je stajao na početku molitve i pozdrav *Gospodin s vama*, ali je naknadno uklonjen. Usp. Josef A. JUNGMANN – Francis A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite: Its Origins and Development (Missarum Sollemnia)*, I, New York, 1951., 360-361.

[323] Postoje dvije vrste rimskih zbornih molitava: jednostavne i proširene. Proširene, uz osnovne značajke molitve, sadrže i dodatne fraze koje su plod retoričkoga umijeća. Darovne

Tendencija je zborne molitve prijeći iz jednostavne molitve inspirirane osjećajima u racionalni stil ispovijedanja vjere i izjavu svojih misli. Zato se rimske molitve odlikuju svečanim stilom, ritmom, a glede duljine gotovo su ujednačene; očituju sklad slavlja. Molitve su sročene u prvome licu množine jer je cijela Crkva uključena u molitvu i to aktivno, a ne samo konceptualno.[324]

Ordo Romanus I dokazuje da je pompa i drama dvorova bila prisutna u liturgiji u, primjerice, raskošnome ulasku, ali je središnji dio euharistijskoga slavlja bio jednostavan.[325] Konstitucija Drugoga vatikanskoga koncila *Sacrosanctum Concilium* u br. 34 poziva na povratak tim rimskim načelima plemenite jednostavnosti i razumljivosti.[326] Tako su i nakon svih proteklih stoljeća rimske odlike kulture ponovno prepoznate, vraćene u liturgiju te im je dano novo vrjednovanje.

2.2.2.1. *Liturgijsko preuzimanje rimskih odjevnih predmeta*

Liturgija, koju danas nazivamo rimskom, preuzela je i održala, uz određene promjene kroz stoljeća, rimsku odjeću visokih društvenih slojeva iz doba cara Konstantina. Izvorište liturgijske odjeće ne treba tražiti u odjeći koju propisuje Mojsije za židovski kult, već u građanskoj odjeći staroga Rima i Grčke,[327] ali tumačenje liturgijske odjeće ipak treba tražiti u značenju starozavjetne kraljevske i svećeničke odjeće. Inače, posebna je odjeća za religijsku službu, odnosno određene svjetovne poslove, više odlika klasične Grčke, nego samoga Rima.[328]

---

su i popričesne molitve, u rimskome obredu, uvijek jednostavne. Više u: J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* I, 372-375.

[324] Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* I, 376 i 383.

[325] Usp. Anscar J. CHUPUNGCO, History of the Roman Liturgy until the Fifteenth Century, u: Anscar J. CHUPUNGCO (ur.), *A Handbook for Liturgical Studies: Introduction to the Liturgy*, 137.

[326] Usp. A. J. CHUPUNGCO, History of the Roman Liturgy until the Fifteenth Century, 141.

[327] Usp. Ivan ŠAŠKO, Liturgijsko ruho i posuđe: značenje za oblikovanje crkvene likovne svijesti. Elementi za kriteriologiju »liturgijskih umjetnosti«, u: *Bogoslovska smotra* LXXIV (2004.), br. 4., 1149.; D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 399.

[328] Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 398.

Klerička se i laička odjeća u to doba nisu razlikovale.[329] *Toga praetexta* rimskih magistrata bila je uobičajena haljina gospode sa širokom ljubičastom prugom, a *apex* posebna kožna kapa za određene prigode. *Toga virilis* se u senatu nosila samo kad je car otvarao zasjedanje ili su je nosili magistrati u nekim osobito važnim zgodama. Togu s vremenom zamjenjuje *linea* koja pokriva cijelo tijelo od vrata do nogu, a preko nje se nosila *tunica* (ili *colobium*) koja seže do koljena. Na nju, u svečanim zgodama, dolazi *casula* (ili *planeta,* ili *lacerna,* ili *paenula*), veliki okrugli odjevni predmet s otvorom na sredini za glavu. To su osnovni odjevni dijelovi ruha koji su bili svakodnevna odjeća za laika u 3. st., ali i za predsjedatelja liturgijskoga slavlja. Sluge su nosile samo *lineu* i *paenulu,* senatori sve. Vojnici nose i *cingulum,* remen kojim su se razlikovali od običnih građana.[330] Liturgijsko ruho nije ništa drugo nego stilizirana forma blagdanske odjeće u starim imperijalnim danima Rima. Tako u današnjoj albi imamo 'preživjelu' antičku tuniku.[331]

Simbol posebne službe bio je *pallium,* s kraja 4. st., koji je nastao iz službenog šala koji su nosili carevi i konzuli. Rađeni su prvotno od šarene svile, a nakon što ga je papa preuzeo, počinje se izrađivati od bijele vune s izvezenim crnim križevima.[332]

Znakovi dostojanstva za kler bili su manipul i štola. Podrijetlo štole nije poznato.[333] Štola je označavala redove u crkvi, a nosila se je na različite načine.[334] Manipul (ili *fanon*, ili *sudarium*) je nastao iz predmeta *mappula,* velikog rupca koji se nosio preko ruke, a bio je dio odjeće konzula i drugih službenika. Riječ je o 'modnom rupčiću' rimskog doba čija je uporaba prestala u 12. st. Dalmatika je vrsta tunike iz 2. st. sa širokim rukavima. Ona je u 4. st. bila odo-

---

329 Teodoret u *Eccl. hist.* II, 27 svjedoči da je car Konstantin oko 330. godine novopodignutoj katedrali u Jeruzalemu darovao liturgijsko »sveto ruho«, izrađeno od tkanine protkane zlatnim nitima, za svečano slavlje krštenja u vazmenome bdjenju; vidi u: D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 399. To je, čini se, prvi siguran spomen zasebnoga liturgijskoga ruha.

330 Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 399-400.

331 Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* I, 276.

332 Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 401.

333 Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* I, 277.

334 Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 401. Štola je jedini liturgijski odjevni predmet koji se nije nosio kao svakodnevna odjeća. Vidi u: D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 404.

ra visokih službenika, a preuzimaju je biskupi noseći ju ispod kazule. Prenosi se prvo na rimske đakone, a zatim i na sve đakone Zapada. Đakoni su odijevali i dalmatiku i kazulu, ali su svlačili kazulu prije navještaja Evanđelja i ponovno ju odijevali nakon pričesti kako bi se tijekom vršenja službe mogli lakše kretati.[335]

Sve do 9. st. u liturgiji se je nosila samo ta odjeća. Ona je bila svakodnevna, ali je pripadala višim slojevima društva. Kad je narod u 6. i 7. st. počeo nositi odjeću barbara, kler odlučuje zadržati u liturgiji staru tradiciju odjeće imperijalnoga doba.[336]

2.2.2.2. *Tamjan i ostali rimski običaji koji ulaze u liturgiju*

Uz literarne odlike i odjevne predmete, uporaba je tamjana najjasniji rimski običaj koji je ušao u kršćansku liturgiju. *Ordines Romani* (koji idu unazad do 7. st.) ne daju odgovor kako i pod kojim uvjetima ulaze svi rimski običaji u liturgiju, pa je uglavnom riječ o pretpostavkama (čvrstim i uvjerljivim, ali ne i apsolutno sigurnim).[337]

Paljenje je tamjana staro nekoliko stoljeća prije nove ere, a na Bliskome istoku još je i starije.[338] Njegova uporaba nije bila samo u kultu vladara staroga Rima, nego je bio korišten i u civilnome životu kod bogatijih obitelji. Služio je kao svojevrsni miris, a u Jeruzalem je stigao krajem 4. st. Kađenje povisuje svečanost, a prvotno se koristilo na pogrebima i u religijskim kultovima.[339] Koristio se i u židovstvu (npr. kod ulaza u Svetinju nad Svetinjama gdje se kadom trebala prikriti čovjekova grješnost).[340] U 5. st. tamjan se i dalje palio pred sli-

---

[335] Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* I, 277.; D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 402-403.

[336] Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 404. Asimilacija se je određenih ceremonijalnih elemenata viših slojeva Rima u liturgiju dogodila pod patronatom samoga cara. Više u: A. J. CHUPUNGCO, *Worship: Beyond Inculturation*, 31-34.

[337] Usp. V. ZAGORAC, *Kristova svećenička služba*, 239.

[338] Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 425. Više o istočnoj uporabi tamjana u: Michael PFEIFER, *Der Weihrauch,* Regensburg, 1997., 19-31.

[339] Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* I, 317.

[340] Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 427-428.

kama cara (pa i pred Konstantinom, koji je zadržao naslov *pontifex maximus*, iako nije izvršavao obredne funkcije).[341] Tamjan, baklje i svečano nošenje knjige preuzeti su iz društvenoga ceremonijala staroga Rima, a ne iz poganskoga kulta. Paljenje svjetiljki na sprovodnim obredima običaj je gotovo svih mediteranskih kultura. Svijeće su se uglavnom palile na grobovima heroja i pred kipovima bogova, a kasnije je postao običaj vezan uz zavjetnu molitvu.[342]

Tamjan se nije koristio u crkvama do 4. st, dok baklje jesu.[343] S vremenom je kađenje uvedeno i na sam početak slavlja, a kadilo se i samog predvoditelja (celebranta).[344] Uz kadioničara, đakona su u procesiji s evanđelistarom pratila i dvojica svjećonoša.[345] Rim je kasno prihvatio svijeće za Evanđelje. U 4 st. kršćanstvo prihvaća kult relikvija, a od 5. st. preuzima običaj paljenja svijeća kod grobova svetaca i na mjestima hodočašćenja.[346] Iz potrebe ljudi da daju simboličku interpretaciju pojedinim elementima kler je ohrabrivao da se pojedine poganske prakse prihvate u kršćanstvu, pa je na kraju tamjan dobio i svrhu počasti ispred biskupa.[347]

Vrlo uočljiv rimski običaj koji je preuzelo kršćanstvo jest i stil bogoštovnih prostora, a to je *basilica* (što izvorno znači palača, kraljevska kuća, ali može označavati i tržni prostor). Njih je odlikovao osobiti oblik s velikim kolonadama i mozaicima u apsidama.[348] U tim se apsidama inače nalazio carev tron.

---

[341] Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 423 i 427. Naslov su, od 5. st., počeli koristiti rimski pape, a inače je bio titula vrhovnog rimskog vjerskog autoriteta sve do Gracijana. Više u: N.MITCHELL – J. F. BALDOVIN (ur.), *Rule of Prayer, Rule of Faith*, 18-19.

[342] Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 416-418 i 421-422. Više o staroj rimskoj i inače mediteranskoj uporabi tamjana u: M.PFEIFER, *Der Weihrauch*, 32-35.

[343] Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 423 i 427.

[344] Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* I, 318-320.

[345] Izvorno su svijeće stavljane uz oltar tijekom mise, a od 11. st. počinju se stavljati na oltar. Više u: J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 133.

[346] Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 416-418 i 421-422.

[347] Svugdje se drugdje tamjan koristio i za blagoslove osoba, ali do 12. st. u samome se Rimu koristio samo za miris i kao znak pred biskupom i evanđelistarom. Više u: D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 429-430. Više o prvoj uporabi tamjana u ranom kršćanstvu u: M. PFEIFER, *Der Weihrauch*, 36-46. O podrijetlu i simbolizmu tamjana više i u: Ivica ŽIŽIĆ, *Plemenita jednostavnost. Liturgija u svjetlu vjere,* Zagreb, 2011., 213-217.

[348] Prava se ljepota bazilika otkrivala u njezinoj unutrašnjosti, a ukrasni su elementi i prirodni ukrasi stigli tek s gotikom i barokom. Više u: J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 123-124.

Kršćanstvo je tako prešlo iz jednostavnosti kuća u raskoš prostranih bazilika. One su omogućavale svečaniju formu i bogatiju retoriku (bazilike su i prostor nastanka Rimskoga kanona).[349] Upravo se iz tog razloga razvila i ulazna pjesma koja prati ulaz klera u crkvu i čini se da je taj obredni element preuzet iz čisto ceremonijalnih razloga jer liturgija više nije »skriveno privatno« slavlje, već javno i svečano bogoštovlje.[350]

Brojni elementi kršćanske liturgije mogu, u svome razvoju, biti promatrani u svjetlu grčko-rimske kulture: inicijacija, skrutiniji, učenje svetih formula, post, uranjanje, odijevanje haljina, *disciplina arcani*, mistagoška praksa, pranje nogu i pomazanje.[351] Došlo je i do preobrazbe kalendara s ciljem da se »preklope i uguše« stari poganski blagdani.[352]

Slavlje kvatrenih dana (lat. *quattuor tempora*) slavlje je posnih dana vezanih uz godišnja doba. Iz vremena pape Lava Velikoga (sredina 5. st.) liturgijske knjige donose propise o postu srijedom i petkom i o bdijenju sa subote na nedjelju u tim kvatrenim tjednima. Stari je Rim imao dvije vrste sezonskih postova: religijske (lat. *feriae conceptivae*) i državne (lat. *feriae stativae*). Jedno od objašnjenja podrijetla kvatrenih dana govori da je to kršćanska adaptacija rimskih poljodjelskih religijskih postova. Drugo objašnjenje tvrdi kako je riječ o vremenu kad su se rimski magistrati povlačili sa svojih redovitih dužnosti kako bi se mogli pobrinuti za žetvu i prinose.[353] Sigurno je da su sezonski postovi utjecali

---

[349] Car je Konstantin poklonio papi Silvestru Lateransku baziliku. Više u: A. J. CHUPUNGCO, History of the Liturgy until the Fourth Century, 107-108.

[350] Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy* 397. Liturgija jest javna i dostupna, ali istovremeno i ekskluzivna. Više o tome u: A. J. CHUPUNGCO, *Worship: Beyond Inculturation*, 20.

[351] Usp. A. J. CHUPUNGCO, History of the Liturgy until the Fourth Century, 104.

[352] Npr. Božić na Saturnalia, Rođenje sv. Ivana Krstitelja na ljetni solsticij, Katedra sv. Petra na Paternalia. Više u: A. J. CHUPUNGCO, History of the Liturgy until the Fourth Century, 111. 25. prosinca je u Rimu poiman kao datum prekretnica (zimski solsticij). Čini se da je ta činjenica više pridonijela da se blagdan Božića slavi upravo na taj datum, nego želja da se poklopi poganski blagdan cara Aurelijana. Treba spomenuti i da je kulturalna važnost produljenja danje svjetlosti ovdje važnija od točnosti astronomskog fenomena. Više u: N. MITCHELL – J. F. BALDOVIN (ur.), *Rule of Prayer, Rule of Faith*, 22-25. Slavlje blagdana sv. Marka, 25. travnja, slavlje je koje se poklopilo s poganskim slavljem Robigalia. Ipak, prvi kršćanski zapisi o slavlju (iz vremena Grgura Velikoga) nisu povezani s agrikulturalnim značenjem ovog poganskog slavlja nego su prožeti željom za oslobođenjem od brojnih neprilika. Više u: N. MITCHELL – J. F. BALDOVIN (ur.), *Rule of Prayer, Rule of Faith*, 26-29.

[353] Više u: N. MITCHELL – J. F. BALDOVIN (ur.), *Rule of Prayer, Rule of Faith,* 19-22.

na kulturu Rima i da su izmjene godišnjih doba i inače utjecajne za svaku kulturu. Osjetljivost liturgije na lokalne običaje i kulturu nekoga kraja doprinosi da se u obredu očituju te kulturalne naznake i onda kad se kršćanski obred ne može izravno poistovjetiti s određenim poganskim običajem.[354]

Stari je rimski običaj bio i okupljanje u nekoj drugoj crkvi iz koje bi krenula procesija prema crkvi u kojoj će se slaviti Euharistija (postajna liturgija).[355] Razvijaju se stacionarne crkve u cilju ujedinjavanja i zajedništva klera u Rimu.[356] Konstantin je pokušao poganski kult istisnuti i gradnjom kršćanskih crkava u samome centru Rima, no stare mu državne strukture to nisu dopustile. Tako poznate crkve Rima (sv. Petar u Vatikanu, Presv. Otkupitelj na Lateranu, sv. Pavao izvan Zidina i dr.) nisu bile u blizini Foruma, nego su smještene u rubni dio grada. Da bi Rimljanin mogao otići na papinsku liturgiju morao je učiniti znatan put do Lateranske bazilike koja je bila izvan gradske jezgre, a takvo je stanje bilo sve do nakon renesanse.[357]

Otpust na kraju mise *Ite missa est* bio je korišten u carskoj palači, na sudovima i crkvama i nije bio specifično religijska formula. Preuzet je iz staroga rimskoga običaja, a na misi se počeo koristiti oko 200. godine.[358]

Slavljenje je rođendana bilo uobičajen helenistički običaj. S obzirom na bogate proslave rođendana careva i drugih poznatih i javnih ljudi odlučeno je početi slaviti i blagdan Kristova rođenja.[359] Latinski je jezik, uz koji većina ljudi veže rimsko imperijalno razdoblje, nadvladao u liturgiji tek za vrijeme pape Damaza. Sve je dotad vladao grčki.[360] Euharistija nije preuzela mnogo od poganskih običaja inicijacijske naravi, kao što je to u slučaju krsne liturgije koja je već u 2. st. preuzela naznake poganskih obreda.[361]

---

[354] Usp. N. MITCHELL – J. F. BALDOVIN (ur.), *Rule of Prayer, Rule of Faith,* 29-30.

[355] Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* I, 264. Više o postajnoj liturgiji u: A. KAVANAGH, *On Liturgical Theology*, 58-60.

[356] Usp. A. J. CHUPUNGCO, History of the Roman Liturgy until the Fifteenth Century, 140.

[357] Više u: A.KAVANAGH, *On Liturgical Theology*, 64-65.

[358] Usp. J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 129.

[359] Usp. J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 147.

[360] Usp. A. J. CHUPUNGCO, History of the Liturgy until the Fourth Century, 105.

[361] Usp. A. J. CHUPUNGCO, *Worship: Beyond Inculturation*, 31.

Nadalje, rimski običaj koji je ušao liturgiju Crkve jest i određena terminologija. Tako su npr. pojmovi *honor* i *dignitatis* posuđeni upravo iz rimskog socio-političkoga kruga i pridijevani su nositeljima javnih službi kao način rangiranja službenika.[362] Takvo se preuzimanje naslova i termina može smatrati i svojevrsnim protestom protiv tadašnjeg poimanja društvenoga statusa. Ipak, treba priznati da Crkva nije uspjela sve elemente (dovoljno) kristijanizirati.[363]

2.2.3. Počasti državnih službenika koji se prenose na pape i biskupe

U doba cara Konstantina započeo je proces prijenosa raznih carskih počasti na biskupe. Djelomično se to događa iz razloga što im se povjeravaju neki vidovi državne službe (npr. sudska vlast). Biskupi tako postaju *illustres*, najviši državni službenici. Primaju palij (*lorum*), ceremonijalni rubac (*mappula*), cipele (*campagi*), pokrivalo za glavu (*camelaucum*), prsten, pravo na tron (određene visine i vrste), pratnju bakljama i tamjanom, običaj ljubljenja ruku, pozdravljanje od strane zbora pri dolasku u crkvu, obvezu da biskupovi službenici imaju pokrivene ruke, običaj klečanja i ljubljenja nogu, postavljanje slika u službenim prostorijama, visoki podij s tronom u katedrali te soba za audijencije u kući.[364] *Cathedra gradata* je povišena katedra biskupa čiji su korijeni upravo u rimskom carskom ceremonijalu. Stavljala se u najdublju točku apside gdje se otvarao pogled na cijelu zajednicu.[365] Te su brojne i visoke počasti uvelike promijenile običaje svakodnevnog (ali i liturgijskog) susreta s biskupima. Tim su se počastima odupirali neki biskupi, ali je većina smatrala da će to sve pomoći autoritetu Crkve. Počasti su se s vremenom preoblikovale i stilski doradile. Sve je to

---

[362] Usp. A. J. CHUPUNGCO, History of the Liturgy until the Fourth Century, 109.

[363] Usp. Ante CRNČEVIĆ, Liturgijske slike prezbiterske službe. Teološki naglasci iz liturgije ređenja, u: *Diacovensia* XVIII (2010), br. 2., 282-283.

[364] Tron je bio na upadljivom mjestu uz bok glavnom oltaru. Kasnije je maknut, a u apsidu je stavljena jednostavna učiteljska katedra. Usp. V. ZAGORAC, *Kristova svećenička služba*, 239-241.

[365] Tako opravdava svoju simboliku nadgledništva (*epi-skopein).* Više u: I. ŽIŽIĆ, *Slava križa*, 85. Jedan od simbola proslavljenoga Krista jest upravo prazno prijestolje iz hebrejske mistike, dok je prikaz kraljevskih simbola na praznom prijestolju motiv iz rimske umjetnosti. Usp. I. ŽIŽIĆ, *Slava križa*, 158.

donijelo i drugačiji pogled na Krista, kojeg se time lakše poimalo i kao Pantokratora.[366]

Utjecaj je dvorova tijekom povijesti očito bio velik. Dvorovi su bili prva mjesta gdje se njegovala crkvena glazba i gdje je dobila svoj sjaj (npr. višeglasno je pjevanje postalo privlačno upravo zahvaljujući dvorskim izvedbama).[367] Kasnije su tijekom povijesti neki plemenitaši gradili svoje osobito mjesto u crkvama – velikaške lože.[368]

Biskupima se, nadalje, omogućuju posebne povlastice (većina je slična povlasticama svjetovnih sudaca, ali dobivaju čak i neke carske povlastice). Liturgija preuzima poklecanje pred biskupskim tronom, a biskup dobiva asistenciju (đakon i subđakon). Pomaže mu se u odijevanju i prati ga se u obredu (papu uvijek prate dvojica đakona). Papinska liturgija prisvaja u 4. st. običaj da se papu prati svjetlima baklji ili tankih svijeća. Inače, u svakoj su svečanoj misi predvoditelja pratili poslužitelji držeći rubove njegove kazule.[369]

S vremenom papa ima sve veću pratnju prilikom ulaska u crkvu, pa taj ulazak prati svečana procesija, praćena pjesmom, *introitus*.[370] Inače, raskoš se imperijalnoga dvora najviše prenio u uvodne obrede liturgije, dok su Služba Riječi i Euharistijska služba ostale gotovo netaknute tom pompom i dramom dvorskoga ceremonijala.[371] S početka srednjega vijeka ostaje i običaj aklamacija kod papina dolaska, kao što se činilo i vladarima.[372] Nadalje, papina tijara pot-

---

[366] Umjetnost prikazuje Krista Pantokratora uz pomoć trona optočenog draguljima, grimiznim jastukom, vladarskom aureolom, uz ljubljenje ruku i nogu te cjelovitim dvorskim osobljem: Blažena Djevica Marija tako postaje Kraljica, apostoli senat, anđeli dvorjani, a sveci dovoditelji novih gostiju. Nebo se naziva kurijom i *palatium.* Više u: V. ZAGORAC, *Kristova svećenička služba*, 241-242.

[367] Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* I, 148 i 155.

[368] Usp. V. ZAGORAC, *Kristova svećenička služba*, 273.

[369] Usp. J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 131-132.

[370] *Introitus* u širem smislu označava svečani ulazak procesije u crkvu. U užem je smislu riječ o pjesmi koja prati ulazak procesije. Više o procesijama vidi u: Ernst H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae. A Study in Liturgical Acclamations and Mediaeval Ruler Worship*, Berkeley – Los Angeles, 1946.

[371] Usp. A. J. CHUPUNGCO, *Worship: Beyond Inculturation*, 30-34.

[372] Ti su zazivi imali religijsko značenje. U nekim se biskupskim sjedištima tako pozdravljalo i biskupe. Ti su se zazivi pjevali ili klicali nakon biskupove molitve. Usp. J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 292.

ječe od svečanoga carskoga pokrivala za glavu kao i kape visokih službenika (*camelaucum* ili *phrygia*). U 5. st. car dopušta da je nosi i kler. Sve do 10. st. pape ju nose kao neliturgijski predmet (na javnim prigodama, ali ne tijekom službe). S vremenom se na tu kapu stavljaju tri krune čime ona postaje simbolom svjetovne vlasti (što je Papa uživao od 9. st. nadalje).[373] Tijaru su nosili i venecijanski duždevi.

U sekularnim su se prigodama i unutar liturgije nosile i posebne čarape i obuća. U ranim su danima Rima konzuli i generali nosili svijetlocrvene cipele posebnoga oblika, dok se plemstvo (patriciji) razlikovalo od običnoga puka (plebejaca) noseći crne cipele. Cipele (*campagi*) preuzimaju pape od 5. st., kao i svu ostalu opremu visoke gospode.[374]

Svemu tomu treba pridodati još jedan predmet – *umbella.* Riječ je o određenoj vrsti državničkog pokrivala (u formi kišobrana) koji se nosio iznad cara i službenika. Neki su ga pape koristili u 9. st. iako nikad nije postao službenim dijelom liturgije.[375] Sličan će se predmet rabiti u euharistijskim procesijama, ali kao iskaz štovanja euharistijskoga otajstva.

2.3. **Srednjovjekovni utjecaji na liturgiju**

Srednji je vijek donio određene promjene u kulturi i njezinim običajima kao i u običajima vezanima uz obred. Sama činjenica da je srednji vijek započeo padom Zapadnoga Rimskoga Carstva govori mnogo o brojnim promjenama u tadašnjem društvu, pa tako i o promjeni mentaliteta. Započelo je desetstoljetno razdoblje brojnih promjena na svim područjima života.

Krajem 5. st. hodočasnici počinju dolaziti u Rim, preuzimati tamošnju liturgiju i donositi ju u svoje krajeve. Tamo su je podvrgavali promjenama, što se može smatrati novom etapom inkulturacije liturgije. Prilagodbe su u to vri-

---

[373] Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 403.
[374] Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 403-404.
[375] Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 415.

jeme bile različite te je vladala liturgijska raznolikost. Od biskupije su do biskupije uočljive bile velike razlike. Rimska se liturgija polako počinje galikanizirati.[376]

2.3.1. Galikanizacija rimske liturgije

Sprovodne i zavjetne mise te blagoslovi nisu bili zastupljeni u sakramentaru *Gregorianum*. Unose se tako novi elementi: mise za opsjednute, razni egzorcizmi, brojni blagoslovi stvari te se stavlja snažniji naglasak na svećeničke apologije unutar slavlja. Osim toga, razni su Gelazijevski sakramentari 8. st. dokaz različitih prilagodbi. Prvi je pokušaj uvođenja reda bio od strane Pipina Malog (8. st.).[377]

Polako nastupa i romanička arhitektura, a dolaze i himnodije, minijature, dinamičnost i jarke boje. Takva verzija liturgije u 10. st. dolazi u Rim (koji je oslabljen dekadencijom i mnogim sukobima) i zamjenjuje klasični oblik. Tome treba pridodati i činjenicu da je dobar dio papa 11. st. bio njemačkoga podrijetla što objašnjava lakoću galikanizacije rimske liturgije.[378] Inače, galske liturgije (nije riječ o jednoj liturgiji, nego različitim tradicijama, ali s određenim sličnostima)[379] pokrivaju veliko područje: Iberijski poluotok, područje od Galije do dunavskih zemalja, britansko otočje i sjevernu Italiju.[380]

Galski je stil molitava drukčiji od rimskih. Galske imaju veću uključenost, duge su i sentimentalne. Utjecaj je istoka izrazit (sličnije su grčki odnosno

---

[376] Do nekih promjena dolazi iz razloga što sakramentari nisu odgovarali pravim potrebama (npr. *Gregorianum* koji je papa Hadrijan I. poslao Karlu Velikom). Usp. A. J. CHUPUNGCO, History of the Roman Liturgy until the Fifteenth Century, 142-144.

[377] Usp. A. J. CHUPUNGCO, History of the Roman Liturgy until the Fifteenth Century, 142-144.

[378] Usp. A. J. CHUPUNGCO, History of the Roman Liturgy until the Fifteenth Century, 145-146.

[379] Stara španjolska, galikanska, keltska i milanska. Više u: J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 229.

[380] Milano je bio centar galikanske liturgije, a bio je i rezidencija careva u 4. st. Milanski se utjecaj protezao do Španjolske. Nekoliko je milanskih biskupa potjecalo s istoka. To objašnjava kako je došlo do tolikih promjena. Usp. J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 228 i 233.

bizantskim molitvama nego rimskim).[381] Uz pojavu množenja misa, sve je više i »privatnih« misa.[382] Galikanski ceremonijal poznaje mnogo promjenjivosti što dovodi i do mnogih kasnijih promjena.[383] Tu uključenost nalazimo, primjerice, u franačkom običaju da celebrant moli tijekom ulazne procesije, a tijekom ulazne se pjesme ponavljala antifona nakon svakog stiha psalma.[384]

Povratak nekih klasičnih (izvorno rimskih) elemenata dogodio se u pontifikatu pape Grgura VII. (11. st.), no srednji je vijek završio (14. i 15. st.) s mnogim pretjeranostima te iskrivljenim slavljenjem Euharistije nauštrb eklezijalnosti, a u korist individualne duhovnosti.[385]

2.3.2. Srednjovjekovne izmjene liturgijskoga ruha i simbola počasti

Do 5. st. liturgije se biskupa i prezbitera nisu razlikovale. Prva je veća razlika uvedena kad je biskupska katedra (tj. tron) premještena na bočnu stranu, dok su prezbiteri uglavnom bili za oltarom.[386] Karolinško je doba doba i obogaćivanja biskupske obuće i odjeće.[387] Iz vladarskog je ceremonijala prenesena uporaba svjetla, tamjana, trona i baldahina.[388] U 5. st. uveden je običaj da se biskupa prati na ulazu i izlazu s tamjanom i bakljama, a od 9. st. počinje običaj da se na pontifikalnome slavlju sudjeluje sa sedam baklji te je svaki biskupov delegat uživao istu takvu čast.[389] Nakon karolinškoga razdoblja svijeće se više ne nose u procesiji iz razloga što su već bile na oltaru. Posljedično, pra-

---

[381] Usp. J. A. JUNGMANN, *The Early Liturgy*, 228.

[382] Usp. A. J. CHUPUNGCO, History of the Roman Liturgy until the Fifteenth Century, 147.

[383] Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 433.

[384] Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* I, 290 i 325. Inače, papa Celestin I. je u 5. st. uveo ulaznu pjesmu (psalam). Vidi u: D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 414.

[385] Usp. A. J. CHUPUNGCO, History of the Roman Liturgy until the Fifteenth Century, 148 i 151.

[386] Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 590-591.

[387] Usp. I. ŠAŠKO, Liturgijsko ruho i posuđe, 1150.

[388] Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* I, 123. Osim pratnje bakljama i tamjanom, osobitost imperijalnog ceremonijalizma bila je i predaja dokumenta *Liber Mandatorum* (upute i pravci koje car želi da se slijede). Više u: D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 413.

[389] Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 414-415.

ćenje biskupa sa svijećama izgubilo je značenje.[390] U početcima na oltaru nije bilo ničega, a svjetiljke su bile obješene iznad oltara. Svijećnjaci su bili uokolo oltara, a broj je svijeća ovisio o stupnju slavlja. Prve naznake stavljanja svijeća na oltar nalazimo u Galiji u 8. st. Inače, na oltaru nije bilo ni vaza za cvijeće ni stalka za knjigu.[391] U 9. st. počinje se izvan liturgije stavljati na oltar: evanđelistar, posuda sa Sakramentom i relikvijari (poimani su oltarnim ornamentima). U 12. st. se pojavljuje i križ između dviju svijeća na oltaru (izvan liturgije se i on sklanjao).[392]

U srednjovjekovlju je kler zadržao jedinstvenu odjeću i onda kad ju je narod prestao koristiti. Laička je posljednja uporaba kazule bila na krunidbi Karla X. u Reimsu 1825. god. Inače je kazula (ljubičasta sa zlatnim pčelama) bila krunidbena odjeća francuskih kraljeva još od Karla Velikoga.[393]

Mitra postaje nezaobilaznim pontifikalnim predmetom, a za opate je i druge uglednike bilo potrebno posebno dopuštenje. Čak je bila dopuštena i nekim laicima, ali teže se je odobravala nego palij.[394] Biskupske rukavice u antici nisu postojale. Pojavljuju se prvotno u Galiji u 9. st., a u Rimu u 10. st.[395] »Ručni« se križevi pojavljuju u 6. st. kod nekih uglednika tijekom procesija.[396] Biskupski se štap pojavljuje u Španjolskoj u 7. st. i bio je simbol vlasti biskupa, opata, opatica. U Rim je stigao u 8. st. preko Kelta i Anglosaksonaca.[397] Biskupski se prsten spominje na saboru u Toledu u 7. st. kao biskupsko obilež-

---

390 Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* I, 271.

391 Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 419 i 421.

392 Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 412.

393 Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 405.

394 Npr. nekim prinčevima, mađarskim kraljevima, bohemijskim vojvodama... Inače, Dom G. Dix tvrdi kako se mitra prvi put pojavljuje kod đakonisa u Africi u 4. st., a da se prvi spomen biskupske mitre nalazi tek u 11. st. Vidi u: D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 405-407. Palij se spominje u *Liber Pontificalis* kao simbol papine naklonosti drugim biskupima. To je bijela vunena vrpca koju *Constitutum Constantini* smatra carevim darom papi Silvestru I. kao i pravo da inače pape nose imperijalne oznake. Usp. Maureen C. MILLER, A Descriptive Language of Dominion? Curial Inventories, Clothing, and Papal Monarhy c. 1300, u: *Textile History* XLVIII (2017.), br. 2, 176.

395 Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 408.

396 Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 411.

397 Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 412.

je.[398]

Klerička je odjeća bila opasana *linea*, tj. *alba,* ali je uveden i *pelliceum* (debeli krzneni ogrtač koji se nosio na albi ili ispod nje), a kasnije i *superpelliceum* (dodatak za krzneni ogrtač) zbog hladnoće. Kasnije su stizale i razne varijacije: kukuljice, *almuce*, *mozzetta*…[399] Plašt (od svile ili baršuna) pojavljuje se u Francuskoj u 9. st., ali ga do 12. st. u Rimu ne rabe. Sve do 13. st. kazula je (uz albu) ostala jedina klerička liturgijska odjeća.[400]

U srednjem su vijeku upotrijebljeni i neki stari simboli rimskih dužnosnika: *fasces* (snop štapova s izbočenim oštricama sjekire koji je nosio *lictor*, časnik zadužen za kažnjavanje u ime konzula), *curule* stolac (sudački sklopivi stolac), *lituus* (zakrivljeni štap koji su imali *auguri*, vjerski službenici koji su na temelju prirodnih znakova (ne)odobravali pojedine postupke) i senatorski štap od slonovače.[401]

Ono što je 'preživjelo' rimski dvor procesija je ispred pape sa sedam baklji i subđakonom koji nosi kadionicu (*thymiamaterium*) dok *schola* izvodi *introitus*.[402] Nadalje, *Ordo Romanus I* donosi spomen nošenja križa iza pape. Nošenje se križa proširilo na Rim tijekom 9. st.[403] Oko 1000. god. kapa (*camelaucum*) ulazi u liturgiju, a za papine sekularne potrebe stavljana je i kruna na nju.[404]

Pape nisu nikad prihvatili biskupski štap. Koristili su sekularno žezlo (*ferula*), ali izvan crkve.[405] Papu se unosi u crkvu koristeći nosiljku (*sedia gestatoria*), tj. prijenosni tron, ali ta nosiljka nema izravnu povezanost s nosiljkama klasičnoga doba.[406] U renesansnome razdoblju papu prate i lepeze (*flabellum*), mahalice od paunova perja ili svile. One su izvorno služile za tjeranje muha od

---

398 Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 413.
399 Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 408-409.
400 Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 407.
401 Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 410.
402 Do 9. st. tamjan je ušao i u početne obrede mise, ali uvođenje je kađenja u prinošenju darova odmak od stare rimske prakse. Više u: J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* I, 318.
403 Običaj nošenja križa iza pape podsjeća na robovsko nošenje orla iza konzula i drugih uglednika. Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 411.
404 Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 406.
405 Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 412.
406 Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 415.

vina u kaležu, a u srednjemu su vijeku bile znak časti u papinoj povorci.[407]

Papa je inače jahao u procesiji do crkve (osim u pokorničkim danima, kada je hodao), a pratili su ga dostojanstvenici na konjima dok je ostali kler pješačio.[408] Od drugih se papinskih osobitosti ističe običaj da papa u crkvi ima pratnju tijekom prinosa darova dok je primao poklone plemića, a dok se pjevao *Agnus Dei* papa je diktirao pisaru popis uzvanika za ručak.[409]

---

[407] Usp. I. ŠAŠKO, Liturgijsko ruho i posuđe, 1150.; D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 415.

[408] Usp. K. BAUS – E. EWIG, Crkva Carstva poslije Konstantina Velikoga, 637.; D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 415.

[409] Usp. K. BAUS – E. EWIG, Crkva Carstva poslije Konstantina Velikoga, 638-639.

3.

„UT SIT FORTISSIMUS PROTECTOR PATRIAE ET CONSOLATOR ECCLESIARUM“[410]

LITURGIJSKO OBLIKOVANJE ODNOSA KRŠĆANSTVA SPRAM DRUŠTVA, DOMOVINE I SVJETOVNE VLASTI U SREDNJEM VIJEKU

Kršćanstvo svoj odnos prema stvorenome svijetu i svim stvarnostima unutar njega izražava svojim naukom, ali i svojim molitvenim programom, tj. obrednom euhologijom. Molitveni tekstovi koji se nalaze u službeno odobrenim liturgijskim obrednicima i knjigama izvor su spoznaje o tome kako je dotična crkvena zajednica poimala odnos prema ovozemaljskome društvu i njezinim oblicima, odnosno prema domovini te onima koji njom upravljaju. Liturgijske su knjige u srednjemu vijeku bile rijetkost i uglavnom su očitovale jedinstvo liturgijske tradicije. Uz liturgijske knjige tu je i druga literatura koja nam govori kakav su odnos njegovali crkveni pastiri prema svjetovnim vlastima.

3.1. Nazivi za svjetovne vladare izvan liturgije

Pape i drugi crkveni pastiri u svojoj su korespondenciji i govorima imali priliku pokazati svijetu kakav odnos gaje s predstavnicima svjetovnih vlasti. Određenim su naslovima vladare počastili, ali im i dali određenu zadaću, tj. posvjestili su im važnost i odgovornost službe koju su dobili prema narodu

[410] Michel ANDRIEU (ur.), *Les Ordines Romani du haut moyen age*, IV, Louvain, 1965., XLVII, 2 (dalje: OR). Veliku zahvalu upućujem gospođici Luciji Kolar, prvostupnici latinskoga jezika i književnosti, za pomoć u prijevodu i interpretaciji latinskih tekstova u ovome radu.

kojim vladaju. Neki su vladari bili skloni sami uzeti određene naslove i titule. Zapravo, dobar je dio poznatih srednjovjekovnih vladara činio to, ponekad uz odobrenje papa i drugih vladara, ponekad usprkos protivljenju.

3.1.1. Opća terminologija državništva i pripadajućih protokola

U zapadnome su društvenome uređenju u srednjemu vijeku svjetovni vladari uglavnom carevi i kraljevi. Pojam *car* (lat. *imperator*) dolazi od riječi *caesar*, a označava vladara svijeta i naziv je za nasljednike zapadnorimskoga carstva. Naziv za istočne careve je grčki izraz *basileus* (βασιλεύς). On se odnosio na istočne rimske careve, ali i na ostale careve u istočnoj Europi. Hrvatska riječ *kralj* (lat. *rex*), slično kao i u drugim slavenskim jezicima, vjerojatno potječe od imena Karlo, koji je bio zapamćen kao veliki franački kralj.[411] Treba svakako spomenuti da su se pojmovi car i kralj ponekad koristili bez razlike te da su postojali brojne varijante različitih naziva za cara, odnosno kralja.[412]

Uz kraljeve i careve postoje i ostali monarsi. Monarh je vladar koji vlada samostalno (i gotovo uvijek nasljedno). Često je izuzet od zakonske odgovornosti, ali uz ograničenja u modernijim društvima. Postoje različiti nazivi za monarhe: car, sultan, šah, kralj, princ, knez, vojvoda...[413] Svi su oni ujedno i suvereni (monarsi koji suvereno vladaju), ali u širem smislu je to i predsjednik države ako ima vrhovnu vlast u državi.[414] Monarsi se nazivaju i »okrunjenim glavama« što je ujedno i naziv za hijerarhijski redoslijed (npr. nasljedni monarsi imaju prednost pred izabranim predsjednicima, carevi pred kraljevima, kraljevi pred kneževima...) i nose regalije, tj. obilježja kraljevske vlasti: žezlo,

---

[411] Usp. Antun VUJIĆ (ur.), *Hrvatski leksikon,* I, Zagreb, 1996., 180 i 637; Gerard B. LADNER, The »Portraits« of Emperors in Southern Italian Exultet Rolls and the Liturgical Commemorations of the Emperor, u: *Speculum,* XVII., 1942., br. 2., 189-190.

[412] Usp. John SELDEN, *The Titles of Honor*, London, 1672., 15-17. Nekad su se pojmovi kraljevstva i carstva zajedno koristili u cilju obuhvaćanja više značenja. Usp. Thomas RENNA, Was Frederick Barbarossa the First Holy Roman Emperor?, u: *Quidditas* XXXV (2014.)., 66. Carstvo se uglavnom poima kao veće i šire, tj. kao mrežu manjih kraljevstava, odnosno kneževina. Vidi u: T. RENNA, Was Frederick Barbarossa the First Holy Roman Emperor?, 68.

[413] Usp. Stanko NICK, *Diplomatski leksikon*, Zagreb, 1999., 137.

[414] Usp. S.NICK, *Diplomatski leksikon*, 222.

kruna, plašt, a pripada im i prijestolje.[415] To je važno znati u organizaciji ceremonijala koji je niz ukazivanja časti u svečanim prigodama. Diplomatski je ceremonijal sustav ukazivanja časti u međunarodnom ophođenju te najviše dolazi do izražaja na svečanim državnim posjetama, predaji vjerodajnica, krunidbama i sl.[416] Protokoli mogu imati više značenja, a najviše dolaze do izražaja u monarhijama i prilikom državnih posjeta koji su znak visokog stupnja odnosa i suradnje dviju država. U većini se slučajeva pod pojmom protokol smatra skup pravila i običaja o ponašanju u diplomatskom ophođenju i međudržavnim odnosima.[417]

3.1.2. Prisvajanje naslova od samih vladara

Mnogi su utjecajni vladari srednjega vijeka prisvajali određene naslove (titule) kako bi istaknuli određeni vid svoje vladavine ili kako bi jednostavno pokazali svoju moć i utjecaj. Još ranije, car Konstantin sebi pridjeva naslov ἐπίσκοπος των ἐκτός.[418] Konstantin je još uvijek koristio naslov *Pontifex maximus* iako je taj naslov označavao vrhovnu kultnu službu careva.[419] Polako taj naslov, kod kršćanskih careva, zamjenjuje drugi – *Pontifex inclitus*, kojim se

[415] Usp. S.NICK, *Diplomatski leksikon*, 153 i 200.

[416] Usp. S.NICK, *Diplomatski leksikon,* 31 i 44.

[417] Usp. S.NICK, *Diplomatski leksikon*, 55, 154, 190-191. Uz same monarhe i ostale vladare, kao pojednice na čelu države, važno je poznavati i simbole same države, kao takve. Najuobičajeniji su državni simboli grb, zastava i himna. Odavanjem počasti tijekom državnog ceremonijala iskazuje se poštovanje prema državi, a današnje su najčešće počasti: pozdrav zastavi, počasni plotun i ustajanje tijekom himne. Zastava i grb državni su amblemi i simboli nezavisnosti i suvereniteta, stoga njihova pogrešna ili čak pretjerana uporaba može biti povreda civilnih, državnih propisa. Uz sve spomenuto vrijedi spomenuti i vojne počasti koje se iskazuju državnim vladarima. To su: svečani doček i ispraćaj, pozdrav počasne postojbe, počasni plotun, pratnja i zaštita, počasna straža... One su iskazuju uglavnom monarsima i predsjednicima tijekom državnih posjeta, na vojnim sprovodima te nekim drugim prilikama od velikog značaja za vojsku ili državne poglavare (koji su često i vrhovni zapovjednici vojske). Usp. S.NICK, *Diplomatski leksikon,* 55, 245, 250-251 i 253.

[418] U slobodnome prijevodu: biskup onih izvana, što je u određenom smislu razumljivo zbog njegove intenzivne suradnje i općenite bliskosti s biskupima. Usp. K. BAUS – E. EWIG, Crkva Carstva poslije Konstantina Velikoga, 79.; Jose ORLANDIS, *Povijest kršćanstva,* Split, 2004., 36.; F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskome prostoru*, 23-24.

[419] Taj se naslov kod careva navodio prvi i koristio se od Augusta do Gracijana. Označavao je glavnu religijsku vlast i osobnost cara u Rimu. Vidi u: Alan CAMERON, *Pontifex Maximus:* from Augustus to Gratian – and Beyond, u: *Collegium* XX (2016.), 139-141.; Alan CAMERON, The Imperial Pontifex,u: *Harvard Studies in Classical Philology* CIII (2007.), 341-384.

vjerojatno htjelo izbjeći kultne konotacije vezane uz stari naslov.[420] Osim toga, Konstantin se smatrao i Augustom te si je pridavao i naslove *invictus* i *triumphator*.[421] Helenistički su vladari, zbog svojih djela, ali i zbog utjecaja kulta cara, dobili nazive: *soter*, *epiphanes* i *kyrios*. Senat je Cezara počastio naslovom *divus Julius*.[422] Bizantski car Lav I. (457.-474.) nazivao je sebe *Autocrator Caesar*, izabranikom Božjim i vojnim, vječnim *Augustus* te *Victor*.[423]

Papa Stjepan II. 753. god. pomazuje Pipina Maloga za kralja, kao i njegovu dvojicu sinova Karlmana i Karla koji dobivaju i naslov *patricius Romanorum*. Time su dobili pravo upravljanja crkvenim dobrima i pravo miješanja u poslove Rima, ali i obvezu na vojnu obranu Rima.[424] Karlo Veliki je, u krugu svojih vjernih pouzdanika, preferirao da ga zovu »kralj David«, jer je bio izrazito nadahnut starozavjetnim teokratskim modelom upravljanja. To je 'nadogradio' 794. god. kad je, na frankfurtskoj sinodi, uzeo naslov *rex et sacerdos*.[425] Karlo Veliki uzima također naslove *Augustus* i *Caesar*, a sebe i svoje kraljevstvo poima kao kršćansko carstvo, jer je on novi Konstantin, a Aachen (Aix-la-Chapelle) je novi Rim.[426] Treba dodati i da sam Karlo nikad nije rabio naslov cara Svetog Rimskog Carstva, iako ga većina povjesničara poima kao prvog takvog. Taj se naslov prvi put može dati tek Fridriku I. Barbarossi (1152.-1190.).[427]

---

420 Usp. A. CAMERON, *Pontifex Maximus:* from Augustus to Gratian – and Beyond, 147, 149 i 154. Inače, naslov se *pontifex* s vremenom počeo primijenjivati i na biskupe. Usp. A. CAMERON, *Pontifex Maximus:* from Augustus to Gratian – and Beyond, 153.

421 Usp. A. CAMERON, *Pontifex Maximus:* from Augustus to Gratian – and Beyond, 155.

422 Usp. K. BAUS, Od praopćine do ranokršćanske velecrkve, 105-106.

423 Usp. Arthur E. R. BOAK, Imperial Coronation Ceremonies of the Fifth and Sixth Centuries, u: *Harvard Studies in Classical Philology*, XXX, London, 1919., 38.

424 Usp. August FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve,* Zagreb, 1996., 123.; J.ORLANDIS, *Povijest kršćanstva*, 66.

425 Usp. A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, 127.

426 Usp. Richard KRAUTHEIMER, The Carolingian Revival of Early Christian Architecture, u: W. Eugene KLEINBAUER (ur.), *Modern Perspectives in Western Art History*, Toronto, 1971., 358 i 377. Aachen postaje, uz Rim i Santiago de Compostella, centar hodočašćenja, ali i centar zapadne političke misli. Usp. T.RENNA, Was Frederick Barbarossa the First Holy Roman Emperor?, 60 i 64.

427 Prvu uporabu cjelovitoga naslova (Sveto Rimsko Carstvo) nalazimo tek 1254. god. Vidi više u: T.RENNA, Was Frederick Barbarossa the First Holy Roman Emperor?, 49-52.

Inače, franački je narod težio svojevrsnom oživljavanju Davidova kraljevstva na simboličkoj razini jer su se smatrali izabranim narodom, a pravo su na to »stekli« pobjedom nad Arapima. Franačka je vojska tako poimana narodom pod vodstvom anđela. Cijela je ta doktrina bila svojevrsna liturgifikacija svjetovne sfere i ujedno teokratsko rješenje političkih pitanja.[428] Zato Franci povezuju svojega kralja s onim starozavjetnima, pa slijedom toga dolaze nazivi za kralja kao što su: Novi Mojsije, Novi Jošua, Novi David, svećenički kralj, kraljevski svećenik… Franci se poimaju kao primjeran kršćanski narod bez premca, a njihov kralj nije samo njihov, već kralj kršćanstva.[429] Uzvik *Vivat Rex!* i slični smatrani su više biblijskima negoli rimskima i vežu ih uz Šaula, Davida i Salomona. Franačko je carstvo stoga spoj Davidova kraljevanja i Rimskoga Carstva, ali s većim naglaskom na biblijsko, nego rimsko.[430] U Franačkom misalu pojam *regnum Francorum* zamjenjuje Rimsko Carstvo u svim molitvama.[431]

Kao hrvatski primjer vrijedno je navesti slučaj kneza Trpimira (sredina 9. st.) koji sebe naziva *dux Chroatorum munere divino*, ali i *peccator*.[432] Godina 879. svjedoči o knezu Branimiru koji se naziva odanim sinom Katoličke Crkve.[433] Knez Muncimir (prijelaz s 9. na 10. st.) sebe naziva *divino munere iuvatus Chroatorum dux*.[434] Kralj Dmitar Zvonimir 1076. god. tijekom krunidbe u prisezi vjernosti papi sebe smatra *dei gratia Chroatiae Dalmatieque dux* i *apostolice sedis dono rex*.[435]

Car Oton II. 982. god. preuzima naslov *Romanorum imperator augustus*, a

---

428 Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 56.

429 Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 57-58.

430 Postavlja se pitanje jesu li čak i ponovljena krunjenja biblijska preslika (1 Ljet 29,22). Više u: E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 59, 93 i 103.

431 Usp. Louis DUCHESNE, *Christian Worship: Its Origin and Evolution*, London, ²1904., 134. Zapravo, pojmovi *Teutonicorum, Christianorum, Francorum* i *Romanorum* su pomiješani, ali se preferira *Romanorum* jer predstavlja sveopćost. Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 234 i 237.

432 Usp. Ferdo ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1990., 330-331.

433 Usp. F.ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskome prostoru*, 239.

434 Usp. F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 394.

435 Usp. F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara,* 559-563.

njegov sin Oton III., na prijelazu u novo tisućljeće, poima sebe kao *servus apostolorum* uz isticanje kako želi vladati zajedno s papom cijelim kršćanskim svijetom.[436] Kako bi izrazio svoju prisnost prema caru, novi papa, Gerbert od Aurillaca, uzima ime Silvestar II. želeći pokazati da je prisan caru koliko je bio prisan papa Silvestar s carom Konstantinom.[437] Sredinom 11. st. car Henrik III. vlada učvršćenim carstvom te se predstavlja kao pomazanik Božji i *vicarius Christi*.[438]

Primjer odbijanja, odnosno odreknuća od kraljevskih naslova, susrećemo u 12. st. Godine 1198. regentkinja carica Konstanca odrekla se naslova rimskoga kralja za sebe i svojega sina Fridrika.[439] U prvoj polovici 13. st. car Fridrik II. sebe je poimao i nazivao vikarom Kristovim, laičkim papom te kršćanskim kalifom vrijednim čašćenja (adoracije).[440] Inače, neki su vladari uz već postojeće naslove dodavali nastavak »milošću Božjom«, dok je engleski kralj taj naslov davao svojim nadbiskupima.[441]

3.1.3. Vladarski naslovi i prigodni nazivi dani od papa i drugih crkvenih pastira

U svjedočanstvima se kršćanskih mučenika ne dovode u pitanje carevi naslovi i počasti sve dok ne ugrožavaju Božji suverenitet.[442] Izvršitelje i donositelje propisa o pogubljenju kršćana često se zvalo đavoljim slugama (*ministri diaboli*).[443] Zbog ključnog utjecaja na slobodu kršćanstva car Konstantin dobiva velik niz naslova. Tako ga se smatralo novim Mojsijem, velikim misionarom, pastirom, donositeljem mira, učiteljem, liječnikom duše, ocem, prijateljem i

---

436 Usp. A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, 145-146.; J. SELDEN, *The Titles of Honor*, 92.

437 Usp. Thomas F. TOUT, *The Empire and the Papacy 918 – 1273,* London, [8]1948., 44.

438 Usp. A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, 148.

439 Usp. Hans WOLTER, Papinstvo na vrhuncu svoje moći (1198 – 1216), u: H. JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve,* III/2., Zagreb, 1993., 170.

440 Usp. T. F. TOUT, *The Empire and the Papacy 918 – 1273*, 389.

441 Usp. J. SELDEN, *The Titles of Honor*, 91.

442 Usp. O. LEHTIPUU, What Harm Is There for You to Say Caesar is Lord?, 98.

443 Iako su ponekad naslikani s licem punim suosjećanja i žaljenja. Vidi u: O. LEHTIPUU, What Harm Is There for You to Say Caesar is Lord?, 114.

miljenikom Božjim te je poiman nekom vrstom univerzalnoga biskupa.[444] Car Anastazije (491.-518.) podjeljuje franačkom kralju Klodvigu naslov rimskog počasnog konzula.[445]

Papa Stjepan II. kralja je Pipina Malog sredinom 8. st. nazvao najodličnijim gospodarom, našim sinom i rođakom u duhu, franačkim kraljem i rimskim patricijem, najodličnijim sinom, duhovnim rođakom i najkršćanskijim kraljem.[446]

Alkuin iz Yorka krajem 8. st. franačku državu naziva *Imperium christianum*, a Karla Velikoga *novus David.* Neposredno prije toga Paulin iz Akvileje Karlu daje naslove *gubernator omnium Christianorum* i *rex et sacerdos*. Alkuin titulu *rex et sacerdos* tumači kao *pontifex in praedicatione*.[447] Alkuin Karla Velikoga naziva i *Flavius Ancius Carlus.*[448]Na krunidbi za cara 800. god. pohvale (*Laudes*)[449] o moćnom i velikom caru Karlu (okrunjenom od Boga)[450] govore: *Carolo Augusto, a Deo coronato, magno et pacifico imperatori Romanorum, vita et victoria.* Stari je Karlov naziv *Rex Francorum et Langobardorum atque Patricius Romanorum* promijenjen u novi carski *Karolus serenissimus Augustus, a Deo coronatus, magnus et pacificus imperator, Romanorum gubernans imperium, qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Langobardorum*.[451]

Papa Ivan VIII. 874. god. naziva hrvatskoga kneza Domagoja *glorioso duci*,[452] 879. god kneza Zdeslava *dilecto filio Sedesclavo glorioso comiti Sclavorum*,[453]

---

444 Usp. K. BAUS – E. EWIG, Crkva Carstva poslije Konstantina Velikoga, 80.

445 Usp. A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, 105.

446 Usp. James H. ROBINSON, *Reading in European History*, I, Maryland, 2008., 122-124.

447 Usp. Eugen EWIG, Vijek Karla Velikog, u: H. JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve,* III/1., Zagreb, 1971., 99-101. Ono što je činilo svetim *rex et imperator* jest vrlina posvete i uloge. Vidi u: T. RENNA, Was Frederick Barbarossa the First Holy Roman Emperor?, 54.

448 Usp. R. KRAUTHEIMER, The Carolingian Revival of Early Christian Architecture, 358.

449 One su sadržavale razne vladareve vrline koje su se nabrajale: skromnost, razboritost, nevinost, čestitost, strpljivost, učenost, plemenitost..., a neke su sadržavale molbe (npr. za očuvanjem samog cara, za očuvanjem njegova potomstva, za sreću, uspješnu vladavinu, povezivanje vječnog i vremenitog kraljevstva...). Više u: E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 18 i 74. Inače, više o Laudama govori poseban podnaslov 4. poglavlja.

450 Usp. J. H. ROBINSON, *Reading in European History*, I, 134.

451 Usp. E. EWIG, Vijek Karla Velikog, 105-106.; E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 103.

452 Usp. F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 353.

453 Usp. F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara,* 362.

a 880. god. kneza Branimira *Excellentissimo viro Branimero, glorioso comiti et dilecto filio nostro…*[454]

Historiografija smatra Otona I. prvim njemačkim carem Zapada,[455] a Fridrik I. Barbarossa nazvan je novim Karlom Velikim.[456] Papa Inocent III. početkom 13. st. cara Otona IV. naziva najdražim, vrijednim, opreznim, diskretnim, jakim i postojanim te odanim.[457] Njihov suvremenik, Alfonso IX., kralj Španjolske, smatra kraljeve i careve vikarima i namjesnicima Božjim.[458] Papa Grgur IX. 1230. god., nakon sklopljenoga mira, naziva cara Fridrika II. »odanim sinom«.[459]

S druge strane, imamo primjer pape Bonifacija VIII. (1294.-1303.) koji je za sebe vrlo često koristio naslov *verus imperator*.[460] Cilj toga očito je bilo ojačati papin položaj naspram cara i očitovati i na taj način da pape nisu pod vlašću careva. Inače, uz naslove se često rabio epitet *sveti* (lat. *sanctus*, grč. *hagios*). Atribut je to koji se carevima davao u znak poštovanja, iako je taj pojam imao i druga značenja.[461] Papa Grgur VII. i njegovi nasljednici protivili su se poima-

---

[454] U slobodnome prijevodu: najodličnijim mužem, slavnim vojvodom i našim ljubljenim sinom... Mirjana MATIJEVIĆ-SOKOL, *Branimirova Hrvatska u pismima pape Ivana VIII.,* Split, 1990., 76.; Usp. F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskome prostoru*, 63 i 99.

[455] Usp. T. RENNA, Was Frederick Barbarossa the First Holy Roman Emperor?, 50.

[456] Usp. T. RENNA, Was Frederick Barbarossa the First Holy Roman Emperor?, 63-64.

[457] Usp. T. F. TOUT, *The Empire and the Papacy*, 321.

[458] Usp. J. SELDEN, *The Titles of Honor*, 21.

[459] Usp. T. F. TOUT, *The Empire and the Papacy*, 369.

[460] Usp. T. RENNA, Was Frederick Barbarossa the First Holy Roman Emperor?, 60. U novome vijeku, u 18. st., car Josip II., zbog sitničavog uplitanja u crkvene stvari, dobiva prigodan naziv *brat sakristan*, a car Napoleon početkom 19. st., od strane francuskih biskupa, dobiva nazive: moderni Kir, novi Konstantin, obnovitelj oltara. Usp. HeribertRAAB, Politika državne Crkve i prosvjetiteljstva na svjetovnim područjima Carstva. – Terezijanizam i jozefinizam, u: H. JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve,* V, Zagreb, 1978., 435.; Roger AUBERT, Katolička Crkva i revolucija, u: H. JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve,* VI/1., Zagreb, 1987.,82.

[461] Usp. Petar BAŠIĆ, Štovanje blaženih danas. Problemi i perspektive, u: *Bogoslovska smotra* LXIX (1999.), br. 1., 58. Pojam »sveti« ponekad je značilo »katolički« i isticalo je obvezu vladara da štiti katoličku vjeru od protestanata, odnosno muslimana. Više u: T. RENNA, Was Frederick Barbarossa the First Holy Roman Emperor?, 54. Svetost careve funkcije nije dolazila, prema nekim tumačenjima, od pape, nego iz poštivanja tradicionalne prakse, rimskog zakona te jedinstvene pozicije cara kao izabranog kralja Rimljana. Prema drugima, titula je cara ovisila o papi. Kralja je mogao birati narod, ili njegovi predstavnici, ali cara samo papa. Papa je imao i pravo povući taj naslov u slučaju careve okorjelosti. Ipak, neki carevi poput Konrada I. i III. nisu nikad bili posvećeni od strane papa, ali su *de facto*

nju njemačkih kraljeva kao svećenika – kraljeva, ali mnogi su vladari i nakon toga nastavili afirmirati 'sveti' status i određene svećeničke karakteristike.[462] Osim toga, često su kršćanski vladari poimani kao *christomimetes,* oponašatelji Krista, kao Kristovi vidljivi vikari. Dok je Krist kralj po svojoj naravi, svjetovni su vladari to po milosti.[463] Prema nekim tumačenjima, nakon što je Krist podredio svijet vladavini dvaju mačeva, car je taj koji maše svjetovnim mačem u ime Kristovo.[464]

Ovisno o kraju pojedini su vladari preferirali pojedine naslove. Tako su njemački vladari nosili sljedeće naslove: Cezar, August, rimski, Konstantin; francuski vladari: kršćanski; engleski vladari: branitelj vjere, branitelj Rimske Crkve, glava Crkve; španjolski vladari: katolički; a ruski vladari: bijeli.[465]

3.2. **Lik vladara u liturgijskoj euhologiji srednjega vijeka**

Osim spomena kraljeva i careva u liturgijskim slavljima u kojima se očekuje njihov spomen (kao što su to krunidbe), vladarevo se ime spominjalo i u redovitim liturgijskim slavljima. Na prvome je mjestu to središnji dio mise, euharistijska molitva, koja u zagovornome dijelu sadržava spomen pape i mjesnog biskupa. Uz njih se nekoć svakodnevno, ili prigodno, spominjalo ime cara, odnosno kralja. Spomen se cara u misnome kanonu pojavljuje u 5. st., u vrijeme papa Bonifacija I. i Celestina I.[466] Molitveni su zazivi nizani ovim redom: prvo spomen pape i biskupa, zatim spomen za mir, zaštitu i jedinstvo Crkve,

---

bili carevi. Napasti cara, tj. ometati njegove dužnosti, smatralo se često svetogrđem s obzirom da on ima svetu dužnost čuvati dostojanstvo i čast carstva. Vidi u: T. RENNA, Was Frederick Barbarossa the First Holy Roman Emperor?, 56-57, 63, 67 i 69-72.

[462] Usp. T. RENNA, Was Frederick Barbarossa the First Holy Roman Emperor?, 54. Inače, pape 5. st. odlučno odbijaju ideju da se cara smatra svećenikom. Vidi u: A. CAMERON, *Pontifex Maximus:* from Augustus to Gratian – and Beyond, 153.

[463] Deifikacija na djelu. Više u: E. H. KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, New Jersey, [4]2016., 47.

[464] Usp. T. RENNA, Was Frederick Barbarossa the First Holy Roman Emperor?, 58. Slično tvrdi i papa Gelazije još 494. god. kad napominje da 2 autoriteta vladaju svijetom: biskup i kralj. Usp. F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskome prostoru*, 24.

[465] Usp. J. SELDEN, *The Titles of Honor*, 46-63.

[466] Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* I, 54.; Adrian FORTESCUE, *The Mass: A Study of the Roman Liturgy*, 133.

potom spomen cara i naposljetku spomen katekumena.[467] Spomen kralja, uz papu i biskupe, smatrao se logičnim zbog toga jer im je povjerena uprava, jednima svjetovna, drugima duhovna.[468] Prvotno je spomen vladara bio u dijelu *Memento*, a kasnije je prebačen u početni dio kanona *Te igitur* kako bi se naglasilo da je vladar dužan čuvati jedinstvo Crkve.[469] *Liber sacramentorum Engolismensis* donosi: »*Memento Domine famulo tuo rege nostro illo. Memento Domine famulorum famularumque tuarum…*«.[470]

S obzirom da je papa smatran gospodarom na svojem području, u Rimu se nisu spominjali nikakvi drugi autoriteti. Kad je Rimsko Carstvo obnovljeno 800. god. spomen se cara ponovno pojavljuje. Ponekad se spomeni cara i kralja navode zajedno, ponekad odvojeno.[471]

Misal Rimske kurije iz 13. st. (*Missale secundum usum Romanae Curiae*) spominje samo papu i biskupe, a Misal Pija V. (*Missale Romanum ex decreto Concilii Tridentini*) to nasljeđuje. Ipak, postoje neke privilegije. To će se zadržati i u kasnijemu razdoblju. Milanski misal iz 1751. god. sadrži molitvu za vladara i vuče korijene iz vremena Grgura Velikoga. Milanski misal iz 1902. to više ne sadrži. Iznimke se, tj. privilegije, nalaze i u Španjolskoj i Austriji.[472] Posebno dopuštenje za spomen cara u kanonu mise Rimska je kurija dala Filipu II. od Španjolske i Mariji Tereziji od Austrije. Inače, papa Pio V. zabranio je spomen vladara u kanonu mise, iako to nije imalo učinka u Francuskoj.[473]

---

[467] Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* II, 153.; A. FORTESCUE, *The Mass: A Study of the Roman Liturgy*, 158.

[468] Naravno, mislilo se na kralja u čijem se kraljevstvu ta misa slavi. Vidi u: John EDWARDS, Bartolomé Carranza de Miranda's „*Little Treatise on how to attend Mass*“ (1555), u: *Reformation & Renaissance Review: Journal of the Society for Reformation Studies,* XI (2009.), br. 1., 113.

[469] Usp. Pawel FIGURSKI, The 'Exultet' of Bolesław II of Mazovia and the Sacralisation of Political Power in the High Middle Ages, u: Karolina MROZIEWICZ – Aleksander SROCZYŃSKI (ur.), *Premodern Rulership and Contemporary Political Power. The King's Body Never Dies*, Amsterdam, 2017., 94-95.

[470] Patrick SAINT-ROCH (ur.), *Liber Sacramentorvm Engolismensis*, Tvrnholti, 1987., br. 1756 (dalje: Sacr. Eng.). Sakramentar St. Remyja iz 10. st. sadrži isti tekst, a sakramentar iz Biasce (9.-10. st.) donosi: „*...cum famulo tuo et sacerdote tuo pontifice nostro illo et famulo tuo imperatore illo regibusque nostris cum conjugibus et prolis, sed omnibus orthodoxis.*“ Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* II, 157 i 159.

[471] Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite*, 157-158.

[472] Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite*, 158.

[473] I Fridrik II. Veliki, pruski kralj, zabranio je spomen cara na svome području. Anglosaksonski su si i španjolski kraljevi prisvajali carski naslov, ali ne naslov rimskoga cara. U Engle-

1862. god. Kongregacija svetih obreda odlučuje da se spomen vladara smije činiti samo uz izričitu dozvolu.[474] Moderniji primjer spomena kralja nalazimo u belgijskom slučaju kralja Leopolda III. u prvoj polovici 20. st.[475]

Osim ovog povlaštenog mjesta, svjetovni su vladari dobili i drugo istaknuto mjesto – unutar sveopće molitve na Veliki petak. Na nekoliko su različitih mjesta vladari spomenuti ili imenom ili skupno u molitvama vjernih, hvalospjevu ili na nekom drugom mjestu. Papa Hadrijan I. uveo je prigibanje koljena subotama u korizmi u čast Karla Velikoga, franačkoga kralja, kojeg uvodi u rimski obred kao rimskog patricija.[476]

U Vazmenome trodnevlju nalazimo nekoliko važnih euholoških mjesta u kojima su se, tijekom povijesti, spominjali svjetovni vladari. Na prvome je mjestu to sveopća molitva Velikoga petka.[477] Dok Grgurov sakramentar donosi spomen samo rimskoga cara, kojeg ne povezuje s franačkim vladarom, Gelazijev sakramentar spominje i kralja i Franke:[478] *Omnipotens sempiterne Deus, qui regnis omnibus aeterna / potestate dominaris, rescipe propicius ad romanum sive Francorum benignus imperium, ut gentes quae in sua feritate confidunt dexterae tuae potentia conprimantur; per.*[479]

Vazmeni hvalospjev (*Exultet*) pjesma je kojom se zaključuje Služba svjetla Vazmenoga bdjenja. Slijedi nakon svečanoga unosa vazmene svijeće u crk-

---

skoj je i Francuskoj spomen cara zamijenjen spomenom kralja. Istok je, osim Bizanta, imao careve i u Srbiji, Bugarskoj i Rusiji. Više u: G. B. LADNER, The „Portraits" of Emperors in Southern Italian Exultet Rolls and the Liturgical Commemorations of the Emperor, 199-200.

474 Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* II, 159.

475 Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 76.

476 Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 53 i 102. Osim toga, papa je Hadrijan I. odredio i Pohvale na Uskrsni ponedjeljak 774. god. Usp. G. B. LADNER, The „Portraits" of Emperors in Southern Italian Exultet Rolls and the Liturgical Commemorations of the Emperor, 194.

477 Usp. A. FORTESCUE, *The Mass: A Study of the Roman Liturgy*, 26, 36 i 50.

478 Više u: J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* I, 62.; L.DUCHESNE, *Christian Worship*, 131.

479 Prije same se molitve nalazi i poziv na molitvu: *Oremus et pro christianissimo imperatore vel rege nostro Illo, ut deus omnipotens subditas illis faciat omnes barbaras nationes ad nostram perpetuam pacem. Oremus.* Vidi u: Leo C. MOHLBERG (ur.), *Liber Sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli. Sacramentarium Gelasianum*, IV, Roma, 1960., br. 406 i 407 (dalje: GeV).

vu, a pjeva ju đakon (u njegovoj odsutnosti prezbiter ili prikladan laik). Spomen vladara u *Exultet* uvodi papa Hadrijan I. (8. st.). Spomen se nalazi i u *Leonovom antifonariju* i odnosi se na više vladara: *Tribue etiam, Domine sanctae, pater omnipotens Deus, ut diei huius sollemnia sacre pachalis, in quo redemptoris nostri gloria predicatur et gratia, cum antistite nostro Illo aepo., cum gloriosis principibus Illis, cum presbiteres, diaconibus, clero adque omni populo sub multorum curriculo celebrare mereamur annorum.*[480] Inače, tekstove su Vazmenog hvalospjeva znale pratiti i slike vladara koje je narod mogao promatrati za vrijeme pjevanja hvalospjeva.[481] Vjerojatno je prvi posjet Karla Velikoga Rimu na Uskrsni ponedjeljak utjecao najviše da spomen cara ostane u Vazmenom hvalospjevu, dok je prije spomen bio samo u kanonu i sveopćoj molitvi Velikoga Petka.[482] Spomen je zadržan u Hvalospjevu sve do II. vatikanskog koncila.[483]

Osim Vazmenoga trodnevlja i kanona mise spomen vladara u 6. st. nalazio se i na početku mise. Litanijska molitva poznata pod nazivom *Deprecatio Gelasii* zazivi su na početku mise na koje je narod odgovarao s *Kyrie eleison.* Tekst je iz 529. god. i imao je 18 prošnji. Treća prošnja govori o upravljanju svijetom te zaziva pravo upravljanje, moli za riječ istine te traži višestruku mud-

---

480 Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 102.

481 To nisu bili portreti u pravom smislu riječi. Navjestitelj je Hvalospjeva odmatao svitak prema narodu, tako da je narod s te strane svitka mogao promatrati prikaze povijesti spasenja koje je trenutno pjevač spominjao u Hvalospjevu. Nadalje, postoje i prikazi naklonjenih glava vladara kako bi se svrnula pozornost na njihovu pobožnost, prikazi krunidbe ili pak prikazi starijeg i mlađeg suverena. Negdje je u tekstove uvedena i množina (*imperatorum nostrorum*). Negdje se izostavljaju imena careva ili se navode samo njihovi inicijali. Negdje su navedene čak i privremene lokalne vlasti. Više u: G. B. LADNER, The „Portraits" of Emperors in Southern Italian Exultet Rolls and the Liturgical Commemorations of the Emperor, 181-193.

482 Negdje se prva slova vladara pišu uporabom zlata. Usp. G. B. LADNER, The „Portraits" of Emperors in Southern Italian Exultet Rolls and the Liturgical Commemorations of the Emperor, 195. U *Exultetu* se nisu spominjali samo kraljevi. Primjer spomena jednog poljskog vojvode nalazimo u: P. FIGURSKI, The 'Exultet' of Bolesław II of Mazovia and the Sacralisation of Political Power in the High Middle Ages, 87-88.

483 Ostavljeno je iz razloga što je Rimsko Carstvo nastavilo biti prototip privremenoga vladanja. Usp. G. B. LADNER, The „Portraits" of Emperors in Southern Italian Exultet Rolls and the Liturgical Commemorations of the Emperor, 200. Primjer vraćanja vladarskog spomena dogodio se sredinom 20. st. tijekom pontifikata pape Pija XII. Tada se u austrijski *Exultet* vratila molba za one koji kraljuju. Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* II, 159.

rost Božje riječi: *Pro universis recte tractantibus verbum veritatis / multiformem Verbi Dei sapientiam peculiariter obsecramus*. Peta prošnja moli Gospodnju milost za pobožne vladare i njihove pravedne vojnike koji poštuju pravi sud: *Pro religiosis principibus omnique militia eorum qui iustitiam et rectum iudicium diligunt / Domini potentiam obsecramus*.[484]

Od sredine 11. st. slabi osobna veza liturgije i zapadnih monarhija te jača ona institucionalna. Liturgijski tekstovi daju dokaz o kontinuitetu kasnoantičkog *Imperium Christianum*, preko karolinškog carstva Franaka do njemačkog kraljevstva i carstva. Glavna zadaća koje se pripisuje i caru i kralju uglavnom je borba protiv pogana. Ipak, zadaća novoga zapadnoga rimskoga cara nije svjetski religijski imperijalizam već prilika za predstavljanjem Božjega Grada u najboljem zemaljskom obliku.[485] Može se steći dojam kako je liturgijsko spominjanje, ili pak izostavljanje vladareva imena, indikativno u smjeru isticanja vladarske moći, ali to nije slučaj. Sakramentari spominju cara Rimljana i Franaka kako bi asocirale da je Karlo Veliki oživio Rimsko Carstvo, a pohvale 9. st., u tom istom duhu, spominju 3 vojske: rimsku, franačku i njemačku.[486]

3.3. **Opisi svjetovnih vladara u srednjovjekovnim liturgijskim knjigama**

Libelli se nalaze na samome početku razvoja liturgijskih misnih knjiga. Taj se razvoj nastavio sa sakramentarima, *ordines*-ima, pontifikalima i, na kraju, zaključio plenarnim misalima. U liturgijskim knjigama srednjega vijeka nalazimo nekoliko opisa svjetovnih vladara. Navedimo sljedeće izvore kao ogledne primjere: sakramentari *Gelasianum* i *Gregorianum*, Gelazijev sakramentar 8. st. (*Liber sacramentorum Engolismensis*), knjiga za uređivanje liturgije *Ordines*

---

[484] Više u: Zvonko PAŽIN – Karlo VIŠATICKI, Sveopća molitva bogoslužja Velikog Petka, u: *Crkva u svijetu* XLVII (2012.), br. 2., 215.

[485] Usp. G. B. LADNER, The „Portraits“ of Emperors in Southern Italian Exultet Rolls and the Liturgical Commemorations of the Emperor, 196-197 i 199.

[486] Usp. G. B. LADNER, The „Portraits“ of Emperors in Southern Italian Exultet Rolls and the Liturgical Commemorations of the Emperor, 198.

Romani i sljedeći pontifikali: Rimsko-germanski 10. st., Rimski pontifikal 12. st., Pontifikal Rimske kurije 13. st. i Pontifikal Wilhelma Duranda. Neki se opisi ponavljaju pa će takvi biti spomenuti samo prema najstarijemu izvoru.

Slijede euhološki opisi vladara kao delegiranih nositelja vlasti, poniznih molitelja, uživatelja Božjih darova, hrabrih i čvrstih upravitelja te uresa kraljevstva.

3.3.1. Delegirani nositelj vlasti

Sakramentarium Gelasianum, u *Misi za kraljeve,* spominje da su kraljevi vladari Božjom odredbom: *Deus, regnorum omnium et romani maximae protector imperii, da servis tuis regibus nostris illis triumphum virtutis tuae scienter excolere, ut cuius constitutione sunt pri<n>cipes, eius semper munere sint potentes: per.*[487] *Sacramentarium Gregorianum* donosi istu molitvu, uz manju izmjenu: umjesto rimskog ističe se kršćanski imperij.[488]

Molitva *Infra accionem* (unutar euharistijske molitve) Gelazijevog sakramentara potvrđuje da je vladaru od Boga dana moć imperija: *Hanc igitur oblacionem, domine, famuli tui illus, quam tibi ministerio officii sacerdotalis offerimus, pro eo quod in ipsum potestatem imperii conferre dignatus es, propicius et benignus adsume; et exoratus nostra obsecratione concede, ut maiestatis tuae protectione confidens et euo augeatur et regno: per.*[489] Ujedno se moli Gospodina da uveća zaštitu kralja, njegovu dob i samo kraljevstvo.

Pontificale Romanae Curiae saeculi XIII u *Redu blagoslova i krunidbe cara* donosi molitvu koja iskazuje vjeru da je kralj povjeren od Boga za spas naroda pa se ište da živi dugo, tjelesno jak i da prispije sretan starosti: ...*quem ad salutem populi nobis a te credimus esse concessum; fac annis esse multiplicem, salubri corporis robore vigentem ad senectutem optatam pervenire felicem*.[490]

---

[487] GeV 1505.

[488] Jean DESHUSSES (ur.), *Le Sacramentaire Gregorien. Ses principales formes d'apres les plus anciens manuscripts*, Fribourg, 1992., br. 1266 (dalje: GrH Supp.).

[489] GeV 1508.

[490] Michel ANDRIEU (ur.), *Le Pontifical Romain au moyen – age. Le Pontifical de la Curie Romaine au XIIIe siecle*, II, Citta del Vaticano, 1940., XV B, 27 (dalje: PR-XIII).

Kraljevi i carevi uživaju vlast na zemlji zahvaljujući delegaciji te vlasti od Vrhovnog Vlastodršca, Boga Svemogućega. On je Stvoritelj, Svedržitelj i Upravitelj svega postojećeg. Bog proslijeđuje i povjerava dio te velike vlasti drugima: vladarima država, roditeljima, upraviteljima imanja, crkvenim pastirima, učiteljima… Uz vlast dolaze i čast, dostojanstvo i brojne ovlasti te odgovarajuća odgovornost. Tako se osigurava sve potrebno kako bi ono povjereno moglo donijeti roda. Božja providnost omogućuje prosljeđivanje vlasti, pa u odabiru vladara Crkva prepoznaje Božju volju i način ostvarivanja Božjega nauma s ljudima. Vladar stoga kraljevstvo mora poimati kao dar i povjerenu mu veliku obvezu da sve vodi prema zamisli Božjega nauma. Zloporaba vlasti podrazumijevala bi zanemarivanje apsolutnog prvenstva Božjega plana spasenja te pretpostavljanja svojih osobnih interesa. Delegirana se vlast može zloporabiti vrlo lako pa je potrebno vladaru ponavljati kako je sve usmjereno prema višoj svrsi. Delegacija vlasti pretpostavlja ljudsku slobodu koju Bog čovjeku nije oduzeo, ali ga je pozvao na odgovornost i služenje u ljubavi. Tako sve od Boga povjereno, pa i vlast, treba biti u službi ljubavi, najvišeg cilja cjelovite povijesti spasenja.

3.3.2. Ponizni molitelj podložan Božjemu vodstvu

Darovna molitva *Mise za kraljeve* iz Gelazijeva sakramentara predstavlja kralja kao poniznoga slugu koji moli: *Suscipe, domine, preces et hostias aecclesiae tuae pro salute famuli tui illius subplicantes et protectione fidelium populorum antiqua brachi tui operare miracula, et superatis pacis inimicis secura tibi serviat romana libertas: per.*[491] Grgurov sakramentar navodi istu molitvu, ali uz izmjenu: umjesto rimske se slobode spominje kršćanska.[492] *Predslovlje na misi za kralja* Grgurovog sakramentara donosi zahtjev da kralj bude pobožan te utvrđuje da ga ta pobožnost treba činiti sretnim: ...*tuae sit pietatis quo id feliciter agat*.[493]

Ordo Romanus XLV sadrži *Rimski red za blagoslov cara kad prima krunu*. Taj

[491] GeV 1507.
[492] GrH Supp. 1267.
[493] GrH Supp. 1719.

Red započinje carevim obećanjem kojim vladar moli da ga Gospodin podupre svojom božanskom pomoću: *divino fultus fuero adiutorio.*[494]

Pontificale Romanum Wilhelma Duranda donosi obrazac *O blagoslovu i krunjenju drugih kraljeva i kraljica*. Nakon kraljeva obećanja euhologija ističe poniznost i pobožnost u odabiru kralja koji se izabire u Božje ime kao učitelj kršćanstva: *quem supplici devotione magistrum christianitatis in tuo nomine veneramur et in regem eligimus.*[495]

Molitve sadrže tvrdnje kako je vladar u stanju poniznosti, pobožnosti i podložnosti prema Gospodinu Bogu. Bogobojaznost i svijest o neznatnosti ojačavaju vladara u njegovoj službi. Poniznost i molitva, s obzirom na delegiranu vlast, pomažu vladaru da se vlada prema uputama Vrhovnoga Vladara. Takva mu pozicija omogućuje i da lakše prepoznaje Gospodinove poticaje, a smanjuje rast samovolje i sebičnosti te mogućnost zloporabe svojih ovlasti. Tim se vrlinama ujedno ističe i kao uzor povjerenom narodu. Vladarev pokorni i molitveni položaj naspram Gospodina apsolutni je imperativ ako želi kršćanski vladati. Kroz molitvu se i poniznost dolazi lakše do spoznaje vlastitih mana i prepoznavanja Božjih uputa. Osim toga, Duh Sveti, koji nadahnjuje i hrabri, najlakše djeluje upravo kad se molitelj prepusti Onome pred kime kleči. Vladaru je često potrebno nadahnuće i odlika hrabrosti, stoga je molitva način kako će to osigurati. Molitva i ispit savjesti ujedno su i korektiv za sve ono što nije bilo na tragu Božje volje. To je prilika gdje vladar može izravno višem vladaru podnijeti izvještaj o vladanju te odati hvalu Bogu za sve dobro i tražiti oprost za ono što nije uspjelo.

3.3.3. Uživatelj Božjih darova

Svagdanja misa za kralja Grgurovog sakramentara sadrži zbornu molitvu koja vidi kralja kao onoga koji je primio klice svih vrlina: *Quaesumus omnipo-*

---

[494] OR XLV, 1.

[495] Michel ANDRIEU (ur.), *Le Pontifical Romain au moyen – age. Le Pontifical de Guillaume Durand*, III, Citta del Vaticano, 1940., Liber primus, XXVI, 8 (dalje: PR Durand).

tens deus, ut famulum tuum illum qui tua miseratione suscepit regni gubernacula, virtutum etiam omnium percipiat incrementa, quibus decenter ornatus et vitiorum monstra devitare, et ad te qui <vi>a veritas et vita es, gratiosus valeat pervenire. Per.[496] *Predslovlje na misi za kralja* Grgurovog sakramentara opisuje kralja kao onog koga Bog treba uresiti mudrošću i drugim vrlinama: *sapientiae ceterarumque virtutum ornamentis facias decorari.*[497]

Liber sacramentorum Engolismensis donosi *Blagoslov vladara* koji iznosi molbu da se kralja s vojskom obogati plodnim blagoslovom te sjedini s kraljevskim prijestoljem snažnom postojanošću i po zagovoru sviju svetih: *tu praesentem regem hunc cum exercitu suo per intercessionem sanctorum omnium uberi benedictione locupleta et in solium regni firma stabilitate connecte*.[498]

Pontificale Romano-Germanicum u *Redu blagoslivljanja kralja kad se novi iz klera ili naroda uzdiže u kraljevstvu* donosi, u odgovaranju na biskupova pitanja, molbu da kralj bude poduprt Božjom pomoću i vjerničkom utjehom: *in quantum divino fultus adiutorio ac solacio omnium fidelium.*[499] Nadalje, traži se da ga Gospodin prati desnicom svoje moći uvijek i svugdje: *eumque dextera tuae potentiae semper et ubique circumda*.[500] Nakon obreda kraljeva pomazanja, od Svemogućeg se Boga traži da kralju udijeli od rose nebeske i pretiline zemlje bogatstvo žita, vina i ulja te svih plodova zemlje i da božanska milost bude darežljiva za mnoga vremena; da u zemlji vlada zdravlje tijela i nepovrijeđeni mir i da se dostojanstvo kraljeve palače očituje kod sviju i to najslavnijim svjetlom najljepšega bljeska: *Tribue ei de rore caeli et de pinguedine terrae habundantiam frumenti, vini et olei et omnium frugum opulentiam, ex largitate divini muneris longa per tempora, ut, illo regnante, sit sanitas corporum in patria, et pax inviolata sit in regno, et dignitas gloriosa regalis palatii maximo splendore regiae potestatis oculis omnium fulgeat, luce clarissima clarescat atque splendere, quasi splendidissima fulgu-*

---

496 GrH Supp. 1270. Riječ je o galskome dodatku (Supplementum Anianense), a ne o čistom rimskom sakramentaru.

497 GrH Supp. 1719.

498 Sacr. Eng. 2318.

499 Cyrille VOGEL – Reinhard ELZE (ur.), *Le Pontifical Romano – Germanique du dixieme siecle*, I, Città del Vaticano, 1963., LXXII, 7 (dalje: PRG-X).

500 PRG-X, LXXII, 11.

ra, maximo perfusa lumine videatur.[501] Zaziva se da milost Božja siđe na kralja putem pomazanja i da bude pomazan iznutra kao što je i izvana materijalnim uljem: *...ut, sicut manibus nostris indignis oleo materiali pinguescis exterius oblitus, ita, eius invisibili unguine delibutus impinguari merearis interius*.[502] Naposljetku, ponavlja se molba da kralj bude dionik vječne sreće: *et aeternae felicitatis tribuat esse consortem*.[503] *Red mise ako je blagdan, ili još bolje i časnije, ako je nedjelja* Rimsko-germanskoga pontifikala donosi molbu da se kralj, uvijek sposoban i dobrodošao, vrati u nebesku domovinu: *semper idoneus et caelesti patriae reddatur acceptus*.[504] Moli se i da, dok je ovdje na zemlji, svugdje uživa u spokojnome miru: *undique tutus pace tranquilla perfruatur*.[505] U euhologiji *Blagoslova kraljice* Crkva, prilikom pomazanja svetim uljem, moli da kraljica zasluži duhovno pomazanje koje je savršeno i trajno: *ita eius invisibili unguine delibuta…, unctione perfectissime semper inbuta*.[506]

Pontificale Romanae Curiae saeculi XIII u *Redu blagoslova i krunidbe cara* donosi molbu da Gospodin produži dane kralju, da mu učvrsti prijestolje, da čuva narod, da zbuni neprijatelje, da nad kraljem cvjeta Kristova svetost te da primi nagradu u nebu: *vitam tuam longitudine dierum adimpleat, tronum regni tui iugiter firmet et gentem populumque tuum in eternum conservet et inimicos tuos confusione induat et super te sanctificatio Christi floreat, ut qui tibi tribuit in terris imperium, ipse in celis conferat premium*.[507]

Pontificale Romanum Wilhelma Duranda u euhologiji *O blagoslovu i krunjenju drugih kraljeva i kraljica,* koja slijedi poslije pomazanja, donosi prošnju da se udijeli kralju dostojan uspjeh i krepost: *dignam delibationis huius efficaciam et virtutem*.[508] Kod zaziva za kraljicu, koja je izabrana za pomoć kralju, moli se da ju Bog posveti nebeskim blagoslovom: *hanc famulam tuam celesti benedictione*

---

501 PRG-X, LXXII, 14.
502 PRG-X, LXXII, 16.
503 PRG-X, LXXII, 23.
504 PRG-X, LXXIII, 2.
505 PRG-X, LXXIII, 3.
506 PRG-X, LXXVIII, 3.
507 PR-XIII, XV B, 28.
508 PR Durand, Liber primus, XXVI, 15.

sanctifica, et quam in adiutorio regni reginam eligimus[509] i traži se da joj se udijeli autoritet upravljanja, veličina savjeta, mudrosti, razboritosti i izobilje razuma te da očuva vjeru i pobožnost: *Concede ei, domine, auctoritatem regiminis, consilii magnitudinem, sapientie, prudentie et intellectus abundatiam, religionis ac pietatis custodiam*...[510] Smatra se da je kraljica zaslužila zadobiti neprekinutu vječnost te uzdizanje u vjeri i djelovanju sukladno onome kako ju narod uzdiže u imenu: *a te mereatur obtineri in premio eternitatis perpetue, et, sicut ab hominibus sublimatur in nomine, ita a te sublimetur fide et operatione*.[511]

Svaki je čovjek uživatelj Božjih darova, pa tako i vladar koji mora pravilno vrjednovati svaki pojedini dar. Osobito mu na barizi moraju biti darovi koje je dužan posredovati, a one koji su namijenjeni izravno njemu koristiti u cilju općega dobra, dobra kraljevstva, odnosno naroda koji mu je povjeren. Svaku je pojedinu vrlinu dužan razvijati i obogaćivati, kao i moliti Božju pomoć u tome rastu. Osim trajne raspoloživosti Bogu vladar je dužan iskati neprestano Božji blagoslov, zagovor svetaca i zaštitu anđela. Vladar treba moliti za narod, ali i narod za njega, međusobno se podupirući. Uz nematerijalne se traže i materijalni darovi koji trebaju ukazati na bogatstvo onog kraljevstva koje tek treba doći. Moli se i za mir, sigurnost, dostojanstvo te uspjeh u svemu što je na korist svih ljudi u kraljevstvu. Sve što čovjek ima, pa i sami život, jest dar. Taj se život može i treba obogaćivati svime raspoloživim. Nažalost, materijalni darovi mogu smanjiti duhovno bogatstvo, ako se sebično pristupa u podjeli darova ili ako se na bilo koji način zloupotrebljavaju ti darovi. Vladar se prvi treba pobrinuti oko pravedne raspodjele dobara, odričući se darova u korist drugih, osobito ako mu rasterećenost time donosi novu slobodu, manje navezanosti na stvari i više otvorenosti za bližnje. U svakom pojedinom daru, a možda najviše u onom svakodnevnom, vladar se mora truditi prepoznati obilje kojim je okružen, kao i ono koje nosi u svom srcu, a koje dokazuje dobrotu Božju, Njegovu providnost te raskoš, raznolikost, nepreglednost, radikalnost, dalekosežnost i konkretnost Njegove ljubavi.

---

[509] PR Durand, Liber primus, XXVI, 35.
[510] PR Durand, Liber primus, XXVI, 36.
[511] PR Durand, Liber primus, XXVI, 36.

3.3.4. Hrabar i čvrst upravitelj

Grgurov sakramentar u predslovlju *Mise za kralja* donosi molbu da kralj bude utemeljen u nadi, vjeri i ljubavi i da očišćen pokorom bude ohrabren pobjednik i nad vidljivim i nad nevidljivim neprijateljima, radostan poradi naroda koji mu je podložan i koji treba rasti te da, sjedinjen s narodom u ljubavi, besprijekorno upravlja kormilom kraljevstva te Božjom milošću dospije u vječnu radost: *Quatenus in fundamento spei fidei caritatisque fundatus, peccatorum labe abstersus, de visibilibus et invisibilibus hostibus triumphator effectus, subiecti populi augmento prosperitate et securitate exhilaratus, cum eis mutua dilectione connexus, et transitorii regni gubernacula inculpabiliter teneat, et ad aeterni infinita gaudia te miserante perueniat.*[512]

Rimsko-germanski pontifikal u *Redu blagoslova kralja* ište da kralj bude sposoban izvršitelj i koristan vladar te da se ističe uresom vrlina i bude okrunjen vječnom srećom: *utilis executor regnatorque proficuus semper appareas, ut inter gloriosos athletas, virtutum gemmis ornatus et praemio sempiternae felicitatis coronatus*.[513]

Pontificale Romanum XII saeculi donosi *Red primanja krune i carskoga krunjenja njemačko-rimskoga kralja od strane rimskoga pape*. Molitveni tekst naziva kralja, tijekom opasivanja koricama i mačem, najmoćnijim: *potentissime*.[514]

Euhologija prepoznaje kraljeve i careve kao upravitelje koje treba odlikovati čvrstina i hrabrost. Ipak, to nisu jedine kvalitete koje se traže. Očekuje se i vladarevo utemeljenje u stožernim krjepostima, s ciljem dobrobiti kraljevstva i njega samoga, ali i vladareva radost zbog vjernoga mu naroda. Vladaru je povjereno da vodi narod odlučno i postojano, a dane su mu brojne ovlasti i materijalni uvjeti za ostvarivanje svoje službe upravljanja, s krajnjim ciljem prijelaza u nebesko kraljevstvo. Vladareva mlakost i neodlučnost, te možebitna kukavička suzdržanost, može dovesti u opasnost mnoge koji s pravom očeku-

---

[512] GrH Supp. 1719.

[513] PRG-X, LXXII, 22.

[514] Michel ANDRIEU (ur.), *Le Pontifical Romain au moyen-age. Le Pontifical Romain du XIIe siecle*, I, Città del Vaticano, 1938., XXX B, 14 (dalje: PR-XII).

ju provođenje pravde i obranu istine. Hrabro zagovaranje istine i borba za pravdu nije, naravno, samo vladareva dužnost. Ipak, njegova je uloga često presudna, a i ohrabrujuća i vrlo sugestivna. Stoga, vladar ne bi smio pokleknuti pred mogućim zamjeranjima i konfliktima, koji gotovo uvijek nastaju u takvim situacijama. Privremeni interes jačeg ne smije nikad biti važniji od općeg dobra ili osnovnih prava slabijih. Postojano je i dosljedno izvršavanje već donesenih odluka, mijenjanje onih loših te donošenje novih dobrih odluka primarna zadaća svakog odgovornog, ozbiljnog i dobronamjernog vladara koji eventualno zaustavljanje na tom putu ne smije pripisivati nepogodnom trenutku ili nečem sličnom, već vlastitoj slabosti.

3.3.5. Ures kraljevstva

Rimsko-germanski pontifikal u molitvi *Blagoslova kraljice* ište, pri ulazu u crkvu, da kraljica bude na ures čitavoga kraljevstva: *ad decorem totius regni*.[515]

Pontifikal Rimske kurije 13. st. u *Redu blagoslova i krunidbe cara*, kod predaje krune, opisuje kraljicu, naizvan urešenom draguljima i zlatom, te traži da i iznutra bude tako urešena zlatom mudrosti i draguljima kreposti: *ut sicut ipsa exterius auro et gemmis es redimita, ita tu interius auro sapientie virtutumque gemmis orneris*.[516]

Durandov pontifikal donosi *Rimski red blagoslova kralja ili kraljice, krunjenja cara ili carice* koji naziva kralja nepobjedivim rimskim carem i vazda blaženim: *invictissimo romanorum imperatori et semper augusto*.[517] Euhologija istog pontifikala u obredu *Blagoslova i krunjenja drugih kraljeva i kraljica*, kod primanja krune, napominje kralju kako je kruna simbol svete slave, časti i jakosti: *quam sanctitatis gloriam et honorem et opus fortitudinis intelligas signare*.[518]

Vladar treba biti ures cijeloga kraljevstva svojim ponašanjem i djelovanjem. Izvanjski uresi vladara trebaju biti pokazatelj bogatstva i stanja vladare-

[515] PRG-X, LXXVIII, 1.
[516] PR-XIII, XV B, 47.
[517] PR Durand, Liber primus, XXV, 34.
[518] PR Durand, Liber primus, XXVI, 22.

va srca. Vladar se prvotno mora uresiti vrlinama i tako poučavati narod, hrabriti ga i, u slučaju klonulosti, podizati ga. Ujedno su vanjski uresi podsjetnik vladaru da se mora sam duhovno uzdizati, dostojanstveno živjeti i besprijekorno se vladati. Molitveni tekstovi prepoznaju vladarsku ulogu kao iznimno vrijednu za društvo, izazovnu za život, ali i perspektivnu za svetost i naroda i vladara samoga. Čovjekova djela govore o njemu samome i mogu uljepšati ili nagrditi sliku o njemu. Vladar je pozvan okititi se neprolaznim vrijednostima koji svoj prvotni sjaj imaju kod Boga, ali koji je vidljiv i svim ljudima dobre volje. To su prvi i najvažniji uresi kojima jedan kršćanski vladar treba težiti. Nije naodmet da vladar ima i druge urese kojima može obogatiti i uljepšati svoje kraljevstvo i svoju okolinu, ali ti niži uresi nikad ne smiju biti svrha sami sebi ili smetati pravim uresima srca i duha. Ćudoređe su i kreposti bili i ostali glavni i nepropadljivi uresi neprocjenjive vrijednosti za svakoga kršćanina i jedini su uresi koje nitko drugi, doli čovjek sam sebi, ne može oteti ili im oduzeti ljepotu.

3.4. **Biblijske slike u liturgijskom govoru o vladarima**

U opisu života i službe svjetovnih vladara euhologija poseže za slikama pravednih i bogobojaznih vladara starozavjetnoga naroda. Biblijske slike svjetovnih vladara nalazimo u Gelazijevom sakramentaru iz 8. st. (*Liber sacramentorum Engolismensis*), u knjizi za uređivanje liturgije *Ordines Romani,* te u sljedećim pontifikalima: Rimsko–germanski, Rimski pontifikal 12. st., Pontifikal Rimske kurije 13. st. i Pontifikal Wilhelma Duranda. Neke se biblijske slike ponavljaju unutar jedne ili više knjiga. Takve će slike biti navedene jedino u najstarijoj knjizi.

Slijede euhološke slike vladara kroz teme blagoslova Abrahama, Mojsija i egipatskog oslobođenja, Davidovog kraljevanja, Salomonove mudrosti i dugovječnosti te vrlina svetopisamskih žena.

3.4.1. Blagoslov Abrahama

Liber sacramentorum Engolismensis, u *Misi za kralja na dan rata protiv pogana* zaziva Gospodina da se udostoji pružiti pomoć kralju kao što je pomogao sluzi Abrahamu u slučaju vojne četvorice kraljeva u dolini Sidim: *...ut sicut fuisti auxiliator Abraham seruo tuo super quattuor reges in vallem siluestri, ita praestare digneris auxilium famulo tuo...*[519]

Ordo Romanus XLV donosi *Red za blagoslov cara kad prima krunu* koji izriče kako je Bog izabrao vječnoga kralja iz utrobe patrijarha Abrahama: *qui ex utero fidelis amici tui patriarchae nostri Abrahae praeelegisti reges seculis profuturos.*[520] *Ordo Romanus XLVII* sadrži *Blagoslov na postavljanju cara* čija posvetna molitva donosi molbu da Bog obdari cara blagoslovima duhovne milosti kao što je to učinio u blagoslovu Abrahama, Izaka i Jakova: *et, sicut benedixisti Abraam, Isaac et Iacob, sic illi largiaris benedictiones spiritualis gratiae.*[521]

Abraham (*Post* 12 – 25) je pozvan da napusti dom i pronađe novu domovinu, a Gospodin mu obećava blagoslov koji se konkretno iskazuje u potomstvu i zemlji obećanja. Euhologija ište da i aktualni vladari budu praćeni istim Gospodnjim blagoslovom, da budno osluškuju Božje upute, da se usude poput Abrahama slijediti Božju riječ i ono što im je trenutno nepoznato, ali Bogu itekako poznato. Abraham je riješio sukob kod doline Sidim te vratio bratića Lota i ostale ljude u borbi protiv četvorice kraljeva. Uspjeh te bitke svakako je uspjeh zasnovan na Božjem blagoslovu, pa se takva vrsta uspjeha moli i za aktualnu bitku kralja protiv pogana. Abraham je uz sve bio obasut i brojnim milostima i uspjesima kao i njegovi nasljednici Izak i Jakov. Obred zaziva Boga da i aktualnoga vladara prati takvim obiljem, a kralja se prepoznaje kao prvaka i nositelja važne uloge u zajednici i kao svojevrsnoga oca naroda kojim up-

---

[519] Sacr. Eng. 2309. Post 14,1-16 donosi zgodu vojne kraljeva kojom su oplijenili Sodomu i Gomoru, ali i Abramova bratića Lota. Abram je uspio, zajedno sa svojim domom, noćnim napadom vratiti njega, ostale otete ljude i blago koje su kraljevi uzeli.

[520] OR XLV, 3. Tvrdi se da je i kralj dio velikog naroda koji je proistekao od Abrahama (*Post* 12,2).

[521] OR XLVII, 2. Staroizraelski su patrijarsi uživatelji brojnih milosti, osobito u uživanju zemlje i u vlastitom potomstvu (*Post* 12 – 49).

ravlja. Kralj je pozvan biti izvanredno hrabar u svim bitkama koje ga iščekuju uvijek očekujući prikladan Božji odgovor i potrebitu pratnju.

3.4.2. Mojsije i egipatsko oslobođenje

Liber sacramentorum Engolismensis u *Misi za kralja na dan rata protiv pogana* zaziva pomoć za cijelu Crkvu te moli da se kršćanski puk oslobodi poganskih ugnjetavanja po uzoru na oslobođenje izraelskih sinova iz ruku Egipćana: *ut omni ecclesiae tuae praestas auxilium; et sicut liberasti filios Israel de manibus aegyptiorum, ita libera populum tuum christianum de oppressione gentium.*[522] Vrlo slično ovomu zaziva se oslobođenje, kao što je to bilo u slučaju Mojsija i Arona u Egiptu, preko sluge svojega kralja i vojske njegove od tiranskih opasnosti: *intende, ut sicut Moysi et Aaron fuisti propitius in Aegypto, ita dignare famulo tuo illo cum omni exercitu suo liberare de tirannorum terrore.*[523]

Pontificale Romanum Guillaumi Durandi u euhološkome tekstu *O blagoslovu i krunjenju drugih kraljeva i kraljica* donosi molitvu prije Evanđelja koja doziva u spomen pobjedonosne Mojsijeve ruke i njegovu neumornu svetost te Amalekov neuspjeh: *Deus qui victrices Moysi manus in oratione firmasti, qui, quamvis etate lacesseret, infatigibili sanctitate pugnabat, ut, dum Amalech iniquus vincitur.*[524]

Mojsije (*Post* 2 – *Pnz* 34) je predvodnik izraelskoga naroda u odlasku iz tuđine i povratka u domovinu, tražitelj milosti za svoj narod, sudac naroda i prvak vojnih bitaka u obrani svojih sunarodnjaka. Euhološki tekst moli da se narod oslobodi ugnjetavanja koje trpi od poganskih naroda kao što je i izraelski narod bio oslobođen egipatskih pritisaka. Vladar stoga mora u Mojsiju vidjeti uzor djelovanja te tražiti najbolje za narod, biti uporan u traženju dobra i odan savezu s Bogom. Pravo oslobođenje pruža Gospodin i zato vladar mora

---

[522] Sacr. Eng. 2307.

[523] Sacr. Eng. 2308. Izlazak Izraelaca i izbavljenje od egipatske tlake (*Izl* 5 – 14) slika je koja prikazuje kako se aktualni kralj mora postaviti u borbi protiv neprijatelja svojega naroda.

[524] PR Durand, *Liber primus,* XXVI, 28. Na putu prema obećanoj zemlji Mojsije je morao, zajedno sa svojim narodom, izvojevati nekoliko vojnih bitki. Jedna od njih je i borba protiv Amalečana (*Izl* 17,8-16).

djelovati u podložnosti Njemu i Njegovim uputama, kao što je to vjerno činio Mojsije. Opasnost koju navodi euhologija nije bila uvijek od strane izraelskih neprijatelja. Najgore su posljedice za narod nastupile kad je narod bio nevjeran Savezu. Stoga se očekuje da vladar prvi drži do vjernosti Savezu i da poziva, ohrabruje i upozorava narod na jednako poštivanje Saveza. Euhologija ište i da kraljeve ruke budu jednako pobjedonosne kao i Mojsijeve u borbi protiv Amalečana. Širenjem je ruku Mojsije ujedno i potvrđivao svoju ovisnost o Bogu, znajući da se samo tako i mogu nadvladati istinski neprijatelji. Takva se predanost i odanost Gospodinu očekuje i od aktualnoga kralja, a vladarev umor ne smije spriječiti uspjeh u napretku. Stoga su vladari pozvani imati uz sebe moralne, odane i radišne savjetnike i pomoćnike koji će mu olakšati povjerenu mu zadaću.

3.4.3. Davidovo kraljevanje

Liber sacramentorum Engolismensis u *Blagoslovu vladara* donosi želju da vladari drže Davidovo žezlo uzvišenosti i da svoje posvećenje traže u miru: *ut davidicum teneant sublimitatis sceptrum et sanctifitati protinus reperiantur in merito.*[525]

Pontificale Romano–Germanicum u *Redu blagolova kralja kad se novi iz klera ili naroda uzdiže u kraljevstvu*, donosi molitvu koja, nakon pomazanja kralja, iskazuje potrebu da i kralj bude blagoslovljen i postavljen u kraljevstvu kao što je Samuel postavio Davida i to nad narodom koji je kralj dobio od Boga na vođenje i upravljanje: *et sicut unxit Samuhel David in regem, ut sis benedictus et constitutus rex in regno isto, super populum istum quem dominus Deus tuus dedit tibi ad regendum ac gubernandum.*[526]

Pontificale Romanum Wilhelma Duranda u euhološkome tekstu *O blagoslovu i krunjenju drugih kraljeva i kraljica*, u molitvi koja prati predaju žezla, zaziva da se kralju otvore vrata i to upravo od strane Isusa Krista koji za sebe tvrdi

[525] Sacr. Eng. 2317.

[526] PRG-X, LXXII, 13. Nakon smrti kralja Šaula, David je pomazan prvo za kralja Jude, a potom i za kralja Izraela (*2 Sam* 2 – 5).

da je vrata spasa, Davidov ključ i žezlo doma Izraelova: *et aperiat tibi hostiam Iesus Christus dominus noster, qui de semetipso ait: "Ego sum hostium, per me si quis introierit salvatibur", qui est clavis David et sceptrum domus Israel*.[527] Tekst se nastavlja molbom da kralj cijeni savjet i izvodi okovane iz kuće tame, kao što je to činio David te da, poput Davida, voli pravdu i mrzi nepravdu: *Sitque tibi auctor, qui educit vinctum de domo carceris sedentem in tenebris et umbra mortis, et in omnibus segui merearis eum, de quo David propheta cecinit: „Sedes tua, Deus, in seculum seculi, virga equitatis virga regni tui", et imitando ipsum diligas iustitiam et odio habeas iniquitatem.*[528]

David (*1 Sam* 16 – 31; *2 Sam*; *1 Kr* 1 – 2; *1 Ljet* 11 – 29) je slavni izraelski kralj koji, zajedno sa svojim sinom Salomonom, predstavlja vrhunac kraljevstva staroga Izraela. Samim je time David uzor u vladanju, borbi, zahtjevnim izazovima i vladarskim vrlinama. Vladar treba tražiti svoje posvećenje u miru, a ne u borbama i ratu. Žezlo je simbol njegove visoke sudačke vlasti, uz podsjetnik da će i njemu samome Bog suditi na kraju. Svaki dar koji kralj uživa jest Božji dar i kralj ga je dužan koristiti na dobro svih u kraljevstvu. Prorok je Samuel postavio Davida za kralja u ime Boga, a narod je to prepoznao. Tako se moli i da aktualni vladar bude prepoznat postavljenim od Boga na dobro cijeloga naroda i kraljevstva s ulogom vodstva i upravljanja. Prepoznavanje Isusova kraljevskoga dostojanstva i njegove povezanosti s Davidom daje pojašnjenje kakav je kralj potreban narodu. Kralj je dužan sve privesti kralju Kristu, a da bi to mogao dužan je tražiti mudar savjet i pomoć, uništavati nepravdu, promicati pravdu i pomoći svima kojima je to potrebno kao što se to trudio činiti slavni David. U ovome se prepoznaje nastojanje da se u franačkome carstvu razazna obnova Svetoga Rimskoga Carstva koje je imalo svoje nadahnuće u Davidovom kraljevanju. Slavni dani prizivaju u sjećanje da je vladar uvijek malen pred Gospodinom kao David pred Golijatom, a da se njegova prava

[527] PR Durand, *Liber primus*, XXVI, 23. U predstavljanju sebe kao dobroga pastira, Isus se naziva i vratima spasa koja vode do paše (*Iv* 10,9).

[528] PR Durand, *Liber primus*, XXVI, 23. Primjer Davidova traženja savjeta nalazimo kod vojne protiv Amalečana (*1 Sam* 30, 8).

snaga nalazila u ispravnoj vjeri i čestitome srcu. I sve dok je to glavni prioritet vladar je na dobrome putu da bude nasljednik slavnoga Davida.

3.4.4. Salomonova mudrost i dug vijek

Liber sacramentorum Engolismensis u *Misi za kraljeve* moli da puk ostane miran, a kralj siguran uz podsjetnik kako je Bog darovao Salomonu dar mira tijekom kraljevanja, a Ezekiji je produžio život: *ut per te plebs maneat quieta, in annis rex incolomes, qui Salomoni contulisti regnare in tempore pacis et Ezechiae regi deprecanti ter quinos addedisti annos ad vitam.*[529] U *Blagoslovu vladara* nalazimo prošnju da vladari vladaju narodom blagošću po uzoru na Salomonovo mirno kraljevstvo: *da eis tuo spiramine cum mansuetudine ita regere populum, sicut Salomonem fecisti regnum obtenere pacificum.*[530]

Salomon (*1 Kr* 1 – 11; *1 Ljet* 29; *2 Ljet* 1 – 9) je slavni, mudri i miroljubivi vladar, koji s ocem Davidom, dijeli najslavnije dane izraelskoga kraljevanja. Salomon, kao uzor vladanja, jest elitan izbor koji podrazumijeva gorljivost u ostvarivanju mira, dar mudrosti korišten za dobro kraljevstva, vladarevu pobožnost i bogobojaznost, sklonost stabilnome vladanju i promišljenim odlukama te blagost u postupanju s ljudima. Sve to dovodi do mirnog i dugog života punog pouzdanja u Boga kakav je uživao kralj Salomon. Biblijski izvještaji donose nekoliko primjera u kojima je Salomon djelovao, a koji i aktualnome kralju mogu biti smjerodavni. Velike su odlike njegova kraljevstva dugoročno dobre odluke, stabilna ulaganja u prioritete i promišljeno savjetovanje. Kralj je Salomon simbol iznimnog prvo nutarnjeg, a zatim i vanjskog bogatstva. Upravo je to vanjsko bogatstvo posljedica Salomonova nutarnjeg bogatstva, odnosno njegove odanosti i pobožnosti Gospodinu Bogu. To je glavna riznica, ultimativno bogatstvo koje vladar može bezbrižno dijeliti s drugima bez ikakva gubitka za sebe. Salomon je primjer upravo takva djelovanja.

---

[529] Sacr. Eng. 2316.
[530] Sacr. Eng. 2317.

3.4.5. Vrline svetopisamskih žena

Pontificale Romano–Germanicum u obredu *Blagoslova kraljice*, kod ulaza u crkvu,moli za kraljicu uz podsjetnik kako je Gospodin objavio borbu protiv neprijatelja preko žene Judite i postigao uspjeh, čime se očitovala slava kreposti: *quique etiam gloriae virtutisque tuae triumphum in manu Iudith feminae olim Iudaicae plebi de hoste sevissimo resignare voluisti.*[531] Moli se da kraljica zasluži plodom svoje utrobe biti hvaljena kao što su to bile Sara, Rebeka, Lea i Rahela, časne i blažene žene: *et una cum Sara atque Rebecca, Lia et Rachel, beatis reverendisque feminis, fructu uteri sui fecundari seu gratulari mereatur.*[532] Naposljetku, kod blagoslova kraljice pred oltarom, upućuje se molba da joj se udijeli uzvišena veza s kraljem kao što ju je imala s asirskim kraljem kraljica Estera koja je bila uzrokom izraelskoga spasa: *ut sicut Hester reginam, Israhelis causa salutis, de captivitatis suae compede solutam, ad regis Assueri thalamum regnique sui consortium transire fecisti, ita hanc famulam tuam N., humilitatis nostrae benedictione, christianae plebis gratia salutis, ad dignam sublimemque regis nostri copulam regnique.*[533]

Pontificale Romanae Curiae saeculi XIII u euhološkome tekstu *Reda blagoslova i krunidbe cara*, tijekom predaje krune, zaziva da kraljica poslije svršetka ovog života uđe kroz vrata nebeskoga kraljevstva te da se pridruži mudrim djevicama i vječnom zaručniku Kristu: *quatinus post occasum huius seculi cum prudentibus virginibus sponso perempni domino nostro Iesu Christo digne et laudabiliter occurras ianuamque celestis regni cum eodem ingredi merearis.*[534]

---

[531] PRG-X, LXXVIII, 1. Judita je hrabra žena koja se usudila ući u neprijateljski tabor, prići vojskovođi Holofernu i, prvom prilikom, odsjeći mu glavu i tako oslabiti njegovu vojsku (*Jdt* 10 – 15).

[532] PRG-X, LXXVIII, 1. Trudnoće te odgoj i briga za porod posvetile su ove žene (*Post* 21; 24; 29 – 30).

[533] PRG-X, LXXVIII, 2. Hrabro kršenje dvorskog propisa i pojavak pred kraljem bez njegovog poziva posvetilo je Esteru i spasilo nju i njen narod (*Est* 5 – 7).

[534] PR-XIII, XV B, 47. Pripadnost mudrim djevicama znak je radosnog i spremnog iščekivanja drugog Kristova dolaska (*Mt* 25,1-13).

Pontificale Romanum Wilhelma Duranda u euhološkome tekstu *O blagoslovu i krunjenju drugih kraljeva i kraljica* moli da kraljica zasluži biti blagoslovljena i uzveličanoga imena kao Sara, posjećivana i oplođivana kao Rebeka, zaštićena od opakosti kao Judita i izabrana za upravljanje kraljevstvom kao Estera: *quatenus mereatur benedici et augmentari in nomine ut Sara, visitari et fecundari ut Rebecca, contra omnium muniri vitiorum monstra ut Iudith, in regni regimine eligi ut Hester.*[535]

Svetopisamske su žene Sara (*Post*), Rebeka (*Post*), Lea (*Post*), Rahela (*Post*), Judita (*Jdt*) i Estera (*Est*) uzoran primjer vrlina koje služe svim ljudima, a osobito ženama kao primjer kako sveto i hrabro živjeti prema Gospodinovim uputama. Udovica se Judita nudi kao primjer hrabrosti i smjelosti u borbi protiv neprijatelja i njihova vojskovođe, a kraljica Estera kao primjer hrabrosti i predanosti u obrani vlastitoga naroda zagovorom kod kralja riskirajući vlastiti život. Sara, Rebeka, Lea i Rahela su se posvetile svojim trudnoćama i odgojem važnih pojedinaca za povijest naroda. Njihova su imena postala slavna jer su bile žene koje su hrabro pristupile izazovima stavljajući svoj život u opasnost za dobrobit naroda. Zato su te vrsne žene uzor koji se stavlja i pred aktualne vladarice. One su pozvane živjeti konstruktivno zajedništvo sa svojim vladajućim mužem pomažući mu da ne griješi, uglédajući se u svog vječnog zaručnika, nepogrešivoga Krista. Mudre žene mogu mnogo pomoći vladarima u njihovu nošenju tereta odgovornosti svojom blizinom, nježnošću, savjetom, razumijevanjem i, iznimno važno, nasljednikom kojeg podaruju kraljevstvu.

3.4.6. Ostale biblijske slike

Liber sacramentorum Engolismensis u *Blagoslovu vladara* zaziva Gospodina da pohađa vladara poput Mojsija u grmu (*Izl* 3), Jošuu u polju i bitkama (*Jš*), dugokosog Samuela u hramu (*1Sam* 3, 15) i da ga ispuni nebeskim obećanjem i rosom mudrosti koju su imali i kralj David u psalmima (*2Sam* 22) i Salomon dok je primao nagradu (*1Kr* 10,14-29): *Visita eum sicut Moysen in rubo, Iosue in*

[535] PR Durand, *Liber primus*, XXVI, 36.

agro, Iesu Naue in praelio, Samuelem crinitum in templo; et illa eum promissione siderea ac sapientiae tuae rore perfunde, quo beatus David rex in psalterio, Salomon filius eius te remunerante percepit e caelo.[536]

Ordo Romanus XLV donosi *Rimski red za blagoslov cara kad prima krunu* koji, vrlo slično, moli da Gospodin posjeti kralja kao što je to učinio Mojsiju u grmu, Jošui tijekom bitke, Gideonu u polju (*Suci* 6, 11-24), Samuelu u hramu i da ga ispuni blagoslovom i rosom mudrosti koju je imao i David u psalmima, a Salomon prilikom nagrađivanja s neba: *Visita eum sicut Moysen in rubo, Iesu Nave in praelio, Gedeon in agro, Samuelem in templo, et illa eum benedictione siderea ac sapientiae tuae rore perfunde, quam beatus David in psalterio, Salomon filius eius te remunerante percepit e caelo.*[537] *Ordo Romanus XLVI* donosi *Rimski red za blagoslov cara* koji se spominje da je Bog taj koji je pomazivao svećenike, proroke i kraljeve: *unde unxisti sacerdotes, reges et prophetas.*[538] *Ordo Romanus XLVIII* donosi *Misu za cara* koja ište za cara milost po uzoru na onu koju je dobio Abraham u žrtvi (*Post* 22, 1-19), Mojsije u vojsci, Ilija u pustinji (*1 Kr* 17 – 18), dugokosi Samuel u hramu i slogu kakvom su bili nadahnuti patrijarsi, koju su propovijedali proroci, predavali apostoli, nalagali evanđelisti i kojom su bile obdarene pobjede mučenika: *da gratiam sacerdotibus, quam Abraham in holocausto, Moyses in exercitu, Helias in eremo, Samuel meruit crinitus in templo; concede concordiam quam inspirasti patriarchis, praedicasti prophetis, tradidisti apostolis, mandasti evangelistis, largitus es martirum triumphis.*[539] Nadalje, moli se za narod milost kakvu je Aron postigao u Šatoru (*Izl* 29), Elizej u rijeci (*2 Kr* 5), Ezekija na postelji (*2 Kr* 20,1-11), a starac Zaharija u hramu (*Lk* 1): *sit nobis fiducia optinere gratiam pro populo, quam Aaron in tabernaculo, Heliseus in fluvio, Ezechias in lecto, Zacharias vetulus impetravit in templo.*[540] Naposljetku, traži se uzor upravljanja kakav je bio Jošua u šatorima, Gideon u bitkama, Petar u ključu, a Pavao u poučavanju, a zaziva se i da ovčinjak napreduje onako kako se Izak razvijao u

---

536 Sacr. Eng. 2318.

537 OR XLV, 3. Ova je slika gotovo identična slici iz *Liber sacramentorum Engolismensis*. Vidi: Sacr. Eng. 2318.

538 OR XLVI, 6.

539 OR XLVIII, 3.

540 OR XLVIII, 3.

plodu, a Jakov u stadu: *Sit nobis regendi auctoritas qualem Iosue in castris, Gedeon sumpsit in praeliis, Petrus accepit in clave, Paulus est usus in dogmate, et ita pastorum cura tuum proficiat ovile, sicut Ysaac in fruge, Iacob est dilatatus in grege.*[541]

Pontificale Romano–Germanicum u *Redu blagoslivljanja kralja kad se novi iz klera ili naroda uzdiže u kraljevstvu* donosi molbu da kralj omili Bogu, unaprijed učvršćen Abrahamovom vjernošću, poduprt Mojsijevom blagošću, utvrđen hrabrošću Jošue, uzvišen Davidovom poniznošću i Salomonovom mudrošću te da uvijek nespriječeno stupa putem pravednosti i da neprekidno hrani i poučava Crkvu s okupljenim pukom: *quatinus praedicti Abrahae fidelitate firmatus, Moysi mansuetudidine fretus, Iosue fortitudine munitus, David Humilitate exaltatus, Salomonis sapientia decoratus, tibi in omnibus placeat et per tramitem iustitiae gressu semper incedat ecclesiamque tuam deinceps cum plebibus sibi annexis ita enutriat ac doceat.*[542]

Pontificale Romanum Wilhelma Duranda u euhološkome tekstu *O blagoslovu i krunjenju drugih kraljeva i kraljica*, nakon kraljeva očitovanja, donosi podsjetnik kako je Gospodin učinio da Abraham slavi uspjeh nad neprijateljima, kako je dao i Mojsiju i Jošui višestruke pobjede te kako je uzvisio Davida na vrh kraljevstva, a Salomona obdario darovima mudrosti i mira: *qui Abraham fidelem famulum tuum de hostibus triumphare fecisti, Moysi et Iosue populo tuo prelatis multiplicem victoriam tribuisti, humilemque David puerum tuum regni fastigio sublimasti, et Salomonem sapientie pacisque ineffabili munere ditasti.*[543] U molitvi nakon pomazanja, a prije odijevanja kraljevskoga ruha, spominje se i kako je Bog učinio kraljevima Davida i Šaula pomazanjem preko proroka Samuela, a Hazaela i Jehua preko Elizeja: *qui Azabel super Syriam et Ieu super Israel per Helyam, David quoque et Saulem per Samuelem prophetam in reges inungi fecisti.*[544]

Ostale slike zazivaju Božji blagoslov na vladara po uzoru na susrete Gospodina sa starozavjetnim velikanima izraelske prošlosti: Mojsije prilikom iz-

---

[541] OR XLVIII, 3.
[542] PRG-X, LXXII, 11.
[543] PR Durand, *Liber primus*, XXVI, 8.
[544] PR Durand, *Liber primus*, XXVI, 15.

garanja grma, Jošua u bitkama u zaposjedanju obećane zemlje, prorok Samuel u hramu i sudac Gideon u polju. Moli se i da mudrost koju su uživali David i Salomon Bog podari aktualnome vladaru da mirno i dugo vlada. Sam je Gospodin izvorni pomazatelj i sudaca, i kraljeva, i svećenika te je vrelo neočekivane i prekomjerne milosti. Takvu je milost pokazao i prema Abrahamu prilikom žrtvovanja Izaka, Mojsiju u vojnim uspjesima, Iliji u pustinji. Takva se milost moli i za vladara koji u starozavjetnim velikanima treba vidjeti uzor djelovanja i model ponašanja. Prianjanje uz Gospodina i sloga ključni su element za uspjeh, a to su primjenjivali, kako to ističe euhologija, i apostoli, i evanđelisti, i kršćanski mučenici. Za narod se isto tako ište milost po uzoru na onu koju je iskusio Aron u Šatoru, Elizej u rijeci, bolesni Ezekija u postelji i zatečeni Zaharija u hramu kad je Bog providonosno i milosrdno djelovao. Nadalje, moli se da vladar iskusi vlast kao što je bila ona u Petrovom ključu i Pavlovom poučavanju te da narod raste kao što su rasli Jakovljevo stado i Izakovi plodovi. Kao primjeri uzornih osobina navode se i Abrahamova vjernost, Mojsijeva blagost, Jošuina hrabrost, Davidova poniznost i Salomonova mudrost. Smjerodavne su to vrline za svakog pravednog vladara u okupljanju naroda u vjernosti Bogu. Bog odabire vladare, ali i odabire put, načine i zahtjeve kako ti vladari trebaju vladati. Na vladaru je otvoriti se biblijskim poticajima, ponašati se u skladu s njima i vjerovati Bogu, Vladaru svih vjekova.

Spominjanje je imena biblijskih velikana i isticanje njihovih vrlina dio anamnetskog dijela euhološkoga teksta. Molitve, velikom većinom, počinju tim anamnetskim dijelom kojim se priziva u sjećanje određeni dio spasenjske povijesti; konkretno određenoga pojedinca ili skupine i njihovog čina važnog za povijest spasenja. Taj se anamnetski dio nastavlja epikletskim koji čini drugi dio molitvenoga teksta. Epikleza je zazivni dio euhologije, molba Bogu za djelovanjem na način kako je djelovao u biblijskoj zgodi, tj. onom događaju koji navodi anamneza. Tako je epikletski dio produžetak anamnetskog, odnosno njegov nastavak, svojevrsno posadašnjenje i uzbiljenje onoga čega se anamneza dotiče u prvome dijelu euhološkoga teksta.

3.5. **Zadaće svjetovnih vladara prema euhološkim tekstovima srednjega vijeka**

Nakon biblijskih slika i ostalih liturgijskih opisivanja svjetovnih vladara ističemo govor o zadaćama kraljeva i careva, odnosno crkvena očekivanja od svjetovnih vladara. Biblijske slike i drugi opisi impliciraju nešto od tih zadaća, ali izravan govor o dužnostima vladara snažnije ističe i lakše posvješćuje odgovornost upravljanja zajednicom, tj. veličinu zadatka koji je pred vladarom. Spomenute zadaće nalazimo, primjerice, u sakramentaru *Gregorianum*, u Gelazijevom sakramentaru 8. st. (*Liber sacramentorum Engolismensis*), u knjizi za uređivanje liturgije *Ordines Romani* te u sljedećim pontifikalima: Rimsko-germanski, Rimski pontifikal 12. st., Pontifikal Rimske kurije 13. st. i Pontifikal Wilhelma Duranda. Vladarske ćemo zadaće navoditi, kao i biblijske slike i druge opise, samo na kronološki prvome, najstarijem, mjestu.

Slijede euhološki navodi vladarskih zadaća branjenja vjere i Crkve, odanosti Bogu i pobožnosti, pomaganju ljudima i cijelome kraljevstvu, hrabrog donošenja i provođenja odluka na dobrobit svih.

3.5.1. Nastojanje oko vlastite ćudorednosti i spasenja

Sacramentarium Gregorianum u *Molitvama na misi za kralja u vrijeme sinode* traži od kralja da se ne odvaja od puta Božjih vrlina: *quatenus a tuae veritatis tramite non recedat*.[545], da prihvati radosti nebeske domovine: *et caelestis patriae gaudiis reddatur acceptus*.[546] te da upravlja narodom po Božjoj volji: *et ad regendum secundum tuam voluntatem populum idoneum reddat*.[547] U *Drugom predslovlju za kralja u vrijeme sinode* traži se da se kralj nikada ne protivi Božjoj volji: *quod nequaquam a tua voluntate discordet*.[548]

Liber sacramentorum Engolismensis u *Blagoslovu vladara* traži da se vladari prema Bogu odnose sa strahopoštovanjem i da mu služe u miru, zaštićeni Bož-

[545] GrH Supp. 1273.
[546] GrH Supp. 1278.
[547] GrH Supp. 1279.
[548] GrH Supp. 1721.

jim štitom i hvalom, da s plemićima budu pobjednici bez bitki, da ih Bog potom proslavi po cijelome svijetu, da sretno vladaju i takve da ih narod veliča, da budu velikodušni, da u sudstvu poštuju jednakost i ravnodušnost praćeni Božjom desnicom. Dužnost im je urediti domovinu i udijeliti svima ono što će im biti na korist, a uz molbu Gospodu da dobiju dug život i čvrstu vlast, vladari moraju uzdizati pravednost: *tibi semper cum timore sint subditi, tibique militent cum quiete, sint tuo clipeo protecti cum proceribus et ubique maneant sine pugna victores; honorifica eos prae cunctis regibus terrae, felices populos dominentur et feliciter eos nationes adorent, vivant inter gentium catervas magnanimes, sit in iudiciis aequitas singularis, locupletet eos tua praeditos dextera, frugalem constituant patriam et eorum liberis tribuant profutura; praesta eis prolixitatem vitae per tempora et in diebus eorum semper oriatur iusticia, a te robustum teneant regiminis solium, ut cum iocunditate et iusticia aeterno glorientur in regno*.[549]

Ordo Romanus XLV donosi *Rimski red za blagoslov cara kad prima krunu* koji sadrži zahtjev, u molitvi koja prati pomazanje cara, da car upravlja jednakom ravnotežom pravde i da se mora bojati Boga, sviđati mu se i uvijek mu težiti: *aequo iustitiae libramine regere valeat et in omnibus operibus suis te semper timeat, tibi iugiter placere contendat*.[550] *Ordo Romanus XLVI* donosi *Rimski red blagoslova cara* koji traži, u posvetnoj molitvi, da car bude od svih neprijatelja jači, uz Božju zaštitu, i moli se od Boga da bude blažen pobjednik i da bude okrunjen krunom pravednosti i pobožnosti. Ističe se da se car treba Bogu predati čitavim srcem i dušom, vjerno služiti, uzvisivati i braniti Crkvu i narod, pravedno upravljati. Moli se da mu se srce raspali od ljubavi Božje milosti: *ut, qui tua expetit protectione defendi, omnibus sit hostibus fortior. Fac eum, domine, beatum esse et victorem de inimicis suis. Corona eum corona iustitiae et pietatis, ut ex toto corde et tota mente in te credens tibi deserviat, sanctum tuam ecclesiam sublimet et defendat, populumque a te sibi commissum iuste regat, nullus insidiantibus malis eum in iniustitiam vertat. Accende, quaesumus, domine, cor eius ad amorem gratiae tuae*.[551] Na-

[549] Sacr. Eng. 2317.
[550] OR XLV, 5.
[551] OR XLVI, 6.

kon krunjenja, podsjeća se da kralj treba osvojiti krunu slave i pravednosti i to djelima jakosti i časti, ispravnom vjerom i mnogostrukim dobrim djelima i time se približiti kruni vječnoga kraljevstva, jer je vječno kraljevstvo slika i model uspostave svjetovnoga kraljevstva: *corona gloriae atque iustitiae, honore et opere fortitudinis, ut, per officium nostrae benedictionis, cum fide recta et multiplici bonorum operum fructu, ad coronam pervenias regni perpetui*.[552] *Ordo Romanus XLVII* donosi posvetnu euhologiju *Blagoslova na postavljanju cara za Zapad* koja sadrži molbu da Bog blagoslovi cara i da mu pomogne uslišanjem molitava, osnaženjem prijestolja, očuvanjem puka i ometanjem neprijatelja: *benedicat tibi, preces tuas in cunctis exaudiat et vitam tuam longitudine dierum adimpleat, thronum regni tui iugiter firmet et gentem populumque tuum in aeternum conservet; inimicos tuos confusione induat et super te Christi sanctificatio floreat*.[553]

Pontificale Romano-Germanicum u molitvama *Reda blagoslova kralja* traži od kralja da se ne udaljava od Božje istine: *quatinus a tuae veritatis tramite non recedat*.[554] Kralj je dužan prezirati i izbjegavati sve nedopuštene stvari čitavim svojim umom i naučiti zavrijediti, misliti i činiti korisne stvari za dušu: *et inlicita declinare tota mente et spernere discas seu valeas et utilia animae tuae iugiter cogitare, optare atque operari queas*.[555] U *Blagoslovu kraljice* ispred se oltara traži da kraljica uvijek ostane čedna: *proximam virginitati palmam continere queat*,[556] a kod krunjenja da bude urešena krepostima i mudrošću: *et interius sapientie virtutumque gemmis decorari contendas*.[557]

Pontificale Romanae Curiae saeculi XIII u *Redu blagoslova cara*, prilikom predaje dijademe, traži da car zavoli pravednost, milosrđe i oštroumlje te da pobožno i pravedno živi: *sic iustitiam, misericordiam et iudicium diligas et ita iuste et pie vivas*.[558] U *Redu blagoslova i krunidbe cara* ističe da je carica, odnosno kralji-

---

552 OR XLVI, 9.
553 OR XLVII, 4.
554 PRG-X, LXXII, 1.
555 PRG-X, LXXII, 16.
556 PRG-X, LXXVIII, 2.
557 PRG-X, LXXVIII, 4.
558 PR-XIII, XV A, 13.

ca, u braku dužna čuvati slavu najbližu djevičanstvu i ugađati Bogu u svemu i činiti samo ono što se Gospodinu sviđa i to čitavim svojim srcem: *et ut, imperialis vel regalis federe coniugii semper permanens pudica, proximam virginitati palmam continere queat, tibique Deo vivo et vero in omnibus et super omnia iugiter placere desideret et, te inspirante, que tibi placita sunt, toto corde perficiat*.[559]

Pontificale Romanum Wilhelma Duranda u molitvenim tekstovima *O blagoslovu i krunjenju drugih kraljeva i kraljica* donosi zahtjev, poslije prostracije, a prije pomazanja, da kralj i dalje čitavim srcem traži Boga i da postigne stvari koje je zavrijedio: *ut te toto corde perquirat et, que digne postulat, assequi mereatur*.[560] Pred kraljicu se stavlja zahtjev da slijedi mir, štuje ljubav, da se uzdržava od bezbožnosti, da kazuje pravdu i čuva istinu te da bude uzgajateljica pravde i pobožnosti, ljubiteljica vjere, krepka blagoslovom i na zemlji i u vječnosti: *Sequatur pacem, diligat caritatem, abstineat se ab omni impietate, loquatur iustitiam, custodiat veritatem. Sit cultrix iustitie et pietatis, amatrix religionis, vigeatque presenti benedictione in hoc evo annis plurimis et in sempiterno sine fine eternis*.[561]

Euhološki tekstovi iznose visoki ideal koji vladar treba slijediti. Vrline koje u Bogu imaju svoju puninu dužan je živjeti svaki kršćanin, a osobito vladar jednog kršćanskog kraljevstva. Stoga vladar mora upravljati narodom po Božjoj volji kojoj se ne smije suprotstavljati. Prema Bogu svi vladari uvijek moraju biti u stanju straha Božjega, služiti u miru, ostvarivati bitke bez nanošenja nepotrebne štete, veličati Božje ime na svaki dostupni način te biti velikodušan, pravedan, mudar, uredan i darežljiv. Vladar se ne bi smio bojati ljudi i ljudskih osuda i ne bi smio tražiti narodno hvaljenje ili popularnost među dvorjanima. Vladar je pozvan predati svoje srce Bogu i ugledati se u Gospodina u ostvarivanju ljubavi. Pobožnost omogućuje vladarevo stalno preispitivanje postupaka, mudro savjetovanje i veliku mogućnost poticaja koji vladaru trebaju u podnošenju redovitih obveza. Vječna se kruna nudi kralju pod uvjetom da pred Boga dođe s obiljem dobrih djela. Vladareva je dužnost i čuvati

[559] PR-XIII, XV B, 47.
[560] PR Durand, *Liber primus,* XXVI, 11.
[561] PR Durand, *Liber primus,* XXVI, 36.

Božju istinu i ne dopuštati iskrivljavanje naravnoga reda. Sam je pozvan živjeti kreposno izbjegavajući nedopušteno i štetno za dušu. Iskreno i duboko vladarevo bogoštovlje pomaže vladaru da bude oštroumniji, ponizniji i pravedniji te da lakše prepoznaje božanske naputke za napredovanje njega samoga i povjerenog mu kraljevstva. Spasenje koje traži nije samo njegov osobni specifični cilj, nego je zajednički cilj cijeloga kraljevstva, iako ga vladar ne može nametnuti drugima. Vladar teži spasenju i onome vječnome kraljevstvu i pokušava to kraljevstvo ostvariti u što većoj mjeri već ovdje na zemlji. Živeći dobrodušno i moralno vladar omogućuje spas svoje duše, izaziva okolinu i istovremeno ju poziva na isti postupak te prkosi drugačijim načinima vladanja. Ćudoredan je vladar drag Bogu, a neprijateljskim je protivnicima najzahtjevniji suparnik.

3.5.2. Briga za kraljevstvo, osobito za potrebiti puk

Sacramentarium Gregorianum u *Molitvama na misi za kralja u vrijeme sinode* od kralja traži da uz Božju pomoć bude mudri pomagač: *eis tua opitulatione fultus salubriter prosit*[562], da snažan upravlja narodom: *quatenus quibus potuit praesse valeat et prodesse*[563] te da donosi odluke: *et peragenda decernat*.[564] U *Drugom predslovlju za kralja u vrijeme sinode* ističe se da kralj treba paziti na kler i brojni narod: *congregatam cleri ac populi multitudinem, una cum praelato principe iubeas conservare*.[565] i da se treba pobrinuti da svi uživaju u dobrima, osobito u spokoju svetog mira: *bonis omnibus exuberantes, et in praesenti saeculo pacis tranquillitate fruantur*.[566] U *Blagoslovu nad kraljem u vrijeme sinode* govori se kako je kraljeva dužnost sabiranje naroda po Božjoj naredbi, sretno upravljanje njime i klerom: *clerum ac populum quem sua voluit opitulatione tua sanctione congregari, sua dispensatione, et tua administratione, per diuturna tempora faciat feliciter gubernari*[567] te čuvanje kraljevstva: *quod ipse praestare dignetur cuius regnum*.[568]

---

[562] GrH Supp. 1274.
[563] GrH Supp. 1276.
[564] GrH Supp. 1277.
[565] GrH Supp. 1721.
[566] GrH Supp. 1721.
[567] GrH Supp. 1789.
[568] GrH Supp. 1789.

Ordo Romanus XLV donosi *Rimski red za blagoslov cara kad prima krunu* koji sadrži zahtjev caru, da odbaci starog neprijatelja i tragove mana i da ljubi pravednost i sud te da milosrdno živi: *ut, spreto antiquo hoste spretisque contagiis omnium vitiorum, sic iudicium et iustitiam diligas et misericorditer vivas*.[569] *Ordo Romanus XLVII* donosi posvetnu euhologiju *Blagoslova na postavljanju cara za Zapad* koja sadrži zahtjev da car bude najsnažniji zaštitnik domovine i branitelj crkava i samostana, da bude darežljiv i pobožan, najsnažniji od kraljeva i pobjednik nad neprijateljima, da zatire pobunjenike i pogane, da bude strašan neprijateljima, a plemićima, uglednicima i svojim vjernicima darežljiv, ljubazan, pobožan, a od njih poštovan i cijenjen: *ut sit fortissimus protector patriae et consolator aecclesiarum atque caenobiorum sanctorum, maxima pietate regalis munificentiae, atque ut sit fortissimus regum, triumphator hostium ad opprimendas rebelles et paganas nationes, sitque suis inimicis satis terribilis proxima fortitudine regalis potentiae, optimatibus quoque atque praecelsis proceribus ac fidelibus sui regni sit munificus et amabilis et pius, et ab omnibus timeatur atque diligatur*.[570] *Ordo Romanus XLVIII* donosi *Misu za cara* koja sadrži molbe kako bi car mogao ispuniti svoje zadaće, tj. da Božjom dobrotom uvijek bude vladar: *tuo semper munere sit potens,*[571] da bude krepak: *salubri corporis robore vigentem*[572] i da mu Bog podari nebeska oružja: *praetende famulo tuo imperatori nostro arma caelestia*.[573]

Pontificale Romano–Germanicum u obrascima *Reda blagoslivljanja kralja kad se novi iz klera ili naroda uzdiže u kraljevstvu* donosi zahtjev, ispred vrata crkve, da kralj bude snažan i koristan: *valeat et prodesse*.[574] Kad biskup ispituje kralja, traži da kralj upravlja i brani od Boga dano kraljevstvo i pravednost: *regnum tibi a Deo concessum secundum iustitiam patrum tuorum regere et defendere*?[575] Kralj je pozvan podizati i graditi kraljevstvo, boriti se protiv nevidljivih i vidljivih neprijatelja, upravljati kraljevstvom vrlinama te utjecati na duše u istinskoj vje-

[569] OR XLV, 6.
[570] OR XLVII, 2.
[571] OR XLVIII, 1.
[572] OR XLVIII, 3.
[573] OR XLVIII, 4.
[574] PRG-X, LXXII, 3.
[575] PRG-X, LXXII, 7.

ri i miru: *muniat et instruat, contraque omnes visibiles et invisibiles hostes eidem potenter regaliterque tuae virtutis regimen administret et ad verae fidei pacisque concordiam eorum animos*.[576] Moli se da kralj iskusi nevidljivo kako bi mogao vladati vremenitim kraljevstvom po pravdi: *invisibilia percipere et temporali regno iustis moderaminibus exsecuto aeternaliter cum eo regnare merearis*.[577]

Predaja žezla daje kralju dužnost obradovati pobožne, plašiti varalice, zabludjelima put pokazati, palima ruku pružiti i uspraviti ponizne: *mulcere pios et terrere reprobos, errantibus viam pandere, lapsis manum porrigere, disperdasque superbos et releves humiles*.[578] Kralj treba pripomoći da se njegovim upravljanjem i Božjim rukovodstvom sretno upravlja narodom i klerom kroz sva vremena: *sua dispensatione et tua amministratione per diuturna tempora faciat feliciter gubernari*.[579] Ističe se i da je kralj dužan držati se mjesta koji je dobio po očevom nasljeđu: *Sta et retine amodo locum quem hucusque paterna successione tenuisti*.[580]

Pontificale Romanae Curiae saeculi XIII u *Redu blagoslova i krunidbe cara* ističe da je dužnost vladara čuvati dobre rimske običaje: *servaturum Romanis bonas consuetudines suas*[581] što donosi zakletva na samome kraju obreda.

Pontificale Romanum Wilhelma Durandau molitvenim tekstovima *O blagoslovu i krunjenju drugih kraljeva i kraljica* donose zahtjev, u kraljevom javnom očitovanju, da kralj čuva i izvršava zakon, pravdu i mir u Crkvi i narodu: *legem, iustitiam et pacem sancte Dei ecclesie populoque michi subiecto, pro posse et nosce, facere ac servare*[582] te ističe da je kralj dužan savjetovati se kod Bogu vjernih: *sicut cum consilio fidelium meorum melius potero invenire*.[583] Tijekom predaje krune kraljicu se podsjeća da treba brinuti za narod i, da što ju više uzvisuju, to više čuva poniznost: *Accipe coronam glorie regni, ut scias te esse consortem regni*

576 PRG-X, LXXII, 11.
577 PRG-X, LXXII, 18.
578 PRG-X, LXXII, 21.
579 PRG-X, LXXII, 23.
580 PRG-X, LXXII, 25.
581 PR-XIII, XV B, 51.
582 PR Durand, *Liber primus,* XXVI, 7.
583 PR Durand, *Liber primus,* XXVI, 7.

populoque Dei semper prospere consulas et quanto plus exaltaris, tanto amplius humilitatem diligas atque custodias.[584] Prilikom predaje žezla kraljicu se poziva da prema siromašnima bude milosrdna i prijazna, a prema udovicama, sirotama i siročadi najbrižnija: *Accipe virgam virtutis et equitatis, et esto pauperibus misericors et affabilis, viduis, pupillis et orphanis diligentissime curam exhibeas*.[585]

Molitveni tekstovi ističu da je vladar dužan biti pomagač ljudi i snažan upravitelj naroda te čuvar klera. Upravo jer je vladareva moć velika on mora okupljati ljude u većem broju te čuvati kraljevstvo na način koji nije dostupan drugima. Briga se za ljude ostvaruje provođenjem pravde i osiguravanjem mira, borbom protiv vlastitih mana i podupiranjem milosrdnog djelovanja. Car je branitelj Crkve i domovine kroz svoju darežljivost, pobožnost, ljubaznost i upornost u odbacivanju poganstva i zatiranju pobuna protiv kraljevstva. Od Boga dano kraljevstvo mora voditi i braniti, pomagati ljudima i čuvati dobra domovine i ljudi. Kralj sam mora čuvati zakon i držati ga se, ljubiti mir i pravdu, pratiti potrebe naroda i pomagati mu kako bi ojačao kraljevstvo. Uz prijaznost, vladari su dužni njegovati i osobine poniznosti, velikodušnosti prema najpotrebnijima i ohrabrivanju svih klonulih. Tekstovi euholoških obrazaca jasno pokazuju da se od kralja očekuje hrabro donošenje odluka odbacujući tako njegovu moguću neodlučnost i neutralnost. Svi su potrebni dobra i vladareva je dužnost omogućiti svakome da dobije što mu pripada, a osobito spokoj. Molba za kraljevom dugom vladavinom ide upravo u tom smjeru, jer duga vladavina pojedinog vladara često znači i određenu sigurnost u kraljevstvu, kao i dosljednost u odlukama. Zadaća je vladara donijeti dobre odluke i provoditi ih i onda kad naiđu na negodovanje onih kojima se oduzimaju nepravedne privilegije. Dužan je stoga moliti za kreposti koje su nebesko oružje kako bi mogao biti snažan i koristan kraljevstvu, podizati to kraljevstvo i graditi ga, boriti se uporno protiv zla i utjecati na sve vlastitim dobrim odlukama. Kralja u provedbi dobra u vidljivome kraljevstvu treba voditi privlačnost nevidljivih dobara te se njima trajno nadahnjivati. Postojanost u provođenju od-

[584] PR Durand, *Liber primus*, XXVI, 40.
[585] PR Durand, *Liber primus*, XXVI, 41.

luka vladar može uvidjeti ponajviše kod samoga Gospodina Boga, koji nikad nije prekršio ni najmanju uredbu dogovorenog Saveza. Kralj je pozvan biti odlučan u kažnjavanju zla, osiguravanju dobra, hrabrenju palih i zaustavljanju oholih, a sve to dovodi do sreće u kraljevstvu, sreće koja svoje konačno ispunjenje ima u Božjem kraljevstvu kojemu teže svi.

3.5.3. Briga za Crkvu i njezino poslanje

Sacramentarium Gregorianum u *Molitvama na misi za kralja u vrijeme sinode* traži od kralja da očuva mir Crkve: *et ecclesiasticae pacis dono muniatur*[586] te da se pokaže nepobjedivim pred svim neprijateljima, i vidljivim i nevidljivim: *contra visibiles et invisibiles hostes reddatur invictus*.[587]

Liber sacramentorum Engolismensis u obrascu *Mise za kralja u dan rata protiv pogana* moli da se kralju daruje pobjeda kako bi se Crkva obnovila i uzdigla, kako bi se kršćani radovali povratku, a kako bi pogani bili oboreni: *da victoriam servo tuo regni illi, quatenus ecclesia tua restauretur et erigatur in sublime et gentes infelices deiciantur infirmes, ut christiani gaudeant reditum*.[588] Moli se i da se pruži pomoć kralju i svoj vojsci koji su u nepovoljnom položaju kako kršćanski puk zbog poganstva ne bi imao kakav gubitak: *et famulo tuo illo cum omnibus suis fluctuantibus in adversis prebe suffragium, ne plebs christiana per infidelium discrimine nullum possit habere dispendium*.[589] U *Blagoslovu vladara* iznosi se molba da se kralja s vojskom obogati plodnim blagoslovom te sjedini s kraljevskim prijestoljem snažnom postojanošću i po zagovoru sviju svetih: *tu praesentem regem hunc cum exercitu suo per intercessionem sanctorum omnium uberi benedictione locupleta et in solium regni firma stabilitate connecte*.[590] Moli se Boga da i vojsci i kralju bude oklop od neprijatelja, kaciga u nevoljama, strpljivost u blagostanju i vječni štit: *Sis eis contra acies inimicorum lorica, in adversis galea, in prosperis pa-*

---

586 GrH Supp. 1275.
587 GrH Supp. 1279.
588 Sacr. Eng. 2307.
589 Sacr. Eng. 2310.
590 Sacr. Eng. 2318.

cientia, in protectione clipeum sempiternum.[591] Ujedno se podsjeća i da je dužnost naroda čuvanje vjere, a obveza plemstva mir, ljubav, uzdržavanje od naslada, pravedni govor i čuvanje istine, a moli se i da taj narod iznikne blagoslovljen i da bude pobjednik u vječnosti: *Et praesta ut gentes illi teneant fidem, proceres sui habeant pacem, diligant caritatem, absteneant se a cupiditate, loquantur iusticiam, custodiant veritatem. Et ita populus iste pullulet caelitus benedictione aeternitatis, ut semper maneant tripudiantes in pace victores*.[592]

Ordo Romanus XLV sadrži obrazac *Rimskoga reda za blagoslov cara kad prima krunu* koji donosi obećanje koje daje car, a njime car izriče obvezu biti zaštitnikom i braniteljem Rimske Crkve u svakoj koristi: *protectorem ac defensorem esse huius sanctae romane aecclesiae in omnibus utilitatibus*.[593]

Pontificale Romano–Germanicum u molitvama *Reda blagolova kralja* traži od kralja da se oslobodi svih opasnosti i obdari crkvenim mirom i takav da dođe do slave vječnoga mira: *ut a cunctis adversitatibus liberatus et ecclesiasticae pacis dono muniatur et ad aeternae pacis gaudia, te donante, pervenire mereatur*.[594] Nadalje, biskup ispitivanjem kralja traži da čuva svetu katoličku vjeru i da pazi na pravedna djela: *sanctam fidem a catholicis viris tibi traditam tenere et operibus iustis observare*?[595] i da bude zaštitnik i branitelj crkve i crkvenih upravitelja: *sanctis aecclesiis aecclesiarumque ministris tutor ac defensor esse*?[596] Moć koju kralj posjeduje treba mu pomoći da dođe do zasluženog prijestolja poduprt podlaganjem ljudi i proslavljen ljubavlju uz zaštitu i zaklon Božje kacige i da obranjen njegovim nenadvladivim štitom i opasan nebeskim oružjem dođe do pobjede i uspjeha te da povrati mir: *te opitulante, reformet, ut, horum populorum debita subiectione fultus, condigno amore glorificatus, ad paternum decenter solium tua miseratione conscendere mereatur; tuae quoque protectionis galea munitus et scuto insuperabili iugiter protectus armisque caelestibus circumdatus, optabilis victoriae triumphum*

[591] Sacr. Eng. 2318.
[592] Sacr. Eng. 2318.
[593] OR XLV, 1.
[594] PRG-X, LXXII, 5.
[595] PRG-X, LXXII, 7.
[596] PRG-X, LXXII, 7.

feliciter capiat terroremque suae potentiae infidelibus inferat et pacem tibi militantibus laetanter reportet.[597] Predavanjem mača podsjeća se kralja da je njemu povjeren i da je praćen blagoslovom s ciljem obrane Božje Crkve: *tibi regaliter inpositum nostraeque benedictionis officio in defensionem sanctae Dei aecclesiae divinitus ordinatum*.[598] Tijekom predaje mača kralju se daje dužnost da uvježbava pravednost, da uništava teret nepravde, da štiti Crkvu i primiče joj vjernike, da rasprši neprijatelje kršćanskoga imena, da pomaže i brani udovice i sirote, da podiže osamljene, da osveti nepravdu, utvrdi dobro, njeguje kreposti kako bi postigao kraljevanje zajedno sa Kristom: *per eundem vim equitatis exerceas, molem iniquitatis potenter destruas et sanctam Dei ecclesiam eiusque fideles propunges ac protegas, nec minus sub fide falsos quam christiani nominis hostes exsecres ac destruas, viduas et pupillos clementer adiuves ac defendas, desolata restaures, restaurata conserves, ulciscaris iniusta, confirmes bene disposita, quatinus haec in agendo, virtutum triumpho gloriousus iustitiaeque cultor egregius, cum mundi salvatore, cuius typum geris in nomine, sine fine merearis regnare*.[599]

Predavanje prstena podsjeća da je kralj dužan spoznati u sebi znak katoličke vjere: *in te catholicae fidei cognosce signaculum*,[600] ustrajavati kao utemeljitelj i učvrstitelj kršćanstva i biti sretan u djelu i bogat u vjeri: *ita perseverabis auctor ac stabilitor christianitatis et christianae fidei, ut felix in opere, locuples in fide*.[601] Euhologija, tijekom predaje krune, podsjeća da je kralj dionik službe kao i biskupi, samo što su oni pastiri i upravitelji duša, a kralj je baštinik Božji u izvanjskim stvarima, branitelj Kristove Crkve i darovanoga mu kraljevstva: *et per hanc te participem ministerii nostri non ignores, ita ut, sicut nos in interioribus pastores rectoresque animarum intellegimur, tu quoque in exterioribus verus Dei cultor strenuusque contra omnes adversitates aecclesiae Christi defensor, regnique tibi a Deo dati*.[602] Ističe se i da je kralj dužan iskazivati čast kleru na prikladnim mjestima:

---

[597] PRG-X, LXXII, 11.
[598] PRG-X, LXXII, 19.
[599] PRG-X, LXXII, 19.
[600] PRG-X, LXXII, 20.
[601] PRG-X, LXXII, 20.
[602] PRG-X, LXXII, 22.

Et quanto clerum sacris altaribus propinquiorem perspicis, tanto ei potiorem in locis congruis honorem impendere memineris.[603]

Pontificale Romanae Curiae saeculi XIII u *Redu blagoslova i krunidbe cara* obvezuje cara, u obliku zakletve ispred oltara, da bude zaštitnik i branitelj pape i cijele Rimske Crkve u svim potrebama čuvajući njezina imanja, časti i prava: *de cetero protectorem ac defensorem fore summi pontificis et sancte romane ecclesie in omnibus necessitatibus et utilitatibus suis, custodiendo et conservando possessiones, honores et iura eius*.[604] Zatim, u predaji mača, caru se stavlja na teret obrana Crkve, kažnjavanje zločinaca i hvaljenje dobrih: *officio in defensionem sancte Dei ecclesie divinitus ordinatum, ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum*.[605]

Durandov *Pontificale Romanum* u tekstovima *O blagoslovu i krunjenju drugih kraljeva i kraljica* očekuje od kralja da pruža dostojnu počast biskupima Crkve, pazi na stvari koje su vraćene Crkvi od kraljeva i careva te da pruža čast i opatima, svojoj pratnji i vazalima: *pontificibus quoque ecclesiarum Dei condignum et canonicum honorem exhibere atque ea, que ab imperatoribus et regibus ecclesiis collata et reddita sunt, inviolabiliter observare; abbatibus, comitibus et vassallis meis congruum honorem, secundum consilium fidelium meorum prestare*.[606] Obrazac donosi i molitvu poslije pomazanja koja traži da kralj bude jak, pravedan, oprezan i neumoran upravitelj naroda i kraljevstva, osvajač nevjernika, štovatelj pravednosti, darivatelj zaslužnih, branitelj Crkve i vjere i to sve na slavu Božjega imena: *Constitue, domine, principatum super humerum eius, ut sit fortis, iustus, fidelis, providus et indefessus regni huius et populi tui gubernator, infidelium expugnator, iustitiae cultor, meritorum et demeritorum remunerator, ecclesie tue sancte ac fidei christiane defensor, ad decus et laudem tui nominis gloriosi*.[607]

Tekstovi euhologije donose pred vladare zahtjev da brane Crkvu i kršćansku vjeru od poganstva, a kler i narod od napada neprijatelja. Potrebno je očuvati mir Crkve, kraljevstva i uopće društva, a vladari to svojim velikim ov-

---

603 PRG-X, LXXII, 25.
604 PR-XIII, XV B, 6.
605 PR-XIII, XV B, 24.
606 PR Durand, *Liber primus*, XXVI, 7.
607 PR Durand, *Liber primus,* XXVI, 15.

lastima mogu omogućiti. Vladari se moraju uhvatiti ukoštac s vanjskim i unutarnjim neprijateljima, onima unutar i izvan kraljevstva, ali i s onima koji rovare protiv kraljevstva i Crkve. Svi unutar kraljevstva pozvani su čuvati vjeru, a oni kojima je povjerena ovlast upravljanja i savjetovanja vladara osobita je dužnost još i više čuvati dobro naroda i kraljevstva, držati do istine i pravde, promicati ljubav i očuvati same sebe od nedozvoljenih užitaka koji bi ih mogli oslabiti u vršenju te svete zadaće. Crkveni mir, koji vladari trebaju podržati i omogućiti, treba dovesti do vječnoga mira koji daje Gospodin, ali taj mir već i na zemlji daje određene plodove blagostanja. Vladarevo očuvanje ispravne vjere podrazumijeva i njegova pravedna djela i zato vladar mora štititi najslabije u kraljevstvu, kao i one koji brinu za njih, te biti zaštitnik Crkve i njenih upravitelja koji brinu za duhovni napredak ljudi. Mač je oružje koje se vladaru predaje s ciljem da ga stalno podsjeća na veliku zadaću borbe za pravdu, uništavanja nepravde, okupljanja vjernika i utvrđivanja dobra. Vladareva je zadaća sve privesti Kristu, a da bi to mogao vladar mora osjećati i prepoznati svoju ulogu kršćanskoga širitelja i borca za Evanđelje. Osobito se ističe njegova dužnost obrane pape i Rimske crkve koja je simbol jedinstva katoličke vjerničke zajednice. Caru je stoga prva dužnost njegovati dobre odnose s Vrhovnim Svećenikom i štititi njegove interese, jer papini su interesi sveopće Crkve. Nadalje, vladar je dužan njegovati i ljudske i kršćanske vrline jakosti, pravednosti, opreznosti, neumornosti, strpljivosti, darežljivosti i pobožnosti. Vladarevo štićenje Crkve treba pomoći Crkvi da lakše i brže prenosi Radosnu Vijest, ali i da poraste sveopća društvena pravednost te da zaživi pravo naroda na obranu od pljačkaških pohoda pogana. Uspostava je mira važna zadaća svakoga vladara, jer se u stanju mira lakše živi pravednost, Evanđelje se širi brže, a ljubav se živi djelotvornije.

4.

SREDNJOVJEKOVNI OBREDI KRUNJENJA I POVJERAVANJA SVJETOVNE VLASTI U SVJETLU IZGRADNJE BOŽJEG KRALJEVSTVA

Srednjovjekovno se povjeravanje vlasti svjetovnim narodnim vladarima redovito vršilo unutar liturgijskoga slavlja kojemu je predsjedao papa, odnosno biskup (metropolit). U tom povjeravanju službe, snagom simbolizma obrednih čina i liturgijskih molitava, pred vladara su se stavljali određeni zahtjevi spram naroda i domovine, odnosno zemlje/kraljevstva. Obredi su krunjenja bili raskošni, a ovisno o vremenskome i prostornome kontekstu krunidbe su poprimale različite naglaske, često s velikim političkim značajem za kraljevstvo, kao i za odnos prema drugim kraljevstvima. Crkva je u tim prigodama nastojala liturgijskim gestama i molitvama istaknuti kršćansko poimanje vlasti, upozoravajući na svaki oblik apsolutizma i samovolje vladara. Ponekad su i sami vladari inzistirali da se u slavlje krunjenja, ili u širi obredni okvir krunidbe, unese kršćanski sadržaj. Posljedično tomu, ponegdje su sukobi crkvenih i svjetovnih vladara imali veliku političku težinu, pa su i sami sukobi bili izražavani vidljivim znakovima i gestama, sve do gestā koje su značile ponovno uspostavljeno zajedništvo i pomirenje. Svakome je simbolu vladanja dana kršćanska obojenost i značenje koje je vladara trebalo upućivati kako na prikladan način vršiti svoju vlast i moć, ne udaljavajući se od istinskog ideala vladanja koji kršćani pronalaze uosobljenog u Isusu Kristu.

4.1. **Krunidba: liturgijski čin s političkim značajem**

Uvidi u povijesni kontekst liturgije krunjenja rasvjetljuju određene elemente tih slavlja, koji izvan toga povijesnoga i duhovnoga okvira bivaju sasvim nerazumljivi. U srednjovjekovnome svijetu malobrojnih, ali snažnih kraljevstava i carstava, krunidbe su bile događaj i Crkve i cijeloga naroda. Liturgijska su krunidbena slavlja zamijenila ili preobrazila stare rituale ustoličenja, investiture s oružjem i regalijama, oblikovanima u povezanosti s preminulim precima i poganskim božanstvima.[608] Krunidbe su uvijek najavljivale društvene promjene, ljudima pružale određenu sigurnost i nadu u boljitak, izazivale ponos naroda te određenu identifikaciju s idealima carstva ili kraljevstva. Krunidbe su imale snažan utjecaj na narod, jer su narodi uglavnom slijedili vjeru svojih vladara. Vladar je bio uzor i onda kad to nije bilo nametnuto, već slobodno prepušteno pojedincima. Uputno je zato bilo svaku priliku prije, tijekom i nakon krunidbe, iskoristiti na najbolji mogući način da se slabo poučeni narod evangelizira, da se vladara potakne da bude pravi kršćanski uzor i da se u društvo ugrade evanđeoske vrijednosti.

Već kod cara Konstantina nalazimo veliko zalaganje za preuzimanjem kršćanskih obilježja i želju da ih se unese u sve razine javnoga života carskoga Rima, a osobito u vojsku i sve državne simbole. Kristov je monogram stavljen na štitove vojnika, a sam je Konstantin nakon što se krstio odbijao nositi grimiz, preferirajući krsnu haljinu.[609]

Nakon propasti Rimskoga carstva, ideju su svetoga carstva na Zapadu nastojali preuzeti franački vladari, trudeći se istaknuti nastavak carstva staroga Rima.[610] Kršćanstvo je, od samih početaka, poticalo poštovanje i poslušnost legitimnim vlastima,[611] pa su ideje o duhovnoj ulozi kraljevstva bile bliske krš-

---

[608] Usp. Susan E. BOND, *Anointing the King: Hallowing Hope for the World in the English Coronation* (Doktorska disertacija), Washington, 2018., 57.

[609] Usp. A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, 54-55.

[610] Svakako treba istaknuti da rimsko pravo nije omogućavalo carsku sukcesiju po krvnome nasljedstvu ili srodstvu, nego po izboru. Vidi u: T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 245.

[611] Usp. J. ORLANDIS, *Povijest kršćanstva*, 15.

ćanskim viđenjima uređenja života na zemlji. Već od 7. st. javlja se misao da su Franci novi narod koji ima zadaću oživjeti Kristovo kraljevstvo, a sjaj bogoslužja Rimske Crkve uvelike se uklapao u tu sliku novoga kraljevstva.[612] Savez između papinstva i Franaka, sklopljen 754. god., pod vodstvom Pipina Maloga (+768.), urodio je darovnicom papi Stjepanu II. koji dobiva u posjed pozamašno područje (prostor nekadašnjega Ravenskoga egzarhata), što je temelj buduće Papinske države u njezinome svjetovnome obliku.[613] Pipina je za kralja pomazao sv. Bonifacije, misionar među franačkim narodima i prvi nadbiskup Mainza.[614] Pipinov sin Karlo Veliki 774. god. s papom Hadrijanom priseže na uzajamnu vjernost i time preuzima na sebe obvezu vojne obrane Rima, ali ratni su pohodi smjeli ići samo protiv pogana koji su prijetili. Papa Lav III. (+ 816.) izostavlja ime bizantskoga cara iz liturgijskih molitava i upisuje ime Karla Velikoga te ga 800. god. kruni za cara. Istok priznaje Karlovo carsko dostojanstvo već 812. god.[615] Vrhuncem se franačkoga carstva smatra vladavina Ljudevita Pobožnoga (+840.), Karlova sina koji je nastavio očevo djelo. Nakon njega dolazi borba između četvorice Ljudevitovih sinova i veće krize, pa je carsko dostojanstvo otišlo talijanskim velikašima sve do germanskoga vladara Otona Velikoga.[616] Većina franačkih kraljeva 9. st. nisu imali crkvenu posvetu, ali neki su od njih bili odabrani još u ranoj mladosti, dobili niže redove i primili opatije.[617] Hincmar od Reimsa (+ 882.), nadbiskup i snažan politički savjetnik, smatrao je da čovjek na tri načina može doći do vladarskoga položaja: uz pomoć Boga (kao Mojsije), uz pomoć Boga preko ljudi (kao David) i uz pomoć

---

[612] Usp. A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, 106.

[613] Riječ je o Tusciji, Ravenni, Veneciji, Istri, Spoletu i Beneventu. Inače, Bizant je taj savez smatrao izdajom. Sredinom 8. st. je nastala i slavna krivotvorina *Konstantinova darovnica* kojom papa polaže pravo na gotovo cijeli zapadni dio nekadašnjega carstva. Papinstvo se dugo tom Darovnicom pozivalo na politička prava, a humanisti 15. st. su potvrdili da je riječ o krivotvorini. Više u: A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, 121-122.

[614] Usp. J. H. ROBINSON, *Reading in European history*, I., 121.

[615] Treba spomenuti i da ga je protupapa Paskal III. (+ 1168.) proglasio svetim, što Rim nije prihvatio. Vidi u: A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, 133.; T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 258.

[616] Usp. A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, 134 i 136.

[617] Usp. Janet L. NELSON, Hincmar of Rheims on King-making: The Evidence of the *Annals of St. Bertin,* 861-882, u: Janos M. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, Berkeley, 1990., 17 i 19.

ljudi uz Božje dopuštenje (kao Salomon).[618]

Carevi su sazivali koncile jer su jedini imali sredstva za njihovu organizaciju. Iako je car bio laik, bio je svjestan svoje moći i uloge zaštitnika Crkve (uloga se zaštitnika s istočnih careva prebacila na franačke kraljeve). Sinovi Pipina Maloga, Karlman i Karlo, uzimaju si pravo miješanja u poslove Rima, jer su smatrali da je njihova dužnost zaštita Crkve. Prema tom razmišljanju car u svom redu, a papa u svom redu trebaju voditi narod prema posljednjemu cilju.[619] Krunidba je pomagala Crkvi da se, uz pomoć kralja, brani od hereza i devijacija, a Crkva je vladaru davala legitimitet monarhije.[620]

»Željezno doba« papinstva trajalo je od početka 10. do sredine 11. st. Godine 962. u Rimu je okrunjen Oton I., a carstvo dobiva naziv Zapadnoga rimskoga carstva. Smatralo se da je car zaštitnik papinskih dobara, ali time je car stjecao i pravo na utjecaj pri izboru pape. Takvo se stanje produžuje na Otona II. i Otona III.[621] Carstvo se raspalo kasnije u kraljevstva, a nijedno nije bilo dobro vođeno. Važno je istaknuti da je dobra strana feudalnoga sustava bila vojna obrana putem dvoraca i konjice što je barbarima otežalo zadatak osvajanja. Osim toga, feudalni je sustav doprinio društvu izgradnjom časti i uljudnosti te viteštvom.[622]

Papa Inocent II. okrunio je Lotara II. 1133. god. za cara jamčeći mu pritom da nitko od klera ne smije dirati carsku baštinu.[623] Iako je papinstvo još uvijek bilo snažno, ideja je o jakom kršćanskom carstvu ostala neostvarena. Papinstvo je ostalo snažno čak i u vrijeme papinskoga sužanjstva.[624] Ipak, eu-

---

618 Taj treći način ima 2 podgrupe: kraljevi odabrani uz pomoć građana i kraljevi koji su naslijedili očeve. Hincmar smatra da Bog djeluje preko sakramenata, ali i preko vojske i građana. Tolika briga oko takvih detalja jasnija je kad se uzme u obzir da je među najvećim državnim problemima bilo sigurno prenošenje vlasti. Vidi u: J. L. NELSON, Hincmar of Rheims on King-making, 16 i 25-26.

619 Usp. J. ORLANDIS, *Povijest kršćanstva*, 35-36, 66 i 76.

620 Usp. David J. STURDY, „Continuity" versus „Change": Historians and English Coronations of the Medieval and Early Modern Periods, u: J. M. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, 230.

621 Usp. J. ORLANDIS, *Povijest kršćanstva*, 67 i 69.

622 Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 2-3 i 9.

623 Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 229.

624 Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 491-492.

ropska su kršćanska kraljevstva bila dovoljno snažna, prostrana i utjecajna da su kod nekih povjesničara zaslužila naziv „kršćanskoga Commonwealthea“.[625]

U srednjem su vijeku ponekad insignije, geste i vidljive ceremonije imali važniju ulogu od političkih sporazuma i sličnih dokumenata, a simboličku važnost nisu imale samo krunidbe, već i kraljevski sprovodi, inauguracije, kraljevske svečanosti, prvi ulazak kralja u grad te prvi formalni čini upravljanja.[626]

Prijelaz s germanskoga na francusko vladanje u Europi zbio se tijekom 13. st. u vrijeme Luja IX. Svetog što je ujedno bio i prijelaz s vizije svjetskoga carstva na narodne monarhije.[627] Francuskim je kraljevima bilo jako važno osigurati krunidbu svojega nasljednika, a tim je krunidbama prethodila detaljna priprema. U Reimsu se vršio glavni čin krunidbe, a kralja u iščekivanju nazivalo se *rex designatus*.[628] Početak se vladanja novoga kralja nalazio u sprovodu njegova prethodnika, jer vladarsko dostojanstvo ne umire kao tijelo kralja, a efektivno vladanje ne prestaje (vlast se prenosi na nasljednika).[629] Osim same krunidbe, francuski su kraljevi imali još dva ključna svečana čina: dolazak iz Reimsa u Pariz (svečani doček novoga kralja u glavnome gradu) i *lit de justice* (zasjedanje parlamenta pod predsjedanjem kralja koji sjedi na tronu ispod baldahina).[630] Inače, Luj IX. bio je vrlo pobožan kralj koji je poštivao stroge redovničke norme. U svečanim je zgodama oblačio zlato i ukrase, inače je nosio skromnu odjeću. Izrazito je pazio da kler ne bude oštećen od plemstva ili državne administracije te je pokušavao da jednako pazi na interese i države i Crkve. Nakon smrti postao je uzorom odanoga viteza i kršćanskoga kralja.[631]

---

[625] Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 464.

[626] Usp. Janos B. BAK, Introduction: Coronation Studies – Past, Present, and Future, u: J. B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, 8 i 11.

[627] Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 10.

[628] Usp. Ralph E. GIESEY, Inaugural Aspects of French Royal Ceremonials, u: J. B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, 37.

[629] Novi kralj nije imao dozvolu za pojavak na sprovodu prethodnika kako bi se izbjegla moguća inauguracija (što isključivo pripadalo Reimsu). Više u: R. E. GIESEY, Inaugural Aspects of French Royal Ceremonials, 39-40.

[630] Usp. R. E. GIESEY, Inaugural Aspects of French Royal Ceremonials, 40 i 42.

[631] Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 410-413 i 422.

Krajem 17. st. konstitutivni i socijalni značaj krunidbe opada.[632] U Francuskoj, nakon svih sukoba i problema nakon revolucije, kralj Luj XVIII. opet katoličanstvo čini državnom religijom 1814. god.[633] Tek se kod britanske kraljice Viktorije (19. st.) osjetila ponovna želja za oživljavanjem sjaja ceremonije krunidbenih obreda.[634]

Krunidba je bila vrlo pogodan trenutak za isticanje kršćanskoga poimanja vlasti. Tako papa Stjepan II. (+ 757.) odlučuje okruniti Pipina, ali tek nakon obećanja da će štititi Rimsku Crkvu.[635] Papa Nikola I. (+ 867.) snažno je branio prava Crkve. I dok je odbijao ulaziti u svjetovne poslove, bdio je nad moralom vladara.[636] Oton Veliki (+ 973.)po dolasku na vlast, u biskupima koji su bili zagovaratelji državnog jedinstva vidi oslonac centralne kraljevske vlasti. Stoga im udjeljuje kneževske povlastice i snažna prava: pravo suđenja i ubiranja carine, određene imunitete, pravo na kovanje novca... S druge strane, kralj zadržava pravo da sam popunjava opatije i prazna biskupska mjesta te pravo na uručivanje biskupskoga štapa i prstena.[637]

Krunidba je Otona Velikoga označila jačanje njemačkoga kraljevstva, ali i Svetoga Rimskoga Carstva.[638] Želja za pompoznim obredom krunidbe govori o carevoj uvjerenosti u božansku misiju. Ipak, uzimanje je naslova rimskoga cara donosilo sa sobom jedinstvo i legitimitet vladanja nad Italijom i Njemačkom, iako Oton nije tražio imperijalni sustav ni u administriciji ni u pravu. Prisnost tih dviju zemalja dovodi i do toga da car uzima pravo na utjecaj na izbor pape (tražila se zakletva vjernosti caru).[639] Oton I. Veliki imao je naviku postiti cijeli dan uoči nošenja krune. Oton III. (+ 1002.) određuje Rim za središte svo-

---

632 Usp. D. J. STURDY, „Continuity“ versus „Change“, 243.
633 Usp. ROGER AUBERT, Savez između prijestola i oltara u Francuskoj, u: H. JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve,* VI/1., Zagreb, 1987., 134.
634 Usp. D. J. STURDY, „Continuity“ versus „Change“, 243.
635 Usp. J. H. ROBINSON, *Reading in European history*, I., 122.
636 Usp. A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, 137-138.
637 Usp. A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, 141-143.
638 Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 4.
639 Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 18, 31-32.

jega carstva te prihvaća mnoge elemente ceremonijala bizantskoga dvora.[640] Bio je vrlo pobožan i odrastao je želeći istinsku harmoniju papinstva i carstva. Inzistiralo se na tome da Rim bude novo središte i da se gradi nova palača na mjestu gdje su stolovali rimski cezari. Odbacili su teutonske nazive državnih službenika i preuzeli rimske.[641]

Snažna se uloga papinstva osjeti i u hrvatskome činu vjernosti gdje kralj Zvonimir nastupa kao vazal, a papa Grgur VII. kao *senior*.[642] Inače, ideja je Grgura VII. bila osnovati univerzalnu monarhiju za papinstvo i smatrao je da je ljudski ponos kriv za kraljeve. Mišljenja je bio da je papa gospodar careva.[643]

Sv. Bernard iz Clairvauxa, crkveni naučitelj (+ 1153.) smatra kraljevsko pomazanje sakramentom, stoga se prema njegovu tumačenju kralj ne može smatrati običnim laikom, iako nema svete redove.[644] Jedno je vrijeme vladalo čvrsto uvjerenje da onaj tko je primio svete redove ne može vršiti svjetovnu vlast, a smatralo se i da u situacijama gdje je nedostajalo nasljednoga prava jedini legitimitet može dati pristanak aristokracije.[645] Tijekom povijesti mišljenja su se vezana uz to mijenjala, a nedostatak se krvnoga prava pokušavao nadomjestiti duhovnim pomazanjem. A to je pomazanje očito mogao učiniti samo papa. On je smatran jedinim mjerodavnim dijeliti znakove carske vlasti, oduzimati ih i biti siguran da mu nitko od careva ne može suditi. Očekivano, Franci su odabrali sv. Petra za zaštitnika.[646]

Tijekom 13. i 14. st. ojačala je papina teokracija koja je pokušavala ujedi-

---

640 Usp. A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, 144 i 146.

641 Dvorski upravitelj je *protovestiarius*, savjetnik je *logothetes*, generali su *comites imperialis militiae,* generalovi podređeni su *protospatharii,* a vrhovni sudci su *judices palatii ordinarii*. Vrhovnih je sudaca bilo sedam i imali su redovitu vlast suditi, pravo birati papu i postavljati cara. Inače, taj je kozmopolitski imperijalizam donio probleme u Njemačkoj. Više u: T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 40-45.

642 Usp. F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskome prostoru*, 107. Inače, vrlo dobar pregled hrvatskih vladara kroz povijest nalazimo u: F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Moderniji, iako sažetiji, pregled zanimljivosti o vladarima Hrvatske vidi u: Josip JUKIĆ, *Vladari Hrvatske. Od prvih knezova do današnjih dana,* Zagreb, 2017.

643 Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 126.

644 Usp. T. RENNA, Was Frederick Barbarossa the first Holy Roman Emperor?, 55.

645 Usp. J. L. NELSON, Hincmar of Rheims on King-making, 20 i 22.

646 Usp. F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskome prostoru*, 24.; A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, 120.

niti duhovnu i svjetovnu vlast, što svoj određeni oblik dobiva i u križarskim ratovima.[647] Vojnici, koji su bili obrana carstava i kraljevstava, postaju i vitezovima, koji su bili svojevrsni spoj redovništva i vojske, čime se htjela postići zaštita slabih i poticati vrline hrabrosti, časti i žrtvovanja. Kod naroda niču bratovštine, osobito u području obrta i zanimanja.[648] I vitezovi i bratovštine često su imali inicijacijske obrede po uzoru na krunidbene obrede, preuzimajući simboliku tih obreda, dužnosti zaštite kraljevstva i onih koji njime upravljaju te prihvaćajući visoke evanđeoske zahtjeve življenja. Franački je vitez bio tipski feudalni ratnik, a križarske vojne bitni pokret.[649] Prve su dvije križarske vojne bile više zahvat crkvenih vlasti, dok je već 3. vojna bila više stvar svjetovnih vladara. U 13. st. križarske vojne više ne uspijevaju, kao ni ideja o velikom jedinstvu, te se Europa dijeli na nacije.[650]

Papa je Inocent III. (+ 1216.) tvrdio da su kraljevstva ograničene moći i vlasti i da nemaju univerzalnu dimenziju kao što to ima papinstvo. Papinstvo njeguje staru rimsku tradiciju univerzalne monarhije. Svoju moć u odabiru vladara Inocent III. koristi u odabiru između njemačkih kraljeva Filipa i Otona.[651]

---

[647] Usp. F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskome prostoru*, 25. Nije papa jedini crkveni pastir koji je utjecao na vladare. Brojni biskupi su to činili na području svojih biskupija i naroda. O nekim primjerima vidi u: F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskome prostoru*, 305. Papinska je bula *Unam Sanctam* s početka 14. st. pape Bonifacija VIII. iznijela nauk kako je Krist ostavio Crkvi vlast dvaju mačeva: svjetovni i duhovni. Bula strogo nalaže podređenost rimskome papi, pa i u pitanjima vremenskih dobara svjetovnih vlasti. Kasnije su ta stajališta ublažena. Više u: P. FIGURSKI, The 'Exultet' of Bolesław II of Mazovia and the Sacralisation of Political Power in the High Middle Ages, 73-78.; BONIFACIJE VIII., Unam Sanctam (18. XI. 1302.), u: H. DENZINGER – P. HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, brr. 870-875.

[648] Usp. J. ORLANDIS, *Povijest kršćanstva*, 88.

[649] Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 92.

[650] Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 296-297.

[651] Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 315 i 321. Inače, literatura je o temeljima srednjovjekovnoga carstva, sakralnosti vlasti i povezanosti svjetovnih i crkvenih vladara uistinu vrlo opsežna. Ovdje samo upućujemo na djelo: Ephraim EMERTON, *An Introduction to The Study of The Middle Ages (375-814),* Boston, 1898. O poimanju kralja, preferencijama vladavini jednog, razlozima za odbijanje kraljevskog dostojanstva, o opasnostima oligarhije, o sprječavanju da kralj postane tiranin, o tome od koga kralj može očekivati nagradu, što su sve kraljeve dužnosti, gdje tražiti uzor upravljanja te za bolje upoznava-

Dobar je dio francuskoga klera branio kralja zbog opasnosti anarhije i okrutnosti feudalaca, a ta je feudalna anarhija dovela do toga da su često svjetovne vlasti smatrane silama tame, a Crkva emanacijom Božjega svjetla.[652] Francuska je (iako ne samo ona) imala određeni problem s dinastijskim nasljedstvom jer je to oslabljivalo značaj krunidbe. Krunidba se više nije mogla smatrati uzdignućem na vlast nego potvrdom i svečanom proslavom već postojećeg prava na vladanje. Zbog potreba je vladanja i odlučivanja to bilo od praktične koristi jer se ponekad nije moglo čekati do krunidbe kako bi novi kralj mogao vladati i donositi odluke. Stoga se razmišljalo o krunidbi prije, dok bi sama posveta bila u Reimsu. Ipak, takvo mnijenje nije prihvaćeno jer bi to bilo odvajanje svjetovnog od sakralnog. S konstitutivne perspektive nije bilo prihvatljivo čekati i do godinu dana na posvetu.[653] Po dolasku u Reims kralj je već zadovoljio dva uvjeta (Božji odabir i nasljedstvo po rođenju), a treći je trebalo ispuniti obredom. Kler je tako dao kralju udio u svetoj moći: kralj dobiva posvetu i pomazanje, a Crkva zaštitu i obećanje da će kralj živjeti i promicati kršćanske vrline. Tako kler postavlja kralja kao svojevrsnog posrednika između sebe i ljudi.[654] Naravno, krunidba nikad nije samo inauguracija, već i promjena, uzdignuće u statusu i vlasti te osiguranje stabilnosti carstva.[655] Ciklički je obrazac krunidbe omogućavao da svaki vladar koristi iste riječi čime se osigu-

---

nje srednjovjekovnog crkvenog poimanja vladavine upućujemo na djelo: TOMA AKVINSKI, O kraljevstvu, u: Tomo VEREŠ (ur.), *Država,* Zagreb, 1990.

652 Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 74 i 99.

653 Usp. R. E. GIESEY, Inaugural Aspects of French Royal Ceremonials, 36 i 38. O izvorima i oblicima svjetovnoga autoriteta, sakramentalnom karakteru pomazivanja kraljeva i općenito svjetovne vlasti upućujemo na opširan članak: Alastair GUINAN, The Christian Concept of Kingship as Manifested in the Liturgy of the Western Church: A Fragment in Suggestion, u: *The Harvard Theological Review* XLIX (1956), br. 4.; Primjer nadbiskupa od Canteburyja potvrđuje kako je bilo crkvenih pastira koji su smatrali kako krunidba nije nikakvo povećanje dostojanstva, nego podsjetnik na vladarske dužnosti. Usp. Richard C. MCCOY, „The Wonderfull Spectacle". The Civic Progress of Elizabeth I and the Troublesome Coronation, u: J. B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, 218.

654 Usp. Jacques Le GOFF, A Coronation Program for the Age of Saint Louis: The Ordo of 1250, u: J. B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, 48-49.

655 Kao primjer navodimo kristijanizaciju Skandinavije u 10. i 11. st. kojom se postigla stabilnost vladavine na sjeveru kontinenta. Više u: J. GOFF, A Coronation Program for the Age of Saint Louis, 52.; Erich HOFFMANN, Coronation and Coronation Ordines in Medieval Scandinavia, u: J. B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, 125.

rava legitimitet svetoga prava na vlast. Uz to, treba istaknuti snažnu ulogu krunidbenih svečanosti u simboličkoj i socio-psihološkoj drami koja služi očuvanju društvenoga reda.[656]

U Beču je 1814. – 1815. održan čuveni Bečki kongres kojim su nunciji (papini veleposlanici) postali doajeni diplomatskoga zbora te time ojačali svoju ulogu u međunarodnim odnosima. S vremenom rimski se autoritet mogao etablirati kao nadnacionalni, što mu je omogućilo i da se vrati onom drevnom kršćanskom identitetu koji isključuje navezanost na samo jedan narod.[657]

O odnosima svjetovne i duhovne vlasti mogu posvjedočiti i neslaganja, pa i sukobi, koji su izbijali između pojedinih papa i kraljeva. Papa je Stjepan 751. god. intervenirao u sukob Pipina Maloga i franačkoga kralja Hilderika III. Papa se priklanja Pipinu i smjenjuje Hilderika jer je mišljenja kako pravo na vlast nema onaj tko uistinu vlada, nego onaj komu je to dano.[658] U 9. st. nezakonite se sinove vladara često stavljalo na crkvene službe kako bi im se onemogućilo posezanje za vlašću.[659] Teško je zamislivo postojanje srednjovjekovne državne vlasti bez odnosa s rimskim papom, odnosno postojanje odvojenosti državne i crkvene vlasti.[660]

Svjetovne je i crkvene pastire posvađalo najviše neslaganje oko investiture. Osobito je to došlo do usijanja u vrijeme pape Grgura VII. i cara Henrika IV. sve do Wormskog konkordata, tj. *Pactum Calixtinum* iz 1122. god. Problem je riješen odlukom da se biskupe bira kanonski; metropolit je taj koji podjeljuje štap i prsten, dok kralj podjeljuje povlastice. Pretpostavka je da je najveći poticaj papi za borbu oko prvenstva bila *Konstantinova darovnica*, koja je naknadno bila proglašena krivotvorinom.[661] Prigovori su bili i da se svjetovnim vladari-

---

656 Usp. Aleksander GIEYSZTOR, Gesture in the Coronation Ceremonies of Medieval Poland, u: J. B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, 153.

657 Usp. Roger AUBERT, Obnovljeni položaj Svete Stolice u Crkvi, u: H. JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve,* VI/1., 121.

658 Usp. J. H. ROBINSON, *Reading in European history*, I., 120.

659 Usp. J. L. NELSON, Hincmar of Rheims on King-making, 29.

660 Usp. Hrvoje ŠPEHAR, Odvojenost crkve i države. Prilog izučavanju politike i religije, u: *Politička misao* XLVIII (2011.), br. 4, 28.

661 Usp. J. ORLANDIS, *Povijest kršćanstva*, 78-79.

ma davalo duhovne povlastice i simbole duhovne vlasti.[662] Zbog laičke je investiture, sukoba i pratećih problema papa Grgur VII. 1076. god. oslobodio vjernike obveze odanosti kralju Henriku i zabranio im poslušnost, a njemu je osobno zabranio da koristi znakove moći.[663]

Budući papa Aleksandar III. (+ 1181.), kardinal Roland, donio je caru Fridriku I. Barbarossi papine pozdrave i pismo koji su cara uvrijedili, jer se u njima papa predstavlja kao otac caru, a kardinali kao braća. Iako je to cara Fridrika jako naljutilo kasnije je ipak priznao Aleksandra III. kao papu.[664] Papa je Celestin III. (+ 1198.) čak odgađao svoju krunidbu kako bi odgodio i krunidbu cara Henrika VI. koju nije odobravao.[665]

Papa Inocent III. bio je uvjeren kako je na njemu da odluči komu pripada kruna kršćanskoga carstva, jer ona sa sobom donosi, kao prvu dužnost, branjenje Rimske Crkve. To mu je donijelo naslov *arbiter mundi.* Godine 1209. papa je okrunio cara Otona IV. Iako je izabran za cara još 1198., papa je nezadovoljan odugovlačio s krunidbom. Zbog napada na Italiju 1210. god. papa ga je izopćio. Četvrti lateranski koncil 1215. god. potvrdio je Fridriku II. njegovo dostojanstvo. Oton IV. umire 1218. god. pomiren s Crkvom, ali napušten.[666] Kad je Fridrik II. 1220. god. okrunjen za cara, tom je prigodom položio zakletvu na križ, poništio sve neprijateljske odnose prema kleru, oslobodio Crkvu svih poreza, a kleru je dan imunitet od laičke mjerodavnosti. Godine 1239. car je optužio papu Grgura IX. da ponižava svjetovne vlasti.[667] Primjer doslovnog svrgavanja cara nalazimo kod pape Inocenta IV. koji je zbog kršenja crkvenih prava i zakletve, zbog hereze i narušavanja mira svrgnuo Fridrika II. i kao rimskoga cara i kao njemačkoga kralja u Lyonu 1245. god. tijekom koncila.[668]

---

662 Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 127.
663 Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 129-131.
664 Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 253.
665 Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 306.
666 Usp. H. WOLTER, Papinstvo na vrhuncu svoje moći (1198 – 1216), 172-173.
667 Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 365 i 383.
668 Usp. Hubert JEDIN, *Crkveni sabori,* Zagreb, 1997., 59-62.

Engleski kralj Ivan morao je 1213. god. vratiti krunu papinom poslaniku i ponovo je primiti kao papin vazal vezan godišnjim porezom.[669]

Francuski je kralj Luj XIV. (+ 1715.) vratio katoličko jedinstvo u državu, ali je ratovao s Rimom. Pojavio se i sve veći otpor prema papi čiju se vlast željelo ograničiti ekumenskim koncilima. Takvu je odbojnost bilo lako naći kod svih monarhija regalističke orijentacije (politika prosvijetljenog apsolutizma). Febronijanizam je težio crkvenu vlast podrediti državnim poglavarima, a jozefinizam je htio da Crkva bude neka vrsta državnoga ministarstva za kult i moral. Svjetovna je vlast u tom sustavu trebala ravnati teološkim studijem i kalendarom, a napredovali su oni biskupi koji su bili poslušni kraljevoj vlasti.[670] Inače, papa Lav XII. 1824. god. javno osuđuje i proziva takve i slične pojave: galikanizam, jozefinizam, indiferentizam, liberalizam...[671]

Napoleon Bonaparte smatrao je religiju političkim čimbenikom i vršio veliki pritisak na papu. Nakon što se je nametnuo kao francuski car, papa Pio VII. ga je pomazao, ali je sam Napoleon stavio krunu na glavu.[672] Dio je papinskih službi preseljen u Pariz po Napoleonovoj želji. Papa nije htio biti službenik carstva. Shvaćajući svoju ulogu neutralnom i poimajući sebe glavarom sveopće Crkve odbio je odobriti politička osvajanja.[673] 1808. god. Napoleon je napao Crkvenu Državu i zarobio papu, koji ga je zauzvrat izopćio. Tijekom narednog je razdoblja car prisiljavao papu da se odrekne Crkvene Države. To je Napoleonovo navaljivanje u svijetu ojačalo papin ugled, a Pio IX. je uz francusku pomoć ponovno vratio Rim 1848. god. i uspostavio apsolutizam.[674]

---

669 Usp. T. F. TOUT, *The empire and the papacy 918 – 1273*, 326.

670 Usp. J. ORLANDIS, *Povijest kršćanstva*, 139-141.

671 Usp. R. AUBERT, Obnovljeni položaj Svete Stolice u Crkvi, 122.

672 Usp. A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, 286. Do „samokrunjenja" ponekad dolazi zbog poimanja kako pomazanje pripada crkvenome pastiru, ali ne i krunjenje. Primjer toga nalazimo i u: Jaume AURELL – Marta SERRANO-COLL, The Self-Coronation of Peter the Ceremonious (1336): Historical, Liturgical, and Iconographical Representations, u: *Speculum*, LXXXIX (2014), br. 1.

673 Usp. R. AUBERT, Katolička Crkva i revolucija, 83-84.

674 1870. god. papa se povukao u Vatikan, a 1929. god. Pio XI. je s Mussolinijem sklopio Lateranski ugovor kojim se papa odrekao prava na Crkvenu Državu i kojim je dobio suvere-

4.2. **Liturgija vladarske krunidbe**

U srednjemu se vijeku svaka javna služba poimala oblikom služenja Bogu pa je i primanje službe nerijetko bilo oblikovano unutar liturgijskoga čina. Tako je kraljevsko i carsko krunjenje, kao i postavljanje viteza, poprimilo osobiti značaj i određeni liturgijski oblik s velikim značenjem za cijelu narod i kraljevstvo, odnosno carstvo.[675]

Ponovno treba istaknuti da je uz rimsku jednostavnost i franačku kićenost obreda,[676] liturgiju srednjega vijeka obilježila razvijenost galske liturgije koja je bila pod snažnim utjecajem istočne liturgijske tradicije.[677] Dok rimske obrede i tekstove odlikuje jasnoća, logičnost, jezgrovitost, kratkoća, franački se i germanski obredi odlikuju razigranošću, strastvenim esteticizmom, dramatičnošću i oduševljenjem dugim molitvama.[678]

Od samih je početaka Crkva potvrđivala 'svetost' vlasti jer je bila uvjerena da ona potječe od Boga. Priznavalo se pravo da narodi sami biraju svoje poglavare. Vodstvo se je nacije i/ili države posvećivalo kako bi se podsjetilo vladare na izvor same vlasti i odgovornosti koje s njom dolaze. Tako vlast nevidljivoga Boga dolazi do svoje vidljivosti u ulozi kralja, odnosno cara.[679]

Kako Crkva ima pravo i dužnost brinuti se za dobro naroda, uzima si i pravo da potiče vladare naroda glede pitanja morala i vjerskih odredaba. Iz tog proizlazi i pravo da podjeljuje simbole svjetovne vlasti. U srednjem je vijeku razvijen impresivan obred krunidbe u kojemu se zrcali tadašnja vizija uređenja života i tadašnje shvaćanje vlasti.[680]

---

nost u Vatikanu, nadležnost nad 3 bazilike, upravnim zgradama kurije i dvorcem koji je u Castel Gandolfu. Više u: A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, 286, 289-291.

675 Usp. V. ZAGORAC, *Kristova svećenička služba*, 267.

676 Usp. Gerald ELLARD, *Ordination anointings in the Western Church before 1000 A. D.*, Cambridge, 1933., 14.

677 Usp. K. BAUS – E. EWIG, Crkva Carstva poslije Konstantina Velikoga, 643.

678 Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite*, 76.

679 Usp. Mario RIGHETTI, *Manuale di Storia liturgica. I Sacramenti. I Sacramentali,* IV, Ancora – Milano, ²1953., 366. Iskrenu zahvalu upućujem gospodinu Petru Ćorku, magistru talijanistike i anglistike, za pomoć u prijevodu i interpretaciji talijanskih tekstova u ovome djelu.

680 Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di Storia liturgica*, 367.

U početcima je pomazanje, kao izvorno liturgijski čin, bilo odvojeno od krunidbe. Prve kršćanske krunidbe susrećemo u 5. st. kod Marcijana, istočnoga cara, kojega je okrunio carigradski patrijarh Anatolije. Obred se u početku sastojao uglavnom od samog stavljanja krune na vladarevu glavu uz izgovaranje zagovorne molitve. U 7. st. obred se proširuje te se, uz predaju krune, počinje predavati i grimizni plašt. Tada su uglavnom krunidbu izvršavali patrijarsi, tek iznimno pape.[681]

Međusobni je utjecaj carskih ceremonija i ostalih vladarskih protokola s kršćanskom liturgijom u srednjemu vijeku uočljiv već i pri površnoj usporedbi tih dvaju stvarnosti. Ipak, u zapadnoj je Crkvi samo u naznakama ono što je bilo na Istoku, a to je drastično bliži odnos državnoga i crkvenoga protokola, obrednih obrazaca i pratećih simbola.[682]

Karlo Veliki imao je pred sobom ideal cara (Konstantina) i ideal gradnje (Salomonov hram, carske građevine u Carigradu te rimski carski mauzolej). To mu je bila vodilja u njegovoj gradnji dvorske kapele te aachenskog kraljevskog prijestolja.[683] Povezanost se državnika s crkvenim pastirima očituje i izvan obreda. Tako papinski novac, nakon što je Karlo Veliki preuzeo carski naslov, dobiva Karlovo ime i naslov, a u papinskim se ispravama prvo navode carske godine (ispred papinskih). Na Karlovom se pečatu, uz sliku vladara, titulu i njegove carske epitete, nalazi i simbol grada Rima s natpisom *Renovatio Romani imperii.* Karlo uvodi i svečani zaziv Boga u svoje povelje.[684] Želja za jedinstvom kraljevstva navela je Karla Velikoga da proširi rimski obred na cijelo kraljevstvo pa je zato molio papu Hadrijana I. da mu pošalje izvorni rimski sakramentar (*Gregorianum*).[685] Jedinstveni obred olakšao bi jedinstvo u narodu, a i

---

681 Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di Storia liturgica*, 367.

682 Tako se npr. poimanje kako monarh i Bog dijele tron očituje mjestom gdje je car sjedio: desno od Kristova trona, a blagdanima i nedjeljom lijevo. Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 50.

683 Usp. E.EWIG, Vijek Karla Velikog, 99.

684 Usp. E. EWIG, Vijek Karla Velikog, 106.

685 Engleska ga isto uvodi (iako uz izmjene), ali Španjolska i Milano to ne čine želeći zadržati svoje obrede: ambrozijanski, odnosno mozarapski. Usp. A. FORTESCUE, *The Mass: A Study of the Roman Liturgy*, 178-180.

približio svjetovne i crkvene vlasti. Mnogo toga daje dojam da je car nadišao papu i da mu je bio nadređen. To carsko dostojanstvo posjeduje određenu univerzalnost u sebi, stoga u Karlovom preuzimanju tog carskoga naslova treba vidjeti i želju tadašnje Crkve da dobije zaštitnika. Ipak, papa nije marginaliziran. Upravo suprotno. Tko se god smatrao vladarom, smatrao se podložnim vlasti Kristova namjesnika i njegovim uputama. Ovisno o trenutku i povijesnim okolnostima, papa je u srednjem vijeku većinom poiman kao snažan i utjecajan vladar zbog uske isprepletenosti duhovnoga i svjetovnoga.[686]

Car je Konstantin rano preuzeo kršćanske simbole i implementirao ih u simbole vlasti. Križ je stavio u svoju dijademu, na štitove svojih trupa i na *labarum*, stijeg sa simbolima koji se nosio ispred cara. Na njemu je bio pozlaćeni križ iznad Kristova monograma na ljubičastoj svili. Konjica je imala zlatni križ iznad figure zmaja na stupu. Inače, nošenje je križa u liturgijskim procesijama stiglo nakon toga.[687]

Vladara se škropilo svetom vodom i kadilo tamjanom tijekom pjevanja *Lauda* (Pohvala). Doček kraljeva i careva u gradu je Rimu bio uistinu impresivan (osobito kad su franački ili germanski kraljevi dolazili po tijaru). *Schola* je dočekala Karla Velikoga s maslinovim i palminim grančicama pjevajući Pohvale. Cijeli je doček kralja nalikovao Kristovom ulasku u Jeruzalem na Cvjetnu nedjelju.[688]

---

[686] Tako se npr. papa Inocent III. (12. – 13. st.) na području svojih posjeda (Patrimonij) ponašao kao suvereni gospodar koji ne odgovara čak ni caru. Više u: H. WOLTER, Papinstvo na vrhuncu svoje moći (1198 – 1216), 168-169. I dok je srednji vijek protekom vremena sve više doprinosio jačanju spajanja državničkih i crkvenih protokola, obreda i općenite uzajamnosti, novi je vijek pokazao otpor prema tome. Tako je npr. car Josip II. u 18. st. bio snažan zagovornik jozefinizma i terezijanizma, pokreta kojima se oslabljuje autonomija Crkve i kojima se podlaže državi. U revolucionarnoj Francuskoj 1798. god. svećenici su bili čak prisiljeni dati zakletvu mržnje na monarhiju. Sve su te nagle promjene utjecale na sve aspekte života, onog liturgijskog (i općenito crkvenog), ali i svjetovnog (osobito državničkog). Nisu bili rijetki ni međusobni sukobi vladara zbog optužbi za krivovjerje ili druga zlodjela protiv Crkve. Usp. H. RAAB, Politika državne Crkve i prosvjetiteljstva na svjetovnim područjima Carstva, 435 i 437.; F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskome prostoru*, 390-391.; R. AUBERT, Katolička Crkva i revolucija, 40.

[687] Usp. D. G. DIX, *A Shape of the Liturgy*, 410.

[688] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 75-76.

S vremenom su svi vladarski simboli 'liturgizirani': stavljanje krune na vladarevu glavu, predaja prstena i mača, žezla i kugle… Cijele krunidbe neodoljivo podsjećaju na podjeljivanje sakramenta svetoga reda, a prvi je dokaz krunidba Ljudevita I. Pobožnog 816. god. Kralj je uveden od strane zareditelja, prostire se i širi ruke u znak križa. Za to se vrijeme pjevaju litanije. Slijedi i pomazanje. Poganski zaziv *Di te servent* zamjenjuje kršćanski *Deus conservet*.[689] U vrijeme Inocenta III. carska se odjeća nije smatrala liturgijskom i car ju je odijevao prije ulaska u katedralu. Isto tako, carska se glava više nije pomazivala, nego samo ramena i ruke (i to ne više krizmom, nego katekumenskim uljem).[690]

Preuzimanje se nekih vladarskih običaja prvotno referira na papu, ali ponekad i na biskupa. Pape su počeli nositi krunu (počevši od Silvestra) koju je donosio konjušar koji je ujedno pripremao i konja za papin trijumfalni krug po gradu nakon krunidbe. Tad su i *Laudes* preoblikovane kako bi odgovarale papinoj krunidbi.[691] Papu je pratila vojska sa službenim zastavama u ranom 8. st., ali je već i papa Ivan I. (6. st.) imao imperijalni doček. Papa Grgur VII. čak smatra procesiju sa zastavama u Rimu isključivo papinskom povlasticom, koju ne smije koristiti čak ni car.[692]

Informacije o krunidbenim obredima možemo dobiti iz triju izvora: liturgijskih knjiga, normativnih dokumenata s odredbama za krunidbe i iz pripovjedačkih zapisa.[693]

---

[689] Više u: E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 79, 90-91, 93 i 126. Kralj je obično slijedio biskupovo vladanje, a kad papa ustaje ustaje i kralj. Kralj sjedi u blizini pape da može dobro vidjeti, na stolčiću koji nose kraljevi paževi (stolčić je prekriven grimizom do poda s jastukom, ukrašen zlatnom vrpcom). Više u: Edmund BISHOP, *Liturgica Historica: Papers on the Liturgy and Religious Life of the Western Church*, Oxford, 1918., 441.

[690] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 143.

[691] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 64 i 126.

[692] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 128-129.

[693] Usp. J. GOFF, A Coronation Program for the Age of Saint Louis, 47.

4.2.1. Pripravni obredi

U pripravne obrede krunidbe pripada vladareva zakletva i obećanje (ponekad u obliku izjave, a ponekad u obliku postavljanja pitanja i davanja odgovora), uvođenje vladara u crkvu krunidbe te vladareva prostracija tijekom pjevanja litanija. Rimsko-germanski pontifikal iz 10. st,. donio je veliki obrat u liturgiji, jer je imao razrađeni obred krunidbe, što je ponovio i Pontifikal Rimske kurije iz 13. st. Ukratko, prema obredu, car je dolazio u Rim i polagao zakletvu vjernosti Bogu i Rimskoj Crkvi. Istaknutu ulogu u uvodnim obredima imaju trojica biskupa suburbikalnih biskupija (Albana, Porta i Ostije).[694] U predvorju bazilike (Srebrna vrata) cara je primao biskup grada Albana i molio kratku molitvu, zatim su ušli u crkvu gdje je biskup grada Porta molio drugu molitvu. Slijedile su litanije kod groba sv. Petra (uz carevu prostraciju).[695]

Ordo Romanus XLV, na samome početku obreda blagoslova cara, prije ulaska u baziliku sv. Petra, predviđao je sljedeće carevo obećanje:

In nomine Christi, promitto, spondeo atque polliceor ego N. imperator, coram Deo et beato Petro apostolo, me protectorem ac defensorem esse huius sanctae romanae aecclesiae in omnibus utilitatibus, in quantum divino fultus fuero adiutorio, secundum scire meum ac posse.[696]

Ordo Romanus XLVI propisuje da car, nakon što je uveden u crkvu, daje obećanje pred grobom sv. Petra.[697]

Pontificale Romano-Germanicum predviđa da se, nakon litanija, obred nastavi postavljanjem pitanja kralju o zadaćama obrane Crkve, čuvanju vjere i branjenju kraljevstva i nadbiskupovim postavljanjem pitanja kralju o pokoravanju i učvršćivanju vjere.[698]

---

[694] Albano, Porto i Ostija sjedišta su triju (od sedam) suburbikalnih biskupija grada Rima.

[695] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di Storia liturgica*, 370-371.

[696] OR XLV, 1. *Incipit ordo romanus ad benedicendum imperatorem quando coronam accipit.*

[697] OR XLVI, 4. *Ordo romanus ad benedicendum imperatorem.*

[698] PRG-X, LXXII, 7-8. *Incipit ordo ad regem benedicendum quando novus a clero et populo sublimatur in regnum.*

Pontificale Romanum XII saeculi, Pontificale Romanae Curiae saeculi XIII i *Pontificale Romanum* Wilhelma Duranda (1295.) imaju gotovo identične obrede krunjenja uz neznatne razlike.[699] Obredi uglavnom uključuju polaganje vladareve zakletve u crkvi sv. Marije među Kulama[700] dok subđakon drži evanđelje. *Pontificale Romanum XII saeculi* predviđa i dodatnu zakletvu koja se daje u prisutnosti kardinalā koje je papa poslao kralju kako bi u njihovoj pratnji kralj mogao doći u Rim.[701]*Pontificale Romanae Curiae saeculi XIII* predviđa poljubac papina stopala i darivanje zlata,[702] kao i završnu zakletvu o očuvanju rimskih običaja.[703]*Pontificale Romanum* Wilhelma Duranda dodaje i ispitivanje kandidata za krunjenje o dostojnosti i sposobnosti za krunjenje, te ga se poučava o vjeri, ljubavi prema Bogu, dobrobiti kraljevstva, upravljanju narodom i obrani Crkve.[704]

Redovita je srednjovjekovna praksa bila vladareva prostracija, nakon ulaska u crkvu, pred grobom sv. Petra, dok je za to vrijeme arhiđakon predvodio molitvu litanija.[705] *Red blagoslivljanja kralja kad se novi iz klera i naroda uzdiže u kraljevstvu* iz *Pontificale Romano-Germanicum* je predviđao da se vladar, nakon ulaska u crkvu, dovodi pred oltar, a tamo je odložio plašt i oružje te se prostro pred križem. Tijekom prostracije pjevale su se uobičajeno litanije.[706]

---

[699] PR-XII, XXXVA. *Incipit ordo ad benedicendum imperatorem quando coronam accipit.;* PR-XII, XXXVB. *Incipit ordo qualiter rex Teutonicus Romam ad suscipiendam coronam imperii venire debeat ibique per manum romani pontificis imperatorem coronari.;* PR-XIII, XVA. *Incipit ordo ad benedicendum imperatorem quando coronam accipit.;* PR-XIII, XVB. *Ordo ad benedicendum seu coronandum imperatorem.;* PR Durand, *Liber primus,* XXV. *Ordo romanus ad benedicendum regem vel reginam, imperatorem vel imperatricem coronandos.;* PR Durand, Liber primus, XXVI. *De benedictione et coronatione aliorum regum et reginarum.*

[700] Crkva *Santa Maria inter Turres* danas više ne postoji, a nekada je bila naslonjena na baziliku sv. Petra.

[701] PR-XII, XXXVB, 3-4.

[702] PR-XIII, XVB, 5-6.

[703] PR-XIII, XVB, 54.

[704] PR Durand, *Liber primus*, XXVI, 5-7. *De benedictione et coronatione aliorum regum et reginarum.*

[705] OR XLV, 4; OR XLVI, 5; PRG-X, LXXV, 4; PR-XII, XXXVA, 4; PR-XII, XXXVB, 9; PR-XIII, XVA, 4; PR-XIII, XVB, 11; PR Durand, *Liber primus,* XXV, 12.

[706] PRG-X, LXXII, 6.

Drugu iznimku čini obred *O blagoslovu i krunjenju drugih kraljeva i kraljica* iz *Pontificale Romanum de Guillaume Durand*. On donosi prostraciju kralja s metropolitom i biskupima. Molile su se litanije, a u trenutku zaziva za kralja metropolit se dizao i činio znak križa nad kraljem. Zatim se vraćao u stav prostracije, a litanije su se nastavljale. Na kraju se litanija metropolit jedini ustao, a potom su slijedile molitve.[707] Iznimku predstavlja i *Red krunjenja i pomazanja sicilijanskoga kralja* u *Pontificale Romanum de Guillaume Durand*. Obred predviđa vladarevu prostraciju pred oltarom ili grobom sv. Petra.[708] Vrijedi spomenuti i dva kraća obreda tome pontifikalu: *Red primanja kralja ili vladara u procesiji* i *Red primanja carice ili vladarice u procesiji*. Ti obredi donose stihove, responzorije i molitve koje se pjevaju, odnosno mole tijekom prostracije vladara.[709]

Od ostalih gesta pripravnih obreda vrijedi istaknuti svečanu procesiju i propisane pripreme za krunidbenu svečanost. *Pontificale Romano-Germanicum* propisuje molitvu prije početka procesije jednog od biskupa. Slijedila je procesija prema crkvi koju su činili svećenici u kazulama i dvojica biskupa s relikvijama svetaca oko vrata. Poslužitelji su nosili tamjan, evanđelje i križeve uz pjevanje responzorija.[710]

Raskošnu pripremu ima i *Pontificale Romanae Curiae saeculi XIII*. Obred je predviđao kraljev dolazak pred Krescencijevu tvrđavu[711] i primitak od strane klera. Procesija je s križevima i kadionicama stizala do stuba bazilike sv. Petra, a potom je slijedilo pjevanje responzorija *Evo šaljem anđela svoga* i podjela darova. Gradski je prefekt donosio mač. Car bi došao pred baziliku i predao bi konja na kojem je jahao, dok se papa pripremao u sakristiji. Slijedio je izlazak u procesiji do govornice dvorišta gdje je papa sjedio na povišenom mjestu, a njemu zdesne biskupi i svećenici, a slijeve kardinali, subđakoni i akoliti. Pjevači su stajali s plemićima i poslužiteljima papinskoga dvora. Zatim bi se kralj uspeo do pape uz pratnju svojih velikaša i tamo je ljubio papino stopalo i pre-

---

707 PR Durand, *Liber primus,* XXVI, 9-12.

708 PR Durand, *Appendix,* II, 3.

709 PR Durand, *Liber tertius,* XIV (*Ordo ad recipiendum regem vel principem processionaliter*) i XV (*Ordo ad recipiendum reginam vel principissam processionaliter*).

710 PRG-X, LXXII, 1-2.

711 Carski mauzolej, danas poznatiji pod nazivom Anđeoska tvrđava.

dao mu zlato. Potom je vladar od pape primio poljubac i zagrljaj.[712]

Pontificale Romanum de Guillaume Durand u *Rimskome redu blagoslov kralja ili kraljice, krunjenja cara ili carice* propisuje dolazak ispred Krescencijeve tvrđave; potom je slijedila procesija s kadionicama i križevima do bazilike sv. Petra uz pjevanje antifone *Evo šaljem anđela svoga*. Kralj je zatim dijelio darove okupljenome puku, a ispred bazilike kralju bi bio predan konj.[713]

Isti Pontifikal u obredu *O blagoslovu i krunjenju drugih kraljeva i kraljica* predviđa okupljanje svih biskupa kraljevstva u kraljevskome gradu. Kralj je trebao 3 dana (srijedu, petak i subotu) provesti u postu. U nedjelju su se svi okupili u crkvi i slijedila je priprema svečanoga ruha. Kralj je morao biti ispovijeđen i čistih misli. Dvojica su biskupa dopratili kralja metropolitu pred oltar, dok su drugi biskupi činili krug oko kralja. Visokim se glasom iznosila molba pred metropolitom da se okruni kandidata.[714]

U Francuskoj se obred slavio nedjeljom. Na samome je početku kraljevo obećanje, a nakon obećanja biskupi pitaju narod je li spreman biti podložan tom vladaru. Slijedi viteški obred, a zatim ulazak u crkvu dok se pjeva *Te Deum*, odnosno *Kyrie eleison*, uz zvonjavu zvona.[715] Nakon ulaska u crkvu slijede kraljeva obećanja. Slijedi prihvaćanje obećanja od naroda, zatim *Te Deum*, a potom kralj obećaje štititi vjeru, Crkvu, službenike i ljude. Pristanak klera i naroda zapečaćuje savez.[716]

Skandinavske su srednjovjekovne krunidbe obično počinjale paljenjem ognja u dvorištu dvora koji je simbolizirao nepovredivost dvora, a odobravanje se naroda izražavalo pljeskanjem ili dizanjem ruku. Norveški tekst kraljeva

---

712 PR-XIII, XVB, 1-4.

713 PR Durand, *Liber primus,* XXV, 2-3.

714 PR Durand, *Liber primus,* XXVI, 1-4.

715 Usp. J. GOFF, A Coronation Program for the Age of Saint Louis, 50.

716 Usp. J. GOFF, A Coronation Program for the Age of Saint Louis, 53-54. Inače, bilo je i onih koji su pridijevali francuskim kraljevima naziv „biskupi izvana“, jer su bili i čuvari i zaštitnici mističnoga tijela, a ne samo vladari političkoga tijela. Više u: H. ŠPEHAR, Odvojenost crkve i države, 34.

obećanja iz doba pape Aleksandra III. (+ 1181.) obvezuje na poslušnost i vjernost papi, potvrdu sporazuma s Crkvom, na izvršavanje pravde (osobito prema slabijim članovima društva), na ukidanje zlih zakona i običaja te na izbjegavanje sukoba s Crkvom. Procesija je uključivala trojicu velikaša koji nose ploču s kraljevim obećanjem i njegovim draguljima, slijede dva srebrna žezla (jedan sa zlatnim križem, drugi sa zlatnim orlom), zatim kruna i mač. Jedno je žezlo proisteklo iz rimskih vremena, a drugo od germanskih običaja, ali su oba simbolizirala sudsku vlast. Nadbiskup je s dvojicom sufragana pratio kralja. Inače, prije obraćenja na kršćanstvo kraljevi su nosili zlatne kacige, a ne krune. U Norveškoj, kao i u Francuskoj, kugla se nije koristila kao simbol. U 16. je st., s reformacijom, u obrede krunidbe nekih europskih zemalja ušao luteranski duh i izmijenio ih.[717]

U Poljskoj je kralj bio dužan u Krakovu, tadašnjem glavnom gradu, hodočastiti od svojega dvorca do crkve sv. Stanislava, zaštitnika kraljevstva. Procesija se je formirala u katedrali i uputila se je ujutro u dvorac. Tamo je metropolit škropio kralja blagoslovljenom vodom i kadio tamjanom, a potom mu je pružao ruku. Procesija se je potom vratila u katedralu, a kralja su pratila dvojica biskupa. Regalije su nosili na jastucima ili pozlaćenim pladnjevima, a zastava je bila složena što je simboliziralo da kralj još ne uživa punu vlast.[718]

4.2.2. Pomazanje

Nakon kraljeve prostracije i pjevanih litanija, vladar je uobičajeno ustao i bio pomazan uljem po svojoj desnoj podlaktici (*brachium dextrum*) i plećima. To je inače činio biskup Ostije kod grobnice sv. Petra ili oltara sv. Mauricija ili kod sjedišta, a samo su pomazanje pratile molitve.[719]

---

[717] Više u: Elisabeth VESTERGAARD, A Note on Viking Age Inaugurations, u: J. B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, 120-123.; E. HOFFMANN, Coronation and Coronation Ordines in Medieval Scandinavia, 125-132.

[718] Usp. A. GIEYSZTOR, Gesture in the Coronation Ceremonies of Medieval Poland, 157.

[719] OR XLV, 5; PRG-X, LXXII, 13-18; PRG-X, LXXV, 5; PR-XII, XXXVA, 4-5; PR-XII, XXXVB, 9-11; PR-XIII, XVA, 7-8; PR-XIII, XVB, 15-17; PR Durand, Liber primus, XXV, 16-18; PR Durand, *Liber primus,* XXVI, 13-15; PR Durand, Appendix, II, 6.

Primjer molitve donosimo iz *Ordo Romanus XLV*: *Domine Deus omnipotens, cuius est omnis potestas et dignitas, te supplici devotione atque humillima prece deposcimus, ut huic famulo tuo prosperum imperatoriae dignitatis concedas effectum, ut in tua dispositione constituto ad regendam aecclesiam tuam sanctam, nihil ei praesentia officiant futuraque non obsistant, sed, inspirante sancti spiritus tui dono, populum sibi subditum aequo iustitiae libramine regere valeat et in omnibus operibus suis te semper timeat, tibi iugiter placere contendat. Per. In unitate eiusdem.*[720]

Ova molitva ističe da je Gospodin u posjedu svake moći i dostojanstva te ga se moli da dio te moći i dostojanstva udijeli budućemu kralju, sluzi kojeg se pomazuje. Ište se da kralja ništa ne priječi u vladanju jer on vlada prema Božjoj raspodjeli. Ujedno je upućena i molba za nadahnjujućim darom Božjega duha kako bi kralj mogao vladati pravedno, uz bogobojaznost i posvemašnje ugađanje Svevišnjemu.

Red carskoga krunjenja njemačko-rimskoga kralja od strane rimskoga pape u *Pontificale Romanum XII saeculi* sadrži dodatno pomazanje za vladara koje se vrši nakon izbora od strane prvaka, a prije slanja poslanika u Rim kako bi obavijestili papu o izboru.[721]

Obred *Blagoslova kraljice* u *Pontificale Romano-Germanicum* donosi samo molitvu kod pomazanja kraljice[722] kao i *Pontificale Romanae Curiae saeculi XIII* u *Redu blagoslova cara kad prima krunu*.[723] Vladarevu suprugu pomazuje isto biskup Ostije pred oltarom uz prateće molitve. To donose i obredi *Reda blagoslova i krunidbe cara* istog Pontifikala[724] te *Pontificale Romanum de Guillaume Durand* u *Rimskome redu blagoslova kralja ili kraljice, krunjenja cara ili carice*[725] i *Redu krunjenja i pomazanja sicilijanskoga kralja*.[726] Obred *O blagoslovu i krunjenju drugih kra-*

---

720 OR XLV, 5.
721 PR-XII, XXXVB, 1.
722 PRG-X, LXXVIII, 3.
723 PR-XIII, XVA, 21.
724 PR-XIII, XVB, 48-49.
725 PR Durand, *Liber primus,* XXV, 47-48.
726 PR Durand, Appendix, II, 7, 34-35. Riječ je o obredu krunjenja napuljskoga kralja Roberta Mudroga 1309. godine. Ujedno je bio i titularni kralj Jeruzalema, a ratovao je, među ostalim, i na Siciliji. Papa Klement V. podržavao je njegovu vladavinu.

ljeva i kraljica u *Pontificale Romanum de Guillaume Durand* donosi iznimku gdje se kraljicu pomazuje nakon predslovlja, iako na isti način kao i kralja.[727]

I dok se na Istoku obred krunjenja uglavnom sastojao od predaje vladarskih insignija, na Zapadu je glavni čin bio pomazanje. Kelti su, primjerice, pomazivali vladare već u 6. st. imitirajući židovske običaje. Te su se krunidbe sastojale od svečane zakletve kralja pred narodom i pomazivanja vladarskoga čela, ali bez krune i drugih regalija.[728]

Pipin Mali bio je dva puta posvećen (751. i 754. god.), a nakon toga se često znalo dogoditi da kraljevi budu višestruko posvećeni. Pomazanje je smatrano sakramentom kojim se osigurava izlijevanje Duha Svetoga. Stoga je vladar bio poiman klerikom i mogao je služiti na papinskim misama kao đakon, primati pričest pod obje prilike, imati utjecaj na izbor biskupa i pravo na upravljanje samostanima. Naravno, u različitim je zemljama obred poprimao i različite naglaske. Jedan od najstarijih kodeksa koji sadrži obred krunidbe je anglosaksonski pontifikal Egberta od Yorka iz 8. st.[729]

Glavni je protagonist francuskih krunidbi bio nadbiskup Reimsa, ali tu su bili i sufragani, ostali biskupi, kanonici, svećenstvo te, osobito, opat St. Remija koji je nosio ampulu sa svetim uljem pod baldahinom i opat St. Denisa koji je nosio regalije.[730]

Ulje je bilo prisutno u svim religijama i od pamtivijeka je imalo veliko značenje. Stoga je korištenje ulja, s dodacima miomirisnoga bilja, sasvim razumljivo i u obredima povjeravanja kraljevske odnosno carske službe. I najstarije biblijske knjige potvrđuju važnost pomazivanja.[731] Pomazanje Šaula, Davi-

---

[727] PR Durand, *Liber primus,* XXVI, 37-38.

[728] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di Storia liturgica*, 368.

[729] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di Storia liturgica*, 369.

[730] Usp. J. GOFF, A Coronation Program for the Age of Saint Louis, 49 i 53. Ampula u kojoj se čuvalo sveto ulje pronađena je, prema legendi, u grobu sv. Remigija, biskupa Reimsa, koji je 496. god. pomazao prvoga franačkoga kralja Klodvika I. (+ 511.). Više u: https://history.info/on-this-day/the-ampulla-with-holy-oil-for-the-anointing-of-french-kings-533/ (28. V. 2021.).

[731] Usp. J. SELDEN, *The titles of honor,* New Yersey, 2006., 107.

da i Salomona osigurali su biblijsko utemeljenje za kraljevsko pomazanje.[732] Tijekom povijesti su se pojavile dvojbe oko korištenja ulja kod vladara, proroka i svećenika i postavljalo se pitanje je li korišteno isto ulje ili različito i je li bilo naneseno na primatelja na isti način ili različit. Pretpostavka je da su prvotno vladari pomazivani po glavi. Obred pomazanja nije bio ravnomjerno raspoređen u Europi. Tako su se npr. u Engleskoj kraljevi daleko ranije pomazivali nego u ostalom dijelu kontinenta.[733] Kako je ulje bilo povezivano s božanskim životom i vječnošću, nastale su brojne legende koje su objašnjavale njegovo božansko podrijetlo.[734]

Tumačenje je kraljevskog pomazanja povezivano i s mnogim sakramentalnim značenjima pomazivanja (npr. inicijacijom, sakramentima ozdravljenja, odnosno ontološkom promjenom u primatelju koji se čisti, iscjeljuje, tješi, inicira i posvećuje za novo stanje). Pomazanje je vladarevih ruku (znakom križa) našlo svoj izvor u ređenju prezbitera u keltskome obredu, zahvaljujući galikanskom utjecaju.[735]

4.2.3. Eksplikativne geste

Nakon pomazanja slijedio je niz ekslikativnih gesti: krunjenje, predaja žezla i drugih regalija, dovođenje vladara do trona, odijevanje plašta, proglas kraljevog statusa... Eksplikativne geste, iako važne, nisu središnje geste krunidbe za razliku od pomazanja. One su geste koje svojom simbolikom pojaš-

---

[732] U antici je ulje često označavalo obilje, vitalnost, snagu, sjaj i zdravlje. Nije se utrljavalo, nego izlijevalo po glavi. Dodatnu je simboličnost označavala dugovječnost maslinova stabla te dugotrajnost postupka kojim se dobivalo ulje. Novi Zavjet dodaje ovom popisu i važnu činjenicu kako ulje ujedno podsjeća da se i kraljevo tijelo treba spremiti za ukop i susret s Kristom koji je sam bio pomazanjem uljem pripremljen za ukop. Više u: S. E. BOND, *Anointing the King,* 39-48.

[733] Usp. J. SELDEN, *The titles of honor*, 108 i 114. Inače, krunidba Elizabete II. 1953. god. uključivala je uporabu orlove ampule i srebrne žličice s uljem narančinih i ružinih cvjetova s dodatkom cimeta, jasmina, sezama, mošusa, cibeta i drugih tajnih sastojaka. Usp. S. E. BOND, *Anointing the King,* 25.

[734] Tako je Francuskoj bila poznata legenda da je ulje donijela golubica s neba, u Engleskoj da je Djevica Marija ulje predala nadbiskupu od Canteburyja, ili pak u Škotskoj gdje se vjerovalo da je ulje donio anđeo. Usp. J. SELDEN, *The titles of honor*, 112, 117-118.

[735] Više u: S. E. BOND, *Anointing the King*, 26, 38 i 51.

njavaju učinak pomazanja i naglašavaju pojedine aspekte krunidbe.

4.2.3.1. *Krunjenje*

Ordo Romanus XLV (Rimski red za blagoslov cara kad prima krunu), Ordo Romanus XLVI (Rimski red blagoslova cara) i *Ordo Romanus XLVII (Blagoslov na postavljanju cara za Zapad*) predviđaju stavljanje dijademe, odnosno krune na vladarevu glavu. To je bilo praćeno molitvom. Nakon krunidbe je slijedilo slavlje euharistije.[736] Takvo jednostavno krunjenje uz molitvu donose i *Pontificale Romano–Germanicum*[737] i *Pontificale Romanum XII saeculi*.[738]

Ordo Romanus XLV donosi sljedeći tekst: *Accipe signum gloriae in nomine patris et filii et spiritus sancti, ut, spreto antiquo hoste spretisque contagiis omnium vitiorum, sic iudicium et iustitiam diligas et misericorditer vivas, ut ab ipso domino nostro Iesu Christo in consortio sanctorum aeterni regni coronam percipias. Qui cum patre et spiritu sancto vivit et regnat Deus per infinita saecula saeculorum. Amen.*[739]

Osim toga, u nekim obredima postoji širi red kraljevskoga krunjenja. Tako *Pontificale Romano-Germanicum* u *Redu blagoslivljanja kralja* donosi da metropolit, nakon predaje mača, prstena, narukvica, plašta, žezla i palice, stavlja krunu na vladarevu glavu uz prigodan tekst.[740]

Pontificale Romanum XII saeculi u *Redu primanja krune i carskoga krunjenja njemačko – rimskoga kralja od strane rimskoga pape* predviđa da papa, nakon predaje mača i žezla, stavlja krunu na vladarevu glavu.[741] Gotovo identičan obred donosi i *Red blagoslova cara kad prima krunu* u *Pontificale Romanae Curiae saeculi XIII*.[742]

Bogatiji obred donosi *Pontificale Romanae Curiae saeculi XIII* u *Redu blago-*

---

736 OR XLV, 6-7; OR XLVI, 8; OR XLVII, 3-4. *Item benedictio ad ordinandum imperatorem secundum Occidentales.*

737 PRG-X, LXXV, 6; PRG-X, LXXVI, 3. *Item benedictio ad ordinandum imperatorem secundum Occidentales.*; PRG-X, LXXVIII, 4.

738 PR-XII, XXXVA, 7.

739 OR XLV, 6.

740 PRG-X, LXXII, 22.

741 PR-XII, XXXVB, 16.

742 PR-XIII, XVA, 13.

slova i krunidbe cara. Taj obred predviđa, nakon poslanice i graduala, da car pristupi oltaru u procesiji gdje mu je papa stavljao kleričku mitru na glavu. Ovaj je obred prvo predviđao krunjenje, a tek poslije predaju žezla, zlatne jabuke i mača. Slijedile su razne blagoslovne molitve.[743] Vrlo sličan obred donosi i *Rimski red blagoslova kraja ili kraljice, krunjenja cara ili carice* u *Pontificale Romanum de Guillaume Durand*.[744] Obrazac istog Pontifikala *O blagoslovu i krunjenju drugih kraljeva i kraljica* donosi neke razlike. Nakon predaje mača metropolit je uzeo krunu s oltara, a potom su svi biskupi stavljali svoju ruku na nju i polagali krunu kralju na glavu, dok je metropolit molio.[745] Neke razlike posjeduje i *Red krunjenja i pomazanja sicilijanskoga kralja* istog Pontifikala. Nakon opasivanja mačem papa je uzeo krunu s oltara i stavio ju na kraljevu glavu, dok je kralj klečao. Slijedila je predaja drugih regalija, uz prateće molitve.[746]

Liturgijske su knjige predviđale i posebne molitve koje su pratile krunjenja i predaju regalija vladarevoj ženi.[747] Krunidba se vladarevih supruga odvijala uglavnom neposredno nakon krunidbe samoga vladara. Neke su knjige donosile i propis o bočnom stavljanju mitre na koju je potom bila stavljana kruna,[748] a *Pontificale Romanum de Guillaume Durand* spominje i predaju žezla.[749]

Nakon predaje simbola vlasti slijedili su himni, a car je potom zauzimao mjesto zdesna papi. Papa je nastavio sa slavljem mise na kojoj je sam car posluživao i donosio darove na oltar.[750]

Treba naglasiti da su kruna, dijadema i tijara tri različita predmeta. Kruna (lat. *corona*) je od davnine još znak pobjede, odličja, znak dostojanstva. Ima oblik obruča i ponekad sliči vijencu od ruža ili nekog drugog cvijeća, a

---

743 PR-XIII, XVB, 23-24 i 35.
744 PR Durand, *Liber primus,* XXV, 8, 26-27.
745 PR Durand, *Liber primus,* XXVI, 21-22.
746 PR Durand, Appendix, II, 17-18.
747 PR-XIII, XVA, 22.
748 PR-XIII, XVB, 50-51; PR Durand, *Liber primus,* XXV, 52-53. Bočno stavljena mitra znači da najviši dijelovi mitre nisu na čelu i potiljku, nego iznad ušiju.
749 PR Durand, *Liber primus,* XXVI, 41.
750 Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di Storia liturgica*, 370-371.

često je optočena draguljima.[751] Kruna je u religioznome svijetu često interpretirana kao simbol opravdanja od strane Boga.[752] Nosi se u raznim svečanim prigodama, a osobito mjesto dobiva prilikom same krunidbe. Gotovo je uvijek glavni simbol moći i ujedno ukras za glavu jer je bogato urešen.[753]

Najstariji zapis o kruni je kod faraona u vrijeme Mojsija, a najstariji biblijski zapis je u 2 Sam 1,10 gdje Amalečanin govori o smaknuću Šaula i oduzimanju kraljevskih insignija. I David nosi zlatnu krunu s draguljima koju mu je stavio veliki svećenik, a kraljice isto tako nose krune, npr. Vašti ili Estera.[754] Kralj Ahasver nosio je 2 krune. Pretpostavka je da je zlatnu krunu nosio na svečanostima, a svakodnevno krunu od grimizne svile. Kralj je Makedonije nosio kožu lavlje glave što je bio simbol obitelji jer su vjerovali da potječu od Herkula. Ipak, kruna se koristila i u drugim prigodama i bila je rađena i od drugih materijala (hrast, mirta, trava, bršljan, ruža...), a to sve pokazuje da krune nisu bile isključivo kraljevska insignija.[755]

Srednjovjekovno je carstvo imalo Rim za glavno mjesto krunidbe careva, a za kraljeve je to bilo metropolijsko središte. Za Francusku je to bio Reims, za Španjolsku Toledo, za Švedsku Uppsala, za Englesku Cantenbury, za Njemačku Aachen, za Italiju Milano... Kad bi papa krunio cara u Rimu, taj je car prvotno morao biti okrunjen u Aachenu za kralja Njemačke, potom u Milanu za vladara Italije, a tek je onda mogao doći na carsku krunidbu u Rim. Ipak, povijest je poznavala i neke iznimke: poput cara Fridrika III. koji je okrunjen dvaput u Rimu ili cara Karla V. koji je dvaput krunjen u Bologni. Kako bi se krune koje prima car razlikovale, samo se ona u Rimu nazivala zlatnom, ova u Aachenu srebrnom, a u Milanu željeznom (iako su sve bile zlatne).[756] U 13. st. kruna se više nije stavljala izravno na glavu nego na mitru koja se stavljala ne-

---

751 Usp. Anđelko BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979., 367.

752 Usp. J. SELDEN, *The titles of honor*, 120.

753 Usp. A.VUJIĆ (ur.), *Hrvatski leksikon,* I, 655.

754 Usp. J. SELDEN, *The titles of honor,* 121-122.

755 Usp. J. SELDEN, *The titles of honor*, 123 i 125.

756 Usp. J. SELDEN, *The titles of honor*, 129 i 131.

posredno prije krunidbe.[757]

Francuske su se krune bitno razlikovale od drugih nacija, jer su na vrhu imale cvijet, dok su engleske, španjolske i skandinavske imale križ i kuglu. Neke su imale i istaknute šiljke s križevima, a s vremenom se pojavljuje sve više cvjetnog uzorka i lukova te bisernih zraka iznad cvjetova.[758]

Kod rimskih careva nije bila ujednačena praksa nošenja dijademe. Kad su htjeli istaknuti svoju carsku ulogu nosili su lovor, a kad su htjeli isticati svoje božanstvo nosili su blistavu krunu. I kod Konstantina Velikoga dijadema je bila glavno obilježje,[759] a preuzeo je i perzijsko kraljevsko znakovlje.[760] Ipak, više je bio zainteresiran nositi bisere i drago kamenje nego samu dijademu. Lovor je ostavio smatrajući ga poganskim ukrasom idola, a želeći preslikati izraelske kraljeve počeo je nositi svilenu traku punu zlatnih pločica. Njegovi nasljednici nisu odbijali nositi lovor, ali ni dijademu. Konstantin je dijademu ponekad stavljao na kacigu što je moglo djelovati kao svojevrsna kruna.[761] S obzirom da je dijadema označavala vlast koja dolazi od Boga, a i samo je krunjenje jedan oblik deifikacije vladara, patrijarh je bio tada jedini logični izbor za voditelja obrednog postavljanja dijademe.[762]

Tijara je pokrivalo za glavu koje se prvotno pojavljuje kod perzijskih kraljeva. Papa je tijaru preuzeo i koristio kao simbol svjetovne vlasti. Sastojala se od tri krune koje su simbolizirale 3 stvarnosti: Presveto Trojstvo, trostruku papinu vlast (izvršnu, zakonodavnu i sudsku) te tri crkvena sloja (vjernici na zemlji, sveci u raju i duše u čistilištu).[763] Tijara je tako najvidljiviji simbol papinske sekularne vlasti, odnosno ono što joj je prethodilo. Prvotno je to bio *camelaucum* – njime se razlikovao od drugih biskupa. Prije 11. st. nije bilo krune, a prvi papa koji je nosio *camelaucum* bio je Konstantin I. (8.st.). Papa Silvestar

---

757 Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di Storia liturgica*, 370-371.
758 Usp. J. SELDEN, *The titles of honor*, 132-135.
759 Usp. J. SELDEN, *The titles of honor*, 127.
760 Usp. A. E. R. BOAK, Imperial coronation ceremonies of the fifth and sixth centuries, 45.
761 Usp. J. SELDEN, *The titles of honor*, 128.
762 Usp. A. E. R. BOAK, Imperial coronation ceremonies of the fifth and sixth centuries, 46-47.
763 Usp. A. BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 564.

koristi isto, ali pod nazivom *frygium* (neki ga zovu *regnum*) i koristio ga je samo za procesije. Do ranog 11. st. papa ga počinje nositi i na misama (tada pod nazivom *mitra romana*). Polako se pravo na nj počinje širiti, a Lav IX. dopušta svim biskupima nositi taj predmet.[764] Papa Nikola II. na *frygium* stavlja zlatnu krunu. Polako se pojavljuje i tijara koja simbolizira papinu vremenitu moć, dok mitra, prema tumačenju pape Inocenta III., označava duhovnu vlast. *Liber politicus* donosi popis osamnaest blagdana na koje je papa nosio krunu.[765]

4.2.3.2. *Predaja žezla i drugih regalija*

Pontificale Romano–Germanicum u *Redu blagoslivljanja kralja kad se novi iz klera i naroda uzdiže u kraljevstvu* donosi da metropolit predaje mač kralju čime mu se povjerava upravljanje kraljevstvom, zatim se kralju predaje prsteni plašt, a potom žezlo i palica. Sve su se te geste činile uz euhološki tekst.[766]

Mač se predavao uz sljedeće riječi: *Accipe gladium per manus episcoporum licet indignas, vice tamen et auctoritate sanctorum apostolorum consecratas, tibi regaliter inpositum nostraeque benedictionis officio in defensionem sanctae Dei aecclesiae divinitus ordinatum, et esto memor de quo psalmista prophetavit dicens: „Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime", ut in hoc per eundem vim equitatis exerceas, molem iniquitatis potenter destruas et sanctam Dei ecclesiam eiusque fideles propugnes ac protegas, nec minus sub fide falsos quam christiani nominis hostes exsecres ac destruas, viduas et pupillos clementer adiuves ac defendas, desolata restaures, restaurata conserves, ulciscaris iniusta, confirmes bene disposita, quatinus haec in agendo, virtutum triumpho gloriosus iustitiaeque cultor egregius, cum mundi salvatore, cuius typum geris in nomine, sine fine merearis regnare. Qui cum patre.*[767]

Prsten je predavan uz riječi: *Accipe regiae dignitatis anulum et per hunc in te catholicae fidei cognosce signaculum, quia, ut hodie ordinaris caput et princeps regni ac populi, ita perseverabis auctor ac stabilitor christianitatis et christianae fidei, ut felix in opere, locuples in fide, cum rege regum glorieris per eum, cui est honor et glo-*

---

[764] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 136.
[765] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 137.
[766] PRG-X, LXXII, 19-21.
[767] PRG-X, LXXII, 19.

ria per infinita secula seculorum.[768]

Žezlo se predavalo uz popratne obredne riječi: *Accipe virgam virtutis atque aequitatis, qua intellegas mulcere pios et terrere reprobos, errantibus viam pandere, lapsis manum porrigere, disperdasque superbos et releves humiles et aperiat tibi hostium Iesus Christus dominus noster, qui de se ipso ait: „Ego sum ostium, per me si quis introierit, salvabitur", et ipse qui est clavis David et sceptrum domus Israhel, qui aperit et nemo claudit, claudit et nemo aperit. Sitque tibi auctor, qui educit vinctum de domo carceris sedentemque in tenebris et umbra mortis, et in omnibus sequi mercaris eum de quo David propheta cecinit: „Sedes tua, Deus, in seculum seculi, virga aequitatis, virga regni tui". Et imitando ipsum diligas iustitiam et odio habeas iniquitatem, quia propterea unxit te Deus, Deus tuus, ad exemplum illius, quem ante secula unxerat oleo exultationis prae participibus suis, Iesum Christum dominum nostrum. Qui vivit.*[769]

Pontificale Romanum XII saeculi u *Redu primanja krune i carskoga krunjenja njemačko-rimskoga kralja od strane rimskoga pape* predviđa da papa preda mač kralju, uz poljubac. Kralj je uzimao mač, zamahnuo njime i spremio ga u korice. Papa je potom opasao kralja tim mačem u koricama uz ponovni poljubac. Slijedila je predaja žezla. Predaju je pratio tekst.[770] Gotovo identičan obred donosi i *Red blagoslova cara kad prima krunu* u *Pontificale Romanae Curiae saeculi XIII*.[771]

Bogati obred u *Pontificale Romanae Curiae saeculi XIII* predviđa predaju žezla, zlatne jabuke i mača, uz tekst (jabuka se stavljala u carevu desnu ruku, a žezlo u lijevu). Car je zamahnuo mačem tri puta i vraćao ga u korice. Slijedile su razne blagoslovne molitve i, na kraju, papa je caru stavljao dijademu.[772] Vrlo sličan obred donosi i *Rimski red blagoslova kraja ili kraljice, krunjenja cara ili carice* u *Pontificale Romanum de Guillaume Durand*.[773] Obred istog Pontifikala *O blagoslovu i krunjenju drugih kraljeva i kraljica* donosi neke razlike. Nakon *Aleluje*

---

768 PRG-X, LXXII, 20.
769 PRG-X, LXXII, 21.
770 PR-XII, XXXVB, 12-15.
771 PR-XIII, XVA, 10-12.
772 PR-XIII, XVB, 25-37.
773 PR Durand, *Liber primus*, XXV, 8, 22-25 i 28.

metropolit je predavao kralju mač ispred oltara, a nakon krunjenja kralju se predavalo i žezlo dok je klečao.[774] Neke razlike posjeduje i *Red krunjenja i pomazanja sicilijanskoga kralja* istog Pontifikala. Prije poklika *Aleluia*, kralj je dolazio pred papu koji je prišao oltaru i uzeo mač s koricama i predavao ga kralju uz odgovarajući tekst. Zatim ga je opasao mačem, a kralj je zatim izvadio mač iz korica, tri puta zamahnuo njime i vratio ga u korice. Nakon krunjenja slijedila je predaja žezla, zlatne jabuke i krune, uz prateće molitve.[775]

Žezlo (lat. *sceptrum*) je simbol vlasti, uglavnom sudske, a ikonografija ga prikazuje često i uz niže vladare (npr. knezove) te uz arkanđele i kerube.[776] Stariji su vladari Rima imali žezlo prije dijadema. Egipćani su imali oko na žezlu, a polagali su i zakletvu na žezlo. Najstariji biblijski zapis o žezlu je *Post* 49,10, a vezan je uz moć Jude.[777]

Predaju žezla često prati i predaja kugle, odnosno globusa s križem ili bez njega.[778] Kugla je simbol ovosvjetovne vlasti.[779] Pojavljivala se već i kod starih rimskih vladara, a Konstantinova je zasluga što je križ spojen s kuglom (tako ga je prikazivao kip u Konstantinopolu). Križ je simbolizirao da je on vladar zahvaljujući vjeri u križ. Na Istoku se samo u svečanim prigodama koristila kugla s križem. Obično je u prikazima vladara žezlo u desnoj ruci, a kugla u lijevoj.[780]

4.2.3.3. *Neki naglasci o ostalim vladarskim simbolima*

Tron ili prijestolje povišeno je mjesto na kojem kralj sjedi i predsjeda skupom. Sjedište je nalik katedri. Jedno od prijestolja koje se smatralo idealom jest ono Salomonovo. Bilo je od bjelokosti i zlata okruženo s dvanaest lavo-

---

774 PR Durand, *Liber primus*, XXVI, 20 i 23.
775 PR Durand, Appendix, II, 13-16 i 18.
776 Usp. A. BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 594.
777 Usp. J. SELDEN, *The titles of honor*, 137-138.
778 Usp. J. SELDEN, *The titles of honor*, 107.
779 Usp. A. BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 241.
780 Usp. J. SELDEN, *The titles of honor*, 141-142.

va.[781] U Francuskoj je tron bio posljednji obredni element gdje se obred krunidbe završavao poljupcem mira i vjernosti od nadbiskupa i plemića, a tijekom toga zvonila su zvona. Slijedio je *Te Deum*, pa slavlje euharistije.[782]

Za dovođenje vladara do prijestolja *Pontificale Romano–Germanicum* donosi molitvu: *Sta et retine amodo locum quem hucusque paterna successione tenuisti, hereditario iure tibi delegatum per auctoritatem Dei omnipotentis et presentem traditionem nostram, omnium scilicet episcoporum ceterorumque Dei servorum. Et quanto clerum sacris altaribus propinquiorem perspicis, tanto ei potiorem in locis congruis honorem impendere memineris, quatinus, mediator Dei et hominum, te mediatorem cleri et plebis in hoc regni solio confirmet et in regno aeterno secum regnare faciat Iesus Christus dominus noster, rex regum et dominus dominantium. Qui cum Deo patre et spiritu sancto vivit et regnat in saecula saeculorum. Amen.*[783]

Molitva ističe činjenicu da je kralj do trona došao zahvaljujući očevom nasljeđu, ali još i više Božjom odlukom i Božjim autoritetom. Ujedno je i poziv kralju da surađuje s klerom jer je posrednik između klera i puka. Nadalje, molitva podsjeća da je Krist kralj kraljeva i gospodar gospodara te da je ispravno vladanje ono u kojem se kralj prvotno prepoznaje u ulozi Božjeg sluge.

Osim trona, veliku su ulogu među vladarskim simbolima u prošlosti imali i grbovi, koplje, baldahini, zastave. Grbove su već rimske obitelji koristile, ali su svoj puni zamah ti simboli dobili u srednjemu vijeku kad su ih sve više počeli koristiti i drugi uglednici. Biskupi su često spajali svoja obiteljska znakovlja sa znakovljem svoje biskupije ako su bili plemenita roda (ako nisu bili oblikovao bi se novi grb). Iznad grbova bi stavljali uobičajene biskupske insignije: mitru, štap, šešir i križ.[784] Vojnički su štitovi često imali s vanjske

---

[781] Inače, katedra je biskupovo sjedište koje simbolizira njegovu učiteljsku i pastirsku službu, ali je znatno skromnije od kraljevskoga prijestolja. Pojavljuje se vrlo rano u kršćanstvu. Usp. A. BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 326, 519 i 572.

[782] Usp. J. GOFF, A Coronation Program for the Age of Saint Louis, 54-55.

[783] PRG-X, LXXII, 25.

[784] Više u: Enver LJUBOVIĆ, Grbovi plemstva ogulinskoga kraja, u: *Modruški zbornik* IV-V (2011.), br. 4-5., 84.; Enver LJUBOVIĆ, Grbovi i natpisi biskupa Ivana Krstitelja Ježića, u:

strane oslikane grbove obitelji, odnosno država ili gradova za koji se ta vojska borila. Grbovi prikazuju jedinstvenu osobnost, društveni položaj, umjetnički stil, ali i norme, vjerovanja i kulturni utjecaj nositelja grba. Grb je imao i funkciju kraljevskog priznanja i časti.[785]

Razni su simboli pratili i ukrašavali grbove. Tako je ratnički stil pratio prikaz plašta, kacige i štita. Kršćanska je simbolika bila izrazito česta, ali i prikazi djeteline, kotača, ključeva i školjke. Grbovi su bili i puni geometrijskih simbola.[786] Nadalje, životinje su, isto tako, bile jako česte. Njima se simbolizirala hrabrost ili neka druga vrlina nositelja. Tako se na grbu često moglo vidjeti lava, orla, grifona, konja, ali i predmete obrane: sablja, buzdovan, strijele, mačevi, oklopljena desnica, vojnik u odori, puške, utvrde. Prisutni su bili i prirodni simboli: sunce, mjesec, zvijezde, zeleni trobrijeg...[787] Zatim, tu su i križevi raznih oblika, sidro, bijela golubica, maslinova grančica, pelikan, vizir, zastave, nakit, časnik na bijelom konju, okrunjeni lavovi, bijeli ljiljani, paunovo perje, hrastovo lišće, ukrasne vrpce, šiljci…[788]

Štit uobičajeno prati i koplje. Ono je jedan od predmeta koji se ponekad nalazi na prikazima vladara, a prvi se put pojavljuje u ruci cara Teodozija.[789] Jedan od čestih današnjih simbola je zastava na pola koplja što označava stanje

---

Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu XXXIII (2006.), br. 1., 92.

785 Usp. Dubravka PEIĆ ČALDAROVIĆ, Grbovi hrvatskoga plemstva – činjenice kulturnog nasljeđa i identiteta, u: *Povijesni prilozi* XXXI (2006.), br. 31., 88-89. Inače, dobar prikaz grbova i njihove simbolike pronalazimo u: Bartol ZMAJIĆ, *Heraldika. Sfragistika, genealogija, veksilologija. Rječnik heraldičkog nazivlja,* Zagreb, 1996.

786 Usp. D. PEIĆ ČALDAROVIĆ, Grbovi hrvatskoga plemstva, 90-92.

787 Usp. E. LJUBOVIĆ, Grbovi plemstva ogulinskoga kraja, 83.

788 Usp. E. LJUBOVIĆ, Grbovi i natpisi biskupa Ivana Krstitelja Ježića; Enver LJUBOVIĆ, Senjski plemići i uskoci Hreljanović i njihovi grbovi, u: *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* XXX (2003.), br. 1.; Enver LJUBOVIĆ, Plemićka obitelj Miletić i njihovi grbovi, u: *Senjski zbornik:prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* XXXV (2008.), br. 1.; Enver LJUBOVIĆ, Senjska uskočka i plemićka obitelj Desantić i njihovi grbovi, u: *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* XXXVI (2009.), br. 1.; Enver LJUBOVIĆ, Plemićka obitelj Devčić – Devchich, u: *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* XXXVII (2010.), br. 1.

789 Usp. J. SELDEN, *The titles of honor*, 142.

državne žalosti.[790] Osim toga, srednji je vijek koristio i baldahin koji je izvorno bio predmet sa svilenom tkaninom protkan zlatom, a potječe iz Bagdada. Raspeti se baldahin obično nalazio iznad oltara ili biskupova sjedišta i sličnih mjesta. Stajao je na 4 motke s ukrasnim prevjesom, osobito kad se nosio iznad pokaznice s Presvetim. Prvi su razlozi bili zaštita od kiše ili prašine, a kasnije je baldahin postao isključivo počasni predmet.[791]

Simboli su egipatskih kraljeva bili pijuk i motika.[792] Rimski su magistrati imali simbol snopa povezanih prutova sa sjekirom.[793] Opće je prihvaćeno bilo da je purpurno tkanje ili zagasita crvena boja, znak carske vlasti i kraljevskoga dostojanstva.[794] Lijer je vrsta ljiljana koji ima posebno značenje kod francuskih kraljeva. Kralj je Klodvig izabrao taj cvijet kao oznaku svojeg očišćenja sakramentom krsta. Tako je lijer postao simbolom svih kasnijih francuskih kraljeva, ali to se prenijelo i na Djevicu Mariju, Kraljicu.[795] Francuski su kraljevi imali vrlo razrađeni sustav simbola kojim su se okruživali.[796] Od ostalih kraljevskih predmeta treba istaknuti još i kraljevski privjesak i cipele s orlovima.[797]

Mnogi simboli uključuju lik životinja koji predstavljaju ponekad besmrtnost, ponekad snagu, a ponekad mudrost ili neku drugu vladarsku vrlinu. Tako susrećemo lava, sokola, pauna, orla, zmiju, vilina konjica, leoparda, hrta... Od ostalih vladarskih simbola ističemo i bisere, zmaja, šaš, krizantemu, božur, lubanje, pastirski štap, rogove, sunčev krug, mlatilo, oslikano tijelo, pečatnjak, razvučene ušne resice, latice, razne trake...[798]

Česti je simbol vladara države i osobna zastava, što vrijedi i za današnje prilike. Osim toga, današnji predsjednici država, imaju često i lentu, svečanu

---

[790] Usp. Stanko NICK, *Diplomacija*, Zagreb, 2010., 220.
[791] Usp. A. BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 137.
[792] Usp. T. VUK, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, 321.
[793] Usp. S. NICK, *Diplomatski leksikon*, 71.
[794] Usp. A. BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 247.
[795] Usp. A. BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 388.
[796] Više o tome u: Laurence M. BRYANT, The Medieval Entry Ceremony at Paris, u: J. B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, 108-109.
[797] Usp. J. SELDEN, *The titles of honor*, 143-144.
[798] Usp. Drago GLAMUZINA (ur.), *Znakovi i simboli. Slikovni vodič kroz njihovo podrijetlo i značenje,* Zagreb, 2010., 46, 57, 59-60, 62-63, 67, 72, 79-80, 82-83, 89, 111, 159, 201, 214-221, 225, 254, 256, 281-282, 294 i 318.

traku preko ramena do svojeg boka (vrlo slično đakonskoj štoli, ali obrnuto postavljenoj). Predsjednička lenta i zastava kao glavni motiv imaju grb i zastavu države kojom upravljaju uz dodatne ukrase.[799]

4.2.4. Pjevanje Pohvala

Pohvale (*Laudes*) molitveni su zazivi u litanijskoj formi. Litanije svetaca i Pohvale dijelovi su krunidbenih obreda, ali dok Litanije pripadaju više molbenom dijelu, Pohvale su dio hvalbenoga dijela slavlja,[800] odnosno nisu pokorničkog karaktera, nego deklarativnog. I Pohvale i Litanije obuhvaćaju cjelokupno kršćansko zajedništvo, svece na nebu i „putnike" na zemlji, pa tako spominju i predstavnike svjetovnih vlasti.[801]

Donosimo primjer Pohvala iz Soissonsa:

Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat.
Exaudi Christe Summo pontifici et universali pape vita.
Redemptor mundi, Tu illum adiuva
Sancte Petre, Tu illum adiuva
Sancte Paule, Tu illum adiuva
Sancte Andreas, Tu illum adiuva
Exaudi Christe Phylippo excellentissimo a deo coronato magno
et pacifico regi vita et victoria.
Salvator mundi, Tu illum adiuva
Sancte Michael, Tu illum adiuva
Sancte Gabriel, Tu illum adiuva
Sancte Raphael, Tu illum adiuva
Exaudi Christe Helysabeth regine salus et vita.
Redemptor mundi, Tu illum adiuva

---

[799] O lenti i zastavi hrvatskih predsjednika više u člancima 23-26 Ukaza o proglašenju Zakona o grbu, zastavi i himni Republike Hrvatske te zastavi i lenti predsjednika Republike Hrvatske u: *Narodne Novine. Službeni list Republike Hrvatske,* 1990., br. 55.

[800] PRG-X, LXXII, 27; PR-XII, XXXVB, 17; PR-XIII, XVB, 38; PR Durand, Liber primus, XXV, 34; PR Durand, *Liber primus*, XXVI, 26.

[801] Usp. Andrew HUGHES, The Origins and Descent of the Fourth Recension of the English Coronation, u: J. B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, 207.; E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 13-14.

Sancta dei genitrix, Tu illum adiuva
Sancta Agnes, Tu illum adiuva
Sancta Agathes, Tu illum adiuva
Exaudi Christe Domino Niveloni pontifici nostro salus et vita.
Redemptor mundi, Tu illum adiuva
Sancte Gregori, Tu illum adiuva
Sancte Principi, Tu illum adiuva
Sancte Ansarice, Tu illum adiuva
Exaudi Christe Omnibus iudicibus et cuncto exercitui francorum vita et victoria.
Redemptor mundi, Tu illum adiuva
Sancte Stephane, Tu illum adiuva
Sancte Gervasi, Tu illum adiuva
Sancte Prothasi, Tu illum adiuva
Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat.
Lux via et vita nostra, Christus vincit
Arma nostra invictissima, Christus vincit
Fortitudo et iusticia nostra, Christus vincit
Ipsi soli imperium gloria et potestas per immortalia secula seculorum amen.
Ipsi soli virtus, fortitudo et victoria per omnia secula seculorum amen.
Ipsi soli honor, laus et jubilatio per infinita secula seculorum amen.
Christe, audi nos
Kyrie eleison. Christe eleison. Kyrie eleison.[802]

Od 12. st. Pohvale su prisutne na svim papinskim misama, a ne samo krunidbenim. Obično ih je započinjao prvi od kardinala đakona.[803] U Pohvalama se ističe Kristovo osvajanje i obrana što se zaziva i kod zemaljskih vladara i ističe se slika moćnoga kralja, ne trpećeg Isusa. Zemaljski su poglavari oslikani kao Božji vikari koji trebaju čuvati red na ovome svijetu i upravljati njime, po uzoru na nebo, što je još jedna korelacija materijalnoga i transcenden-

[802] E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 215-216. Ove Pohvale, među ostalim, mole zagovornu pomoć svetih apostola, arkanđela, svetica i svetaca, a ištu i izravno mole vladajućeg i pobjedonosnog Krista da papi podari život, kralju mirnu vladavinu, život i pobjedu, a kraljici zdravlje i život.

[803] Usp. Bernhard SCHIMMELPFENNIG, Papal Coronations in Avignon, u: J. B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, 189.

tnoga svijeta, nebeske i zemaljske Crkve.[804] Najstarije su *Pohvale* iz 8. st., one karolinške. Nakon zaziva za papu, slijedio je spomen kralja, velikaše, sudce… Opis kralja u Pohvalama često je isticao nadljudske osobine i anđeoski karakter.[805] Pohvale su bile svojevrsno prepoznavanje kralja od strane Crkve, a liturgijski je prijem bio i ostao važan i znakovit za doček kralja i biskupa. Uz Pohvale, kadilo se tamjanom i škropilo blagoslovljenom vodom. Dočeci germanskih, odnosno franačkih vladara, bili su najraskošniji (tijekom pjevanja Pohvala mahali su i maslinovim granama).[806] Pohvale su uglavnom bile na početku obreda, prije liturgije riječi.[807]

Pohvale su imale i jedan određeni pseudokonstitutivni element, jer su pripadale obredu 'kreiranja' novoga vladara i odavala mu se počast i dostojanstvo. Kraljevska se inauguracija trajno preselila u liturgijski okvir počevši s Pipinom Malim (8. st.), ali time je i kler dobivao na važnosti jer je dobio mogućnost odbiti posvetu kralja. Sve su regalije liturgizirane, a pratile su ih euhološki obrasci.[808] Pohvale su pokazivale i slaganje Crkve s onim što se dogodilo, tj. kraljevski je autoritet bio osnažen obredom, što nije bilo moguće zamijeniti ičim drugim. Iako krunidbe ne daju veći legitimitet vladaru, daju i ugledu i utjecaju veću težinu.[809]

U Francuskoj su Pohvale bile prisutne na svim pontifikalnim slavljima sve do modernoga vremena.[810] U nekim su krajevima, kao npr. u Francuskoj, Pohvale bile određene za neke veće svetkovine i pjevale su se u svim većim katedralama. Naravno, tijekom povijesti su se čak i drastično mijenjale. Dok galsko-franačka forma Pohvala poznaje različitost i prilagodljivost drugim narodima, franačko-rimska je verzija bila fiksna i imala je samo 4 niza aklamacija (za papu, cara, caricu i vojsku).[811] U početku su Pohvale bile namijenjene samo

---

[804] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 14 i 81.
[805] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 21, 33, 37, 49 i 54.
[806] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 70-75.
[807] Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* 388.
[808] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 76-79.
[809] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 80-83 i 96.
[810] Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite*, 389.
[811] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 100-101, 104 i 108.

vladarima, ali kasnije su se pjevale i na biskupskim ustoličenjima. Nakon zborne su molitve dvojica ili šestorica vitezova ili klerika započinjali aklamacije *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*. Zbor je ponavljao, pa su slijedile iskazi odanosti i poštovanja, zatim molba Kristu i nizu svetaca. Nakon usklika odanosti papi, slijedile su aklamacije kralju (odnosno caru), njegovoj supruzi, biskupu, vojsci, a ti su usklici bili praćeni zazivom izabranih svetaca. U biskupovoj su prisutnosti svi stajali, a pjevači su pjevali uspinjući se prema biskupovoj katedri, tu mu ljubili ruku i primali blagoslov. Pohvale su završavale doksološkim završetkom o Kristovoj pobjedi nad svim neprijateljima. U Durandovu pontifikalu nalazimo iznimku koja navodi Pohvale nakon *Kyrie*. Ipak, neke su Pohvale bile na kraju mise, prije otpusta.[812]

Velika se povijesna promjena (poimanje da papa više nije samo rimski biskup nego i monarh) možda najbolje očituje u imperijaliziranim papinskim pohvalama (*Laudes*). Oko 1140. god. Benedikt od sv. Petra u djelu *Liber politicus* donosi prve takve *pohvale*. Tu su i pohvale za cara na krunidbi i blagdanima, za kardinale i nekoliko za papu. Suci su klicali pohvale kad se papa vraćao sa službe u palaču, a kardinali dok su dočekivali papu (iako su to više bile molbe nego radosni kliktaji). Biskupske su aklamacije istisnute i prihvaćene su bile misne pohvale. Polako su se sve više isticale papinske *Laudes* koje su dovele i do novih carskih pohvala pape Inocenta III.[813] Papinske su pohvale isključile druge spomene i ostali su samo papinski. Aklamacije su bile odraz papocentričnosti (*Summus pontifex*) i mnogo je toga odisalo poimanjem kako je Rim subordinirao cara.[814] Već u 15. st. *Pohvale* na papinskim misama ipak polako bivaju izostavljane, a opstaju, uz koncilske aklamacije, samo one na papinskoj krunidbi.[815]

---

[812] Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite,* 389-390.

[813] Mnoga su takva papinska prava proistekla iz već ranije spomenute krivotvorine: Konstantinove darovnice (lat. *Donatio Constantini*), a ona uključuju Lateransku baziliku, imperijalne insignije, pravo na tron i javne portrete. Više u: E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 129-134.; A. J. CHUPUNGCO, *Worship: Beyond Inculturation*, 31-32.

[814] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 142.

[815] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 182. Inače, posljednji papa koji je bio okrunjen bio je Pavao VI. 1963. god.

4.2.5. Ostale osobitosti krunidbenih misa

Krunidbene su mise predviđale osobito mjesto gdje bi kralj sjedio, a bila je riječ o blago povišenom prostoru u blizini papine, odnosno metropolitove katedre.[816] Obično je kraljičina krunidba bila nakon kraljeve, a kralja je plemstvo gotovo uvijek okruživalo, što je razumljivo s obzirom da je njihova podrška uglavnom i omogućavala krunidbu. Takvo je okruženje simboliziralo odobrenje i potporu.[817] Ponekad na obrede krunidbe utječu i sami vladari. Tako je npr. car Henrik II. 1014. god. tražio da se na krunidbi recitira Vjerovanje.[818] Najintenzivnije je razdoblje krunidbi bilo razdoblje od 10. do 13. st.[819]

Francuskoga se kralja pomazivalo zlatnim kovanim predmetom za pomazivanje, a ne palcem, a samo se pomazanje smatralo središnjim činom obreda. Pomazanje je kraljeve desne ruke i pleća više sličilo na rimsko pomazanje careva nego germanskih kraljeva. Papinstvo je inzistiralo da se pomazanje razlikuje od kleričkoga, a velika je razlika bila i u tome što se kod svetoga reda rabila krizma, dok se vladare pomazivalo katekumenskim uljem. Nakon pomazanja uslijedilo je odijevanje novoga kraljevskoga ruha. Uobičajeno bi predvoditelj slavlja opasivao kralja mačem, osim kod krunjenja germanskih kraljeva koji su se sami opasivali. Ponekad su bili zastupljeni velikaši kod postavljanja krune na vladarevu glavu: njihovim dodirom krune htjelo se simbolizirati rast konstitutivne snage drugih tijela kraljevstva, ali i podsjetiti vladara da

---

816 Usp. J. GOFF, A Coronation Program for the Age of Saint Louis, 51.

817 Usp. Jean-Claude BONNE, The Manuscript of the Ordo of 1250 and Its Illuminations, u: J. B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, 63.; Anne D. HEDEMAN, Copies in Context: The Coronation of Charles V in His *Grandes Chroniques de France,* u: J. B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, 75 i 81.

818 Usp. J. A. JUNGMANN – F. A. BRUNNER, *The Mass of the Roman Rite: Its Origins and Development (Missarum Sollemnia),* I, 97.

819 Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 95. Inače, o 12. st. i krunidbama više u opširnom djelu: Johanna DALE, *Inauguration and Liturgical Kingship in the Long Twelfth Century. Male and Female Accession Rituals in England, France and the Empire*, London, 2019. Što se tiče hrvatskih prilika, vjeruje se da su se inače krunidbe odvijale uobičajenim tokom: prisega, upit na narod i aklamacije, predaja insignija, pomazanje, sama krunidba, intronizacija i poklon vladaru. Više u: F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 564-565.

vlada zajedno s njima i zahvaljujući njima.[820]

Počesto je kralj čitao evanđelje na misi krunidbe (osobito u kasnom germanskom carstvu), a uglavnom se čitao odlomak o caru Augustu (Lk 2). Danski kraljevi nisu imali nasljedne regalije koje bi se proslijeđivale generacijama osiguravajući tako valjanost krunidbe.[821] Kod Norvežana se kugla nije koristila, ali je bio prisutan *baculus* (koji se ne smije poistovjetiti sa žezlom), kao i u Francuskoj i Engleskoj. Stare su skandinavske krune bile zatvorenih arkada, a novije pune motiva ljiljana i lišća.[822]

U Poljskoj je, nakon nadbiskupovih pitanja, slijedila trostruka aklamacija, pa samo pomazanje. Ulje su donosila dvojica opata s mitrama, a iznad njih se nosio baldahin. Pomazivala su se kraljeva pleća, ruke, prsa i glava, a tijekom pomazanja bila je šutnja. Regalije su se predavale između poslanice i evanđelja. Nakon trostrukoga usklika *Vivat rex* uslijedilo je kreiranje novih vitezova (koje se tri puta dodirivalo mačem).[823]

Sjeverna je Sicilija prvo mjesto gdje se štap zamijenio kuglom.[824] Englesko se pomazanje kralja Edwarda II. (14. st.) uspoređivalo s Kristovim krštenjem kroz tri stupa krunidbe: aklamacije, božansko pomazanje i investitura simbolima vremenitog autoriteta.[825] Ulazak je Luja XI. u Pariz uspoređivan s Kristovim rođenjem gdje su prinčevi i lordovi imali ulogu pastira. Uspoređivao se taj ulazak i s Davidom i Jeruzalemom, Kristom i rajem, a spominjali su se i poganski bog Apolon i polubog Herkul čime se htjela oživjeti kasna antika

---

[820] Usp. J. BONNE, The Manuscript of the Ordo of 1250 and Its Illuminations, 66.; E. HOFFMANN, Coronation and Coronation Ordines in Medieval Scandinavia, 134 i 142.

[821] Usp. E. HOFFMANN, Coronation and Coronation Ordines in Medieval Scandinavia, 135-137. Reformacija je donijela promjene i u krunidbe. Prva protestantska krunidba bila je 1561. god. Kralj Henrik VIII. je izazvao mnogo liturgijskih problema kad je nakon prekida s Rimom mijenjao tekst zakletve. Više o promjenama u krunidbenim obredima u crkvama reformacije u: E. HOFFMANN, Coronation and Coronation Ordines in Medieval Scandinavia, 140.; R. C. MCCOY, „The Wonderfull Spectacle“, 217.

[822] Usp. E. HOFFMANN, Coronation and Coronation Ordines in Medieval Scandinavia, 143 i 147.

[823] Usp. A. GIEYSZTOR, Gesture in the Coronation Ceremonies of Medieval Poland, 158-159.

[824] Usp. Reinhard ELZE, The Ordo for the Coronation of King Roger II of Sicily: An Example of Dating from Internal Evidence, u: J. B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, 167.

[825] Usp. A. HUGHES, The Origins and Descent of the Fourth Recension of the English Coronation, 198.

i rano srednjovjekovlje. Sam je obred tako imao eshatološko i mesijansko obilježje i time nije bio samo jednostavno pokazivanje kraljevih ovlasti.[826] Inače, krunidbe su se slavile na Gospodnje blagdane kako bi se naglasila povezanost s njegovim kraljevanjem. Ubrzo su se počele slaviti i obljetnice krunidbi. Kraljevi su ponekad nosili krunu i na svečanim javnim slavljima, prilagođavajući se odredbama koje vrijede za biskupsku službu (kralj je skidao krunu kad i biskup mitru).[827] Ponekad je dolazilo i do ponovljenih krunjenja, npr. u slučaju ženidbe kralja. Tad se kraljicu krunilo, ali prije nje ponovno kralja (prvi poznati slučaj je iz 865. god.).[828]

Ruho je srednjovjekovnih kraljeva vrlo sličilo biskupskom, ali ponajviše ruho normanskih kraljeva. Oni su nosili mitru, dalmatiku i sandale. Čak se i žezlo smatralo nekom skraćenom inačicom biskupskoga štapa.[829] Neobičnost koja plijeni pažnju: u srednjem je vijeku, u božićnoj noći, car, odjeven u roketu i štolu, pjevao evanđelje.[830]

Posljednju krunidbu koju je izvršio papa je krunidba Karla V. u Bologni 1520. god.[831] S vremenom krunidbe više nisu imale takav utjecaj i značaj: carska se odjeća nije više smatrala liturgijskom, cara se više ne pomazuje i nije ga se smatralo više okrunjenim od Boga, već kreiranim od pape.[832]

Kako je snaga Svetoga Rimskoga Carstva slabila, papa više nije krunio careve u bazilici sv. Petra, nego su se kraljevi, koji su preuzeli upravu svojih nacionalnih država, krunili u svojim metropolijskim središtima. Taj se obred ukratko sastojao od kraljeva dolaska gdje su ga dvojica biskupa dočekali te ga potom predstavljali metropolitu. Kralj je zatim polagao prisegu vjernosti, molio se svečani blagoslov, a prije litanija kralj bi bio pomazivan. Misa se zatim nastavljala, a prije evanđelja su se predavale regalije. Potom se kralja ustoličilo

---

[826] Usp. L. M. BRYANT, The Medieval Entry Ceremony at Paris, 113.

[827] Zanimljivo je da je francuski kralj Karlo II. Ćelavi nosio tijaru sa svilenim velom nedjeljama i blagdanima, a car Karlo Veliki je skidao krunu prilikom ulaska u crkvu. Vidi u: E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 92-93.

[828] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 95.

[829] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 164.

[830] Usp. A. FORTESCUE, *The Mass: A Study of the Roman Liturgy*, 281.

[831] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 111.

[832] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 143-146.

i slijedio je *Te Deum*. Inače, carsku su krunu dobivali u Rimu kod pape, a tome je prethodilo kraljevsko krunjenje u mjestu vladanja ili u nekome drugome središtu kraljevstva (Aachen, Monza, Milano…).[833]

Veću pažnju danas privlači još samo krunidba britanskih suverena. Taj je obred prvotno bio izmijenjen za vrijeme reformacije, ali i u moderno doba dobiva impulse za promjenama koje bi išle u korist globalizaciji i široj inkluzivnosti vrijednosti, pa i samoj sekularnosti. No, taj obred i dalje ostaje kršćanski jer sadrži predaju Biblije, obećanje kralja da će obdržavati Božje zakone i ispovijedati istinsku evanđeosku vjeru. Na krunidbi se čita *Mt* 22,15-22 (caru carevo, Bogu Božje), kralja se i dalje pomazuje po rukama, prsima i glavi (što je naslijeđeno još od izraelskih kraljeva i svećenika). U obredu je svaki simbol eksplicitno kršćanski: kraljevski je prsten simbol kršćanske vjere jer je monarhova zadaća braniti kršćanstvo, križ je ponad kugle kao podsjetnik da je cijeli svijet pod vlašću Kristovom, a molitva koja prati predaju mača opisuje kralja kao službenika Božjeg koji treba kažnjavati zle i poticati dobre. Cijeli obred ukazuje kako monarh treba biti uzor u moralu i duhovnome vodstvu, primjer služenja, sklon požrtvovnosti i nesebičan. U obredu kralj izjavljuje da je ovisan o Božjoj providnosti i da je njegov posrednik.[834]

4.2.5.1. *Odjeća vladara i pratnje*

Kraljevi su osim zlatnih kruna i svilenih tijara nosili i posebne crvene cipele što papa isto preuzima.[835] Iako najveću pozornost privlači kruna i ostali počasni predmeti za glavu, važniji je bio carski grimiz. Polako se počelo smatrati kako carsko znakovlje pripada samo papi. Na papinskom se dvoru pojavljuju dvorski službenici uobičajeni kod kraljeva (peharnici i sl.). Kako se Crkva u 12. st. smatrala svojevrsnim novim rimskim carstvom, a kardinalski zbor no-

---

[833] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di Storia liturgica*, 371.

[834] Više u: Michael NAZIR-ALI, The Sacramental Significance of the Coronation, u: *Ecclesiastical Law Journal*, XV (2013), br. 1.

[835] Usp. J. SELDEN, *The Titles of Honor*, 16.; E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 137.

vim senatom, rimski je kler počeo koristiti insignije senata.[836] Inače, članovi rimske kurije krajem su se 13. i početkom 14. st., u opisima liturgijskoga ruha, pobrinuli da istaknu veliku povezanost ruha s kraljevstvima, regijama i gradovima tada poznatoga svijeta.[837]

Durandov pontifikal u obredu *O blagoslovu i krunjenju drugih kraljeva i kraljica* opisuje kraljevsku odjeću koju kralj odijeva na samome početku obreda tijekom pjevanja ulazne antifone. On odijeva lanenu haljinu te plašt optočen zlatom i draguljima.[838]

Na francuskoj su krunidbi, uoči samog čina krunjenja, a poslije obećanja, službenici pristupali kralju i obuvali mu sandale s izvezenim zlatnim ljiljanom, zlatne ostruge i mač, a crkvena se unutrašnjost (zidovi, stupovi i pod) prekrivala tapiserijama, draperijama i sagovima u skladu s kraljevom odjećom. Kralj je odijevao narančastu tuniku (boja koju su nosili izraelski kraljevi), a preko nje se stavljao ogrtač ili plašt.[839] Crvenu su odjeću obrubljenu krznom u Francuskoj imali pravo nositi samo kralj, kancelar i čelnici parlamenta. Kralj je u Pariz ulazio u oklopu, s bogatom plavom tunikom sa zlatnim ljiljanima, te s krunom i baldahinom.[840]

S obzirom da se vladara poimalo klerikom dopustilo mu se i nošenje kleričkoga ruha.[841] Danski primjer iz 1442. god. potvrđuje da su neki kraljevi, poput Kristofera, nosili liturgijsku odjeću (dalmatiku i pluvijal), a ne kraljevski ogrtač.[842] Švedske su regalije sadržavale krunu, dalmatiku, žezlo, ogrtač, tuniku, sandale, zlatnog orla, srebrnu vrpcu za mač i knjigu krunidbi.[843]

U Poljskoj je kralj bio odjeven u biskupsku odjeću (sandale, amikt, alba,

---

[836] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 138-139. Zanimljiv je primjer baldahina kojim se pratio papa Lav X. (16. st.). Odbio je stari i potrošeni baldahin, a onaj bolji (zlatni i svileni) prepustio je Presvetom Oltarskom Sakramentu. Inače, papinski je ceremonijal često uključivao brojne govore, raskošne ulaske, klicanja, zvona i trube. Usp. E. BISHOP, *Liturgica Historica*, 436 i 440.

[837] Usp. M. C. MILLER, A Descriptive Language of Dominion?, 183.

[838] PR Durand, Liber primus, XXVI, 16-17.

[839] Usp. J. GOFF, A Coronation Program for the Age of Saint Louis, 50 i 54.

[840] Usp. L. M. BRYANT, The Medieval Entry Ceremony at Paris, 103-104.

[841] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di Storia liturgica*, 369.

[842] Usp. E. HOFFMANN, Coronation and Coronation Ordines in Medieval Scandinavia, 133.

[843] Usp. E. HOFFMANN, Coronation and Coronation Ordines in Medieval Scandinavia, 139.

manipul, štola, dalmatika, pluvijal, rukavice).[844] Plašt nije bio isključivo kleričk, ali ni laička odjeća. Prisutan je bio i kod drugih staleža, a ukrasi su na njemu, kroj i boja označavali status nositelja. Karlo Veliki je, primjerice, nosio carski grimizni plašt koji se osobito isticao.[845]

4.2.5.2. *Sličnosti obreda krunidbe i slavlja sakramenta svetoga reda*

Očita je sličnost obreda krunidbi s ređenjima, odnosno podjeljivanjem sakramenta svetoga reda. I jedan i drugi obred poznaju prostraciju, pomazanje i moljenje litanija. Uz to, kraljevi su uglavnom bili uvođeni s pratnjom i ustoličeni su (element ulazne pratnje i preuzimanje katedre posjeduje i današnje ređenje biskupa),[846] a vladar je tijekom prostracije širio ruke u znak križa (prvi je primjer iz 816. god.). S obzirom da su Pohvale bile kontradiktorne duhu prostracije, prebačene su na drugi dio.[847] Ovakve su sličnosti razumljive kad se uzme u obzir da je srednji vijek dobrim djelom odisao vjerovanjem kako Bog ostvaruje svoju volju monarhovim djelima na sličan način kako to čini kler slaveći sakramente.[848] Osim tih sličnosti treba spomenuti i uvodno predstavljanje kandidata za krunjenje metropolitu što je vrlo jasna preslika prvog dijela ređenja đakona i prezbitera. Prvo se iznosio zahtjev da se okruni kandidata, metropolit potom pita za dostojnost i prikladnost kandidata, a kandidat o tom izriče javno očitovanje.[849]

Značenje simbolike tih sličnosti vrijedi za oba obreda. Prostracija predstavlja izloženost Bogu i predanje njegovu vodstvu; izražavanje obećanja jest izručenje sebe i prihvaćanje pozvanosti, a procesija predstavlja zajednički hod

---

[844] Usp. A. GIEYSZTOR, Gesture in the Coronation Ceremonies of Medieval Poland, 157.

[845] Usp. E. EWIG, Vijek Karla Velikog, 105.

[846] Usp. *Rimski pontifikal obnovljen prema odluci Svetog ekumenskog sabora Drugoga vatikanskog a proglašen vlašću Pape Pavla VI., nalogom i odobrenjem Biskupske konferencije i potvrdom Svetog Zbora za bogoštovlje,* Zagreb, 1988., brr. 3 i 33.

[847] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 90-91.

[848] Usp. P. FIGURSKI, The 'Exultet' of Bolesław II of Mazovia and the Sacralisation of Political Power in the High Middle Ages, 77-78.

[849] Usp. PR Durand, *Liber primus,* XVI, 3-7; RIMSKI PONTIFIKAL, brr. 9-17, str. 30-34 (đakonsko ređenje) i brr. 9-17, str. 46-50 (prezbitersko ređenje).

svjetovne i crkvene vlasti u vođenju naroda prema istomu cilju. Vladari u žezlu imaju i podsjetnik da su poslani biti vođe naroda i biti prvaci dijeljenja pravde, a u kruni simbol dijeljenja vlasti s Bogom, izvorom svake moći.[850] Krunidbe imaju i određene sličnosti s crkvenim sinodama. I na njima je bio iznesen prijedlog predsjedatelja, a slijedili su i biskupski svečani govori.[851]

4.2.5.3. *Geste u slavljima nakon krunidbe*

Nakon krunidbene su mise kraljevi znali skinuti tešku ceremonijalnu krunu, i uzeti neku lakšu.[852] Nakon izlaska je iz krunidbene crkve slijedila gozba kojom se kralj predstavljao narodu kao čuvar blagostanja i domaćin. Znalo je uslijediti i odavanje počasti novomu kralju na nekom od gradskih trgova gdje bi kralj sjedio i primao počasti od naroda koji nije možda ni mogao prisustvovati samome obredu krunidbe.[853]

U Francuskoj je, nakon krunidbe u Reimsu, slijedio drugi važan vladarski čin: ulazak u glavni grad. Ulazak je predviđao prvo izlazak građana na ulice. Vrata su se katedrale *Notre Dame* otvarala tek nakon što je kralj obećao štititi crkvene slobode.[854] Baldahin se nosio u procesiji kako bi se naglasila važnost zajedništva kralja i naroda. Svečani su ulasci imali za zadaću naglasiti kraljeve vojne i sudačke zadaće. Ulazak je podsjećao kralja na obvezu da čuva grad, kraljevstvo u cijelosti, francuske zakone i parlament. Tijekom povijesti unesena i jedna bitna izmjena: kancelar s kraljevskim pečatom hodao je ispred kralja čime se htjelo pokazati da kralj nije apsolutni vladar te da dijeli dio ovlasti s kancelarom. Inače, cijela je ta francuska procesija iz Reimsa u Pariz simbolizirala jedinstvo tadašnjega društva u svoj svojoj ambivalentnosti, onoj političkoj

---

850 Usp. A. CRNČEVIĆ, Liturgijske slike prezbiterske službe, 287-288.
851 Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 83.
852 Usp. J. GOFF, A Coronation Program for the Age of Saint Louis, 55.
853 Usp. A. GIEYSZTOR, Gesture in the Coronation Ceremonies of Medieval Poland, 159.
854 Usp. L. M. BRYANT, The Medieval Entry Ceremony at Paris, 91 i 94.

i onoj duhovnoj.[855]

Tu su još i neki drugi zanimljivi propisi prije, tijekom ili nakon krunidbe: na završetku je slijedio proglas kraljevoga dostojanstva,[856] kralja se dovodilo i ustoličilo na prikladnom mjestu, uz responzorije i molitve,[857] predvoditelj je slavlja uobičajeno izmijenio poljubac mira s vladarom.[858]

4.2.5.4. *Interpretacija simbola svjetovnih vladara*

Same su interpretacije simbola ponekad problematične jer simbol sam po sebi mora biti interpretirajući. Ako to nije, gubi svoju snagu, svoju ulogu.[859] Mnogi su pokušavali dati simbolima svjetovnih vladara razna značenja ili dopune tih značenja. Tako je Erazmo Roterdamski u pomazanju vidio oznaku duševne blagosti, u kruni savršenu mudrost, u ogrlici suglasje i harmoniju sviju vrlina, u mnoštvu dragog kamenja uzvišenost vrlina, u jarkome purpuru snažnu ljubav prema građanima, u grbovima zadatak da se prestignu časna djela predaka, a u uzdignutom maču zadaću štititi kraljevstvo (državu).[860] Mnogo je simbola u ranome kršćanstvu poprimilo vojni prizvuk, ali vladarski su simboli uvijek imali takav prizvuk. To je uključivalo jezik koji se koristio, insignije (tj. regalije) i molitvene tekstove.[861] U svakom slučaju, svi sustavi vla-

---

855 Usp. L. M. BRYANT, The Medieval Entry Ceremony at Paris, 97, 101, 104 i 106.

856 OR XLVI, 10.

857 PRG-X, LXXII, 24-25; PR Durand, *Liber primus*, XXVI, 24-25.

858 PRG-X, LXXII, 26; PR-XII, XXXVB, 4; PR Durand, *Liber primus*, XXV, 19; PR Durand, Appendix, II, 8.

859 Više o tome, kao i o samim simbolima, razlikama između znaka i simbola, o važnosti simboličkog govora u liturgiji, o zagonetnosti i nužnosti simbola, o kršćanskome razumijevanju simbola te o simbolici i komunikaciji neizrecivog otajstva u: Ivan ŠAŠKO, *Per signa sensibilia. Liturgijski simbolički govor,* Zagreb, 2004., 35-40.; B. ŠKUNCA, *Duh i obred*, 30-40.; A. CRNČEVIĆ – I. ŠAŠKO, *Na vrelu liturgije. Teološka polazišta za novost slavljenja i življenja vjere,* Zagreb, 2009., 63-76.; I. ŽIŽIĆ, *Plemenita jednostavnost*, 179-185.; V. ZAGORAC, *Kristova svećenička služba*, 118-130.; Adolf ADAM, *Uvod u katoličku liturgiju,* Zadar, 1993., 77-82.

860 Usp. ERAZMO ROTERDAMSKI, *Kršćanski vladar,* Anto GAVRIĆ (ur.), Zagreb, 2011., 175. Inače, ponekad se spominju i ostruge koje, zajedno s mačem, simboliziraju vladarevu zadaću branjenja i zaštite kraljevstva. U krunidbi britanskoga suverena rabe se čak 4 mača: teški mač države, oštri mač vremenitosti, slomljeni mač milosrđa i tupi mač duhovnosti. Usp. S. E. BOND, *Anointing the King*, 30 i 155.

861 Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 29. Vojni se prizvuk u kršćanstvu može krivo interpretirati kao skriveno nagnuće ratovanju i/ili sukobu. Treba znati da su se mnogi pa-

danja imaju simbole i obredne geste kojima je cilj povezivati (iako ne samo to) određeni narod.[862]

Predaju simbola prate pripadne molitve koje nemaju samo prateću ulogu alegorijske vrijednosti, već su bitni element cijeloga obreda. Molitva za vladara, predaja simbola vladaru i svi drugi obredni čini jesu oblik njegova uključenja u zajednicu na način da ga se poziva da zajednicu izgrađuje na način koji mu je zadan. To je zato jer je liturgijski obred stvarnost koja zahvaća cijelu zajednicu, a ne događaj od kraljeve pojedinačne koristi.[863] Vladarski simboli izviru iz konkretnog poimanja Kristova vladanja u kojem se, u srednjemu vijeku, prepoznalo dvostruko pravo: božansko pravo kraljeva i kraljevsko pravo pape. Krist kao *Rex et Sacerdotes* nastavlja djelovati kao kralj, odnosno kao biskup. Zato dolazi do pojave i izmjena nekih simbola, kao i do pojave i izmjena nekih međusobnih očekivanja države i Crkve.[864]

---

pe, a osobito pape XX. st. intenzivno borili za mir i intervenirali apelima prema svjetovnim vladarima. Primjer toga nalazimo u intervencijama Pija XII. tijekom II. svjetskoga rata. Vidi u: Pierre BLET, *Pio XII. i Drugi svjetski rat prema vatikanskim arhivima*, Zagreb, 2004. Inače, o temi opravdanoga rata, odnosno o tezama o postizanju mira te o ključnim načelima učenja o miru više u: J. HÖFFNER, *Kršćanski socijalni nauk*, 250-263.

[862] Usp. S. E. BOND, *Anointing the King*, 13.

[863] Usp. Bojan RIZVAN – Ante CRNČEVIĆ, Liturgija u ozračju nove evangelizacije, u: *Služba Božja* LII (2012.), br. 1., 100.

[864] Usp. E. H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae*, 112.

5.

„...POPULO SIBI CREDITO LIBERAM ORDINIS TRANQUILLITATEM IUGITER PROCURET...“[865]

LITURGIJSKA NADAHNUĆA ZA VRŠENJE SVJETOVNE VLASTI DANAS

Liturgijska duhovnost, izrasla iz Kristova otajstva i oblikovana na temeljima drevne rimske liturgijske tradicije, dopire i do našega vremena. U tome vremenskome luku, napetome između povijesnih danosti i usmjerenosti prema Vječnoj domovini, Crkva je upravo po svojoj liturgiji nastojala u svako vrijeme utisnuti misao o zbiljnosti Krista u svijetu i o životu onkraj vremena. Stoga molitveni obrasci i obredni oblici, nastali u sasvim određenome vremenskome kontekstu, imaju što reći i Crkvi danas. I kada je riječ o vladarima, ili pak o uređenju ljudskoga društva, molitva Crkve čuva sadržajnu konstantu koja ne biva nadživljena mijenama političkih sustava. Kraljevstva su pala, carstva se raspala, a države su mijenjale granice, vladare i način vladanja. Velika su carstva i kraljevstva preustrojena u države ili zajednice država, nacionalnih i građanskih, a snažni su suvereni prepustili upravu parlamentima i vladama. I dalje su na čelu država pojedinci, kraljevi ili izabrani predsjednici, ali uživaju znatno manje ovlasti nego što su ih imali vladari u srednjemu vijeku. Do novoga se vijeka vlast poimala kao vlast odozgor, od Boga, i uglavnom se prihvaćalo da je kralj predstavnik Božji. Monarhije su bile utemeljene teološki, pa i eshatološki. Republike modernoga svijeta priznaju *vlast naroda*, tj. vlast odozdo, te biraju pojedince koji će ih predstavljati i upravljati zajednicom, a njihova je vlast uvelike ograničena.[866]

---

[865] *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumenici concilii vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum Ioannis Pauli PP. II cura recognitum,* Roma, [3]2002. (dalje: MR), str. 1124. (zborna molitva mise »pro supremo nationis moderatore vel rege«).

[866] Usp. Nenad MALOVIĆ, *Mišljenje i djelovanje. O znanju, društvu i vrijednostima*, Zagreb, 2016., 74.

Monarhije koje su opstale i dalje su ostale na neki način vezane uz religiju i religijski obred većinskoga naroda. U zapadnome su svijetu to zemlje s većinom stanovništva protestantske vjeroispovijesti, a u nekima od njih crkve su vezane uz državu i njezine granice, a kralj je ponegdje i crkveni poglavar. Demokratsko je i parlamentarno uređenje društva ostavilo monarsima sasvim ograničene ovlasti. Republike su uglavnom sekularne i državni se vladari biraju i postavljaju u *sekularnim obredima* (inauguracijama) u kojima je razvidna potka religijskoga obreda (primjerice u činu prisege), ali bez stvarne povezanosti s religijom. U inauguracijama tako susrećemo: prisegu (na ustav ili drugi temeljni zakonodavni dokument, ponegdje na Bibliju), neki čin vezan uz državni stijeg, državnu ili nacionalnu himnu, blagoslov (od strane vjerskoga službenika) te predsjednički inauguracijski govor, utkan u 'obred inauguracije' kao svojevrsnu predsjedničku 'homiliju'.[867] Iako je riječ o sekularnim državama, religijski elementi nisu izostavljeni. Smatra ih se dijelom tradicije, a u tome svečanome trenutku oni su više od tradicije, i razumijeva ih se kao dio identiteta neke države, naroda ili društva.

Moderne države imaju ustave (konstitucije) kao temeljni zakon uređenja društva. U ime promicane sekularnosti iz tih je dokumenata u mnogim zemljama uklonjeno sve što bi moglo ugroziti 'sekularnost' koju mnogi smatraju većom vrijednošću od vrijednosti koje već baštine, a koje su izrasle upravo iz religije. Ta se nastojanja opravdavaju zagovaranjem tolerancije i borbe protiv diskriminacije te uvjerenjem kako se na taj način potiče inkluzivnost svih religijskih i filozofijskih uvjerenja.

Današnja liturgija rimskoga obreda ne posjeduje obrasce za slavlje krunjenja vladara ili neki slični obred, ali njeguje poziv upućen svakomu kršćaninu da radi za opće dobro, i to nadahnjujući se mudrošću Svetoga Pisma, crkvenoga nauka i tradicije. Liturgija, međutim, poznaje i posebne molitve (i slavlja) za vladare i upravitelje država i naroda, ali sve što se tim obrascima moli lako se prepoznaje kao briga za dobrobit društva, za dobro koje ničim ne ugrožava zajedništvo s drugima i ne narušava ideju o jednakopravnosti svih.

---

[867] Usp. S. E. BOND, *Anointing the King*, 13.

5.1. **Domovina, država i zadaće vladara u crkvenim dokumentima**

Kraj 19 st. donio je drukčiji odnos Crkve prema svjetovnoj vlasti. Snažna su društvena zbivanja na razini cijeloga svijeta (poput francuske revolucije, rušenja feudalnog poretka i pojave prosvjetiteljstva te industrijskoga napretka) dovela do brojnih promjena u modernim društvima. I u tim novim okolnostima Crkva pronalazi put za svoje poslanje promicanjem zakona ljubavi i zajedničkoga dobra te u tu svrhu moli za sve ljude, za narod i njegove poglavare, neovisno jesu li oni članovi kršćanske zajednice i udovi Crkve ili ne.

5.1.1. „Novi" odnosi Crkve i svjetovne vlasti

Enciklika pape Pija IX. *Quanta cura* iz 1864. god. snažno upozorava na opasnosti modernističkih i liberalnih gibanja u društvu, a koja prijete razaranjem vrijednosti koje su vrijedile kao temelji društva, zajedništva, kulturalnoga naslijeđa i same istine o čovjeku. Papine stavove kao i popis modernističkih zabluda (*Syllabus*) oko pojava u društvu svakako treba čitati u kontekstu tadašnjih političkih i drugih prilika. *Syllabus,* između ostaloga, zabludom proglašava sljedeće tvrdnje, promicane u to doba: da država ima prava koja nisu ničim ograničena; da građanska vlast ima vlast nad svetim; da se nauk Katoličke Crkve protivi dobru i napretku ljudskoga društva; da se građanska vlast smije miješati u pitanja koja se tiču vjere, morala i upravljanja duhovnim dobrima; da građanska vlast smije sprječavati povezanost crkvenih pastira i vjernika s papom; da svjetovna vlast ima pravo predstavljati biskupe i može od njih zahtijevati da prihvate upravu biskupija i prije nego li od Svete Stolice prime kanonsko imenovanje; da svjetovna vlast ima pravo svrgnuti biskupe s vršenja njihove dušobrižničke službe; da nije potrebno da se ljudski zakoni usklađuju s naravnim pravom…[868]

Papa Lav XIII. (1878.-1903.) izdao je pet enciklika vezanih uz vlast svje-

[868] Usp. PIO IX., *Syllabus. Zbirka zabluda koje su odbačene u različitim dokumentima Pija IX.* (8. XII. 1864.), u: H. DENZINGER – P. HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu,* Đakovo, 2002., brr. 2901-2980.

tovnih vladara. Na prvome je mjestu *Quod apostolici muneris* iz 1878. god. Ona donosi osudu socijalizma te poticaj da se sluša državni autoritet. Neposluh je dopušten samo u slučaju kršenja božanskoga i naravnoga prava.[869] Slijedila je enciklika *Diuturnum illud* 1881. god. u kojoj je riječ o izvoru svjetovne vlasti koja se smatra nužnom. I dok monarhiju ističe kao idealan oblik države, dotična enciklika demokraciju smatra podnošljivim oblikom vladavine.[870] Enciklika *Immortale Dei* iz 1885. god. donosi nauk o uzvišenosti crkvene vlasti. Crkvena je vlast najuzvišenija jer joj je cilj najplemenitiji. Crkvena vlast ne može biti podređena građanskoj vlasti u duhovnim stvarima. Svaka je vlast u svome redu vrhovna i zato je potrebno povezati crkvenu i svjetovnu vlast. Ipak, podrijetlo javne vlasti ne smije se tražiti u mnoštvu, već u Bogu. Sudjelovanje u civilnoj vlasti smatra se ne samo korisnim, nego i obvezatnim.[871] U enciklici *Libertas praestantissimum* iz 1888. god. papa Lav XIII. osuđuje ideje tadašnjega liberalizma, ali ističe da cijenjenje demokracije nije prijestup te da postoji ljudsko pravo tražiti drukčije uređenje države.[872] Posljednja enciklika *Graves de communi* iz 1901. god. govori o pojmu kršćanske demokracije, ali pod time cilja kršćansku karitativnu djelatnost.[873]

---

[869] Usp. Oskar KÖHLER, Oblikovanje katolicizma u modernom svijetu, u: H. JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve,* VI/2., Zagreb, 1981., 226-227.; LAV XIII., *Enciklika „Quod apostolici muneris"* (28. XII. 1878.), u: H. DENZINGER – P. HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, brr. 3130-3133.

[870] Usp. O. KÖHLER, Oblikovanje katolicizma u modernom svijetu, 225.; LAV XIII., *Enciklika „Diuturnum illud"* (29. VI. 1881.), u: H. DENZINGER – P. HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, brr. 3150-3152.

[871] Usp. LAV XIII., *Enciklika „Immortale Dei"* (1. XI. 1885.), u: H. DENZINGER – P. HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, brr. 3165-3179.

[872] Usp. O. KÖHLER, Oblikovanje katolicizma u modernom svijetu, 226-227.; LAV XIII., *Enciklika „Libertas praestantissimum"* (20. VI. 1888.), u: H. DENZINGER – P. HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, brr. 3245-3255.

[873] Usp. O. KÖHLER, Oblikovanje katolicizma u modernom svijetu, 224-225. Dobar pregled odnosa Crkve prema demokraciji donosi: Stjepan BALOBAN, *Etičnost i socijalnost na kušnji,* Zagreb, 1997., 103-108.

5.1.2. Nauk Drugoga vatikanskog koncila

Drugi vatikanski koncil snažno ističe da je Crkva Božji narod, i to narod Novoga saveza kojeg odlikuje univerzalnost i katolicitet. Svakako da je svaki pojedinac različit, ali ta različitost očituje bogatstvo koje poziva na međusobnu pomoć i suradnju.[874] Nijedan ud Crkve ne smije biti pasivan jer postoji jedinstvo poslanja iako postoji različitost služba unutar crkvene zajednice. Položaj je laika upravo u tome da izvršavaju svjetovne poslove i da u društvu i svijetu budu poput kvasca za izgradnju Božjega kraljevstva, koje je temelj napretka društva i čitavoga ljudskoga roda. Nijedan svjetovni posao ne smije ostati bez duhovnoga okvira te su laici pozvani i da visoko cijene predanost u vršenju svojih zadaća u svijetu, osjećaj za obitelj i društvo te kreposti poštenja, hrabrosti, iskrenosti, pravednosti i čovječnosti. Koncil poziva vjernike laike koji su poučeni u vjeri da ne odbijaju obnašanje državnih službi u slučaju da su vješti u javnim poslovima.[875]

Crkva ima eshatološki cilj koji je ostvariv samo onkraj ovovremene zbilje. Ipak, Crkva već sada, svojom prisutnošću i vršenjem svoga poslanja u svijetu učvršćuje povezanost ljudskoga društva i tomu društvu daje uvid u smisao, a djelovanju pridaje uzvišenije značenje. „To pak uzajamno prožimanje zemaljskoga i nebeskoga grada samo se po vjeri može shvatiti. Ali Crkva... učvršćuje povezanost ljudskoga društva te daje dublji smisao i uzvišenije značenje svakidašnjem čovječjem djelovanju."[876] Nijedan ljudski zakon ne može osigurati ono što je učinilo Evanđelje, a to je osiguranje ljudskoga dostojanstva i čovjekove slobode. Sloboda, odnosno punina ljudskih prava, ne može se ostvariti u oslobođenosti od božanskih norma. Jer, kako to ističe Koncil, izloženi smo „napasti da smatramo kako su naša osobna prava samo tada potpuno sa-

---

[874] Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Lumen gentium. Dogmatska konstitucija o Crkvi* (21. XI. 1964.), u: *Dokumenti*, Zagreb, [5]1998., brr. 9 i 13.

[875] Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Apostolicam actuositatem. Dekret o apostolatu laika* (28. X. 1965.), u: *Dokumenti*, brr. 2, 4 i 14.

[876] DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (7. XII. 1965.), u: *Dokumenti*, br. 40.

čuvana kad smo oslobođeni od svake norme božanskoga zakona."[877] Nadalje, Koncil podsjeća vjernike da su građani i svjetovnoga i nebeskoga grada te da su dužni udovoljavati zemaljskim dužnostima, ali vođeni evanđeoskim duhom. Vjera još više obvezuje na izvršavanje zemaljskih obveza, a jedna od najtežih zabluda modernoga vremena jest nesklad između svakodnevnog življenja i vjere. „Ostavljaju istinu oni koji zato što znaju da ovdje nemamo stalna prebivališta, nego da tražimo buduće, misle da zbog toga mogu zanemariti svoje zemaljske dužnosti, zaboravljajući da ih sama vjera još više obavezuje na njih, svakoga prema njegovu pozivu."[878] Zato vjernik koji zanemaruje zemaljske obveze zapravo zanemaruje Kristovu zapovijed ljubavi prema Bogu i bližnjemu i dovodi u pogibelj vlastitu dušu. Laici su dužni u svim društvenim situacijama i okolnostima biti svjedocima Isusa Krista ne zaboravljajući da se Crkva razvojem društva obogaćuje, upoznaje i razvija.[879]

Potrebna je stoga vlast koja je moralna snaga, oslonjena na slobodu i svijest odgovornosti, ali ističući i dostojanstvo i važnost onih koji upravljaju. Crkva smatra hvalevrijednim pojedince koji se posvete dobru države i preuzimaju veliki teret odgovornosti. Ipak, građani su pozvani na oprez da ne daju preveliku moć javnim vlastima kao i da pred vlast ne stavljaju nerazumne zahtjeve. Sve se građane poziva na ljubav prema domovini, i to velikodušnu i vjernu, a pod domoljubljem se smatra živo sudjelovanje u općemu dobru svekolikoga naroda i izazovima, ali i u ljubavi prema ostalim narodima koji čine veliku ljudsku obitelj.[880] Nadalje, Koncil napominje „da se jasno razlikuje ono što vjernici – bilo pojedinačno bilo udruženi – rade u svoje ime kao građani vođeni svojom kršćanskom savješću od onoga što oni rade u ime Crkve skupa sa svojim duhovnim pastirima."[881] Ponavlja se i da su politička zajednica i Crkva autonomne i neovisne i da će obje strane svoje poslanje bolje izvršiti ako se

---

877 DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes*, br. 41.

878 DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes*, br. 43.

879 Usp. J. HÖFFNER, *Kršćanski socijalni nauk*, 230.; DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes*, brr. 40, 41, 43 i 45.

880 Usp. J. HÖFFNER, *Kršćanski socijalni nauk*, 230.; DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes*, brr. 74-75.

881 DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes*, br. 76.

povedu za zajedničkom kvalitetnom suradnjom. Naglašava se i da se Crkva „nikako ne podudara s političkom zajednicom niti se veže uz bilo koji politički sistem."[882]

Ipak, Crkva su i država upućene jedna na drugu iz razloga što su i jedna i druga u svojim zadaćama usmjerene k istim ljudima. Crkvena je zadaća čuvati moralni poredak. Crkva priznaje da su državni sustavi i oblici podložni povijesnim promjenama te ističe da nitko ne smije prisvajati crkveni autoritet, ali i to da ustanove svjetovne vlasti nisu pod vodstvom Crkve.[883] Kako bi se izbjegli nesporazumi i reducirale nejasne situacije praksa je već dugo vremena da Sveta Stolica s državama potpisuje međunarodne ugovore, kojima se uređuje odnos između Crkve i države. Svrha je takvog ugovora spriječiti nejasnoće i osigurati dobru suradnju civilnih i crkvenih vlasti.[884]

Obveza je svakoga vjernika laika prožimanje svijeta evanđeoskim duhom te usavršavanje poretka vremenitih stvari (kan. 225., § 2.).[885] Opća obveza evangelizacije osobito obvezuje u situacijama kad je jedini mogući način djelovanjem laika. Ta obveza izrasta iz sakramenta krštenja i potvrde i ne iziskuje dodatno crkveno poslanje. Obveza podrazumijeva razne oblike, a uključuje i evangelizaciju zanimanja, rada i sporta te svjedočenje kršćanskim načinom života. Usavršavanje je poretka vremenitih stvari obveza koja se odnosi na sve sfere života, pa tako i na javne ustanove, međunarodne ustanove, medije... Laici su dužni čak i politiku usklađivati sa zahtjevima Božjeg kraljevstva. Dužnost uključuje glasovanje na izborima, brigu za vremeniti poredak uz poštivanje njegove autonomije, suradnju s drugim građanima, izbjegavanje kulturnog

---

882 DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes*, br. 76.

883 Više o povezanosti Crkve i države u: J. HÖFFNER, *Kršćanski socijalni nauk*, 273-278.

884 U Republici su Hrvatskoj na snazi četiri takva ugovora. Komentar koji prati hrvatsko izdanje Ugovora, među ostalim, ističe da je važna značajka Crkve nadnacionalni univerzalizam i da postoji vrlo široko područje zajedničkoga djelovanja društva i Crkve, a osobito na razvoju čovjeka i promicanju općega dobra. Država treba jamčiti slobodu crkvenog djelovanja i očitovati spremnost na suradnju. Više o tome i općenito o Ugovorima u: *Ugovori između Svete Stolice i Republike Hrvatske,* Zagreb, 2001., 145-148, 155.

885 Usp. *Codex Iuris Canonici*, auctoritate Ioannis Pauli PP. II, promulgatus, u: *Acta Apostolicae Sedis* LXXV (1983.), pars II.; hrvatski prijevod *Zakonik kanonskoga prava*, proglašen vlašću pape Ivana Pavla II., s izvorima, Zagreb, 1996.

relativizma i etičkog pluralizma, zabranu popuštanja u etičkim načelima naravnoga moralnoga zakona, onemogućivanje nemoralnih programa te borbu za dostojanstvo čovjeka, obitelji i života.[886]

Crkva govori o komunitarnome karakteru ljudskoga poziva i ističe da je poziv cijeloga čovječanstva da očituje sliku Božju. Zahtjev je ljudske naravi društveni život i stoga „svatko duguje privrženost zajednicama kojima pripada, i poštivanje vlasti kojoj je povjereno opće dobro."[887] Bog nije zadržao sve ovlasti za sebe, nego ih je delegirao i zato se oni koji uživaju vlast „moraju vladati kao sluge božanske Providnosti."[888] Ljudsko društvo mora imati određene vlasti čime se osigurava red i preko koje se ostvaruje opće dobro. „Obveza poslušnosti nalaže svima da vlasti odaju čast koja joj pripada i da osobama koje je obnašaju iskazuju poštovanje i, prema njihovim zaslugama, zahvalnost i naklonost."[889]

Građanima i njihovoj slobodi prepušten je izbor oblika vladavine. Nositelji vlasti nemaju sami po sebi moralnu zakonitost te smiju koristiti samo moralno dopuštena sredstva u provedbi odredaba vlasti. Osobito se ističe načelo pravne države koje je usmjereno zaštiti općeg dobra, ali i prava pojedinaca.[890]

5.2. Poimanje domovine i zadaćā vladara u današnjoj liturgijskoj euhologiji

Liturgija očituje istinsku narav Crkve koja jest nazočna u svijetu, ali je putnica prema nebeskoj domovini, tj. budućemu gradu. Liturgija, koja uzbiljuje Božje djelo spasenja u Crkvi, sposobna je na čudesan način ojačati ljudski

---

886 Više u: Josip ŠALKOVIĆ, *Obveze i prava vjernika laika (kann. 224-231). Poslanje i djelovanje,* Zagreb, 2009., 29-39. Usklađivanje politike sa zahtjevima Evanđelja traži odgoj za politiku. Više o tome u: Stjepan BALOBAN, *Socijalni govor Crkve u Hrvatskoj,* Zagreb, 2004., 123-136.

887 *Katekizam Katoličke Crkve,* Zagreb, 1994., br. 1880.

888 *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1884.

889 *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1900.

890 Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, brr. 1877-1885 i 1897-1904. O tome govore i neki kasniji papinski dokumenti, npr. enciklika *Centesimus annus* iz 1991. god., vidi: IVAN PAVAO II:, *Stota godina. Centesimus annus,* Zagreb, 2001., brr. 44-52.

duh za naviještanje Kristova evanđelja. Konstitucija Drugoga vatikanskoga koncila o liturgiji *Sacrosanctum concilium* izriče vjeru da je Krist „u svojoj Crkvi uvijek prisutan, a osobito u liturgijskim činima... u tako velikom djelu, kojim se savršeno Bog proslavljuje i ljudi posvećuju Krist sebi pridružuje Crkvu... izvršuje čovjekovo posvećenje".[891] Nadalje, naučava kako „zemaljskom liturgijom sudjelujemo predokusom u onoj nebeskoj liturgiji koja se slavi u svetom gradu Jeruzalemu, kamo kao putnici težimo."[892]

Konstitucija ističe da je liturgija vrhunac kojem teži crkvena djelatnost, ali da je istovremeno i izvor crkvene snage. Ujedno i donosi kako je svrha sakramenata posvećivanje ljudi i izgradnja Crkve, a napominje i kako liturgija daje priliku da se svaka životna zgoda posveti i poprati Božjom milošću.[893]

Crkvu je nemoguće pojmiti bez liturgije jer je ona konstitutivna za Crkvu.[894] Zadaća je liturgije podariti čovjeku novost i omogućiti mu preoblikovanje života i samoga sebe. Liturgija pruža i prostor i vrijeme za to, a istovremeno otvara čovjeka za stvarnost onkraj prostora i vremena. Život se u liturgiji otvara novosti i slavitelj se preobražava darivanjem i primanjem darivatelja i njegovih darova. Prvotni je darivatelj Bog, ali smo i mi pozvani uzvratiti i podariti sebe. To je uzdarje pravo zajedništvo koje obvezuje slavljenike. Ujedno je liturgija i kritika ovosvjetske slave, jer progovara o slavi drugoga svijeta, nebeskoga grada. Time čovjek postaje novo stvorenje, obogaćeno Onime koji se darovao i koji se i dalje daruje u neočekivanoj, preobilnoj mjeri. Liturgija uvijek otvara čovjeka prema Drugome i drugome i traži solidarnost, kao i uspostavu novih odnosa. Kristovo je utjelovljenje i počovječenje dovelo do našeg pobožanstvenjenja, a ono se najviše događa upravo u liturgiji u kojoj svi slavljenici postaju i dionicima oduhovljenja kojim se otvaraju nebeskoj domovini. Ipak, to

---

[891] DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Sacrosanctum concilium. Konstitucija o svetoj liturgiji* (4. XII. 1963.), u: *Dokumenti*, br. 7.

[892] DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Sacrosanctum concilium*, br. 8.

[893] Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Sacrosanctum concilium*, brr. 10, 59 i 61.; Više u: Martin KIRIGIN, *Konstitucija o svetoj liturgiji Sacrosanctum Concilium*, Zagreb, 1985., 36-42, 69-78, 82-86, 246-250 i 253-256.

[894] Usp. A. CRNČEVIĆ, Liturgijske slike prezbiterske službe, 280.

nije bijeg od ovoga svijeta. Liturgija otvara nove vidike, ali oni služe i kao upute za življenje ovozemaljske stvarnosti. Na određeni način, liturgija je međuvrijeme, odnosno prekid ovog vremena u kojem se uprisutnjuje drugačija stvarnost koja mijenja ovu stvarnost i preobražava ovaj povijesni prostor i vrijeme. Ujedno, liturgijska slavlja daju snagu slavitelju da preobražava sebe i svijet u Božje kraljevstvo u mjeri koja je, iako djelomična, ipak značajna, a puni sjaj toga kraljevstva slijedi tek nakon smrti i prijelaza na onu stranu.[895]

Liturgijski je sakramentalni događaj sposoban mijenjati čovjeka, osvijetliti ga, izvući ga iz okovanosti ovim svijetom i izložiti ga transcendenciji.[896] Ipak, liturgija nije samo neka vrsta mosta između ove stvarnosti i buduće nebeske domovine nego i stvarno uzbiljenje te domovine i te spasenjske stvarnosti.[897]

Liturgija mijenja samoga slavitelja, a osobito njegov pogled na ovaj svijet jer nalazi temeljni smisao u onom drugom. Tako kršćanin u liturgiji prepoznaje da zapravo ima dvije domovine, „dvojno državljanstvo", te je zato i pozvan sve vremenito prožeti vječnim, a materijalno duhovnim. Kršćanin to može ostvariti angažiranjem u izgradnji svijeta, pa i u vršenju zadaća svjetovne vlasti. Kako je kršćanin čovjek i misli i djela, on je pozvan biti utjelovljen u aktualnome, u konkretnosti. U kršćanskome je gledanju vlast uvijek odgovornost i teret. Potrebno je zato ponavljati kako je ovaj svijet prolazan i kako je čast ovoga svijeta isprazna, ali i ohrabriti one poučene i dobronamjerne da preuzmu terete i odgovornosti upravljanja. Liturgija izgrađuje svijet i oslobađa čovjeka i u tom je smislu „politička", ali to se ne smije krivo interpretirati, zloporabiti ili dopustiti grubi, banalni politički govor unutar slavlja koji nije u skladu sa samim slavljem. Liturgija i njezini obredi božansko su oruđe u obnovi i spasenju svijeta i čovjeka. Krist preobražava sudionike slavlja i čini ih slaviteljima koji prepoznaju ljepotu nebeskoga grada i prihvaćaju zadaću tu ljepotu unositi u ovaj svijet. Zato molitve Crkve u liturgiji smiju biti usmjerene za one koji vla-

---

[895] Usp. A. CRNČEVIĆ – I. ŠAŠKO, *Na vrelu liturgije*, 9-28.

[896] Usp. I. ŽIŽIĆ, *Plemenita jednostavnost*, 14.

[897] Usp. Ante CRNČEVIĆ, Liturgija u susretu s neliturgijskim oblicima kulta. Liturgijska kriteriologija i imperativ vremena, u: *Bogoslovska smotra* LXXIV (2004), br. 3., 782.

daju, za domovinu, društvo i cijeli narod te za sve one vrijednosti za koje se valja boriti (mir, blagostanje, jedinstvo, dobro...).[898]

5.2.1. Euhološki naglasci o svjetovnoj vlasti

Treće tipsko izdanje Rimskoga misala (*Missale Romanum, 2002.*) u poglavlju *Missae et orationes pro variis necessitatibus* donosi misne obrasce i molitve za slavlje mise u prigodama javnoga života ili javnih potreba (*pro circumstantiis publicis),* a među njima nalazimo molitve: za domovinu ili državu (*pro patria vel civitate*), za nosioce vlasti (*pro rempublicam moderantibus*), za sastanak državnih poglavara (*pro coetu moderatorum nationum*), za državnog poglavara (*pro supremo nationis moderatore vel rege*).[899]

Osvrnimo se na zborne molitve:

Missale Romanum	*Rimski misal* (RM 1980.)
1. Pro patria vel civitate	Za domovinu ili državu
Deus, qui ***mirabili consilio***[900] *universa disponis, suscipe benignus quas pro patria nostra tibi fundimus preces, ut* ***sapientia*** *moderatorum et* ***honestate civiumconcordia*** *et* ***iustitia*** *firmentur, atque fiat* ***cum pace prosperitas*** *perpetua. Per Dominum.*	*Bože, ti svime vladaš svojim čudesnim promislom. Mi ti se molimo za svoju domovinu; ljudima na položaju daj mudrosti a građanima poštenja, da ojača sloga i pravda, mir i napredak. Po Gospodinu.*

[898] Usp. A. CRNČEVIĆ – I. ŠAŠKO, *Na vrelu liturgije*, 610-618.

[899] MR str. 1123-1124. Prijevod trećega tipskoga izdanja Rimskoga misala nije objavljen. Molitve u hrvatskome prijevodu mogu se pronaći u hrvatskome prijevodu drugoga tipskoga izdanja (1980.): str. 722. Obrasci su istovjetni. Dodajmo da su tim obrascima bliski također obrasci: za napredak narodā (*pro populorum progressio*), za mir i pravdu (*pro pace et iustitia servanda*), u vrijeme rata ili prevrata (*tempore belli et eversionis*) te za izbjeglice i prognanike (*pro profugis et exulibus*).

[900] Bold su slovima označeni pojmovi koji su u narednom tekstu pobliže pojašnjeni.

2. Pro rempublicam moderantibus[901]	Za nosioce vlasti
Omnipotens sempiterne Deus, in cuius manu sunt ***hominum corda*** *et* ***iura populorum****, rescipe benignus ad eos qui nos in potestate moderantur, ut ubique terrarum populorum prosperitas, pacis securitas et religionis libertas, te largiente, consistant. Per Dominum.*	*Svemogući vječni Bože, u tvojoj su ruci ljudska srca i prava naroda. Pogledaj milostivo na one koji po svojoj službi nama upravljaju da se tvojom dobrotom svuda po svijetu ustali blagostanje naroda, siguran mir i sloboda vjere. Po Gospodinu.*
3. Pro coetu moderatorum nationum[902]	Za sastanak državnih poglavara
Deus, qui miro ordine universa disponis et ineffabiliter gubernas, rescipe propitius in congregatos moderatores nationum, eisque spiritum tuae sapientiae clementer infunde, ut in ***communem salutem*** *et pacem omnia disponant, atque a voluntate tua numquam discedant. Per Dominum.*	*Bože, ti tajanstveno ravnaš tokovima svijeta. Pomozi državnicima na sastanku u I.; daj im duha svoje mudrosti, da odluke usmjere na opće dobro i mir i uskladе s tvojim zakonom. Po Gospodinu.*
4. Pro supremo nationis moderatore vel rege[903]	Za državnoga poglavara ili kralja
Deus, ***cui potestates humanae deserviunt****, da famulo tuo (regi nostro) N. prosperum suae* ***dignitatis effectum****, in qua,* ***te semper timens*** *tibique placere contendens,* ***populo sibi credito liberam ordinis tranquillitatem iugiter procuret et servet****. Per Dominum.*	*Bože, tebi služi svaka ljudska vlast. Daj službeniku svome, našem predsjedniku (kralju, državnom poglavaru) I. uspjeh u vršenju službe; da se tebe boji, narodu služi i u državi promiče slobodu i sigurnost. Po Gospodinu.*

Svako ljudsko srce (*hominum corda*) ima glas Božji unutar savjesti i pozvano je na zajedništvo s Božjim srcem, Božjom voljom i Božjim zakonima. Sva-

[901] Pod istim se naslovom susreće i molitveni zaziv u Sveopćoj molitvi u obredima Muke Gospodnje na Veliki petak. Ta je molitva nadahnuta raznim molitvama iz gelazijevske tradicije, a u Tridentskome je misalu nosila naslov *pro imperatore.* Više o tome u: Z. PAŽIN – K. VIŠATICKI, Sveopća molitva bogoslužja Velikog petka, 231-232., Antonio FERNÁNDEZ CARRANZA, *Ecce lignum crucis. Venite, adoremus: el lenguaje ritual: principio interpretativo de la teología litúrgica del oficio romano de la Pasión del Señor,* Madrid, 2014., 272-273.

[902] Izvor je ove molitve GrH Supp. 1277.

[903] Izvor je ove molitve OR XLVI, 6.

ko ljudsko pravo (*iura populorum*) proizlazi iz čovjekove stvorenosti na Božju sliku. Sve su to Božji darovi koje smo dobili nezasluženo i potpuno besplatno. Svaki pojedinac donosi odluku hoće li upotrijebiti taj dar na dobar ili loš način. Prava su i obveze često tako povezani da jedno ljudsko pravo poziva drugu ljudsku osobu na neku obvezu i obratno. Kako je dobro drugih ljudi kršćanska dužnost, a i općenito ljudska, izvršavanjem naših obaveza pomažemo u ostvarivanju tuđih prava. To je osobito važno u slučaju elementarnih prava (npr. pravo na život i dostojanstvo). Osim zaborava ili nijekanja tuđih elementarnih prava postoje i slučajevi ukidanja tih prava. To se kosi s kršćanskim poimanjem koji pravo na ukidanje osnovnih ljudskih prava priznaje jedino i isključivo Onomu koji je ta prava i dao. Jedna od opasnosti je i brisanje granice između pozitivnog i naravnoga prava ili poticanje tobožnjeg sukoba između njih.[904]

Sve što je stvoreno, stvoreno je dobro. No grijeh je naših praroditelja unijela zbrku u taj prvotni red pa mnoge dobre stvari mogu dobiti i svoj suprotni predznak. Vlast koja jest sveta i u službi Boga (*cui potestates humanae deserviunt*) može se, nažalost, zloporabiti. Vladar, svjestan svoje odgovornosti i svetosti službe, učinit će što može da svaki svoj potez usuglasi s Božjim planom i Božjim zakonima gledajući uzor u Kristu, a ideal savršene domovine u onoj nebeskoj.[905]

5.2.1.1. *Molbe za domovinu i građane*

Poštenje, čast, čestitost, ugled i dostojanstvo građana (*honestate civium*) kompleksan je imperativ svakome kršćaninu koji započinje vjernošću Stvoritelju. Građani su pozvani živjeti pošteno u društvu koje treba izgrađivati tako da se ne gleda sebičan interes, nego opće dobro, zajednička korist. Poštenje, oslanjanjući se na krepost pravednosti, prvotno znači tražiti i priznati istinu te dati svakome ono što smo mu dužni dati, bez gledanja zauzvratne usluge. Kršćanin, gledajući prvotno na tuđe dobro, treba biti borac za svoju vlastitu čestitost

---

[904] Usp. J. HÖFFNER, *Kršćanski socijalni nauk*, 61-74.

[905] O obvezi poslušnosti vlastima, zakonitosti vlasti, načelu pravne države i ostalim naglascima vezanima uz vlast više u: *Katekizam Katoličke Crkve*, brr. 1897-1904.

i dostojanstvo što se postiže osluškivanjem svoje savjesti, primjećivanjem znakova vremena i djelovanjem u skladu s mogućnostima. Dostojanstvo kršćanina proistječe iz sakramenta krsta i onoga bogatstva koje nam je dano tim otajstvenim događajem, a ono obvezuje na očuvanje tog dostojanstva te brigu za ugled svih ljudi i brigu za sklad svih stvarnosti na koje imamo utjecaj. Osim osnovnog dostojanstva čovjeka treba istaknuti i dostojanstvo koje čovjek uživa kao građanin i pripadnik nekog naroda, kao radnik, kao muškarac, odnosno kao žena.[906] Sve to traži promjenu nepovoljne društvene atmosfere i upozorenje je da se čovjeka nikada ne smije olako shvatiti i/ili okrnjivati to neotuđivo i sveto dostojanstvo. Živjeti dostojanstveno, čestito i časno znači raditi ne samo na svoju dobrobit nego na dobrobit cijele domovine koja se time uzdiže i približava idealu vladavine Krista Kralja.

Društvena je sloga (*concordia*) izrazito slojevita stvarnost, a i teško dostižna jer uključuje brojne ljude različitih svjetonazora i nagnuća. Istinsko jedinstvo uključuje jedinstvo duha pa se kompromisima u kojima se to jedinstvo temelji na kršenju odredbi božanskih pravila može samo stvarati privid jedinstva. Sloga, ujedno, pretpostavlja nepostojanje neopravdano privilegiranih kategorija društva (što je često bio slučaj s aristokracijom). Različiti članovi društva na različite načine doprinose samome društvu, ali između njih ne smije biti neravnoteže i nesklada. Svijest da smo svi jednako ljubljeni od Stvoritelja te da smo svi jedni drugima potrebni treba dovesti do harmonije koja je toliko potrebna da bi se ljudsko društvo razvijalo na ispravan način. Sloga se postiže življenjem pravednosti, ostvarivanjem ljubavi i pravog kršćanskog bratstva pazeći na pravu narav bogatstva i uviđajući prednosti siromaštva.[907]

Nadalje, društvo mora težiti pravdi (*iustitia*), odnosno življenju i jačanju stanja pravednosti u zajednici. Ono poziva da se svakomu da ono što mu pripada, a to ne podrazumijeva uvijek isto za sve. Temeljni su oblici pravednosti

---

[906] Literatura o dostojanstvu čovjeka, radnika, savjesti, države... je uistinu preobilna. Stoga ovdje samo upućujemo na zbirku dokumenata Učiteljstva: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*, Zagreb, 1991.

[907] Usp. LAV XIII., *Enciklika „Rerum novarum"*(15. V. 1891.), u: M. VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*, brr. 15-21.

važan dio kršćanskoga socijalnoga nauka. Iako pravednost nije isključivo kršćanska krepost, ona zauzima visoko mjesto unutar kršćanskoga nauka i jedna je od stožernih kreposti. Pravda je usko vezana uz društvenu solidarnost koja označava brigu za one koji nemaju osigurano ono najnužnije. Rasprostranjenost bijede i društvenih nejednakosti ne jenjava ni u ovome modernome vremenu, pa i dalje pripada prioritetima kršćanskoga djelovanja. Iskorjenjivanje je gladi, društvene odbačenosti te smanjivanje jaza između bogatih i siromašnih elementarna suština ostvarivanja pravde u društvu.[908] Nadalje, pravda iziskuje kvalitetna i dugoročna rješenja za radnička pitanja (npr. uvjeti rada, visina nagrade, priznanje...), borbu protiv nezaposlenosti, zdravstveno i mirovinsko osiguranje, jačanje pravne države, osiguravanje sudske autonomije te pravna pomoć najsiromašnijima, međunarodna ispomoć...[909] Ipak, pravda mora biti učinjena i ostvarivana u ljubavi, jer ljubav je sklona oprostiti nepravdu i zaliječiti rane dok nemilosrdno provođenje pravde može nanijeti veliku kolateralnu štetu. Pravda bez ljubavi ne ide prema konačnome eshatološkome cilju već se utažuje u ovosvjetovnoj stvarnosti.

Mir i napredak (*cum pace prosperitas*) kategorije su univerzalne želje ljudskoga društva, ali su ipak različiti načini interpretacije istih. Kršćanstvo mir ne definira samo kao odsutnost rata ili sukoba. Pravi je mir utemeljen na istini, cjelovitoj. Stoga, prije nego se ustanovi je li neko stanje stanje mira, prvo se treba ustanoviti jesu li svi upoznati s istinom, je li netko prevaren ili u zabludi. Mir je otklanjanje brojnih prepreka i rezultat je dugotrajnog napora. Ne smije se zamijeniti s apatijom, koja je opasna krajnost, kao ni s pacifizmom. Te dvije stvarnosti imaju pogrešan pristup stvarnosti sukoba, kao i nerazuman

---

[908] Usp. PAVAO VI., *Enciklika „Populorum Progressio"* (26. III. 1967.), u: M. VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*, br. 5.; ZBOR ZA KATOLIČKI ODGOJ, *„Socijalni nauk Crkve u svećeničkom obrazovanju"* (30. XII. 1988.), u: M. VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*, br. 57.

[909] O tome govore brojni socijalni dokumenti Crkve: npr. IVAN XXIII., *Enciklika „Mater et Magistra"* (15. V. 1961.), u: M. VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*, brr. 68-72, 150-152.; PAVAO VI., *Enciklika „Populorum Progressio"*, br. 61.; TREĆA SINODA BISKUPA, *Pravda u svijetu* (30. XI. 1971.), u: M. VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka;* IVAN PAVAO II., *Enciklika „Laborem exercens"* (14. IX. 1981.), u: M. VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*, brr. 16-19.;

revolucionarizam. Pravi mir mora uključivati poštivanje tuđih prava, osobito drugih naroda i kultura, rješavanje aktualnih problema, govor istine, očuvanje naravnog poretka, izbjegavanje bezosjećajne neutralnosti, poticanje ravnomjernog razoružanja i nadasve uspostavu evanđeoskog nutarnjeg raspoloženja. Nadalje, napredak obično smatramo približavanjem blagostanju, bilo na materijalnoj ili nematerijalnoj osnovi. Obveza je državne vlasti osigurati materijalno i nematerijalno blagostanje. Materijalno blagostanje uključuje dobro upravljanje gospodarstvom, učinkovit pravni poredak, socijalnu osjetljivost... Nematerijalno blagostanje podrazumijeva visoko vrednovanje znanosti i kulture, dostupnost zdravstva, socijalne programe, odgoj po etičkim načelima, sloboda savjesti i vjeroispovijesti…[910] Prosperitet se odnosi na više različitih razina, a kršćanin se prvotno mora zaintrigirati onom duhovnom razinom. Duhovnom prosperitetu onaj materijalni uglavnom više odmaže nego pomaže. Pretjerani i/ili predugi naglasak na materijalnom blagostanju često vodi u duhovnu pustoš. Sigurnost se najčešće postiže učinkovitim pravosuđem te dobro vođenim vojnim i redarstvenim snagama. Ipak, to je samo jedna vrsta sigurnosti u državi. Ona može biti i financijska ili zdravstvena. Država i njeni vladari trebaju pokušati pokriti što je šire područje omogućavanja sigurnosti, jer to dovodi do pravog blagostanja u državi, kao i do življenja slobode. Sloboda je isto Božji dar i po njoj smo upravo slični Bogu. Ona nam omogućava da pristanemo uz dobro. Prava sloboda uvijek odabire dobro, a u izboru više zla odabire ono manje. Naša pojedinačna sloboda ne smije poništavati tuđu, ali možemo svoju slobodu dovesti u pitanje žrtvujući se za slobodu drugih, odnosno slobodu domovine. Sloboda vjere mora uvijek biti na snazi jer Bog želi dobrovoljan pristup uz Istinu, a ne prisiljen. Čovjek je pozvan i potaknut svoju slobodu živjeti i ostvariti se otkrivajući što više Božju ljepotu i stvaralaštvo. Paradoksalna je, ali i vrlo istinita, činjenica da čovjek svoju slobodu najviše može okusiti u trenucima priznanja svoje potpune ovisnosti o Bogu.[911]

---

[910] Usp. J. HÖFFNER, *Kršćanski socijalni nauk*, 76-81 i 246. O savjesti vrlo iscrpno u: Ivan FUČEK, *Moralno-duhovni život, sv. I., Osoba – Savjest*, Split, 2003., 107-277.

[911] Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, brr. 160 i 301.

5.2.1.2. *Molbe za vladare*

Čudesni je Božji promisao (*mirabili consilio*) poznat u teologiji i pod imenom providnost. Ti pojmovi sabiru istinu da je Bog sve stvorio, da sve uzdržava te da svime upravlja po svojem naumu koji sve vraća u sklad i vodi k punini spasenja. Sve što je stvorio Bog vodi prema konačnomu cilju, jedinstvu i eshatološkomu dovršetku, odnosno ispunjenju. Božji je promisao red koji ozdravlja svako zlo, pa i nered koji je posljedica istočnoga grijeha, čovjekova odmetnuća od Boga. Božja je providnost, osim što je u čovjeka utisnula naravni zakon, pružila i objavljeni zakon koji grijehom ranjeno stvorenje vraća na put Istine. Priznanjem Božjeg prvenstva i prepuštanjem Njegovu vodstvu omogućuje se čovjekovo puno ostvarenje, sloboda i brže ostvarenje Božjega zakona i vladavine.[912]

Mudrost (*sapientia*) je prvi dar Duha Svetoga, pa se u toj molitvi pretpostavlja i zaziv ostalih darova. Kako bi vladar mogao lakše ostvariti svoje zadaće u djelu upravljanja, treba tražiti pomoć od vrhovnoga Vladara, biti mu na raspolaganju te biti poslušan poticajima Onoga čija je mudrost nepresušna. Dar mudrosti i svi ostali darovi pomoć su ograničenom čovjeku, s ciljem da ga se pobožanstveni, tj. da tu svoju ograničenost nadopuni darom koji vodi do punine života.[913] Božji Duh nadahnjuje svako dobro djelo. Kršćanin koji je na visokom i utjecajnom položaju u društvu itekako treba biti svjestan da još i više treba vodstvo Božjega Duha kako bi ostao dio Božjega plana spasenja, a ne tek ljudskih vremenitih planova. Duh Božji nadahnjuje, hrabri, osvježava i potiče. Mudrost je prvi dar Duha Svetoga, a slijede darovi razuma, savjeta, jakosti, znanja, pobožnosti, straha Božjega… U ovo su traženje uključeni i drugi darovi. A tu su još i plodovi Duha: ljubav, radost, mir, velikodušnost, uslužnost, dobrota, vjernost, blagost i uzdržljivost. Moleći i ponizno ištući darove te donoseći plodove vladari se pokoravaju božanskom nadahnuću Vladara koji sve

[912] Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, brr. 36-43 i 302-314.
[913] Usp. Ivan GOLUB, *Milost. S predavanja,* Zagreb, 1997., 83-84.

usmjeruje na dobro.[914]

Čovjek je političko biće, jer živi u zajednici i komunicira na razne načine s tom zajednicom. Kršćanin je pozvan pretpostaviti svoje pojedinačno dobro ako to šteti općem dobru (*communem salutem*), tj. ostaviti se osobnih interesa u korist šire zajednice. Opće dobro predstavlja zajedničke ciljeve i vrijednosti određene zajednice i složen je pojam koji nije lako i jednostavno definirati. Kako je funkcija države osiguranje općeg dobra, vladar mora biti prvi u obrani te vrijednosti. Svakako da je veliki problem u modernim društvima uopće pitanje na kojim se to temeljima, odnosno glavnim vrijednostima, temelji opće dobro. U srednjem je vijeku više manje vladalo jedinstvo oko toga ili je bio prisutan tek manji broj legitimnih smjerova tumačenja toga pojma. Danas u pluralističkim državama i uvjetima globalizacije i brzih promjena gotovo da je i nemoguće ponekad odrediti što bi bilo opće dobro za državu, odnosno konkretnu zajednicu. Tu i vjernik kršćanin u tijelima moći, odnosno državne vlasti, može naići na brojne probleme. Kršćaninu je uvijek vrhovni zakon evanđelje, a ono ne dozvoljava individualističko tumačenje prema kojem je najviše dobro trenutna sloboda pojedinca. Kršćanin je pozvan uvijek više davati, nego primati te se tim hvalevrijednim principom treba voditi svaki vladar i danas. Božja je volja artikulirana u naravnim i objavljenim zakonima koji su ispravno tumačeni jedino u zajedništvu s Predajom i Učiteljstvom Crkve. Okolnosti ne mijenjaju suštinu tih propisa, ali određene su prilagodbe ipak moguće ovisno o kontekstu. Vladar koji pristupa svojim obvezama ponizno i dobronamjerno mora učiniti sve što može da te prilagodbe budu najbolje moguće.[915]

Služba je primljena od Boga, a posredovana preko ljudi. Predano srce i iskrene namjere trebaju biti otvorene Gospodinu i njegovim načinima te Božjoj viziji uspjeha. Često možemo nešto smatrati neuspjehom, a da je to samo dio puta koji vodi do većeg uspjeha, zaboravljajući da su Gospodinovi putovi ne-

---

[914] Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, 1830-1832. O praktičnoj mudrosti više u: Silvija MIGLES, Interdisciplinarni dijalog i socijalni nauk Crkve, u: *Bogoslovska smotra* LXXXIII (2013.) 1, 25-27.

[915] O poimanju općeg dobra te odnosa države i općega dobra više u: N. MALOVIĆ, *Mišljenje i djelovanje*, 73-80.

dokučivi i dalekosežniji nego što možemo misliti. Uspjeh (*dignitatis effectum*) obećava Gospodin, a na nama je da damo što možemo i da koristimo svaku prigodu za činjenje dobra. Bog će providjeti što sve vladaru treba za ono što očekuje od njega. Vladar se treba naučiti i nositi s određenim neuspjesima, i to mirne savjesti ako je dao sve od sebe. Treba imati na umu i da služba Bogu nikako nije čovjekovo omalovažavanje ili poniženje. Baš suprotno, služba je Bogu čovjekovo uzdignuće na nebeski rang, na status Božjega djeteta, na aktivno življenje sudioništva u božanskom životu. Služba je očitovanje i izvor snage za djelovanje. Državnik koji to prihvaća može u toj činjenici pronaći daleko veću snagu za djelovanje nego u brojnim drugim stvarima. Svaki kršćanin ima svoju zadaću i svoju službu, ali cilj je jedinstven. Svi željno čekamo Božje uređenje, nebesku domovinu i sjaj onoga svijeta. Savjesnim izvršavanjem svoje službe na zemlji prenosimo tu radost i ushit one trajne domovine u ovu prolaznu.[916]

Strah je Božji dar Duha Svetoga i on upozorava vladara da zloporaba vlasti dovodi do pravedne kazne i svojih logičnih posljedica. Pomanjkanje zakonitosti u vladarevom životu dovest će do neminovnih posljedica i primjene pravde na Posljednjemu sudu gdje će i vladar morati položiti račune. Vladar koji je živio i djelovao bogobojazno (*te semper timens*) ostavio je iza sebe konkretna djela ljubavi, mudre riječi i oprezne odluke. Strah Božji ne znači izbjegavanje konkretnih djela, neodlučnost u nezgodnim situacijama ili mlakost u javnim nastupima. Upravo suprotno. Pravi i jedini strah koji vladar treba osjećati jest onaj pred Bogom i njegovim sudom. Svi su ostali strahovi kratkoga daha i nemaju posljedice za vječnost. Narod zaslužuje imati hrabrog i neustrašivog, a istovremeno i bogobojaznog, vladara koji se zna zamjeriti zlima, a pognuti glavu pred Savršenim. Ipak, glavni razlog izbjegavanja zla i prianjanja uz Boga ne smije biti strah pred kaznom, nego odgovor na Božju ljubav.[917]

---

[916] Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 873.

[917] Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, brr. 1038-1041 i 1828. O biblijskim aspektima straha Božjeg u: Ivan DUGANDŽIĆ, Strah u svjetlu Biblije, u: *Bogoslovska smotra* LXXIV (2003.), br. 4, 619-630.

Sve što vladar čini kao državni poglavar mora biti u službi cijele zajednice koju predvodi, nikako ne na štetu naroda. Služenje se odvija savjesnim izvršavanjem redovitih obaveza, strpljivim i poniznim osluškivanjem potreba naroda i pojedinaca, utjecajem na sve institucije koje možebitno zakažu u svom djelovanju, ali i pritiskom na mijenjanje državnih propisa koji su izgubili svrhu ili su čak počeli štetiti narodu. Svako vrijeme i prostor imaju svoje zahtjeve i naglaske, pa će mudar upravitelj narodu ponajbolje služiti ako na vrijeme reagira mijenjanjem mentaliteta i propisa na koje može utjecati. Tako bi se neke štetne pojave mogle, ne samo ostaviti bez štete, nego i potpuno spriječiti. Služenje narodu znači beskompromisno služenje istini i pravdi, promicanje slobode i sigurnosti te neumorno traženje još boljih načina upravljanja (*populo sibi credito liberam ordinis tranquillitatem iugiter procuret et servet*). Promicanje slobode na prvome mjestu znači dopustiti svakome pojedincu u društvu da živi dostojanstven život oslobođen svih nepotrebnih pritisaka i manipulacije. Sloboda uključuje slobodu mišljenja, govora, svjetonazora i svih drugih odabira koji ne uključuju oduzimanje ili smanjivanje tuđih sloboda. Kršćanin slobodu percipira kao odabir dobra, stoga krćanski vladar uvijek mora u mogućem izboru izabrati bolje, iako možda i teže ili dugotrajnije rješenje. Sloboda vjere znači i da ni u kojem slučaju ne smije biti nametanja vlastitih vjerskih uvjerenja, ali ni dopuštanja drugoj strani da omalovažava naša vlastita. Javni diskurs i prostor očekuje dostojanstveno i suzdržano ponašanje te ne podnosi brzopleto i nepristojno obraćanje. Poštivati drugoga znači dopustiti mu da sam učini izbor, ali vladar ne smije dovoditi objektivnu istinu u pitanje kako bi tobože stvorio novi prostor za neku „novu slobodu". I na kraju, vladar mora biti propagator sigurnosti. Ona je raznolika te može imati svoje ostvarenje u gospodarstvu, financijama, obrani... Vladar mora držati do sigurnosti koja je preteča mira i napretka. Ugrožavanje domovine od drugih država ili određenih pojedinaca situacija je gdje vladar treba bez odgađanja reagirati, ne potičući nikad još veći sukob, već uporno tražeći rješenje. Sigurnost se očekuje i na zdravstvenom, pravnom te brojnim drugim područjima. Vladar je dužan učiniti što može osiguravajući propise i podupirući nadležna tijela koja će to sve držati

pod kontrolom i usuglašavati na opću dobrobit zajednice. A to sve pod ciljem da se svakome pojedincu omogući vlastito ostvarenje i ispunjenost vlastitim radom i životom. Ipak, potpuna sigurnost nije ideal ostvariv na ovome svijetu. Vjernik zna da je jedina prava sigurnost u idealu nebeske domovine i u nebeskome Vladaru koji jamči tu sigurnost. Sigurnost tako prvotno uključuje osiguravanje i provedbu naravnih i objavljenih božanskih uputa, a onda tek provedbu pozitivnih propisa. Prividni sukob između tih dvaju vrsta propisa može dovesti do osjećaja lažne sigurnosti. Vladar ne smije svojim postupcima dovoditi do takvoga sukoba i dužan je izbjegavati nejasno izjašnjavanje o vrijednostima društva. Ponekad se državne vlasti mogu dovesti u napast preformuliranja odredbi naravnoga prava, njihovog nijekanja ili prilagođavanja određenim trenutnim interesima. Treba znati da kršćanski nauk smatra naravno pravo sveopće valjanim, nepromjenjivim i prepoznatljivim. Intervencije se protiv tih odlika smatraju ozbiljnim prekoračenjem ovlasti svakoga čovjeka i zadiranjem u Božji suverenitet. Pozitivno pravo postoji samo zato jer odredbe naravnoga prava nisu dostatne za uređenje ovozemaljskoga društva. I zato kršćanski vladar ne smije pozitivne propise nikad dovesti u nadmoćniju poziciju od onih naravnopravnih.[918]

Osim navedenih zbornih molitava Rimskoga misala, treba dodati i da Opća uredba trećeg tipskog izdanja Rimskog misala sadrži 2 broja od važnosti za ovu temu. Brr. 69 i 70 donose redoslijed nakana za sveopću molitvu vjernih u redovitim euharistijskim slavljima. Ta je molitva za upravitelje država vezana uz tematiku spasenja svijeta i nalazi se na drugome mjestu. Molitva vjernika za državnike je tako izvršenje kršćanske dužnosti, odnosno službe krsnoga svećeništva.[919]

Današnji obredi Velikoga petka i dalje sadrže bogatu sveopću molitvu

---

[918] O odnosu pozitivnog i naravnog prava više u: J. HÖFFNER, *Kršćanski socijalni nauk*, 70-74. O odnosu javne vlasti i pozitivnoga prava te usmjerenosti pravnog uređenja na opće dobro više u: Nikola ŠKALABRIN, *Uvod u kanonsko pravo,* Đakovo, 1994., 23-29.

[919] Usp. *Rimski misal prerađen prema odluci svetoga ekumenskoga sabora Drugog vatikanskog objavljen vlašću Pape Pavla VI. preuređen brigom Pape Ivana Pavla II., Opća uredba. Iz trećega tipskog izdanja,* Zagreb, 2004., str. 28.

unutar Službe Riječi. Na devetome se mjestu, od ukupno njih 10, nalaze poziv i molitva za upravitelje država. Poziv ište da se poglavarev um i srce upravi prema traženju mira i slobode svih ljudi. Sama je molitva identična zbornoj molitvi mise za upravitelje država (vidi tablicu 2.). Inače, odredbe dopuštaju ispuštanje nekih molitava, ali ne i mijenjanje redoslijeda nakana unutar molitve vjernih.[920]

[920] Usp. *Rimski misal obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora drugoga vatikanskog a proglašen vlašću Pape Pavla IV., Veliki tjedan, nalogom biskupske konferencije i odobrenjem Zbora za bogoštovlje*, Zagreb, ²2009., str. 128 i 132-133.

Excursus 1.
Današnji državnički protokoli
i njihova (ne)povezivost s liturgijskim slavljima

U slučajevima proslave državnih blagdana uobičajeno je moliti za domovinu, kao i za sve poginule koji su dali svoje živote za slobodu svoje domovine. Upravo u takvim danima često se slavi euharistija s nakanom za domovinu, ili na dan inauguracije novog predsjednika države Misa za najvišeg upravitelja naroda, ili tijekom nekog važnog okupljanja svjetskih državnika Misa za sastanak upravitelja država. Sve su to legitimna i poželjna slavlja. Vjernici koji čine dio ovozemaljskih domovina imaju dužnost moliti za svoje vladare i svoju domovinu. Ipak, problem se može stvoriti kad se želi slaviti sveta misa, ili neko drugo liturgijsko slavlje na nakanu za domovinu, a svi koji sudjeluju na određenom okupljanju nisu vjernici.

Uputa o nekim stvarima vezanim uz presvetu euharistiju koje valja obdržavati odnosno izbjegavati *Redemptionis Sacramentum* Kongregacije za bogoštovlje i disciplinu sakramenata iz 2004. god. u br. 78 donosi kako nije dopušteno vezati euharistijsko slavlje uz neko političko okupljanje ili svjetovno zbivanje, jer misa ne može biti dio programa onih stvarnosti koje nisu u suglasju s katoličkim Učiteljstvom. Euharistija stoga ne može biti dio državničkog protokola. Na liturgiju su pozvani svi vjernici i ono je intimno okupljanje s i oko Krista. Liturgijsko slavlje osobito ne smije biti rezultat nečije želje da se poprati nekakvo okupljanje kako bi se nadopunila profanost tog slavlja. U nizu svjetovnih ceremonija sveta misa nipošto ne smije biti dio programa, a osobito ne podložna promjenama kako bi se ispunila neka svjetovna ideja ili želja.[921]

Nisu politička zbivanja jedina koja naginju „stapanju mise" s ostalim programom.[922] Treba podsjetiti kako kultura i sport te ekonomske i druge

[921] Usp. KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE I DISCIPLINU SAKRAMENATA, *Redemptionis Sacramentum. Sakrament otkupljenja* (25. III. 2004.), Zagreb, 2004., 49.

[922] Vrlo je to čest slučaj i sa sportskim događajima. Sport posjeduje određene sličnosti s religijskim obredom, kao što je slavljenički naboj, ceremonijalni stil te formalizirano ponašanje. Više o tome u: Ivica ŽIŽIĆ, Ritualizacija u sportu, u: *Crkva u svijetu* LIII (2018.), br. 3.

okolnosti jednoga društva daju određeni pečat liturgiji, ali da su svi ti kontekst izvanjski i da nisu temeljni okvir slavlja. Stoga čak i slavlja državnih blagdana trebaju biti odvojena u smislu da je svjetovni program u jedno vrijeme na jednome mjestu, a da se misa za domovinu slavi na drugome mjestu omogućivši vjernicima da sudjeluju na oba slavlja i nikako ne prisiljavajući one koji nisu vjernici da sudjeluju u liturgiji zajednice kojoj ne pripadaju. Državni protokol bi zato trebao misliti na ostavljanje mogućnosti za one koji žele sudjelovati u liturgiji, ali to ne bi smio biti dio protokola. Liturgija je vrlo intiman događaj i ne doliči izložiti ju onima koji nisu vjernici. Takvi ljudi nisu pravi slavitelji nego tek prigodni prolaznici koji ne prepoznaju ljepotu i važnost onoga što je pred njima. Nevjernici mogu ipak doći u doticaj s onim što je liturgija uzrokovala kod vjernika, a to su njihova djela, odnosno njihovo konkretno očitovanje u izgradnji Božjeg kraljevstva. Oduševljeni time mogu biti zaintrigirani i privučeni onime što je nadahnulo ta djela.[923]

Predstavnici vlasti koji nisu vjernici često znaju biti prisutni na određenim liturgijskim slavljima prigodom državnih proslava, hodočašća ili proštenja. Liturgija ne smije biti mjesto gdje se očituju nečija politička nastojanja, pa čak ni potpora radu Crkve. Liturgija je mjesto gdje vjernici izgrađuju Crkvu i upućuju na nebesku domovinu, ali i na ovu zemaljsku koju su dužni graditi po uzoru na nebesku.[924] Predstavnike vlasti koji nisu vjernici ne treba stavljati u neugodnu poziciju pozivajući ih na liturgijska slavlja, ali im se ne smije ni grubo braniti dolazak.

U jasno određenim prigodama predstavnike svjetovnih vlasti, i vjernike i nevjernike, koji dođu na neko liturgijsko slavlje treba primjereno smjestiti na mjesto koje ne će biti previše istaknuto, ali ni zabačeno. Kako su oni predstavnici naroda, zaslužuju prikladno mjesto na kojem mogu čak biti i prisutni njihovi simboli vlasti (npr. lenta na predsjedniku države), osim ako su ti simboli u očitoj suprotnosti s naukom Katoličke Crkve. Ipak, pozdravi i počasti koji su

---

[923] Usp. A. CRNČEVIĆ – I. ŠAŠKO, *Na vrelu liturgije*, 619-625.

[924] Usp. Ante CRNČEVIĆ – Ivan ŠAŠKO, *Pred liturgijskim slavljem. Odgovori na najčešća liturgijska pitanja,* Zagreb, 2011., 43-45.

posebno upućeni svjetovnim vladarima, a izlaze iz okvira onoga što donosi Biskupski ceremonijal,[925] nisu primjereni u slavlju liturgije. Oslovljavanja unutar homilije, uvodnih ili zaključnih obreda nepotrebno opterećuju slavlje i odvraćaju pozornost od bitnoga.

[925] To su dakle: pozdrav prilikom ulazne i izlazne procesije, kađenje predstavnika vlasti, osigurano mjesto za vladare, doček poglavara na glavnom crkvenom ulazu uz donošenje blagoslovljene vode, pružanje mira, počasti u sprovodnim obredima. Više u: *Biskupski ceremonijal obnovljen prema odredbi svetoga sveopćeg sabora vatikanskoga II. a proglašen vlašću Pape Ivana Pavla II.* (dalje: *Biskupski ceremonijal*), brr. 82-83, 91-92, 96-97, 102 i 823.

Excursus 2.
Državni poglavari i predstavnici svjetovnih vlasti na liturgijskim slavljima

U slučaju da na liturgijsko slavlje dolazi državni poglavar, biskup ga, odjeven u liturgijsko ruho, dočekuje na glavnom crkvenom ulazu i vodi, hodajući mu slijeva, na predviđeno mjesto koje ne smije biti unutar prezbiterija. Ako je državni poglavar katolik na ulazu mu se pruža blagoslovljena voda te ga se uobičajeno pozdravlja. Nakon slavlja, biskup pozdravlja poglavara na odlasku. Inače, druge predstavnike svjetovne vlasti na ulazu prima netko od crkvenih dostojanstvenika i odvodi na predviđeno mjesto. Biskupu je dopušteno da pozdravi svjetovnog vladara tijekom ulazne i izlazne procesije.[926]

Obrednik omogućava, poštujući mjesne običaje, da se predstavnika građanske vlasti koji je službeno prisutan, kadi tijekom mise. Kao i inače, kadi se s tri zamaha, a prije i poslije samog kađenja kadilac se naklanja osobi koju kadi, dok onaj koga se kadi stoji. Državni se poglavar kadi nakon biskupa. Nadalje, obrednik predviđa da đakon ili neki drugi službenik pristupi državnome poglavaru i pruži znak mira na način kako to predviđaju običaji.[927]

U slavljima kršćanskoga sprovoda treba poštovati samo razlike nastale iz sakramenta svetoga reda i liturgijskih službi te počasti koje se duguju predstavnicima civilnih vlasti. Nijedna privatna osoba, odnosno stalež, nema pravo na neke posebne privilegije.[928] Naposljetku, Biskupski ceremonijal predviđa da dio klera i vjernika (a prema prilikama i predstavnici svjetovne vlasti) pristupaju biskupu i očituju mu poštovanje u prilikama kad biskup preuzima svoju katedralnu crkvu kad je premješten iz neke druge Crkve ili ako nije bio zaređen u svojoj katedrali.[929]

---

[926] Usp. *Biskupski ceremonijal*, brr. 82-83.
[927] Usp. *Biskupski ceremonijal*, brr. 91-92, 96-97 i 102.
[928] Usp. *Biskupski ceremonijal*, br. 823.
[929] Usp. *Biskupski ceremonijal*, br. 1143.

ZAKLJUČAK

Ceremonijali su carskih i drugih dvorova bitno utjecali na rano oblikovanje stare rimske liturgijske tradicije. Odjevni predmeti, načini pozdravljanja i iskazivanja počasti, uporaba tamjana i mnogo ostaloga što nalazimo u današnjoj liturgiji potvrđuje da je obrednost klasične kulturne baštine imperijalnoga Rima uistinu bogata i da je gotovo nemoguće zamisliti liturgiju bez rimskoga kulturalnoga utjecaja na nju. Srednji je vijek promijenio mnoge stvari, ali čak ni galikanizacija liturgije, ni sve druge povijesne promjene nisu zasjenile onaj izvorni pečat koji je Rim dao.

Liturgija očituje intimnu i duboku narav Crkve da u ovome svijetu utjelovi nebeski grad, odnosno Grad koji treba biti uspostavljen, tj. kraljevstvo posljednjega vremena. To je, u ranim danima Crkve, možda lakše dolazilo do izražaja jer se nedjeljna liturgija protezala kroz cijeli dan i kroz cijeli grad. Liturgija je zato i bila najviše odgovorna za stjecanje identiteta zajednice i svih njenih društvenih uloga te je najveći poticaj rastu Crkve u svemu što ona jest.

Za liturgijsku inkulturaciju valja istaknuti da je riječ o kreativnom i vrlo dinamičnom procesu između kršćanske vjere i kulture koji se ne zaustavlja i koji je izrazito bitan i za liturgiju i za kulturu. Kršćanska vjera ne može opstati bez kulturalne forme te između vjere i kulture treba stalno biti prisutna interakcija i međusobna asimilacija. Inkulturacija nije samo izvanjska adaptacija, nego i nutarnja preobrazba vrijednosti kulture zahvaljujući ucjepljenju kulture u kršćanstvo. Ipak, inkulturacija ne vodi do poništavanja kulture ili do gubljenja njezinoga identiteta. Liturgija rabi jezik, misli, obredne geste, simbole i umjetničke obrasce određene kulture i preko njih govori, misli i slavi. Primjer klasične rimske liturgije ponajbolje pokazuje primjer liturgijske inkulturacije.

Liturgija poznaje i visoko vrjednuje tradiciju, ali nije čuvateljica zaključane prošlosti. Liturgijska tradicija mora biti progresivna, živa i dinamička uz naglašenu pastoralnu dimenziju. Kršćanstvo je srelo staru tradiciju Rima koju nije htjelo poništiti ili joj nametnuti potpuno suprotni izričaj. Ono je preuzelo tradiciju urbanog bogoštovlja i ispunilo ga novim značenjem i, prema mogućnostima, preuzelo je stare institucije. Vrijedno spomena jest i to da je kršćanstvo unijelo, kao novinu u to staro rimsko društvo, egalitarističko poimanje ljudi i staleža. Niži su slojevi društva bili pozvani u kultni čin kojem prije nisu mogli prisustvovati, a viši su slojevi bili upozoreni da su pozvani živjeti kao ponizne sluge Božje u čemu se nalazi najviše ljudsko dostojanstvo. Tako se svijet antike polako mijenjao čineći „stare stvari" na nov način, a kršćanstvo je poticalo ljude da prodube svoje spomene, proširuju misli te da se aktivno uključe u odnos vlastitih vjerskih stavova i svijeta koji ih okružuje.

Euhologija srednjovjekovnih liturgijskih knjiga pred vladare stavlja zadaće izgradnje boljega društva koje će se isticati jedinstvom, pobožnošću, spokojem, pravednošću, konkretnim življenjem ljubavi, osobito prema slabijim članovima društva: siromašnima, potlačenima, udovicama i sirotama. To su krjeposti koje uspostavljaju vladavinu Božjega kraljevstva. Vladari su pozvani živjeti svaku pojedinu ljudsku i kršćansku krjepost, i to po principu: što je viša služba, viši su i zahtjevi za življenjem vrlina. Vladar mora držati do istinoljubivosti, provođenja pravde, kažnjavanja onih koji čine zlo, poticanja napredovanja u dobru, odbijanja ispraznog bogaćenja ili pretjerivanja u tjelesnim užicima. Glavnu zadovoljštinu vladar mora pronalaziti u ostvarivanju nebeskih vrijednosti, pomaganju drugima i prepoznavanju Božjeg poziva u zahtjevima koji su pred njime. Neumorno mora darivati sve što je na korist drugima, poticati pobožnost, braniti Crkvu i narod vojno, politički i na svaki mogući dozvoljeni način. To ne znači bezrazložno napadati druge narode ili one koji se ne slažu s njime, ali dužan ih je pozivati u zajedništvo vjere. Štoviše, više od svakog sukoba treba poštivati mir i očuvati ga koliko je moguće, a samo u slučaju neminovnoga rata dužan je vojno obraniti svoj narod i domovinu, a time i vri-

jednosti koje on i narod njeguju. Nadalje, od vladara se osobito očekuje da njeguje vrline mudrosti, odlučnosti i ljubaznosti. Pozvan je urediti domovinu na najbolji način po uzoru na nebesku domovinu, ali i čuvati materijalna imanja Crkve i naroda kojim upravlja. Vladar, nadalje, mora trajno iskati blagoslov i trajno se preispitivati pri donošenju odluka, njegovati stare običaje, držati do časti i dostojanstva te priznavati crkvenim pastirima njihovu duhovnu jurisdikciju. Društvo, odnosno narod kojim upravlja, mora što više nalikovati društvu koje je prvotno vezano uz evanđeoski zakon i biti najbolja moguća preslika nebeske domovine u kojoj je taj zakon jedini zakon. Kraljice i carice pred sobom imaju osobiti zahtjev življenja čednosti i uzor mudrih djevica koje su sklonije duhovnih ukrasima negoli onim materijalnim.

Euhologija o društvu i vladarima uglavnom je građena na starijim liturgijskim tekstovima, a nadopunjena je i mijenjana prema potrebama aktualnoga razdoblja. Euhologija prvotno ističe evanđeoske vrijednosti, pa su biblijski tekstovi glavni izvor iz kojeg dolaze najvažniji naglasci. Glavni je uzor u vladanju Isus Krist, Kralj, a savršena je i jedina prava kršćanska domovina nebo, Kraljevstvo Božje. Najočitiji se primjeri nalaze u biblijskim opisima vladanja, kao što su to kralj David, patrijarsi ili pak apostoli.

Simboli vladarske moći koji se predaju u liturgijskim slavljima predstavljaju ovozemaljsku moć, ali uz pojašnjenje kako iza nje stoji Božja moć, koja je prvotno ljubav i briga za čovjeka, a ne moć radi same sebe. Stoga, vladari primaju simbole koji ih upozoravaju da moraju ostvarivati Božju ljubav i konkretnu brigu za čovjeka provodeći zadaće koje su istaknute u euhologiji. Simboli su podsjetnik kako nijedna ovlast kralja, ili cara, nije radi ostvarenja njegove osobne koristi, već je dana na korist cijeloga naroda kojemu je vladar upravitelj, ali još više i sluga. Sluga koji svoje dostojanstvo pronalazi u življenju poniznosti pred Nebeskim Vladarom, a ne u svojoj samovolji. Svaki pojedini vladarski simbol nosi naznaku i breme križa koji je bio i jest simbol kraljevske moći Isusa Krista, odnosno njegove ljubavi prema čovjeku.

U liturgiji simboli vladarske moći dobivaju svoju interpretaciju u euhološkim tekstovima, odnosno rubrikama. *Ordines Romani* i srednjovjekovni pontifikali prate predaju simbola s tekstovima koji naglašavaju određenu zadaću koju vladar prima, odnosno koju Crkva očekuje da će vladar vršiti na dobro cijeloga društva i Crkve, ali i samoga sebe. I samo mjesto gdje se simboli nalaze prije nego su predaju vladaru mnogo govori. Kruna koja se nalazi na oltaru, ili pak mač, govori da su vlast i moć koju vladar dobiva od samoga Boga, a da su svi ukrasi koji se vladaru proslijeđuju samo odraz Božje ljepote i ukrasa koje posjeduje u punini Nebeski Vladar.

Predaja krune označava početak borbe za vječnu krunu koja se dobiva u nebeskome kraljevstvu koje se postiže življenjem pravednosti i milosrdnosti. Nepropadljivu krunu nutrine i srca vladari stječu ispravnom vjerom i mnogostrukim dobrim djelima koji ukrašavaju više od svega materijalnog. Onako kako kruna ukrašava glavu vladara, tako postupci vladara trebaju ukrašavati kraljevstvo kojim upravljaju. Ti su postupci čast, dostojanstvo i gajenje vrlina, osobito mudrosti i pravednosti, postojanosti i odanosti te pobožnosti. Dragulji kreposti su pravi ukrasi vladara, a kruna je podsjetnik na trajnu zadaću vladara da raste u njima.

Mač se predaje kao simbol borbe protiv zla i za obranu dobra. Mač, koji se uglavnom koristio za bitke i ratove, sad treba više biti simbol nepokolebljivosti i vladarske hrabrosti u obrani dobra, a ne za nanošenje ozljeda. On služi kako bi se branila Crkva, za raspršivanje neprijatelja i za obranu slabijih. Mač se koristio i za promoviranje novih vitezova, pa je i time bio oruđe promocije časnosti. Prvi od svih drugih vladar mora biti taj koji odiše čašću i odlučnošću, izbjegavanjem svega nedopuštenog i štetnog za dušu i tijelo, a hlepiti za dobrom koje nije potrošno.

Žezlo je simbol sudske vlasti, pa ga prati tekst upozorenja da ga se mora koristiti samo u isticanju pravde, poticanju i nagrađivanju dobrih. Žezlo podsjeća da je Bog ultimativni sudac koji dobro prosuđuje i kojem se baš ništa ne može zatajiti. Žezlo je simbol suda posljednjih dana, a vladar koji ga ima mora

biti trajno svjestan da će i on sam biti podvrgnut tome sudu. Vladar je pozvan koristiti žezlo za bodrenje pobožnih, za plašenje varalica, da ukazuje prevarenima put i da uspravlja klonule.

I drugi simboli koji se predaju (prsten, palica, plašt, tron...) odišu kršćanskom porukom da je prvi vladar Bog kojemu je sve pretpostavljeno, ali da je time svatko, pa i svjetovni vladar, zapravo uzdignut. Jer prepoznavši Krista kao Spasitelja, prihvaćajući Njegovu evanđeosku poruku i primivši krst primamo najveće dostojanstvo i čast, ali i priznajemo Božju vlast i moć, što je nedjeljivo s Božjom ljubavlju i dobrotom. Svi vladarski simboli podsjećaju vladara da se i on sam mora potruditi kako bi u svakoj njegovoj odluci i postupku bila prisutna ljubav i vjernost Bogu Svevišnjemu, ljubav prema bratu čovjeku i rad na dobrobit cijeloga naroda koji mu je povjeren.

Liturgija povjeravanja svjetovnih službi, obredima krunjenja cara ili kralja, promiče vrijednosti pravednoga i kršćanskoga društva jer prihvaća vladarsku vlast, moć i utjecaj kao Božji dar koji je dan vjernima na zemlji kako bi se ostvario red i izvršila krsna zadaća svakoga kršćanina. Sve što se od vladara očekuje jesu vrijednosti evanđeoske poruke i vrijednosti svakog uvjerenog vjernika. S obzirom da se više očekuje od onih kojima je više dano (*Lk* 12,48), od vladara, kojima je uistinu dano mnogo mogućnosti, ovlasti i povjerenja, očekuje se da mnogo i daju zauzvrat.

U srednjem vijeku, kad nije bilo mnogo mehanizama kontrole vrhovnog vladara u zemlji, Crkva je bila gotovo jedini jači korektiv vladara. U krunidbenoj liturgiji, počevši od uvodnih obreda pa sve do zaključnih, vladar jest okružen sjajem i blještavilom, hvalama i podrškom, ali sve pod uvjetom njegove vjernosti Nebeskome Vladaru i Božjim zakonima. Crkva je kroz euhologiju i rubrike dala i više nego do znanja da očekuje vladarske čine opće dobrobiti, a ne osobnog vladarevog uzdizanja ili bogaćenja, bezumnu prisilu ili hirovito državničko postupanje. Liturgija odiše sjajem jer uprisutnjuje vječno, a taj sjaj treba navesti svakoga slavljenika, a posebno vladara koji se kruni, da se i sam okiti sjajem kršćanskih vrijednosti, da koristi ovozemaljsko kraljevstvo kako bi

što više uprisutnio nebesko blagostanje i da prožme sve što može duhom evanđelja na kojem je položio zakletvu.

Kako je vladar srednjega vijeka bio uistinu snažna i utjecajna politička figura njegovo je ponašanje bilo mnogima uzor i poticaj za djelovanje. Monarhijski su sustavi olakšavali i ubrzavali mnoge promjene, pa je kralj koji je bio kršćanin mogao brže provesti, ali i nametnuti, zakone koji su kršćanski, tj. one koji se ne protive Božjim zakonima i Božjoj volji. Pravedan i pobožan vladar, sposoban, okretan i mudar, mogao je vrlo lako dovesti do veće pravednosti u društvu, do bolje socijalne brige za bolesne i siromašne, do obrane od poganstva ili pak poticati ono što je možda bilo zapušteno, a korisno za narod i zemlju. Liturgija je te zahtjevne zadaće vrlo jasno artikulirala kroz tekstove liturgijskih knjiga, a s tom činjenicom nisu samo vladari bili upoznati, nego i svijet koji je bio vezan uz njihove dvorove. Do pravednijeg je i boljeg društva dolazilo ponajviše u onoj mjeri koliko su sami vladari htjeli, mogli i znali izvršavati zadaće koje su im povjerene. Od vladara se očekuje rad, i to vrlo zahtjevan i mučan, ali mu se daje i velika molitvena podrška nebeske i zemaljske Crkve.

Današnja liturgijska euhologija pred svjetovne vladare postavlja očekivanje da se „ugrade“ u čudesni Božji promisao, odnosno da se prepuste Božjem vodstvu. To uglavnom znači da ne postavljaju svoje privatne interese ispred onih općih, narodnih. Božji promisao sve vodi prema eshatonu, prema nebeskoj domovini, koja je ispunjenje svih istinskih ljudskih težnji. Vladari koji prkose Božjem promislu zloporabljaju vlast koja im je dana. Nadalje, euhologija traži dar mudrosti za vladare kako bi taj promisao mogli dokučiti i slijediti u konkretnosti ovozemaljskoga života. Svjetovni su vladari primorani donositi odluke u konkretnome životu, a dar je mudrosti taj koji treba osigurati da te odluke budu što više dio Božjeg promisla, a što manje nekih drugih privremenih planova. Mudrost je iznimno poželjan dar za svakoga čovjeka, ali kod vladara dolazi posebno do izražaja s obzirom da njegove odluke imaju daleko veće posljedice za narod i društvo. Euhologija ističe važnost građanskog poštenja bez kojeg bi bilo nemoguće graditi Božje kraljevstvo na zemlji. Čak i da je

najuzorniji vladar na čelu države ako građani ne umiju biti pošteni, društvo ne može istinski napredovati. Poštenje je elementarno u radu na izgradnji ovoga svijeta, odnosno njegovom preoblikovanju prema nebeskim kategorijama. Uz to, vladari trebaju učiniti sve kako bi postigli slogu, pravdu, mir i napredak u domovini. Bogu je sve otkriveno, svako ljudsko srce, a od Gospodina dolazi i svako čovjekovo pravo, stoga je nebeski vladar onaj istinski vladar koji je savršeni uzor svega dobroga. Euhologija traži od vladara da osiguravaju prosperitet naroda, mir, sigurnost i slobodu vjere. Uz to, vladari trebaju donositi odluke koje moraju biti za opće dobro i mir, i te odluke ne smiju biti u suprotnosti s Božjom voljom, tj. pozitivni propisi ne smiju biti u protivljenju s naravnim ili objavljenim božanskim propisima. Sveta se vlast prenosi na ljude po Božjem promislu, uz puno očuvanje čovjekove slobode. Euhologija moli Božji blagoslov da se vladareva vlast vrši na najbolji način i da vladar postigne uspjeh u služenju. Molitveni tekstovi ističu vladarevu bogobojaznost kao preduvjet tog uspjeha, kao i svaki mogući i dostupni način rada za narod, osobito u promicanju slobode i sigurnosti. Društvo koje treba izgrađivati grade i vladari i podanici, odnosno svi građani jedne države. Društvo treba biti sigurno, mirno i perspektivno, usmjereno više moralnom uspjehu, negoli materijalnom. Društvo Božjega kraljevstva jest sveto te prepoznaje svetost i dostojanstvo svake ljudske osobe, čiji se integritet mora čuvati i njegovati. Sveopća je dužnost poticanje sloge oko važnijih društvenih pitanja, razvoj konstruktivne rasprave i dobronamjernih komentara i pružanje realnih rješenja. Slika društva koja izvire iz euhologije preslika je raja konkretizirana u ovom ograničenom svijetu. Društvo je to koje drži do istine, pravde i zauzimanja za najslabije, društvo mira i pravednosti, društvo visokih ideala i konkretnih ostvarenja.

Današnji su euhološki obrasci nadahnuti svakako starijom euhologijom, ali su i izmijenjeni u skladu s promišljanima socijalnoga nauka Crkve i novijim naglascima koncilskog, odnosno papinskog naučavanja. Euhologija pronalazi svoj izvor u biblijskim tekstovima, patrističkim djelima i srednjovjekovnim liturgijskim knjigama. Euhološki su tekstovi među najstarijim tekstovima koje

Crkva njeguje i za koje posebno brine. Iz njih je uklonjeno sve ono što više ne odgovara stvarnim potrebama društva, a pojačani su elementi koji su s vremenom postali važniji. Molitve su i skraćene, što je posljedica povratka na staru rimsku tradiciju kraćih i jezgrovitih tekstova lišenih nepotrebnih ukrasa i dramatičnosti. Pravi uzor domovine uvijek se traži u nebu, a uzor vladanja u Isusu Kristu. Glavni su izvori bili i ostali: Pismo, Predaja i Učiteljstvo.

Konstante, koje su prisutne u euhologiji, bez obzira na protek vremena i kulturne mijene od srednjega vijeka do danas, vladarske su zadaće očuvanja mira, provedbe pravde, brige za najslabije članove društva, poticanja boljitka te opće pomaganje i služenje narodu koji vladar predvodi. Posebno se ističe kontinuirana molba za vladarevu mudrost i dužnost njegove borbe za mir. Treba spomenuti da se i dalje traži vladareva bogobojaznost. Briga se za društvo očituje u provedbi povjerene svete vlasti i usklađivanju vladarevih odluka i propisa s Božjim naumom.

Temeljne su sastavnice općega dobra u izgradnji pravednoga društva koje zagovara današnja liturgijska euhologija: posvemašnje usklađivanje ljudskih odluka s Božjim promislom, mudro donošenje državničkih odluka i dosljedna provedba tih odluka, poticanje općedruštvenog poštenja i kažnjavanje svih zloporaba, jačanje institucija pravne države, pravilan odnos prema redarstvenim i vojnim snagama, rad na domaćim i međunarodnim inicijativama za mir, poticanje svakog moralno dopustivog napretka, naglasak na etičkim vrijednostima te osiguravanje ljudskih sloboda.

BIBLIOGRAFIJA

a) Liturgijski izvori:

ANDRIEU, Michel (ur.), *Le Pontifical Romain au moyen – age. Le Pontifical de Guillaume Durand*, III, Città del Vaticano, 1940.

ANDRIEU, Michel (ur.), *Le Pontifical Romain au moyen – age. Le Pontifical de la Curie Romaine au XIIIe siecle*, II, Città del Vaticano, 1940.

ANDRIEU, Michel (ur.), *Le Pontifical Romain au moyen – age. Le Pontifical Romain du XIIe siecle*, I, Citta del Vaticano, 1938.

ANDRIEU, Michel (ur.), *Les Ordines Romani du haut moyen age*, IV, Louvain, 1965.

Biskupski ceremonijal obnovljen prema odredbi svetoga sveopćeg sabora vatikanskoga II. a proglašen vlašću Pape Ivana Pavla II., Zagreb, 1987.

DESHUSSES, Jean (ur.), *Le Sacramentaire Gregorien. Ses principales formes d'apres les plus anciens manuscripts*, Fribourg, 1992.

Missale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumenici concilii vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum Ioannis Pauli PP. II cura recognitum, Roma, [3]2002.

MOHLBERG, Leo C. (ur.), *Liber Sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli. Sacramentarium Gelasianum*, IV, Roma, 1960.

Rimski misal obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora drugoga vatikanskog a proglašen vlašću Pape Pavla IV., Veliki tjedan, nalogom biskupske konferencije i odobrenjem Zbora za bogoštovlje, Zagreb, [2]2009.

Rimski misal prerađen prema odluci svetoga ekumenskoga sabora Drugog vatikanskog objavljen vlašću Pape Pavla VI. preuređen brigom Pape Ivana Pavla II., Opća uredba. Iz trećega tipskog izdanja, Zagreb, 2004.

Rimski pontifikal obnovljen prema odluci Svetog ekumenskog sabora Drugoga vatikanskog a proglašen vlašću Pape Pavla VI., nalogom i odobrenjem Biskupske konferencije i potvrdom Svetog Zbora za bogoštovlje, Zagreb, 1988.

SAINT-ROCH, Patrick (ur.), *Liber Sacramentorvm Engolismensis*, Turnholti,

1987.

VOGEL, Cyrille – ELZE, Reinhard (ur.), *Le Pontifical Romano-Germanique du dixieme siecle*, I, Città del Vaticano, 1963.

b) Izvori iz crkvenih otaca i crkvenog učiteljstva:

ATENAGORA, *Molba za kršćane*, Split, 2013.

AURELIJE AUGUSTIN, *De civitate Dei. O državi Božjoj*, I., Zagreb, [2]1995.

AURELIJE AUGUSTIN, *De civitate Dei. O državi Božjoj*, III., Zagreb, 1996.

BENEDIKT XVI., *Sacramentum Caritatis. Sakrament ljubavi* (22. II. 2007.), Zagreb, [2]2008.

BONIFACIJE VIII., *Unam Sanctam* (18. XI. 1302.), u: Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002., 244-246.

Codex Iuris Canonici, auctoritate Ioannis Pauli PP. II, promulgatus, u: *Acta Apostolicae Sedis* LXXV (1983.), pars II.; hrvatski prijevod *Zakonik kanonskoga prava*, proglašen vlašću pape Ivana Pavla II., s izvorima, Zagreb, 1996.

DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Apostolicam actuositatem. Dekret o apostolatu laika* (28. X. 1965.), u: *Dokumenti*, Zagreb, [5]1998., 417-466.

DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (7. XII. 1965.), u: *Dokumenti*, Zagreb, [5]1998., 619-768.

DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Lumen gentium. Dogmatska konstitucija o Crkvi* (21. XI. 1964.), u: *Dokumenti*, Zagreb, [5]1998., 91-204.

DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Sacrosanctum concilium. Konstitucija o svetoj liturgiji* (4. XII. 1963.), u: *Dokumenti*, Zagreb, [5]1998., 7-72.

EUSEBIUSCAESARIENSIS, *Vita Constantini – The Life of the Blessed Emperor Constantine*, u: http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0265-0339,_Eusebius_Caesariensis,_Vita_Constantini_[Schaff],_EN.pdf (3. IX. 2021.).

FRANJO, *Laudato si'. Enciklika o brizi za zajednički dom* (24. V. 2015.), Zagreb, [2]2015.

IVAN XXIII., *Enciklika „Mater et Magistra“* (15. V. 1961.), u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*, Zagreb, 1991., 106-162.

IVAN PAVAO II., *Enciklika „Laborem exercens“* (14. IX. 1981.), u: Marijan VAL-

KOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*, Zagreb, 1991., 465-516.

IVAN PAVAOII:, *Stota godina. Centesimus annus* (1. V. 1991.), Zagreb, 2001.

IVAN ZLATOUSTI, *Homilies on theStatues*, u: http://www.newadvent.org/fathers/1901.htm (3. IX. 2021.).

JUSTIN, *Apologije*, Split, 2012.

KLEMENT RIMSKI, Pismo Korinćanima, u: *Apostolski oci II.,* Split, 2010., 41-98.

Katekizam Katoličke Crkve, Zagreb, 1994.

KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE I DISCIPLINU SAKRAMENATA, *Redemptionis Sacramentum. Sakrament otkupljenja* (25. III. 2004.), Zagreb, 2004.

KONGREGACIJA ZA SAKRAMENTE I BOGOŠTOVLJE, *Rimska liturgija i inkulturacija. Četvrta uputa za ispravnu primjenu Koncilske konstitucije o svetom bogoslužju, br. 37-40* (25. I. 1994.), Zagreb, 1995.

LACTANTIUS, *De mortibuspersecutorum – Of the Manner in which the Persecutores died*, u: http://www.newadvent.org/fathers/0705.htm (3. IX. 2021.).

LAKTANCIJE, *De mortibus persecutorum,* Franjo LASMAN (ur.), Zagreb, 1911.

LAV XIII., *Enciklika „Diuturnum illud"* (29. VI. 1881.), u: Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002., 577.

LAV XIII., *Enciklika „Immortale Dei"* (1. XI. 1885.), u: Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002., 580-583.

LAV XIII., *Enciklika „Libertas praestantissimum"* (20. VI. 1888.), u: Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002., 591-594.

LAV XIII., *Enciklika „Quod apostolici muneris"* (28. XII. 1878.), u: Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002., 572-573.

LAV XIII., *Enciklika „Rerum novarum"*(15. V. 1891.), u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*, Zagreb, 1991., 1-30.

Narodne Novine. Službeni list Republike Hrvatske, 1990., br. 55.

PAVAO VI., *Enciklika „Populorum Progressio"* (26. III. 1967.), u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*, Zagreb, 1991., 314-349.

PIO IX., *Syllabus. Zbirka zabluda koje su odbačene u dokumentima Pija IX.,* (8. XII.

1864.), u: Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu,* Đakovo, 2002., 540-549.

PIO XII., *Mediator Dei. Enciklika* (20. XI. 1947.), u: Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu,* Đakovo, 2002., 720-725.; *Acta Apostolicae Sedis* XXXIX (1947.), II.

PISMO DIOGNETU, u: *Apostolski oci III.,* Split, 2011., 29-52.

TEOFIL ANTIOHIJSKI, *Autoliku,* Split, 2013.

TREĆA SINODA BISKUPA, *Pravda u svijetu* (30. XI. 1971.), u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka,* Zagreb, 1991., 391-407.

Ugovori između Svete Stolice i Republike Hrvatske, Zagreb, 2001.

ZBOR ZA KATOLIČKI ODGOJ, *„Socijalni nauk Crkve u svećeničkom obrazovanju“* (30. XII. 1988.), u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*, Zagreb, 1991., 625-690.

c) Izabrana literatura:

ADAM, Adolf, *Uvod u katoličku liturgiju,* Zadar, 1993.

ANIĆ, Vladimir, BROZOVIĆ RONČEVIĆ, Dunja, GOLDSTEIN, Ivo, i dr. (ur.), *Hrvatski enciklopedijski rječnik,* XII, Zagreb, 2004.

AUBERT, Roger, Katolička Crkva i revolucija, u: Hubert JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve,* VI/1., Zagreb, 1987., 3-94.

AUBERT, Robert, Obnovljeni položaj Svete Stolice u Crkvi, u: Hubert JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve,* VI/1., Zagreb, 1987., 120-132.

AUBERT, Roger, Savez između prijestola i oltara u Francuskoj, u: Hubert JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve,* VI/1., Zagreb, 1987., 132-143.

AURELL, Jaume – SERRANO-COLL, Marta, The Self-Coronation of Peter the Ceremonious (1336): Historical, Liturgical, and Iconographical Representations, u: *Speculum*, LXXXIX (2014), br. 1, 66-95.

BAK, Janos B., Introduction: Coronation Studies – Past, Present, and Future, u: Janos B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, Berkeley, 1990., 1-15.

BALOBAN, Stjepan, *Etičnost i socijalnost na kušnji,* Zagreb, 1997.

BALOBAN, Stjepan, *Socijalni govor Crkve u Hrvatskoj,* Zagreb, 2004.

BAŠIĆ, Petar, Štovanje blaženih danas. Problemi i perspektive, u: *Bogoslovska smotra* LXIX (1999.), br. 1, 57-71.

BADURINA, Anđelko (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979.

BAUS, Karl – EWIG, Eugen, *Velika povijest Crkve*, II, Hubert JEDIN (ur.), Zagreb, 1995.

BAUS, Karl, *Velika povijest Crkve*, I, Hubert JEDIN (ur.), Zagreb, 1972.

BISHOP, Edmund, *Liturgica Historica: Papers on the Liturgy and Religious Life of the Western Church*, Oxford, 1918.

BLET, Pierre, *Pio XII. i Drugi svjetski rat prema vatikanskim arhivima*, Zagreb, 2004.

BOAK, Arthur E. R., Imperial Coronation Ceremonies of the Fifth and Sixth Centuries, u: *Harvard Studies in Classical Philology*, XXX, London, 1919., 37-47.

BODROŽIĆ, Ivan (ur.), Uvod u Pismo Diognetu, u: *Apostolski oci III.*, Split, 2011., 31-36.

BOND, Susan E., *Anointing the King: Hallowing Hope for the World in the English Coronation* (Doktorska dizertacija), Washington, 2018.

BONNE, Jean-Claude, The Manuscript of the Ordo of 1250 and Its Illuminations, u: Janos B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, Berkeley, 1990., 58-71.

BROWN, R. E. – CASTELOT, J. J. – FITZMYER, J. A. i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta,* Zagreb, [2]1993.

BRYANT, Laurence M., The Medieval Entry Ceremony at Paris, u: Janos B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, Berkeley, 1990., 88-118.

CAMERON, Alan, *Pontifex Maximus:* from Augustus to Gratian – and Beyond, u: *Collegium* XX (2016.), 139-159.

CAMERON, Alan, The Imperial Pontifex, u: *Harvard Studies in Classical Philology* CIII (2007.), 341-384.

CHUPUNGCO, Anscar J., History of the Roman Liturgy until the Fifteenth Century, u: Anscar J. CHUPUNGCO (ur.), *A Handbook for Liturgical Studies: Introduction to theLiturgy*, I, Minnesota, 1997., 131-152.

CHUPUNGCO, Anscar J., History of the Liturgy until the Fourth Century, u: Anscar J. CHUPUNGCO (ur.), *A Handbook for Liturgical Studies: Introduction to the Liturgy*, I, Minnesota, 1997., 95-114.

CHUPUNGCO, Anscar J., *Liturgical Inculturation. Sacramentals, Religiosity, and*

Catechesis, Minnesota, 1992.

CHUPUNGCO, Anscar J., *Worship: Beyond Inculturation,* Washington, 1994.

COOPER, Kenneth R., King and Cultus: A Suggested Framework for a Theology of Chronicles, u: *Journal of Dispensational Theology,* XII (2008.), br. 36, 63-86.

CRNČEVIĆ, Ante – ŠAŠKO, Ivan, *Na vrelu liturgije. Teološka polazišta za novost slavljenja i življenja vjere,* Zagreb, 2009.

CRNČEVIĆ, Ante, Liturgija u susretu s neliturgijskim oblicima kulta. Liturgijska kriteriologija i imperativ vremena, u: *Bogoslovska smotra* LXXIV (2004), br. 3, 781-805.

CRNČEVIĆ, Ante, Liturgijske slike prezbiterske službe. Teološki naglasci iz liturgije ređenja, u: *Diacovensia* XVIII (2010), br. 2, 279-290.

DALE, Johanna, *Inauguration and Liturgical Kingship in the Long Twelfth Century. Male and Female Accession Rituals in England, France and the Empire*, London, 2019.

DAVIES, John A., „Discerning between Good and Evil": Solomon as a New Adam in 1 Kings, u: *Westminster Theological Journal,* LXXIII (2011.), br. 1, 39-57.

DIX, Gregory, *A Shape of the Liturgy,* London, [3]2015.

DUCHESNE, Louis, *Christian Worship: Its Origin and Evolution*, London, [2]1904.

DUGANDŽIĆ, Ivan, *Biblijska teologija Novoga zavjeta,* Zagreb, 2004.

DUGANDŽIĆ, Ivan, Strah u svjetlu Biblije, u: *Bogoslovska smotra* LXXIV (2003.), br. 4, 619-630.

EDWARDS, John, Bartolomé Carranza de Miranda's *„Little Treatise on how to attend Mass"* (1555): u: *Reformation & Renaissance Review: Journal of the Society for Reformation Studies* XI (2009.), br. 1, 91-120.

ELLARD, Gerald, *Ordination anointings in the Western Church before 1000 A. D.*, Cambridge, 1933.

ELZE, Reinhard, The Ordo for the Coronation of King Roger II of Sicily: An Example of Dating from Internal Evidence, u: Janos B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, Berkeley, 1990., 165-178.

EMERTON, Ephraim, *An Introduction to The Study of The Middle Ages (375-814),* Boston, 1898.

ERAZMO ROTERDAMSKI, *Kršćanski vladar,* Anto GAVRIĆ (ur.), Zagreb, 2011.

EWIG, Eugen, Vijek Karla Velikog (768 – 814), u: Hubert JEDIN (ur.), *Velika*

povijest Crkve, III/1., Zagreb, 1971., 60-115.

FERNÁNDEZ CARRANZA, Antonio, *Ecce lignum crucis. Venite, adoremus: el lenguaje ritual: principio interpretativo de la teología litúrgica del oficio romano de la Pasión del Señor,* Madrid, 2014.

FIGURSKI, Pawel, The 'Exultet' of Bolesław II of Mazovia and the Sacralisation of Political Power in the High Middle Ages, u: Karolina MROZIEWICZ – Aleksander SROCZYŃSKI (ur.), *Premodern Rulership and Contemporary Political Power. The King's Body Never Dies*, Amsterdam, 2017., 73-110.

FORTESCUE, Adrian, *The Mass: A Study of the Roman Liturgy*, London – New York – Bombay – Calcutta, 1912.

FRANZEN, August, *Pregled povijesti Crkve,* Zagreb, 1996.

FUČEK, Ivan, *Moralno-duhovni život, sv. I., Osoba – Savjest*, Split, 2003.

GIESEY, Ralph E., Inaugural Aspects of French Royal Ceremonials, u: Janos B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual,* Berkeley, 1990., 35-45.

GIEYSZTOR, Aleksander, Gesture in the Coronation Ceremonies of Medieval Poland, u: Janos B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, Berkeley, 1990., 152-164.

GLAMUZINA, Drago (ur.), *Znakovi i simboli. Slikovni vodič kroz njihovo podrijetlo i značenje,* Zagreb, 2010.

GNILKA, Joachim, *Teologija Novoga zavjeta,* Zagreb, 1999.

GNUSE, Robert, K., An Overlooked Message: The Critique of Kings and Affirmation of Equality in the Primeval History, u: *Biblical Theology Bulletin,* XXXVI (2006.), br. 4, 146-154.

GOFF, Jacques Le, A Coronation Program for the Age of Saint Louis: The Ordo of 1250, u: Janos B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, Berkeley, 1990., 46-57.

GOLUB, Ivan, *Milost. S predavanja,* Zagreb, 1997.

GRBEŠIĆ, Grgo, Poimanje i primjena tolerancije u progonjenoj, slobodnoj Konstantinovoj i državnoj Crkvi, u: *Bogoslovska smotra,* LXXXIII (2013.), br. 2, 287-308.

GUINAN, Alastair, The Christian Concept of Kingship as Manifested in the Liturgy of the Western Church: A Fragment in Suggestion, u: *The Harvard Theological Review*XLIX (1956), br. 4, 219-269.

GUYETTE, Fred, Worship and Four Kings in Chronicles, u: *Jewish Bible*

Quarterly, XXXIX (2011.), br. 2, 118-124.

HEDEMAN, Anne D., Copies in Context: The Coronation of Charles V in His *Grandes Chroniques de France,* u: Janos B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, Berkeley, 1990., 72-87.

HOFFMANN, Erich, Coronation and Coronation Ordines in Medieval Scandinavia, u: Janos B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, Berkeley, 1990., 125-151.

HÖFFNER, Joseph, *Kršćanski socijalni nauk,* Zagreb, 2005.

HUGHES, Andrew, The Origins and Descent of the Fourth Recension of the English Coronation, u: Janos B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, Berkeley, 1990., 197-216.

JEDIN, Hubert, *Crkveni sabori,* Zagreb, 1997.

JUKIĆ, Josip, *Vladari Hrvatske. Od prvih knezova do današnjih dana,* Zagreb, 2017.

JUNGMANN, Josef A. – BRUNNER, Francis A., *The Mass of the Roman Rite: Its Origins and Development (Missarum Sollemnia),* I, New York, 1951.

JUNGMANN, Josef A., *The Early Liturgy. To the Time of Gregory the Great,* London, 1960.

KAHLOS, Maijastina, The Emperor's New Images – How to Honour the Emperor in the Christian Roman Empire?, u: *Collegium* XX (2016.), 119-138.

KANTOROWICZ, Ernst H., *Laudes Regiae. A Study in Liturgical Acclamations and Mediaeval Ruler Worship*, Berkeley – Los Angeles, 1946.

KANTOROWICZ, Ernst H., *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, New Jersey, [4]2016.

KAUFFMAN, Paul, Eternal Love (Agape) for the Desperate and Poor: The Kingdom of God in Paul's Corinth, u: *International Journal of Religion & Spirituality in Society,* III (2013.), br. 2, 25-37.

KAVANAGH, Aidan, *On Liturgical Theology,* Minnesota, 1992.

KENIK, Helen A., Code of Conduct for a King: Psalm 101, u: *Journal of Biblical Literature,* XCV (1976.), br. 3, 391-403.

KERN, Walter – NIEMANN, Franz-Josef, *Nauka o teološkoj spoznaji,* Zagreb, 1994.

KIRIGIN, Martin, *Konstitucija o svetoj liturgiji Sacrosanctum Concilium*, Zagreb, 1985.

KÖHLER, Oskar, Oblikovanje katolicizma u modernom svijetu, u: Hubert JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve,* VI/2., Zagreb, 1981., 182-244.

KRAUTHEIMER, Richard, The Carolingian Revival of Early Christian Architecture, u: W. Eugene KLEINBAUER, *Modern Perspectives in Western Art History*, Toronto, 1971., 349-396.

LADNER, Gerard B., The „Portraits" of Emperors in Southern Italian Exultet Rolls and the Liturgical Commemorations of the Emperor, u: *Speculum,* XVII., 1942., br. 2, 181-200.

LEHTIPUU, Outi, „What Harm Is There for You to Say Caesar is Lord? Emperors and the Imperial Cult in Early Christian Stories of Martyrdom, u: *Collegium* XX (2016.), 96-118.

LUJIĆ, Božo, *Božja vladavina kao svijet novoga čovjeka. Biblijska teologija Novoga Zavjeta,* Zagreb, 2010.

LUJIĆ, Božo, *Starozavjetni proroci,* Zagreb, [2]2010.

LUJIĆ, Božo, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti. Pretpostavke za biblijsku teologiju Staroga Zavjeta*, Zagreb, 2014.

LJUBOVIĆ, Enver, Grbovi i natpisi biskupa Ivana Krstitelja Ježića, u: *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* XXXIII (2006.), br. 1, 91-103.

LJUBOVIĆ, Enver, Grbovi plemstva ogulinskoga kraja, u: *Modruški zbornik* IV-V (2011.), br. 4-5, 83-111.

LJUBOVIĆ, Enver, Plemićka obitelj Devčić – Devchich, u: *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*XXXVII (2010.), br. 1, 65-78.

LJUBOVIĆ, Enver, Plemićka obitelj Miletić i njihovi grbovi, u: *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*XXXV (2008.), br. 1, 293-298.

LJUBOVIĆ, Enver, Senjska uskočka i plemićka obitelj Desantić i njihovi grbovi, u: *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*XXXVI (2009.), br. 1, 209-219.

LJUBOVIĆ, Enver, Senjski plemići i uskoci Hreljanović i njihovi grbovi, u: *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* XXX (2003.), br. 1, 149-175.

MALOVIĆ, Nenad, *Mišljenje i djelovanje. O znanju, društvu i vrijednostima*, Zagreb, 2016.

MATIJEVIĆ-SOKOL, Mirjana, *Branimirova Hrvatska u pismima pape Ivana VIII.,* Split, 1990.

MCCOY, Richard C., „The Wonderfull Spectacle". The Civic Progress of Elizabeth I and the Troublesome Coronation, u: Janos B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, Berkeley, 1990., 217-227.

MIGLES, Silvija, Interdisciplinarni dijalog i socijalni nauk Crkve, u: *Bogoslovska smotra* LXXXIII (2013.), br. 1., 15-35.

MILLER, Maureen C., A Descriptive Language of Dominion? Curial Inventories, Clothing, and Papal Monarhy c. 1300, u: *Textile History*XLVIII (2017.), br. 2, 176-191.

MILOVČIĆ, Ivan, Ostvarenje koncilskih inkulturacijskih poticaja na našim prostorima, u: *Riječki teološki časopis* XXIII (2015.), br. 2, 327-342.

MITCHELL, Nathan – BALDOVIN, John F. (ur.), *Rule of Prayer, Rule of Faith. Essays inHonor of Aidan Kavanagh, O.S.B.,* Minnesota, 1996.

MUIS, Jan, God our King, u: *HTS Theological Studies*, LXIV (2008.), br. 1, 269-288.

NAZIR-ALI, Michael, The Sacramental Significance of the Coronation, u: *Ecclesiastical Law Journal* XV (2013), br. 1, 71-74.

NELSON, Janet L, Hincmar of Rheims on King-making: The Evidence of the *Annals of St. Bertin,* 861-882, u: Janos M. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, Berkeley, 1990., 16-34.

NICK, Stanko, *Diplomacija*, Zagreb, 2010.

NICK, Stanko, *Diplomatski leksikon*, Zagreb, 1999.

ODOBAŠIĆ, Božo, Uvod u knjigu Psalama, u: *Psalmi,* Split, 2009., 21-34.

ORLANDIS, Jose, *Povijest kršćanstva,* Split, 2004.

PARDON, Đurica, *Teologija zemlje u metaforici proroka Hošee,* Zagreb, 2017.

PAVIĆ, Juraj – TENŠEK, Tomislav Zdenko, *Patrologija,* Zagreb, 1993.

PAŽIN, Zvonko, Nove misne molitve vazmenoga vremena u tipskom izdanju Rimskoga misala iz 2002., u: *Diaconvensia* XIII (2005.), br. 1, 141-157.

PAŽIN, Zvonko – VIŠATICKI, Karlo, Sveopća molitva bogoslužja Velikog Petka, u: *Crkva u svijetu* XLVII (2012.), br. 2, 210-234.

PEIĆ-ČALDAROVIĆ, Dubravka, Grbovi hrvatskoga plemstva – činjenice kulturnog nasljeđa i identiteta, u: *Povijesni prilozi* XXXI (2006.), br. 31, 87-100.

PETROVIĆ, Ivan – TANJIĆ, Željko, Aktualnost *II. homilije O statuama* Ivana Zlatoustog za model Crkve kao kontrasnog društva, u: *Bogoslovska smotra,* LXXXIV (2014.), br. 2, 327-348.

PFEIFER, Michael, *Der Weihrauch,* Regensburg, 1997.

POPOVIĆ, Anto, *ת – Torah – Pentateuh – Petoknjižje. Uvod u knjige Petoknjižja i u pitanja nastanka Pentateuha*, Zagreb, 2012.

PUSZCZ, Teodor, *Das liturgische Gebet für Reisende und Pilger sowie Seefahrer. Ein Überblick bis zur Tridentinischen Liturgiereform,* Berlin – Münster – London – Wien – Zürich, 2019.

RAAB, Heribert, Politika državne Crkve i prosvjetiteljstva na svjetovnim područjima Carstva. – Terezijanizam i jozefinizam, u: Hubert JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve,* V, Zagreb, 1978., 426-445.

RENNA, Thomas, Was Frederick Barbaross a the First Holy Roman Emperor?, u: *Quidditas*XXXV (2014.), 49-82.

RIGHETTI, Mario, *Manuale di Storia liturgica. I Sacramenti. I Sacramentali,* IV, Ancora – Milano, [2]1953.

RIZVAN, Bojan – CRNČEVIĆ, Ante, Liturgija u ozračju nove evangelizacije, u: *Služba Božja* LII (2012.), br. 1, 94-118.

ROBINSON, James H., *Reading in European History*, I, Maryland, 2008.

SCHIMMELPFENNIG, Bernhard, Papal Coronations in Avignon, u: Janos B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, Berkeley, 1990., 179-196.

SCOTT, Bernard Brandon, The King's Accounting: Matthew 18:23-24, u: *Journal of Biblical Literature,* CIV (1985.), br. 3, 429-442.

SELDEN, John, *The Titles of Honor,* London, 1672.

STURDY, David J., „Continuity“ versus „Change“: Historians and English Coronations of the Medieval and Early Modern Periods, u: Janos M. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, Berkeley, 1990., 228-246.

ŠALKOVIĆ, Josip, *Obveze i prava vjernika laika (kann. 224-231). Poslanje i djelovanje,* Zagreb, 2009.

ŠANJEK, Franjo, *Kršćanstvo na hrvatskome prostoru,* Zagreb, [2]1996.

ŠAŠKO, Ivan, Liturgijsko ruho i posuđe: značenje za oblikovanje crkvene likovne svijesti. Elementi za kriteriologiju „liturgijskih umjetnosti“, u: *Bogoslovska smotra* LXXIV (2004.), br. 4, 1135-1168.

ŠAŠKO, Ivan, *Per signa sensibilia. Liturgijski simbolički govor,* Zagreb, 2004.

ŠIŠIĆ, Ferdo, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1990.

ŠKALABRIN, Nikola, *Uvod u kanonsko pravo,* Đakovo, 1994.

ŠKUNCA, Bernardin, *Duh i obred,* Zadar, 1998.

ŠPEHAR, Hrvoje, Odvojenost crkve i države. Prilog izučavanju politike i religije, u: *Politička misao* XLVIII (2011.), br. 4, 26-40.

TOMA AKVINSKI, O kraljevstvu, u: Tomo VEREŠ (ur.), *Država,* Zagreb, 1990.

TOUT, Thomas F., *The Empire and the Papacy 918 – 1273,* London, [8]1948.

TUKARA, Drago, Sloboda u sustavu vrijednosti kod crkvenih Otaca, u: *Diaconvensia*, XXI (2013.), br. 4, 609-626.

VALKOVIĆ, Marijan (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*, Zagreb, 1991.

VESTERGAARD, Elisabeth, A Note on Viking Age Inaugurations, u: Janos B. BAK (ur.), *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, Berkeley, 1990., 119-124.

VOJNOVIĆ, Tadej (ur.), *Velika biblijska konkordancija*, Zagreb – Novi Sad, 1991.

VUJIĆ, Antun (ur.), *Hrvatski leksikon,* I, Zagreb, 1996.

VUK, Tomislav, Religija, nacija i država u starim bliskoistočnim kulturama i u Bibliji, u: *Bogoslovska smotra,* LXI (1991.), br. 3-4, 311-358.

WOLTER, Hans, Papinstvo na vrhuncu svoje moći (1198 – 1216), u: Hubert JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve,* III/2., Zagreb, 1993., 157-219.

WRIGHT, N. T., Imagining the Kingdom: Mission and Theology in Early Christianity, u: *Scottish Journal ofTheology,* LXV (2012.), br. 4, 379-401.

ZAGORAC, Vladimir, *Kristova svećenička služba,* Zagreb, 1997.

ZMAJIĆ, Bartol, *Heraldika. Sfragistika, genealogija, veksilologija. Rječnik heraldičkog nazivlja,* Zagreb, 1996.

ŽIŽIĆ, Ivica, Genealogija vjerničkog subjekta. Kršćanska inicijacija u svjetlu antropologije i teologije obreda, u: *Bogoslovska smotra* LXXIX (2009.), br. 3, 437-478.

ŽIŽIĆ, Ivica, Ikonizam i anikonizam u liturgijskoj umjetnosti. Uz teologiju slike i nekoliko bilješki o kršćanskoj Saloni, u: *Tusculum* IV (2011.), br. 1, 111-121.

ŽIŽIĆ, Ivica, Križ u ranokršćanskoj simbolici i liturgiji. Uz nekoliko bilješki o simbolima križa u Saloni, u: *Tusculum* V (2012.)., br. 1, 103-113.

ŽIŽIĆ, Ivica, *Plemenita jednostavnost. Liturgija u svjetlu vjere,* Zagreb, 2011.

ŽIŽIĆ, Ivica, Ritualizacija u sportu, u: *Crkva u svijetu* LIII (2018.), br. 3, 463-470.

ŽIŽIĆ, Ivica, *Slava križa. Simboli i slike vjere u ranokršćanskoj kulturi,* Zagreb, 2017.

ŽIVOTOPIS AUTORA S POPISOM OBJAVLJENIH DJELA

KREŠIMIR ŽIŽEK rođen je 11. kolovoza 1982. god. u Zagrebu. U Zagrebu je pohađao osnovnu školu od 1989. do 1997. god. i srednju ugostiteljsku školu (program: hotelijer) od 1997. do 2001. god. U Zagrebu je upisao Katolički bogoslovni fakultet na kojem je 2007. god. diplomirao. 2015. god. upisuje poslijediplomski studij (smjer: pastoralna teologija). Svećenik je Zagrebačke nadbiskupije i član Hrvatskoga kanonističkoga društva.

Dosad je autor objavio jedan pregledni rad:

Jasna ŠEGO – Krešimir ŽIŽEK, Religiozni motivi u stvaralaštvu Antuna Gustava Matoša, Milana Begovića i Vladimira Nazora, u: *Croatica Christiana Periodica* 80 (2017.), 207-222.